

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO TELEVİZYON VE SINEMA ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**ULUSLARARASI
ENFORMASYON AKIŞI ÇERÇEVESİNDE
AZERBAYCAN'DA GÖRSEL-İŞİTSEL YAYINCILIK
VE HABERCİLİK**

**VEFALI ANSAROV
2502020223**

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MURAT ÖZGEN**

İSTANBUL 2008

ÖZ

Çalışmanın merkezinde uluslararası habercilik alanında ortaya çıkan tek yönlü enformasyon akışı ve bu dengesizliği oluşturan nedenler, uluslararası iletişim dolaşımındaki tek yönlülüğün çözüm yolları ve uluslararası enformasyon dolaşımı çerçevesinde etkilenen taraf olarak Azerbaycan görsel işitsel yayıncılığı ve haberciliği yer almaktadır. İletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi ile kendini gösteren tek taraflı enformasyon akışı, özgür ve serbest, iki yönlü ve dengeli enformasyon akışı ve iletişim dünyasındaki dengesizliğin sonucu oluşan Medya Emperyalizmi ve Kültürel Emperyalizm gibi terimlerin ve bu dengesizliği oluşturan nedenlerle dünya genelinde bu dengesizliğin önlenmesi adına yapılan MacBride Raporu gibi olguların tartışıldığı çalışmanın birinci ve ikinci bölümü literatür taraması yöntemiyle hazırlanmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturan uluslararası enformasyon akışının Azerbaycan'a etkilerini içeren konuya ise ülkenin görsel -işitsel yayıncılık ve haberciliği de tartışılarak açıklık getirilmiş ve röportaj gibi tekniklerden ve anket gibi ampirik çalışmalardan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Enformasyon, Haber, Azerbaycan Haberciliği, Azerbaycan Medyası, Tek Yönlü Enformasyon Akışı, MacBride Raporu, Kültürel Emperyalizm, Medya Emperyalizmi.

ABSTRACT

In the center of the study there are the one-way information flow which occurs in international communication, and the reasons of that imbalance, the solution ways of the one-way situation in international circulation and as affected side in international information circulation the Azerbaijani visual audio broadcasting and reporting. The one-way information flow which occurs with the rapid growth of information technologies, free and independent, the terms such as “media imperialism” and “cultural imperialism” which comes into existence as the result of bidirectional and balanced information flow and imbalance in communication world, the reasons of that imbalance and MacBride report which is made in order to prevent such kind of imbalance all over the world are discussed in the first and second parts which are prepared with the method of literature scanning. The subject including the affects of international information flow upon Azerbaijan is discussed in the third part exemplifying visual – audio broadcasting and reporting and different kinds of techniques such as interviewing, and an empiric study survey are used to make the subject clearer.

Keywords:

Information, News, News in Azerbaijan, Media in Azerbaijan, One -way flow of information, MacBride Report, Cultural Imperialism, Media Imperialism.

ÖNSÖZ

Çağımızın enformasyon veya bilgi çağı olduğu sık sık vurgulanmakta, enformasyon toplumu terimi ile hemen her gün karşılaşmaktayız. Hal böyleyken demek ki, hepimiz enformasyon toplumunun bireyleriyiz. Bu durumun olumlu ve yararlı tarafları hemen her kes tarafından bilinmektedir. Şöyle ki, dünyada olup bitenlerden artık anında haberdar olabilmekteyiz. Bunu sağlayan da iletişim alanındaki teknolojik gelişmeler ve uluslararasılaşan medyanın bütün dünyayı yaygın bilinen küresel köy haline getirmesidir. Dolayısıyla günlük hayatımızı enformasyonsuz, habersiz düşünememekteyiz. Ancak iki insan arasındaki basit bir diyalog sürecinde bile bilgi veya enformasyon veren tarafın üstünlüğü süreklilik kazanırsa, alıcı tarafın bu anlamda pasif kalışı veya birtakım sebeplerden dolayı karşı tarafa aynı derecede karşılık verememesi bir aşamadan sonra bu diyalogun zarar görmesine veya kopmasına sebep olur. Bu durum aynı zamanda alıcı tarafın bağımlı kalmasını da beraberinde getirmektedir. İşte sıradan insanlar arasında gelişen bu tür olumsuz diyalog şekli bile demokratik prensipler temelinde kurulan veya kurulmak istenen çağdaş enformasyon toplumu anlayışına zıtlık teşkil etmektedir. Şayet iki taraf arasında bilgi alış verişi ne kadar yakın düzeyde gelişirse taraflar birbirini (yaşam tarzı, kültürel çeşitlilik, dünya görüşü bakımından) o kadar daha yakından tanıyabilir ve dolayısıyla da bu diyalog verimli ve bütünleyici olur.

Bu basit diyalog halini kitle iletişimi çerçevesinde ülkelerarası, kültürlerarası, kısacası global süreç olarak düşünelim. Ve buna hızla gelişen iletişim teknolojilerini, kitle iletişim araçları ve medya alanındaki oluşumları ilave edelim. Durumun daha da zorlaştığını ve karmaşık bir hal aldığını görmüş oluruz. Bu karmaşık durum uluslararası enformasyon akışının tek yönlülüğünü doğurmaktadır. Ekonomisi güçlü gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru tek yönlü enformasyon akışı uluslararası iletişim düzeninde çok yönlü bağımlılıkları da beraberinde getirmektedir. Bu durumdan olumsuz etkilenen taraf ise dünya nüfusunun yaklaşık %80 gibi oranını teşkil eden gelişmekte olan ülkeler veya üçüncü dünya ülkeleridir. Çünkü bu ülkeler, dünya iletişimini yönlendiren ve iletişim teknolojilerini ellerinde bulunduran başta ABD olmakla gelişmiş batılı ülkelere aynı derecede karşılık verememektedir. Geçen

asrın ortalarından itibaren dünya enformasyon akışındaki bu dengesiz yapının fark edilişinden sonra başta BM olmakla bir takım uluslararası kuruluşlar çözüm yolları aramışlardır. Bunlardan en tutarlı olanı ise UNESCO çerçevesinde oluşturulan MacBride Komisyon Raporu'dur.

Bu çalışmada tek yönlü enformasyon akışı ile birlikte bu kavramla dolaylı ve dolaysız örtüşen (serbest enformasyon akışı, medya emperyalizmi, kültürel emperyalizm vs.) olguların da açılanması, bu dengesizliğin sebeplerinin araştırılarak bu çarpık düzenin çözüm yollarının tartışılması ve dünya iletişim dolaşımındaki tek taraflılıktan etkilenen gelişmekte olan ülkelerden biri Azerbaycan'ın durumunun, ülkenin görsel işitsel yayıncılık ve haberciliği çerçevesinde incelenmesi amaçlanmıştır. 70 senelik Sovyetler Birliği döneminde her yönden olduğu gibi medya ve habercilik alanında da merkez güdümünde bağımlı bir faaliyet içerisinde olan Azerbaycan'ın bağımsızlıktan sonraki uluslararası enformasyon akışındaki yeri ve bu düzen içerisinde etkilenen taraf olarak durumunun araştırılması tek yönlü enformasyon akışının tartışılması açısından önem taşımaktadır.

Tez çalışması süresince engin bilgileri ile beni yönlendiren ve bu süre boyunca yardımlarını esirgemeyen, her görüşmede beni sabırla sonuna kadar dinleyen ve desteğini benden hiç eksik etmeyen tez danışmanım Prof. Dr. Murat Özgen'e, yabancı uyruklu öğrencilerin eğitimleriyle yakından ilgilenen ve onların zorluklarla yüzleşmemeleri için her türlü olanakları sunan fakültemizin değerli dekanı Prof. Dr. Suat Gezgin'e, lisans eğitimim sırasında tecrübelerinden faydalandığım ve derslerini pür dikkatle dinlediğim hocalarım Prof. Dr. Atilla Girgin'e ve Prof. Dr. Ahmet Şahinkaya'ya, tezimin gerekli aşamalarında fikir alış verişinde bulunma rahatlığını sağlayan Doç. Dr. Neşe Kars'a ve gösterdiği yakın ilgiden dolayı doktoradan arkadaşım Dr.Yusuf Yurdigül'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, hayatını örnek seçtiğim sabır timsali sevgili babam şair Bilal Enser'e, sevgili aileme ve tezin hazırlanmasında destek ve yardımlarından dolayı emeği geçen herkese şükranlarımı sunarım.

Vefalı ANSAROV / İstanbul 2008

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER	V
TABLoların LİSTESİ	X
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	XIV
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XV
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	9
ULUSLARARASI ENFORMASYON DOLAŞIMI VE EMPERYALİZM OLGUSU.....	9
1.1. ULUSLARARASI ENFORMASYON DOLAŞIMI.....	9
1.1.1. TEK YÖNLÜ ENFORMASYON AKIŞI	9
1.1.2. ÇİFT TARAFLI ENFORMASYON AKIŞI.....	28
1.1.3. ÖZGÜR ENFORMASYON DOLAŞIMI.....	30
1.1.4. ÖZGÜR VE DENGELİ ENFORMASYON AKIŞI.....	34
1.2. MEDYA EMPERYALİZMİ	35
1.3. KÜLTÜREL EMPERYALİZM	48
2. BÖLÜM.....	70
ENFORMASYON AKIŞINDAKİ TEK YÖNLÜLÜĞÜN SEBEPLERİ VE BU DENGESİZLİĞİ ÖNLEME ÇALIŞMALARI	70
2.1. DENGESİZ ENFORMASYON AKIŞINA SEBEP OLAN ETKENLER.....	70

2.1.1. İLETİŞİM ALANINDAKİ TEKNOLOJİK GELİŞMELER	70
2.1.2. SERBEST ENFORMASYON AKIŞI KURALI	81
2.1.3. ULUSLARARASI İLETİŞİMDE TEKELLEŞMELER	87
2.1.4. ULUSLARARASI İLETİŞİME YÖN VEREN KURULUŞLAR	98
2.1.4.1. ULUSLARARASI HABER AJANSLARI	98
2.1.4.2. KÜRESEL MEDYA İSTASYONLARINA İKİ ÖRNEK: CNN VE BBC.....	110
2.1.4.3. ULUSLARARASI REKLAM ŞİRKETLERİ.....	115
2.2. TEK YÖNLÜ ENFORMASYON AKIŞINI ÖNLEME ÇALIŞMALARI...	120
2.2.1. DÜNYA GENELİNDE SORUNUN FARK EDİLİŞİ	120
2.2.2. UNESCO TARAFINDAN YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	123
2.2.2.1. MACBRİDE KOMİSYON RAPORU	124
2.2.2.2. MACBRİDE KOMİSYONU DIŞINDAKİ ÇALIŞMALAR	131
2.2.3. UNESCO DIŞINDA GELİŞEN ÇALIŞMALAR	134
2.3. İNTERNET VE ULUSLARARASI İLETİŞİM DÜZENİ.....	139
2.4. ULUSLARARASI İLETİŞİMDEKİ DENGESİZLİĞE KARŞI ALTERNATİFLER.....	145
2.5. YENİ ULUSLARARASI İLETİŞİM VE ENFORMASYON DÜZENİ ARAYIŞININ GENEL GÖRÜNÜMÜ	150
3. BÖLÜM.....	159
ULUSLARARASI ENFORMASYON AKIŞI BAĞLAMINDA AZERBAYCAN'IN DURUMU	159
3.1. AZERBAYCAN'DA GÖRSEL-İŞİTSEL YAYINCILIK VE HABERCİLİĞİN GELİŞİM SÜREÇLERİ.....	159
3.1.1. AZERBAYCAN BASIN TARİHİNİN TEMELİ: “EKİNCİ” GAZETESİ	159

3.1.2. SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE AZERBAYCAN'DA GÖRSEL - İŞİTSEL YAYINCILIK VE HABERCİLİK ANLAYIŞI.....	164
3.1.2.1. MERKEZ (MOSKOVA) GÜDÜMÜNDE RADYO YAYINCILIĞI	164
3.1.2.1.1. AZERBAYCAN'DA RADYO YAYINININ BAŞLAMASI...	164
3.1.2.1.2. AZERBAYCAN RADYOSUNUN GELİŞİM SÜRECİNE GENEL BİR BAKIŞ	168
3.1.2.1.3 YURT DIŞINA YAPILAN RADYO YAYINLARI VE SOĞUK SAVAŞ YILLARINDA AZERBAYCAN ULUSLARARASI RADYOSU'NUN ETKİNLİĞİ.....	176
3.1.2.2. MERKEZ (MOSKOVA) GÜDÜMÜNDE TELEVİZYON YAYINCILIĞI.....	187
3.1.2.2.1. AZERBAYCAN'DA TELEVİZYON YAYINLARININ BAŞLAMASI.....	187
3.1.2.2.2 DEVLET TEKELİNDE RAKİPSİZ TV İSTASYONU: AZERBAYCAN TELEVİZYONU (AzTV).....	190
3.1.3. BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNDE AZERBAYCAN'DA GÖRSEL- İŞİTSEL YAYINCILIK VE HABERCİLİK.....	198
3.1.3.1. DEVLET DENETİMİNDE RADYO-TELEVİZYON YAYINLARI	198
3.1.3.1.1. AZERBAYCAN DEVLET RADYOSU YAYINLARI.....	198
3.1.3.1.2. AZERBAYCAN ULUSLARARASI RADYOSU'NUN YENİ FAALİYET ALANI	202
3.1.3.1.3. GÜNÜMÜZDE AZERBAYCAN DEVLET TELEVİZYONU (AzTV)	206

3.1.3.2. RADYO – TELEVİZYON YAYINCILIĞINDA ÖZELLEŞME SÜRECİ, YASAL DÜZENLEMELER VE ÖZEL RADYO VE TELEVİZYONLAR.....	212
3.1.3.2.1. ÖZEL RADYOLAR.....	225
3.1.3.2.2. ÖZEL TELEVİZYONLAR.....	229
3.1.3.3. AZERBAYCAN’DA KAMU YAYINCILIĞININ TEMSİLCİSİ: İÇTİMAİ TV ve RADYO.....	235
3.1.3.4. AZERBAYCAN’DA İNTERNET GAZETECİLİĞİ VE HABERCİLİĞİ	238
3.1.4. AZERBAYCAN’DA HABER AJANSLARI.....	241
3.1.4.1. AZERBAYCAN’IN EN KÖKLÜ HABER AJANSI: AZERBAYCAN DEVLET TELGRAF AJANSI (AZERTAC)	242
3.1.4.1.1. AZERTAC’IN ORTAYA ÇIKIŞI.....	242
3.1.4.1.2. SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE AZERTAC’IN FAALİYETİ	243
3.1.4.1.3. BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNDE AZERTAC	246
3.1.4.2. AZERBAYCAN’DA FAALİYET GÖSTEREN ÖZEL HABER AJANSLARI.....	250
3.1.4.2.1. AZERBAYCAN’IN İLK ÖZEL AJANSI: TURAN HABER AJANSI	252
3.1.4.2.2. APA HABER AJANSI.....	253
3.1.4.2.3. DİĞER KÜÇÜK BOYUTLU ÖZEL HABER AJANSLARI... ..	255
3.2. ULUSLARARASI ENFORMASYON AKIŞINDA ETKİLENEN TARAF OLARAK AZERBAYCAN	256
3.2.1. ULUSLARARASI ENFORMASYON AKIŞI ÇERÇEVESİNDE ULUSAL YAYINCILIK VE HABERCİLİĞİN GENEL GÖRÜNÜMÜ.....	256

3.2.2. AZERBAYCAN’DA İLETİŞİM FAKÜLTELERİ ÖĞRENCİLERİ VE ÇALIŞAN GAZETECİLER ARASINDA “ULUSLARARASI ENFORMASYON AKIŞI VE AZERBAYCAN” İÇERİKLİ ANKET ÇALIŞMASI (Ekim 2007)	272
3.2.2.1. YÖNTEM.....	272
3.2.2.2. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEM SEÇİMİ	273
3.2.2.3. SORU FORMUNUN HAZIRLANMASI.....	276
3.2.2.4. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME.....	276
3.2.2.4.1. SORU 1	276
3.2.2.4.2. SORU 2	279
3.2.2.4.3. SORU 3	280
3.2.2.4.4. SORU 4	282
3.2.2.4.5. SORU 5	283
3.2.2.4.6. SORU 6	284
3.2.2.4.7. SORU 7	286
3.2.2.4.8. SORU 8	288
3.2.2.4.9. SORU 9	289
3.2.2.4.10. SORU 10	290
3.2.2.4.11. SORU 11	292
3.2.2.5. GENEL DEĞERLENDİRME.....	294
SONUÇ.....	295
KAYNAKÇA	308
EKLER.....	334
ÖZGEÇMİŞ.....	355

TABLoların LİSTESİ

TABLO 1:	ULUSLARARASI ALANDA EN BÜYÜK 10 MEDYA ŞİRKETİNİN 1990 -1991 YILLARI GELİR DAĞILIMI.....	93
TABLO 2:	ULUSLARARASI HABER AJANSLARI MUHABİRLERİNİN DÜNYADAKİ DAĞILIMI (1974)...	101
TABLO 3:	ULUSLARARASI HABER AJANSLARININ DÜNYA GENELİNDE DAĞILIMI (1981).....	103
TABLO 4:	1996 YILI CİROSUNA GÖRE DÜNYANIN İLK 10 REKLAM KURULUŞU.....	118
TABLO 5:	ULUSAL BASINDA HABERLERİ TARANAN YERLİ HABER AJANSLARININ SAYISAL VE ORANSAL DÖKÜMÜ (EYLÜL 2007).....	252
TABLO 6:	YABANCI ÜLKELERLE İLGİLİ 7 ULUSAL GAZETED E YAYINLANAN HABERLERİN SAYISAL VE ORANSAL DÖKÜMÜ (EYLÜL 2007).....	262
TABLO 7:	ULUSAL TELEVİZYONLARIN ANA HABER BÜLTENLERİNİN 3 FARKLI GÜN TOPLAMININ HABER TARAMA SONUÇLARI (EYLÜL 2007).....	265
TABLO 8:	ULUSAL TELEVİZYONLARIN ANA HABER BÜLTENLERİNİN 3 FARKLI GÜN TOPLAMININ DIŞ HABERLER SAYIMININ SAYISAL VE ORANSAL DÖKÜMÜ (EYLÜL 2007).....	266

TABLO 9:	ULUSAL TELEVİZYONLARIN ANA HABER BÜLTENLERİNİN 3 FARKLI GÜN TOPLAMININ HABER TARAMA SONUÇLARI (NİSAN 2008).....	267
TABLO 10:	ULUSAL TELEVİZYONLARIN ANA HABER BÜLTENLERİNİN 3 FARKLI GÜN TOPLAMININ DIŞ HABERLER SAYIMININ SAYISAL VE ORANSAL DÖKÜMÜ (NİSAN 2008).....	268
TABLO 11:	ULUSAL TELEVİZYONLARIN ANA HABER BÜLTENLERİNİN EYLÜL 2007 VE NİSAN 2008 DIŞ HABER TARAMASININ SAYISAL VE ORANSAL DÖKÜMÜ.....	269
TABLO 12:	ÖRNEKLEM SEÇİMİNDE DENEK SAYISI.....	274
TABLO 13:	ÖĞRENCİ VE GAZETECİLERİN KARŞILAŞTIRMALI CİNSİYET DAĞILIMININ SAYISAL VE ORANSAL DÖKÜMÜ.....	275
TABLO 14:	HABER ALIMINDA ÖĞRENCİ VE GAZETECİLER ARASINDA K.İ.A. KULLANIMININ SAYISAL VE ORANSAL DÖKÜMÜ.....	277
TABLO 15:	HABER ALIMINDA TOPLAM KADIN VE ERKEK DENEKLER ARASINDA K.İ.A. KULLANIMININ SAYISAL VE ORANSAL DÖKÜMÜ.....	278
TABLO 16:	ANA HABER BÜLTENLERİNİN GÜVENİRLİLİĞİ AÇISINDAN ÖĞRENCİ VE GAZETECİLER ARASINDA SAYISAL VE ORANSAL DÖKÜM.....	279

TABLO 17:	YERLİ HABER AJANSLARININ GÜVENİRLİLİĞİ BAKIMINDAN ÖĞRENCİ VE GAZETECİLER ARASINDA SAYISAL VE ORANSAL DÖKÜM.....	281
TABLO 18:	DEVLET VE ÖZEL MEDYA SEKTÖRÜNÜN GÜVENİRLİLİĞİ BAKIMINDAN ÖĞRENCİ VE GAZETECİLER ARASINDA SAYISAL VE ORANSAL DÖKÜM.....	282
TABLO 19:	ULUSLARARASI ENFORMASYON AKIŞININ YÖNÜ BAKIMINDAN ÖĞRENCİ VE GAZETECİLER ARASINDA CEVAPLARIN SAYISAL VE ORANSAL DÖKÜMÜ.....	283
TABLO 20:	YERLİ KİA'DA ADINA DAHA ÇOK RASTLANAN YABANCI HABER AJANSLARININ ÖĞRENCİLER VE GAZETECİLER ARASINDA SAYISAL VE ORANSAL DÖKÜMÜ.....	285
TABLO 21:	YERLİ HABER PROGRAMLARINDA ADINA DAHA ÇOK RASTLANAN YABANCI ÜLKELERİN TOPLAM DENEKLER ARASINDA SAYISAL VE ORANSAL DÖKÜMÜ.....	287
TABLO 22:	ULUSLARARASI HABER AJANSLARI BÜLTENLERİNDE AZERBAYCAN'IN TUTTUĞU YER BAKIMINDAN ÖĞRENCİ VE GAZETECİLER ARASINDA TAHMİNE DAYALI CEVAPLARIN SAYISAL VE ORANSAL DÖKÜMÜ.....	288

TABLO 23:	YABANCI MEDYA ÜRÜNLERİNİN ULUSAL KÜLTÜRE ETKİSİ BAKIMINDAN ÖĞRENCİ VE GAZETECİLER ARASINDA SAYISAL VE ORANSAL DÖKÜM.....	289
TABLO 24:	MEDYA EMPERYALİZMİ KAVRAMINA AÇIKLIK GETİRME BAKIMINDAN ÖĞRENCİ VE GAZETECİLER ARASINDA SAYISAL VE ORANSAL DÖKÜM.....	291
TABLO 25:	MEDYA EMPERYALİZMİ KAVRAMI HAKKINDA CEVAP YAZAN DENEKLERİN AYRINTILI OLARAK SAYISAL VE ORANSAL DÖKÜMÜ.....	291
TABLO 26:	KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ULUSLARARASI LAŞMASININ DÜNYA BARIŞININ SAĞLANMASINDAKİ ROLÜ BAKIMINDAN ÖĞRENCİ VE GAZETECİLER ARASINDA SAYISAL VE ORANSAL DÖKÜM.....	292

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

ŞEKİL 1:	ULUSLARARASI İLETİŞİM SÜRECİ (MOWLANA 1985).....	20
ŞEKİL 2:	HABER AKIŞININ MERKEZ –ÇEVRE MODELİ (MOWLANA 1985).....	21

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	: Aynı Eser
A.g.y.	: Adı Geçen Yer
A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.İ.S.Ü	: Azerbaycan İçtimai Siyasi Üniversitesi
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AFP	: Agence France Presse
ANS	: Azerbaijan News Service
AP	: Associated Press
AUR	: Azerbaycan Uluslararası Radyosu
Az. KP MK	: Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi
Az. SSC	: Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
AZERTAC	: Azerbaycan Devlet Telgraf Ajansı
AzTV	: Azerbaycan Devlet Televizyonu
B.D.Ü	: Bakü Devlet Üniversitesi
BBC	: British Broadcasting Corporation
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
Bkz	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler

CNN	: Cable News Network
HKS	: Halk Komiserleri Sovyet'i
ITU	: Uluslararası Telekomünikasyon Birliği
KİA	: Kitle İletişim Araçları
s.	: Sayfa
SİTA	: Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı
Sov. İKP MK	: Sovyet İttifakı Komünist Partisi Merkez Komitesi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TASS	: Telegrafnoye Agentstvo Sovetskogo Soyuza
TV	: Televizyon
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UPI	: United Press International
YDEİD	: Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni

GİRİŞ

Çağımızda en temel hak ve gereksinimlerden olan iletişim ve haberleşme özellikle iletişim teknolojilerindeki baş döndürücü gelişmelerin de katkısıyla bir sömürü ve etkileme unsuru olarak karşımıza çıkmakta veya çıkartılmaktadır. Bu durum, hızla gelişen iletişim teknolojilerinin ve medya araçlarının küreselleşmesiyle daha farklı bir boyut kazanmıştır. Kitle iletişim araçlarının küreselleşmesinin dünya barışının oluşmasına katkı sağlayabileceği yaygın bir görüştür. Ne yazık ki, uluslararası iletişim sisteminde tekelleşmeler ve bu anlamda dünya genelinde enformasyon akışını yönlendiren ve genel olarak iletişimin her alanında merkez konumunda olan ekonomisi güçlü gelişmiş kapitalist ülkelerin tutumu buna izin vermemektedir. Geçen asrın ortalarından itibaren ortaya çıkan ve gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ve üçüncü dünya ülkelerine yönelik tek taraflı akış sergileyen enformasyon dolaşımı ve genel olarak dünya iletişim düzenindeki dengesizlikler bilim çevreleri, çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından tartışma konusuna çevrilmiştir. Çünkü insanoğlunun en temel haklarından biri olan haberleşme, bir diğer deyişle iletişim hakkı sadece ulusal değil, uluslararası düzeyde de ihlal edilmiş ve edilmektedir. Bu durum kitle iletişimi sürecinde temel unsurlardan olan kitle iletişim araçlarının asıl amaçlarının dışına çıkmaları ve ticarileşmeleriyle günümüzde daha da karmaşık bir hal almıştır.

Uluslararası enformasyon akışındaki tek yönlülük eşit olmayan bir dünya iletişim düzenini de beraberinde getirmektedir. Bu eşitsizlikte etkilenen taraf ekonomisi zayıf, iletişim teknolojileri kısıtlı ve dünyanın büyük çoğunluğunu oluşturan yoksul ülkeler, etkileyen taraf ise ekonomisi güçlü, her türlü iletişim teknolojilerine sahip ve dünyanın çok az nüfusunu oluşturan gelişmiş kapitalist ülkelerdir. Dolayısıyla global iletişim ve haberleşme birkaç ülkenin tekelinde yönlendirilmektedir. Bu anlamda ABD, Sovyetler Birliği'nin çöküşünü de takiben daha da güçlenerek liderliğini korumakta ve dünya enformasyon dolaşımına yön veren gelişmiş ülkelerin başında gelmektedir. Bu yüzdendir ki, dünya pazar payının

büyük hissesine sahip olan ABD ve diğer Batılı ülkeler, ekonomik çıkarları gereği etkinliklerini artırma maksadıyla medya ve haberleşme araçlarının gücünden de yararlanmaktadırlar. Teknolojik gelişmelerin, uluslararası tekelleşmelerin, serbest enformasyon akışı kuralının, AP, AFP, Reuters gibi büyük haber ajanslarının, çeşitli uluslararası medya kuruluşlarının vs. gibi unsurların neden olduğu tek yönlü enformasyon akışının önlenme çalışmaları özellikle 1970’li yıllardan itibaren BM çerçevesinde UNESCO tarafından yürütülmüş ve konu ile ilgili çeşitli konferanslar, sempozyumlar düzenlenmiş, bu sorun ve sorunun çözüm önerileri dünya kamuoyunun dikkatine sunulmuştur. Bu anlamda UNESCO çalışmalarının merkezinde MacBride Komisyon Raporu yer almaktadır ki, her ne kadar geçerliliğini yitirse de bu belge bugüne kadar dünya iletişim düzeninde oluşan dengesizliğin önlenmesi adına yapılan en tutarlı uluslararası bilimsel çalışmadır. Uluslararası iletişim düzeni çerçevesinde ulusal kapasitelerin güçlendirilmesi ve genişletilmesi, niteliksel dengesizliklerin giderilmesi, iletişimin demokratikleşmesi ve Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni’nin oluşturulması konusunda önerileri ve çalışmaları ile en kapsamlı ilk resmi belge olan MacBride Raporu, daha sonraları her ne kadar geçerliliğini yitirip rafa kaldırılrsa da dünya iletişim tarihinde geçen asrın ortalarından sonra fark edilen dengesizliklerin tartışıldığı uluslararası nitelikte bir çalışma olarak akıllarda yer edinmiş ve bu konuda sonraki çalışma ve tartışmaların ana gündem maddesini oluşturmuştur. Uluslararası enformasyon akışının tek yönlü gelişmesinin fark edilişinden sonra bu sorun zaman zaman dünya bilim çevrelerince üzerine gidilen en önemli tartışma konusu haline gelmiş ve dünya iletişim düzeni ile ilgili tartışmaların merkezinde yer alan UNESCO’yu takiben ITU (Uluslararası Telekomünikasyon Birliği) gibi çeşitli örgütler de konuyu kendi gündemlerine taşımışlardır. UNESCO ile başlayan bu tartışmalar farklı platformlara taşınsa da, dünya iletişim düzenini kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda yönlendiren ABD gibi gelişmiş Batılı ülkelerece “serbest enformasyon akışı” kuralına ters düştüğü gerekçesi ile bir takım tepkilerle karşılaşmış ve daha da ileri gidilerek önce ABD, ardından da İngiltere UNESCO’dan çekilmişlerdir. Bunun sonucunda gelişmiş Batı

ile gelişmekte olan ülkeler ve nc Dünya lkeleri arasında kalan UNESCO baskılara maruz kalarak etkinliğini giderek kaybetmiştir.

Tek yönlü enformasyon akışının ve dünya iletişim düzeninde oluşan dengesizliklerin medya emperyalizmine ve dolayısıyla kültürel emperyalizme davetiye çıkardığı için tartışılması gerekli ve önemlidir. Bu düşünce bilim çevreleri tarafından da onaylanmıştır. Kısaca özetlersek, bir ülkedeki kitle iletişim araçlarının diğer ülke ve ülkeler üzerinde etkiye sahip olması ve etkilenen ülkelerin etkileyen ülkelere o derecede karşılık verememesi durumunda ortaya çıkan medya emperyalizmi olgusu beraberinde kültürel emperyalizmi de getirmektedir ki, bu da dünya genelinde kültür çeşitliliği üzerinde olumsuz etki yaparak çoksesliliği boğmakta, tabanında ticari çıkarların yattığı tek tip yapay kültürün dünyayı ablukaya almasına sebep olmaktadır. Bu anlamda dünya kültür çeşitliliğini olumsuz olarak etkileyen kapitalist batılı ülkelerin başında ABD gelmektedir ki, çalışmanın içerisinde bu konuya aydınlık getirilecektir.

ABD gibi gelişmiş ülkelerin dünyayı kendi pazar alanı haline dönüştürmede işlerine yarayan tek yönlü enformasyon ve ileti akışı olgusunu hazırlayan sebeplerden biri iletişim teknolojilerinin yarattığı fark ve üstünlüktür. İletişim teknolojileri alanında ardı ardına yaşanan gelişmeler, çeşitli iletişim araçlarının uluslararasılaşması sürecini bir hayli hızlandırmış, bu da dünya çapında gelişen tek yönlü enformasyon akışını ve iletişim düzenindeki dengesizliği daha da etkin hale getirmiştir. İletişim teknolojilerinin uluslararası dağılımı farklı dünya halklarının ve farklı kültürlerin birbirlerini daha yakından tanımaları ve daha eşitlikçi ve dengeli bir düzen için dünya genelinde demokratik bir iletişim ve haberleşme ortamı oluşturabilir. Ancak gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan veya nc Dünya lkeleri arasında iletişim uçurumunu daha da arttıran teknolojik fark ve üstünlüğün dışında, tek yönlü enformasyon akışı sürecini hızlandıran sebeplerden biri de, ekonomisi güçlü Batılı ülkelerin gelişmekte olan ülkelere karşı savundukları “serbest enformasyon akışı” kuralıdır ki, bu ilkeyi özellikle politik söylem haline getiren ABD, dünya iletişim alanında egemenliğini sürdürmek için durumu UNESCO’dan

çekilmeye kadar getirmiştir. Yine ABD merkezli oluşan uluslararası medya alanında tekelleşmelerin (ör: Time Inc. ile Warner Bross; AOL ile Time Warner birleşmeleri), dünya haber akışını yönlendiren AP (ABD), UPI (ABD), Reuters (İngiltere) ve AFP (Fransa) gibi büyük batılı haber ajanslarının, CNN (ABD) ve BBC (İngiltere) gibi büyük yayın istasyonlarının ve çeşitli global reklam şirketleri gibi uluslararası kuruluşların dünya iletişim düzeninde dengesizliğe yol açarak tek yönlü enformasyon ve ileti akışını pekiştirdiği düşüncesi bütün dünyada kabul görmüştür. Örneğin, yukarıda adı geçen batılı haber ajanslarının dünya haber dolaşımının %80'ni paylaşmaları, tek yönlü enformasyon akışının oluşması ve gelişmesini hazırlayan sebepler arasında bu kuruluşların da gösterilmesini haklı çıkarmaktadır. Daha 1981 verilerine göre bu haber ajanslarının dünya genelinde dağılımları (abone sayısı, günlük kelime sayısı, personel sayısı açısından vs.) uluslararası haber akışında dengesizliğe sebep olduklarını açıkça göstermektedir. Şöyle ki, o yıl için sadece kelime çıkışına göre rakamlar aşağıdaki gibidir: AP- 17 Milyon; UPI- 13 Milyon; AFP- 3,35 Milyon; Reuters- 1,5 Milyon. Bu rakamlarla yarışabilecek geliştirmekte olan ülkelere ait hiçbir haber ajansı mevcut olmamıştır. Tek yönlü enformasyon akışına sebep olan yukarıda sıralanan etkenler çalışmanın önemli bir bölümünü teşkil edeceği için bilim adamlarının görüş ve düşüncelerinden de yararlanılarak daha detaylı bir şekilde tez içerisinde tartışılacaktır. Bu etkenlerin sebep olduğu dünya genelinde tek yönlü enformasyon akışından ise geliştirmekte olan veya Üçüncü Dünya ülkeleri olumsuz etkilenmektedirler. Çünkü bu ülkeler, uluslararası iletişim alanının merkez noktasında yer alan ve enformasyon dolaşımını yönlendiren ekonomisi güçlü, teknolojik olanaklara sahip gelişmiş ülkelerden farklı olarak, ekonomisi zayıf ve teknolojik imkanlardan yoksun olan ülkelerdir. Bu geliştirmekte olan ülkelerden biri de Sovyetler Birliği döneminde yaklaşık 70 sene Sovyet rejiminde yönetilen ve birliğin dağılmasından sonra özgürlüğüne kavuşan Azerbaycan'dır. Tez çalışmasında tek yönlü enformasyon akışından olumsuz etkilendiği düşünülen geliştirmekte olan ülkelerden örnek seçtiğimiz Azerbaycan'ın uluslararası enformasyon akışı alanında ne gibi bir etkileşim içerisinde olduğuna açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

Sovyetler Birliği döneminde her alanda olduğu gibi, iletişim ve haberleşme alanında da Sovyet ideolojisi doğrultusunda tek amaca hizmet anlayışı geliştirilmişti. İster radyo- televizyon yayınlarının organizasyonunda, isterse de habercilik alanında tek merkezli bir yapı çerçevesinde Moskova yönetimine bağlı kapalı bir düzen hakimdi. Birliği oluşturan diğer ülkeler gibi Azerbaycan da merkezden bağımsız hareket edememekte ve ulusal yayınlar merkezin talimatı ve koyduğu kurallar çerçevesinde düzenlenmekteydi. Bu anlamda Azerbaycan'da önce radyo ve ardından da televizyon yayınları merkez Moskova radyo- televizyon kurumunun bir kolu gibi faaliyet göstermiştir. 1990'lara kadar devlet tekelinde yayınlarını sürdüren Azerbaycan (Bakü) Radyosu ve Azerbaycan Televizyonu (AzTV) genel gelişim süreci çerçevesinde ele alınacak ve yayınlarda Sovyet ideolojisinin etkisi irdelenmeye çalışılacaktır. Devlet radyo ve televizyon yayınlarının dışında bağımsızlık sonrası yıllarda teker teker ortaya çıkan özel radyolar ve özellikle ulusal televizyonların (ANS TV, Lider TV, Space TV, Azat Azerbaycan TV ve toplumsal yayıncılığın temsilcisi İçtimai TV) habercilik işlevlerine de açıklık getirilecektir. Ayrıca 1941 yılından itibaren Sovyet ideolojisi doğrultusunda merkez güdümünde dışa yönelik siyasi propaganda aracı olarak kullanılan Azerbaycan Uluslararası Radyosu'nun (AUR) Soğuk Savaş yıllarındaki etkinliği de çalışma kapsamı içerisine alınan konulardandır. SSCB'nin dağılmasına kadar faaliyetini merkez yönetime bağlı olarak sürdüren AUR, bağımsızlık döneminde ise yeni Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sesi olarak yurtdışı yayınlarını sürdürmektedir. Bu radyonun yeni dönemde Bakü merkezli yayınları uluslararası enformasyon dolaşımı çerçevesinde değerlendirilecektir.

Tez içerisinde Azerbaycan görsel-işitsel yayıncılığının gelişim aşamaları çerçevesinde Sovyetler Birliği dönemi ve sonrası irdelenecek ve özellikle Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlığını elde eden Azerbaycan'da kitle iletişimi alanındaki gelişmelerin (zelleşme süreci, yeni yasal düzenlemeler vs.) aımlanmasına çalışılacaktır. Çünkü Sovyetler Birliği'nden sonra dünyayla uyum sürecinin başladığı ülkenin uluslararası iletişim ve habercilik alanında dış ülkelerle ne gibi bir etkileşim yaşadığı merak doğurmaktadır. Azerbaycan haberciliğinin tek

yönlü enformasyon akışından ne tür etkilendiğini araştırmak adına özellikle ülke habercilik alanında en köklü haber ajansı olan ve 70 sene boyunca merkez SİTA'nın (Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı) bir kolu olarak çalışan AZERTAC ile birlikte, 1990'lardan sonraki yeni dönemde yayınlarına başlayan diğer özel haber ajanslarının da kuruluş ve faaliyetleri incelenecektir. Ayrıca ülke haberciliğinin durumu ve günümüz itibarıyla uluslararası enformasyon dolaşımındaki yeri konusuna açıklık getirmek amacıyla AZERTAC Haber Ajansı'nın yönetimi ile yapılan röportajın da çalışmaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sovyetler Birliği döneminde tamamen kapalı bir sistemde tekdüze bir kitle iletişimi süreci yaşayan Azerbaycan, acaba 1990'lardan sonra nasıl bir arayış içerisine girmiştir? Ülke medyası her ne kadar yeni ve özgür bir dünyaya açılmaya çalışsa da ne gibi sorunlarla karşılaşmaktadır? Eskiden tek merkezli bir yapı içerisinde gelişme gösteren ve monoton, oldukça resmiyetçi ve merkez ideolojinin ana çizgisi üzerine yayınlarının düzenlendiği Azerbaycan görsel-işitsel yayıncılığında ve haberciliğinde acaba yeni dönemde ne gibi sorunlar yaşanmakta ve dünya enformasyon akışının dengesizliği bu anlamda gelişmekte olan bu ülkenin medyasını ve toplumunu nasıl etkilemektedir? Bu gibi sorular bilimsel çalışmaların ışığında ve haber sayımı, anket çalışması gibi yöntemlerin de katkısıyla tez çalışmasının üçüncü bölümünde cevaplandırılmaya çalışılacaktır. Özellikle çalışmanın temel sorunsallarından biri olan tek yönlü enformasyon akışının Azerbaycan görsel-işitsel yayıncılığı ve haberciliği üzerinde olumsuz etkilerinin araştırılması için ülke genelinde yayınlarını sürdüren ulusal televizyon kanallarının ana haber bültenlerinin dış haberler açısından içerik analizi yapılacak ve ayrıca destekleyici nitelik taşıdığı düşünülerek ülke ulusal basın örneklerinin sayfalarında çıkan yabancı ülkeler içerikli haberlerin sayımı da çalışmada yer alacaktır. Bunların dışında çalışmamıza ışık tutacağı amacıyla tez konusu bağlamında Azerbaycan'da farkındalığın yüksek olduğu İletişim fakülteleri öğrencileri ve devlet radyo-televizyon kurumunda çalışan gazeteciler arasında yapılan "Uluslararası Enformasyon Akışı ve Azerbaycan" konulu anket çalışmasından da faydalanılacaktır. Bu anket çalışmasından çıkan sonuç bulguların genel değerlendirmesi yapılarak tez

içerisinde tartışılacaktır. Sovyetler Birliği döneminde Moskova güdümünde merkezi radyo -televizyon kurumunun bir eyalet kolu olarak işlev gören ve ülkede alanının tek örneği - Azerbaycan Radyo-Televizyon yayınlarının ve yine SİTA'nın bir uzantısı olarak AZERTAC Haber Ajansı'nın faaliyetinin, bağımsızlık döneminde ise ister devlet, isterse de sonradan ortaya çıkan özel yayıncılık (tecimsel radyo ve televizyonlar) ve habercilik (özel haber ajansları) sektöründe yeni gelişmelerin de araştırıldığı tez çalışmasında elde olunan verilerin de ışığında varılmak istenen sonuç yeni gelişim süreci içerisinde Azerbaycan'ın uluslararası enformasyon akışından ne şekilde etkilenip etkilenmediğidir.

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra bağımsızlığına kavuşan ülkelerden biri Azerbaycan'ın uluslararası enformasyon akışının dengesizliğinden veya tek yönlülüğünden olumsuz etkilendiği hipotezinin kanıtlanmaya çalışılacağı bu tez, üç bölümden oluşmaktadır. Uluslararası enformasyon akışında ortaya çıkan dengesizlikler, bu anlamda özellikle tek yönlü enformasyon akışı, özgür ve dengeli, serbest enformasyon akışı gibi kavramların tartışıldığı birinci bölümde, uluslararası iletişimde oluşan dengesiz yapının tetiklediği ve altında birçok sebebin barındığı medya emperyalizmi ve kültürel emperyalizm gibi kavramlara açıklık getirilecektir. Tek yönlü enformasyon akışına sebep olan iletişim alanında teknolojik gelişmelerin, serbest enformasyon akışı kavramının, uluslararası medyada tekelleşmelerin ve özellikle dünya enformasyon dolaşımının günümüzde AP, Reuters ve AFP gibi batılı büyük haber ajanslarının yönlendirmesi gibi etkenlerinin tartışıldığı ikinci bölümde, tek yönlü enformasyon akışının ve genel olarak dünya iletişim düzenindeki çarpık durumun giderilmesi konusunda yapılan çalışmalar (MacBride Raporu gibi), uluslararası iletişim düzeninde internetin yeri ve dengesiz iletişim düzenine karşı oluşturulan alternatif gelişmeler incelenecektir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise uluslararası enformasyon akışının tek yönlülüğünden etkilendiği düşünülen taraflardan biri, Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ın görsel-işitsel yayıncılığı ve haberciliği genel hatlarıyla irdelenerek konuya açıklık getirilecektir. İster Sovyetler Birliği döneminde, isterse de yeni dönemde Azerbaycan'ın haberleşmesinde haber ajanslarının yanı sıra önemli yer

tutan görsel-işitsel yayıncılığı da haber işlevlerinden dolayı çalışma kapsamı içerisine alınacaktır.

Çalışmanın amacı, uluslararası iletişim düzeninde oluşan tek yönlü enformasyon akışının sebeplerinin ve bu sorunun önlenmesi çalışmaları çerçevesinde Azerbaycan'ın görsel-işitsel yayıncılık ve habercilik alanının da tartışılarak ülke haberciliğinin tek yönlü enformasyon akışından olumsuz etkilendiğini ortaya koymak olacaktır.

Uluslararası enformasyon dolaşımı ile yakından ilişkili olan temel kavramlardan ve tek yönlü haber, enformasyon ve program akışı üzerine gelişen medya ve kültürel emperyalizm olgularından oluşan birinci bölüm ve uluslararası iletişim düzeninde tek yönlü akış gibi ortaya çıkan sorunların çözümü adına yapılan faaliyetlerin tartışıldığı ikinci bölüm, çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturacak, dolayısıyla literatür taraması ağırlıklı olarak kullanılacaktır. Azerbaycan görsel-işitsel yayıncılık ve haberciliğinin uluslararası enformasyon akışının tek yönlülüğünden etkilendiğinin tartışıldığı tezin üçüncü bölümünde ise, kaynak taramasının yanısıra görüşme gibi metotlardan, anket uygulaması gibi ampirik çalışmalardan yararlanılacaktır.

1. BÖLÜM

ULUSLARARASI ENFORMASYON DOLAŞIMI VE EMPERYALİZM OLGUSU

1.1. ULUSLARARASI ENFORMASYON DOLAŞIMI

İletişim teknolojilerindeki başdöndürücü gelişmeler dünya habercilik alanında değişimlere yol açmıştır. Şöyle ki, haber olgusuna farklı değerler yüklenmiş ve ticari faktörlerin etkisiyle de enformasyon kavramı klasik anlayışını yitirmiştir. Dolayısıyla iletişim teknolojilerinin gelişimi ve bu anlamda olanakların artması uluslararasılaşan habercilikte enformasyon dolaşımına farklı boyutlar katmıştır. Geçen asrın ortalarından itibaren tartışmalara sahne olan uluslararası enformasyon dolaşımının tek yönlü akışı, artık bilim çevreleri tarafından kanıtlanan bir gerçektir.

1.1.1. TEK YÖNLÜ ENFORMASYON AKIŞI

Tek yönlü enformasyon akışı kavramına geçmeden önce günlük hayatta defalarca karşılaştığımız enformasyon, haber ve iletişim olgularının genel olarak ne anlama geldiğine ve bir birinden farklı yanlarını açıklamaya çalışalım.

İletişimin bir süreci ifade ettiği yaygın olarak bilinmektedir. Ancak bunun dışında değişik alanlarda kullanılan iletişimle ilgili birçok tanımlama yapılmıştır. Yazılı kaynakların taranması ile yapılan bir araştırmada iletişimin 4560 kullanımının derlendiğini ve onlardan ilkinin “Düşüncenin sözel olarak (konuşma ile) karşılıklı

değiş tokuşu” olan 15 anlamının belirlendiğini¹ yazan Merih Zıllıoğlu, insan iletişimine şu tanımları getirmektedir: “Anlamlarında uzlaşmış simgeler aracılığı ile bilgilerin, düşüncelerin, duyguların biriktirilip aktarılmasının ve alışverişinin hem ortak hem de değişik zaman ve mekan boyutlarında gerçekleştirilmesidir.”²

Haberin de bilim çevreleri tarafından değişik tanımlamaları yapılmaktadır. Haber iletişim süreci içerisinde bir iletidir ama çok boyutlu bir iletidir. Nurdoğan Rigel haber kavramını şöyle tanımlamaktadır: “Haber, toplumun bilgi ve ilgisini geliştirecek, dönüştürecek, gerçekliğin, kurgusal olarak yayımlanacak medya organizasyonunun yapısına, teknolojisine ve ideolojisine göre yeniden kurgulanmasıdır.”³ Kitle iletişim araçlarının en önemli ürünü olan haberin bir diğer tanımını ise Wilbur Schramm vermektedir: “Haber bir olay değildir; olduktan sonra algılanan bir olgudur. Olayla özdeş değil, fakat olayın esas çerçevesi içinde tekrar kurulabilmesi hedefidir.”⁴ Dolayısıyla “Olaylar, haberlerin hammaddesini oluştururlar. Olayları yaratan olgular sürekli olarak gerçekler üzerinde kuruludurlar. Haberler olayla özdeş olmadığı ve olamayacağı için, haberde gerçek payı değişkendir. Haber uçucu, fakat gerçek kalıcıdır.”⁵ Walter Lipmann’a göre: “Haber ile gerçek aynı değildir. Haberin işlevi bir olayı iletme, gerçeğin işlevi ise, saklı kalmış olguları gün ışığına çıkarmaktır. Birbirleri arasındaki bağlantıyı kurarak, insanoğlunun iletişimine imkan tanımak için gerçeğin resmini yapabilmektir.”⁶ Gerçeğin resmini yapabilmek bir yana, haberin demokrasinin ihtiyaçlarına hizmet edeceğinin garantisini verecek hiçbir kontrol mekanizmasının olmadığını⁷ ve toplum ve iletişimin farklı boyutları değişikliğe uğradıkça haberin de değiştiğini vurgulayan W. Lance Bennett, habere farklı bir yaklaşım getirmektedir: “Haber, tarihin herhangi

¹ Merih Zıllıoğlu, **İletişim Nedir?**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 4

² M. Zıllıoğlu, **a.e.**, s. 7

³ Nurdoğan Rigel, **İleti Tasarımında Haber**, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 177

⁴ A. Rıdvan Bülbül, **Genel Gazetecilik Bilgileri**, Nobel Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2000, s. 96

⁵ Neşe Kars, “Yazılı Basından Televizyona Geçişte Tekelleşme Eğilimleri Açısından Televizyon Haberciliği”, Marmara Üniversitesi S.B.E., **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 1996, s. 78

⁶ A. R. Bülbül, **a.g.e.**, s. 96

⁷ W. Lance Bennett, **Politik İllüzyon ve Medya**, Çeviren: Seyfi Say, Nehir Yayınları, İstanbul, 2000, s. 14

bir anında, politikacının tanıttığı, haber kuruluşlarının ürettiği, teknolojinin aktardığı ve insanların tükettiği şeydir.”⁸

Bu temel kavramlarla enformasyonun bir birlerinden farkını net olarak özet halinde sunan Atilla Girgin'den aktaralım: “Enformasyon yalnızca haber ögesini içeren bir olgu değildir. Haber enformasyon ögelerinden yalnızca biridir; haberin yanı sıra eğitim, reklam gibi enformasyon ögelerinin de varlığı söz konusudur. Enformasyon ve iletişim terimlerini ayrı ayrı değerlendirmek gerekirse, öncelikle iletişim dinamik bir süreç olarak kabul edilmelidir. İletişim, kişiler ya da toplumlar arasındaki, haber, olgu, fikir ya da özetle ileti (mesaj) değişimi süreci olarak tanımlanabilir. Enformasyon ise, bu süreç sonunda ortaya çıkan üründür. Başka bir deyişle, tüm haber, bilgi, iletişim araçları çıktıları (output) ve tüm kültürel faaliyetler olarak değerlendirilebilir.”⁹ Buradan da anlaşıldığı gibi iletişim süreci sonunda ortaya çıkan enformasyonun (medya organizasyonu çerçevesinde) kendi içerisinde en belirleyici bölümü, yani neyin önemli olduğuna ve aktarılması gerektiğine karar vermek için o “enformasyon hakkındaki enformasyon”, büyük ölçüde daha başka enforme edicilerden gelmektedir ki, bu da önem hiyerarşisinin türdeşleşmesine yol açmaktadır.¹⁰

Amerikalı siyaset bilimci Harold Lasswell, 1948 yılında yazdığı bir makalesinde ilk kez olarak “tek yönlü iletişim süreci” sözünü gündeme getirir ve “Kim (Kaynak), Neyi? (İleti), Hangi Kanalla? (Kanal), Kime? (Alıcı), Hangi Etkiyle? (Etki)” sorularına alınacak yanıtlarla iletişim eyleminin tanımlanabileceğini savunmuştur.¹¹ Laswel modeli olarak bilinen bu deyiş daha sonra dünya genelinde teknolojik gelişmelerin de katkısıyla karmaşık hal alan iletişim düzeninde tek taraflı enformasyon akışının da bir bakıma fikri tabanda temelini oluşturmaktadır.

⁸ W. L. Bennett, a.e., s. 63

⁹ Atilla Girgin, **Yazılı Basında Haber ve Habercilik “Etik”i**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2000, s. 13

¹⁰ Pierre Bourdieu, **Televizyon Üzerine**, Çeviren: Turhan Ilgaz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1977, s. 30- 31

¹¹ N. Rigel, a.g.e., s. 147

Ayrıca, habere kapitalist bakış açısıyla yaklaşımlar da mevcuttur ki, bunlardan Hiebert ve arkadaşlarının tanımlaması çok ilginçtir: “Haber, okumak, dinlemek ya da seyretmek için, bireylerin zaman ya da para ödeyerek satın almayı istedikleri şeydir.”¹² Bu da haberin, bilgilendirme ya da biçimlendirme ve yapılandırma yerine toplumsal alanı giderek daha bir nötralize edip, haberin içeriğine karşı duyarsız ve tepki göstermeyen bir kitle yarattığı¹³ savıyla örtüşmektedir. Bu anlamda haberin toplumsal bir gereksinim değil de, pazara konu olan ve değeri kapitalist ilişkiler içinde belirlenen bir meta olduğunu vurgulayan Zafer Özcan, uluslararası haberin “uluslararası haber ölçütlerine göre hazırlanıp izleyicilere sunulan henüz gelmiş ya da daha önce meydana gelmekle birlikte henüz ortaya çıkmış olaylara uluslararası haber denilmektedir”¹⁴ şeklinde tanımını vermekte ve söz konusu ölçütleri şöyle sıralamaktadır: a) Yeni meydana gelmiş veya ortaya çıkmış olması; b) büyük bir ulus/kitle, tanınmış bir birey/küme ile ilgili olması; c) Çatışma ögesi bulunması (bu çatışma fikir düzeyinden silahlı kavgaya kadar uzanabilmektedir); d) mesajı alanlara psikolojik olarak yakın (close) olması; e) dünyanın nasıl olduğu ve nasıl anlaşılması gerektiği konusundaki mevcut değerleri içermesi ve anlaşılmasının güç olmaması; f) uluslar arasındaki çıkar çatışmasının bir parçası olması.¹⁵ Bütün bunlar, haberin kapitalist kaynaklarca uluslararası düzeyde nasıl şekillendirildiğini göstermektedir.

Çalışma konusu gereği üzerinde daha fazla durulması gereken temel kavram tek yönlü enformasyon akışı olgusudur. Bir diğer değişle dengesiz ve çarpık enformasyon dolaşımıdır. İletişimin uluslararasılaşmasıyla ortaya çıkan enformasyon dolaşımının dengesizliği ve tek yönlülüğünü özetleyen Oya Tokgöz, kavrama şöyle açıklık getirmektedir: “Dünya düzeyinde enformasyon aktarımı teknik bakımdan gelişmiş ülkelere doğru yapılmaktadır. Ayrıca, aynı ve ya

¹² Zafer Özcan, **Uluslararası Haberleşme ve Azgelişmiş Ülkeler**, Dayanışma Yayınları, Ankara, 1983, s. 57

¹³ Jean Baudrillard, Aktaran: Yusuf Yurtdigül, “Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Ulusal Kimlik Olgusu ve Ulusal Kimliğin Televizyon Haberlerinde Sunumu”, İstanbul Üniversitesi S.B.E., **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2007, s. 195

¹⁴ Z. Özcan, **a.e.**, s. 58

¹⁵ Z. Özcan, **a.e.**, s. 58 - 59

benzer dilleri konuşan ve kültürleri benzeşen, uzun tarihsel bağlarla birbirine bağlı olan ülkeler arasında enformasyon aktarımı fazlayken, farklı geçmişi olan ülkeler arasındaki enformasyon aktarımı azdır. Daha başka deyişle, bilgi alış veriş, enformasyonun dağılımı bakımından göze çarpan özellik, dünyanın çeşitli bölgeleri yönünden tek yönlü olarak bir akışın egemenliğidir.”¹⁶

Kısaca şöyle tarif edelim: “Teknik yönden gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere ve gelişmekte olan ülkelere yönelen, nicelik ve nitelik açısından tek yönlü olarak gerçekleşen bu tür iletişime dengesiz iletişim adı verilmektedir.”¹⁷

Aslında tek yönlü enformasyon akışının temelinde özgür dolaşım ilkesinin yattığı belirtilmektedir. Çünkü özgür dolaşım hükümetler, uluslararası şirketler, örgütlü iletişim ve baskı grupları tarafından kimi zamanlarda başka ülkelerin iç istikrarlarını bozmak, egemenliklerini çiğnemek ve ulusal gelişmelerini kesintiye uğratmak için kullanılmış ve bu anlamda ulusal ve uluslararası haber dolaşımında sınırlamalar oluşmuştur.¹⁸ Bu ve bunun gibi nedenlerle özgür dolaşım ilkesinin uygulanması tek yönlü enformasyon dolaşımına yol açmıştır ki, bu akış da “büyük ülkelere küçükler, güç ve teknik imkanları elinde tutanlardan bunlardan yoksunlara, gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru haberlerin, verilerin, iletilerin, programların, kültürel ürünlerin akışı”¹⁹ şeklinde gerçekleşmektedir.

Daha geniş bir açıdan bakıldığında her şeyden önce tek taraflı enformasyon akışı yoksul ülkelerin zenginlere bağımlılığını güçlendirmeye yönelik egemen siyasal ve ekonomik yapıların bir yansımasıdır. Bu dengesizlik aynı zamanda sinema, radyo, televizyon, kitap üretimi de dahil kültürel etkinin görüldüğü bütün alanlarda yaşanmaktadır.²⁰ Ancak az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere doğru ise enformasyon akışı yok denilecek kadar azdır. Bunun da ekonomik fark, teknolojik

¹⁶ Oya Tokgöz, **Temel Gazetecilik**, Ankara Üniversitesi, Basın Yayın Yüksekokul Yayınları, Ankara, 1987, s. 25

¹⁷ O. Tokgöz, **a.e.**, s. 25

¹⁸ Sean MacBride, **Bir Çok Ses Tek Bir Dünya (İletişim ve Toplum – Bugün ve Yarın)**, Çeviren: Ertuğrul Özkök v. d., UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Ankara, 1993, s. 157

¹⁹ S. MacBride, **a.e.**, s. 158

²⁰ S. MacBride, **a.e.**, s. 162- 163

üstünlük vs. gibi çeşitli nedenleri vardır. Dengesiz enformasyon akışına sebep olan bu etkenler bir sonraki bölümde işlenecektir.

Uluslararası iletişimdeki dengesizlik iki açıdan önemli boyutlara ulaşmaktadır:

1. Kitle iletişim araçlarının mülkiyeti ve dağılımı bakımından, yani iletişimin alt yapısı bakımından görülen dengesizlikler.

2. Haberlerin dağılımı bakımından görülen dengesizlikler.

Birinci boyut kitle iletişim araçlarının alıcı ve verici yönünden mülkiyeti, yayın olanakları ve hatlarının dağılımı yönünden kaynaklanmaktadır. Bu dağılımın en başat belirtisi, gerek dünya düzeyinde, gerekse ulusal düzeyde dengesiz bir birikim şeklindedir. İletişimin alt yapısı yönünden görülen bu dengesizlik, aynı zamanda haberlerin aşırı ölçüde dengesiz bir biçimde dağıtımına ve dağılımına neden olmaktadır. Aslında, iletişim yönünden görülen bu dengesiz birikim, temelini sömürgecilik ile sömürgeci devlet yönetimlerinin kurduğu sömürge iletişim düzeninden almaktadır.²¹ Dünya genelinde oluşan iletişim dengesizliğinin bazı kanıtları aşağıdaki gibi sıralanmaktadır: a) Beş büyük haber ajansı - AP, UPI, Reuters, AFP ve TASS - dünyada dolaşan haberlerin %90'nını dağıtmaktadır; b) Dünyada önem taşıyan gazete ve dergilerin hemen tümü ABD, İngiltere ve Fransa'da yayınlanmaktadır; c) Yabancı ülkelere yayın yapan radyoların çoğu - Voice of America, BBC, Deutsche Welle ve Moskova Radyosu - sanayi ülkelerindedir; d) Haber, görüntü ve filmler büyük çoğunlukla İngiliz ya da Amerikan kaynaklıdır; e) Satışa çıkarılan televizyon programlarının hemen tümü Batılı sanayi ülkelerinden olup, yaklaşık üçte ikisi Amerikan kökenlidir.²²

Böylece, haberlerin bir yerden diğer yere ulaştırılması sorunu uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Bu açıktır ki, ekonomik bakımdan gelişmiş ülkelerin insanları

²¹ O. Tokgöz, **a.g.e.**, s. 25 -26

²² Haluk Şahin, **Yeni İletişim Ortamı Demokrasi ve Basın Özgürlüğü**, Basın Konseyi Bilimsel Araştırması, İstanbul, 1991, s. 71

iletişim alanında daha çok olanaklara sahiptirler. Ekonomik sorunlarını yeterince çözememiş ölkeler ise gereksinim duydukları haberleri, gelişmiş ölkelerin haberleşme araçlarından sağlamak zorunda kalmakta, bu da dünyada dengeli bir dolaşımı ve dağılımı engelleyerek bağımlılık yaratmaktadır.

Bir makalesinde tek yönlü haber akışına açıklık getiren Suat Gezgin, bu tek taraflı haber bombardımanın (diğer medya ürünleri de dahil) yığınların tek tipleştirilmesi amacını taşıdığını vurgulamakta ve eklemektedir: “Haberlerin gelişmiş ölkelerden gelişmekte olan ya da az gelişmiş ölkelere doğru olan akışının en önemli nedeni, bilgi toplama ve dağıtım sürecinin gelişmiş teknoloji ve buna paralel olarak yüksek maliyetli bir alt yapı gerektirmesidir.”²³

“Dünya enformasyonunun dağılımı konusundaki, kuşkusuz en önemli dengesizlik, hangi haberin nerelere gideceğine gelişmiş birkaç ölkenin haberleşme araçlarının yöneticilerince karar veriliyor olmasıdır. Bir başka deyişle, Üçüncü Dünya ölkelerinin dünyadaki gelişmeleri, başka ölkelerin gözü ve seçiciliği ile izleyebiliyor olmasıdır.”²⁴ Diğer alanlarla birlikte iletişim alanında da yönlendirici konuma sahip gelişmiş ölkeler dünya haberlerinin çoğunluğunu oluşturmakta ve gerçeklik onların yansıtmak istedikleri biçimde dünyaya sunulmaktadır.²⁵

Kaynağını uluslararası ekonomik düzenin dengesizliğinin oluşturduğu iletişim akışındaki eşitsiz ve tek yönlü yapı, çok yönlü bağımlılığı da beraberinde getirmektedir. “İletişim araçlarının teknolojileri giderek dijitalleşmekte, incelemekte, uzmanlaşmakta, kurumsallaşmaları yoğunlaşmakta, etkileri artmakta, ulaştıkları coğrafyalar genişlerken etkiledikleri insan grupları her geçen gün çoğalmakta ama madalyonun diğer yüzünde gerçek anlamda iletişim giderek

²³ Suat Gezgin, “Küreselleşmenin Medya ve Toplum Üzerindeki Etkileri (Bölüm III)”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakóltesi Dergisi**, Sayı: 23, 2005, s. 9

²⁴ İdris Adil, **Haberde Dışa Bağımlılık**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1991, s. 25

²⁵ Ceyda İlğaz Büyökbaykal, “Geçmişten Günümüze Uluslararası Haber Ajanslarının Yeri ve Önemi”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakóltesi Dergisi**, Sayı: 19, 2004, s. 164- 165

gerilemektedir.”²⁶ Çünkü iletişim alanında tek yönlü, dengesiz enformasyon akışı hüküm sürmekte, çok seslilik ve eşit ölçülü haberleşme engellenmektedir.

Normalde ister ulusal, isterse de uluslararası ajanslardan gün boyunca alınan haberler (üretim aşamasındaki yapılanma çerçevesinde) konularının sayıca çokluğundan ve kısıtlı bir zamanda hazırlanması zorunluluğundan dolayı seçime tabi tutulmakta ve haberin yayınlanacağı yayın kuruluşunun haber bülteninde bir “haber önceliği”nin bulunması gerekmektedir. Haber önceliğinin anlamı, bir haber kuruluşunun hangi türden haberleri önemli sayacağı ve bunlara ne kadar harcama yapabileceği kararıdır. Haber önceliğinde yayın, yayıncılık ve tümüyle iletişim sisteminde var olan eğilim ve “değer” yargılarına bağlılık söz konusudur.²⁷ Uluslararası enformasyon akışı kapsamında ise haberlerin seçimi ve önceliği farklılık göstermektedir. Haberlerin içeriği de düşünülürse, iletilerin gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru akması, dünyanın büyük bir bölümünün bazı gelişmiş ülkelerde oluşturulan düşüncelerin etkisi altında kaldığı anlamına gelmektedir. Tek yönlü bilgi akışına içerik bakımından açıklık getiren Atilla Girgin, dış haberlerin içerikleri konusunda gelişmiş ülkelerde yapılan araştırmaların sonucunda haberlerin seçimi ile ilgili ortaya çıkan ölçütleri şöyle sıralamaktadır:

Olumsuzluk (negativity),

Düşünsel- mekansal yakınlık (ideological and local proximity),

Seçkin kaynaklar (elite sources),

Seçkin ülkeler (elite countries)

Seçkin kişiler (elite actors).²⁸

Girgin’in de dediği gibi, birinci ölçüt, yani olumsuzluk ölçütü daha çok az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerle ilgili olmaktadır. Örnek vermek gerekirse, Afrika sürekli olarak “bunalımlar, felaketler ülkesi” olarak tanıtılırken ve sosyalist ülkelerden “totaliter rejimler”, “kapalı toplumlar” vs. diye söz edilirken, batı dünyası

²⁶ Mukadder Çakır Aydın, “Gelişen İletişim Teknolojileri ve Gerileyen İletişim Süreci”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 20, 2004, s. 119

²⁷ N. Kars, **a.g.e.**, s. 109

²⁸ Atilla Girgin, **Uluslararası İletişim Haber Ajansları ve A.A.**, Der Yayınları, İstanbul, 2002, s. 44

için “genel refah toplumu”, “hür dünya” vs. gibi sıfatlar yakıştırılmakta ve çokuluslu şirketlerin savundukları düzen açısından “normal” sayılanın dışında kalan her şey reddedilmekte, çarpıtılmakta veya bastırılmaktadır.²⁹ “Ne zaman Orta Doğu’daki petrol fiyatlarında küçük bir değişiklik olsa, bu muhabirler tarafından dünya haber bültenlerinin bir numaralı haberi yapılırken, Üçüncü Dünya ülkelerinin son derece bağımlı olduğu zirai girdilerin ve temel sanayi ürünlerinin fiyatlarına Batılı ülkelerin yaptığı zamlar ne ölçüde büyük olursa olsun “haber değeri düşük(!)” hadiseler olduğu için haberlere yansımaz.”³⁰ Üstelik içinde bulunduğumuz “enformasyon imparatorluğu” döneminde bu hiyerarşinin başını radyo, televizyon ve bilgisayar çekmektedir ki, “imge”nin hakimiyetindeki bu imparatorluk kazalara, suçlara, çatışmalara ve skandallara prim verir. Bu imparatorluğun tercihi kaza, suç, çatışma, skandal vs. gibi kötü ve anormal haberlerden yanadır. Çünkü normallik sıkıcıdır.³¹

Tek yönlü iletişim biçimine açıklık getiren İlker Bıçakçı şöyle yazıyor: “Özellikle kitle iletişim araçlarıyla yapılan ve kaynağın belirleyici olduğu iletişim türüdür. Teknoloji, insan kaynağı ve sermaye gibi fiziksel donanımlara sahip olan basın yayın grupları karşısında hedef konumundaki kişilerin iletişime katılımı sınırlı ve dolaylıdır... Kaynağın egemenliğine dayalı tek yönlü iletişim biçimleri, katılımcı ve demokratik anlayışın oluşmasına izin vermez.”³² Kitle iletişim araçların etkisi ile zaten kopmuş olan kişilerarası iletişimin yerini pasif iletişim – tek yönlü bilgilendirme almıştır. Yani, bilgi üretmeyen (ürettirilmeyen), aktarmayan (aktarmasına engel olunan), anlamlandırmayan (anlamlandırmasına zaman tanınmayan) iletişim ortamı yaratılmış, oluşan iletişim boşluğunu da medya doldurmuştur.³³

Ekonomisi güçlü gelişmiş ülkeler iletişim teknolojisi tekeliğini ellerinde bulundurdukları için haberlerin tek taraflı akışı Batı’dan, sermayeden, gelişmiş

²⁹ Z. Özcan, **a.g.e.**, s. 73

³⁰ İbrahim Refik, **İletişim Çağında Kültürde Dirilmek**, TÖV Yayınları, İzmir, 1997, s. 21

³¹ Erol Mutlu, **Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2005, s. 248

³² İlker Bıçakçı, **İletişim ve Halkla İlişkiler**, MediaCat Yayınları, Ankara, 1998, s. 30 -31

³³ Mesut Bulut, “İletişim Tek Yönlü Olunca”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 17, 2003, s. 366

lkelerden yanadır ve haber dolaşımı dengesiz, adaletsiz, çarpık ve Batı eēilimlidir.³⁴ Dolayısıyla “bu haber akışının, alıcıların arzularını ve gereksinimlerini, davranış biçimlerini, anlayışlarını, eēitim sistemlerini, yaşam tarzlarını ‘bilgilendirmemesi’ olanaksızdır. Bu sinsi propaganda, ařırđ gelişmiş toplumların kabına sđğmaz canlılıēına tanıklık eden, karşı koyulmaz bir ‘baēıř’tır, ama bu iletilerin edilgen alıcılarında her türlü kültürel yaratıcılıēı boēmaktadır.”³⁵ rneēin, Fransızca konuşulan Afrika lkelerinde sinema üretiminin yaklaşık %80’nin sbvansiyonunu üstlenen Fransa, o ülkelerin çeşitli KİA’sının haber hizmetini de uydular aracılıēıyla bedelsiz karşılamaktadır.³⁶

1979 yılında bir yerde “dünyadan aldıēımız bültenler, aslında Amerika ve Batı Avrupa haberleri ile dolu, dengesiz, tek yanlı haber akışının göstergesidir”³⁷- diyen Baēlantısız lkeler Haber Ajansı POOL’un yöneticisi Mankekar’ın bu konuda düşündüklerini üç grup halinde sunabiliriz:

1. Uluslararası dolaşımlı haber ajanslarının gelişme yolundaki ülkelerle ilgili olarak yayınladıkları haberler ülkelere zarar verici niteliktedir.
2. Gelişme yolundaki ülkeler, bölgesel bütün haberleri uluslararası dolaşımlı ajanslardan elde ederler. Başka bir deyişle komşu ülkeler kendi aralarında haberleşemedikleri için birbirlerine yabancdırlar.
3. Gelişme yolundaki ülkelerin üçüncü dünyadan aldıkları haberler nicelik ve içerik bakımından Batılıların görüş açısından seçilmiş haberdır. Dünya nüfusunun 2/3’sini oluşturan gelişim yolundaki ülkelerle ilgili haberlerin ancak % 8 -10 arasında olduēu söylenmektedir.³⁸

³⁴ Nimet nr, “Toplumsal Deēiřme Sürecinde Azgelişmiş lkelerde İletişim Sistemleri”, **Düşünceler Dergisi**, Sayı: 4, şubat 1990, s. 66

³⁵ Serge Latouche, **Dünyanın Batılılaşması**, eviren: Temel Keřoēlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 34

³⁶ S. Latouche, **a.e.**, s. 34

³⁷ Güliz Uluç, **Küreselleşen Medya: İktidar ve Mücadele Alanı (Olanaklar –Sorunlar – Tartışmalar)**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 245

³⁸ N. nr, **a.g.m.**, s. 66-67

“Gelişmemiş ülkeler, ancak gelişmiş ülkelerin egemenliği altında iletişim sürecinde yer alabilme zorunluluğunda kalmışlardır. Somut bir örnek vermek gerekirse 1. ve 2. Dünya Savaşlarından sonra Reuters, Havas ve Wolff Haber ajansları ortaya çıkan enformasyon boşluğunu doldurmakla birlikte, dünyayı kendi haber bölgeleri şeklinde bölerek dengesiz iletişimde rol oynamışlardır.”³⁹ Sonradan bunlara AP, UPI ve TASS da katılmıştır. Ancak Sovyetler Birliği’nin dağılmasını takiben TASS’ın etkinliği azalmış, AP’in ise dünya genelinde etkinliği artmıştır.

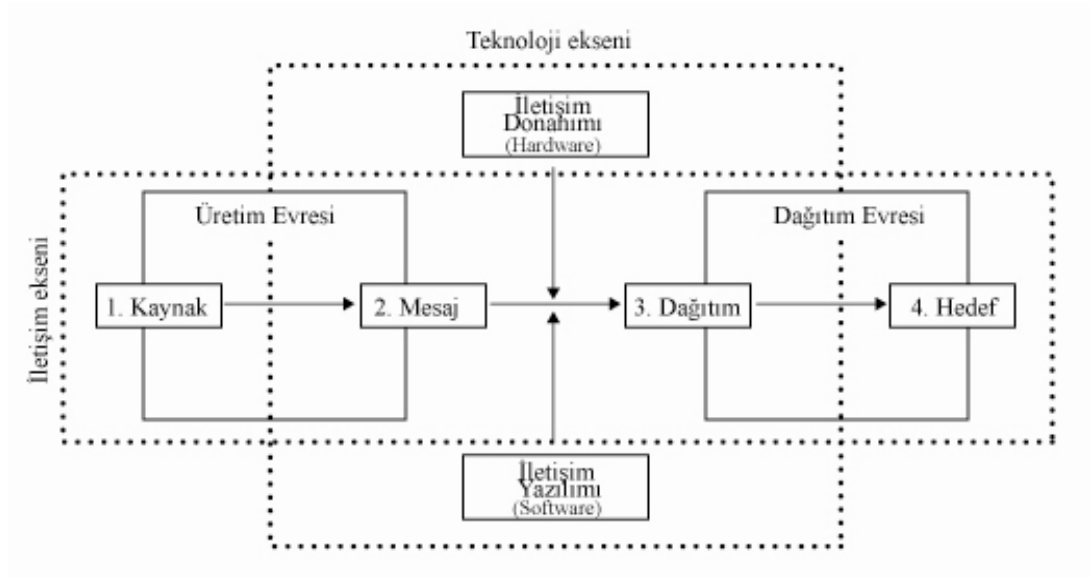
2.Dünya Savaşı’ndan sonra uluslararası iletişimin yeni şekillenmesiyle başlarda özgür uluslararası enformasyon akışının iyimser karşılanması, yaşanan teknolojik gelişmelerin de katkısıyla yerini yeni sömürgeciliğe, yeni tarz emperyalizme bıraktı. “Modern dünyada özgür uluslararası iletişimin sonuçta zenginden fakire, kuzeyden güneye tek yönlü ve eşit olmayacağı gerçeğini fark etmek gerekiyordu. Daha fakir, daha az gelişmiş ülkeler gelişmiş dünyanın teknolojisini, yapılarını, mesleki uygulamalarını ithal etmek üzere tahrik edilmektedir (Boyd- Barrett 1977).”⁴⁰

Geçen asrın ortalarından itibaren fark edilen tek yönlü enformasyon akışı ve genel olarak uluslararası iletişim düzeninde ortaya çıkan dengesizliklerden sonra iletişim bilimciler tarafından çeşitli iletişim modelleri oluşturulmaya başlandı. Bunlardan biri olan Mowlana, teknolojik (hardware / software) ve iletişim (üretim / dağıtım) eksenli aşağıdaki modeli iletişime kazandırmıştır.⁴¹

³⁹ Rıdvan Bülbül, **Uluslararası İletişim**, Coşan Ofset-Matbaa, Konya, 1997, s. 49

⁴⁰ Denis McQuail, Sven Windahl, **İletişim Modelleri, Kitle İletişim Çalışmalarında**, Çeviren: Konca Yumlu, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 266

⁴¹ D. McQuail, S. Windahl, **a.e.**, s. 267

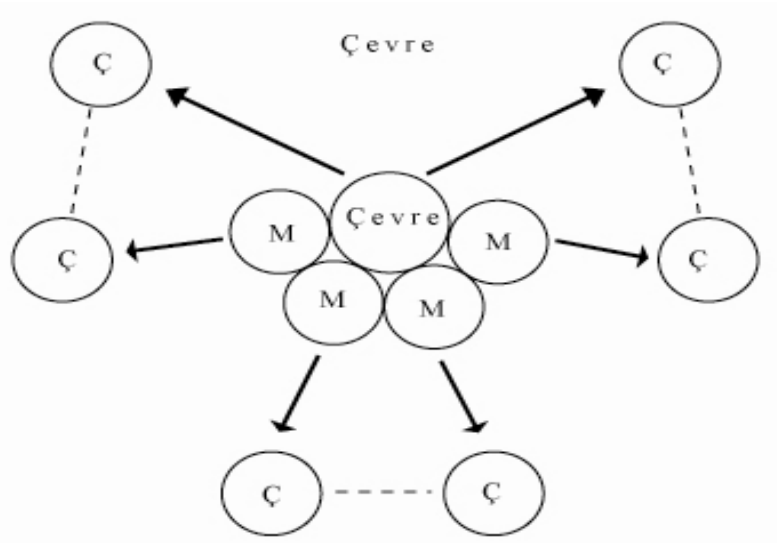

Şekil 1: Uluslararası İletişim Süreci (Mowlana 1985).

Modelin genel amacı, gönderilen alıcıya, teknolojik temele dayanan üretim ve dağıtım sistemiyle iletildiği bilinen bir sekansı temsil etmektedir. Modelin ortaya koyduğu belki de en önemli nokta, özellikle daha gelişmiş ülkelerden daha az gelişmiş ülkelere iletişim akışında çoğu kez söz konusu olan birden fazla bağımlılık durumudur.⁴²

Bir başka modelimiz yine Mowlana'ya aittir. Mowlana, bu kez haber akışını merkez – çevre modeliyle açıklamaktadır. Bu modele göre, dünyaya egemen merkezi ya da bağımlı çevre topraklara bölünmüştür ki, burada birincisinin ikincisine haber akışı üstünlüğü vardır.

⁴² D. McQuail, S. Windahl, **a.e.**, s. 268

Şekil 2: Haber Akışının Merkez – Çevre Modeli (Mowlana 1985).

Bu modele göre diğer varsayımlar ise şunlardır: a) Diğer kitle iletişim araçları sistemlerinde haberi veren “merkez” haber olaylarının üstünlüğü olacaktır; b) “Merkez” haberleri çevre haber araçlarındaki yabancı haber içeriğinde görece daha önemlidir; c) Çevre ülkelerin aralarında ya çok az, ya da hiç akış yoktur.⁴³ “Merkez ülkelerle çevre ülkeler arasındaki enformasyon akışı, tek yönlü bir görünüm arz etmektedir. İletişim uzmanları, merkezdeki ülkelere çevre ülkelere yöneltilen haber akışının, çevreden merkeze yöneltilen haber akışından 100 kat daha fazla gerçekleştirildiğini ileri sürüyorlar.”⁴⁴ – diye belirten Cees Hamelink, 1980’lerin ortalarında gerçekleşen sadece radyo yayınlarının alış verişiinden örnek göstererek Avrupa ülkelerinden Afrika ülkelerine yılda 855 saatlik radyo yayınının yapıldığı halde, Afrika ülkelerinden Avrupa’ya yapılan radyo yayınlarının ise sadece 70 saat olduğunu⁴⁵ vurgulamaktadır. Bu bile merkez Batı ile çevre ülkeler arasında iletişim düzeni açısından varolan uçurumu bariz bir şekilde ortaya koymaktadır.

⁴³ D. McQuail, S. Windahl, a.e., s. 271 -272

⁴⁴ Yusuf Kaplan (Derleyen ve Çeviren), **Enformasyon Devrimi Efsanesi, Modernleşme Kuram ve Uygulamalarının Eleştirisi**, Rey Yayınları, İstanbul, 1991, s. 263

⁴⁵ Y. Kaplan (Der. ve Çev.), a.e., s. 263

Küresel boyutta haber akışının dışında dünyada televizyon programlarının alım satımına, ülkeler arasında dağılımı oranına bakıldıkta burada da tek yönlü-dengesiz akış kendini göstermektedir. Bu konuda dengesizliği ilk kez UNESCO görmüş ve 1973 yılında yürüttüğü ve 1974'te yayınladığı bir araştırmada bunu su yüzüne çıkarmıştı. UNESCO araştırmasında televizyon programı dolaşımının büyük endüstri ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru tek yönlü akışa konu olduğu belgelenmekteydi.⁴⁶

UNESCO çerçevesinde bu tür araştırmalar farklı zaman dilimlerinde de yapılmış ve her defasında ortaya çıkan sonuç ufak tefek rakamsal oynamalar dışında hep aynı kalmıştır.

Dünya genelinde varolan dengesizliği program ithal oranları da kanıtlamaktadır. Nitekim dışarıdan en az program ithal eden ülkelerin sırası şöyledir:⁴⁷ ABD - %1; Çin - %1; Japonya - %4; eski Sovyetler Birliği - %5; Fransa - %9; İngiltere - %12; İtalya - %13 ve s. En çok program ithal eden ülkelerin sırası ise şöyledir: Guatemala - %84; Singapur - %78; Yeni Zelanda - %75; Malezya - %71; İsrail - %65 vs.

Buradan anlaşılmaktadır ki, en az program ithal eden ülke ABD, en çok program ithal edense Guatemala'dır. Demek ki, tek yönlü enformasyon akışı başta ABD'den kaynaklanmakta, bu dengesiz akıştan en çok etkilenen ise Guatemala olmaktadır.

Bir başka UNESCO raporuna göre, dünya haber programı, sinema filmi, plak ve kitap piyasasında da başta ABD olmak üzere Batı dünyası lehine mutlak bir üstünlük göze çarpmakta ve gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru tek taraflı bir trafik gözlemlenmektedir.⁴⁸ Finlandiya Devlet Başkanı Kekkonen, bir seminerin açılış konuşmasında "Gelişme yolundaki ülkeler habercilik alanında

⁴⁶ Zeynep Oktay, "Uluslararası İletişimin Sosyo - Kültürel Etkileri", Hazırlayan: Gürsel Öngören, **Uluslararası İletişim**, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s. 79 -80

⁴⁷ Z. Oktay, **a.e.**, s. 81 -85

⁴⁸ Z. Oktay, **a.e.**, s. 82

endüstrileşmiş Batı ülkelerinin tesiri altındadır. Buna ‘habercilik emperyalizmi’ denir.”⁴⁹ - diyerek durumun ciddiyetini vurgulamıştır.

Francis Bacon’un “bilgi güçtür” düşüncesini doğrulayan dünya düzeyinde birçok örnek yaşanmıştır. Ve bu bilginin gücünden yararlananların teknolojik üstünlüklerini de işin içine katarsak iletişim alanında nelere sebep oldukları açıkça görülmektedir. Dengesiz enformasyon akışının bir kaynağı da bazı uluslararası güce sahip insanlar ve onların şirketleridir. Bunlardan biri olan, Microsoft’un kurucusu 33 yaşında dolar milyarderı Bill Gates’e bu gücü veren, tabii ki, iletişim alanında çalışmasıdır. Aynı şekilde, habercilik ve TV yayıncılığı alanında Rupert Murdoch, Silvio Berlusconi, Ted Turner gibi haber formatına oturtulmuş bilgiyi satan ve dağıtanlar da dünya genelinde güçlüler listesine giriyorlar. Onlara bu gücü sağlayan, bilgiye yön verip dağıtabilme fonksiyonlarının başında olmalarıdır.⁵⁰

Dengesiz enformasyon akışının süreci içerisinde haberler büyütülüp çarpıtılırsa bu tek yönlü seyrin dünyadaki neticelerinin neler olabileceğini aşağıdaki bir örnek ışığında görebiliriz.

1989 yılında uluslararası haber kaynağı CNN (Cable News Network) televizyonu Romanya devlet başkanı Nikolay Çavuşesku’nun miting alanında kendisini protesto eden kalabalığın üzerine ateş ettirerek on binlerce kişinin ölümüne sebep olduğunu bütün dünyaya duyurdu. Dünya insanı bu haber karşısında nefret dalgası yarattı ve neticede Çavuşesku çifti idam edildi. Daha sonra miting alanında ölenlerin sayısının birkaç yüz olduğu öğrenilse de, haberin ve mesajın gücü çoktan Romanya’da bir dönemi sona erdirmişti.⁵¹ Bundan başka, dezenformasyona şahsi düzeyde bir örnek de küreselleşme tartışmalarını ele aldığı bir eserinde, “Zeytin Ağaçları ve Küreselleşme” alt başlığı içerisinde “sağlıklı bir küresel toplum, Lexus ile zeytin ağacı arasındaki dengeyi her an koruyabilen bir toplumdur ve bugün yeryüzünde bunun Amerika’dan daha iyi bir örneği yoktur... Amerika bütün dünya

⁴⁹ İ. Refik, **a.g.e.**, s. 8

⁵⁰ N. Rigel, **a.g.e.**, s. 68

⁵¹ N. Rigel, **a.e.**, s. 69

için bir kılavuz olabilir” diyerek Amerikan’ın küresel boyutta yayılmacılığını “örnek ülke” şekli adı altında neredeyse temize çıkartan ve yazılarında tarafsız görünmeye çalışsa da kendi ülkesinin çıkarlarını gözetken ve Amerikan yanlılığını açığa vuran gazeteci Thomas L. Friedman’ın, 1979’da UPI Haber Ajansı’nın Beyrut muhabiri olduğu dönemde Beyrut’tan verdiği hava durumu raporlarını kafasından uydurduğunu⁵² ve böylece yalan bilgi verdiğini bu eserinde itiraf etmesidir. Bu itiraf basit görünse de, itiraf edilmeyi bekleyen bir sürü uluslararası nitelikli yalan ve çarpıtılmış haberlerin yapıldığı varsayımını akıllara getirmesiyle önem taşımaktadır aslında.

“Enformasyon Bombası” adlı eserinde iletişim araçlarındaki hızlı gelişmelerin, günümüz dünyasında hemen hemen her alanı etkisi altına aldığına değişik açılardan bakan ve özellikle internet konusunu her yönüyle açımlayan Paul Virilio şöyle yazıyor: “Radyoaktif enerjiyle maddeyi parçalayan atom bombasının ardından yaşadığımız binyıl sonunda ortaya ikinci bir bombanın hayaleti çıkmıştır. Bu bomba enformasyonun interaktifliği aracılığıyla uluslar arasındaki barışı parçalama yeteneğine sahip olan enformasyon bombasıdır.”⁵³ O enformasyon bombası ki, tek taraflı bir akış sergileyerek hiçbir sınır tanımamakta ve bu anlamda batı ile üçüncü dünya arasındaki uçurumu daha da derinleştirmektedir.

Ersan İlal “yığınsal iletim araçlarını ve getirdikleri değişiklikleri” irdelerken, sınırlılık ilkesini açıklayarak, bunun tek yönlü iletişime etkisini şöyle açıklamaktadır: “Yığınsal iletim süreci hem toplumsal ölçeklerde, hem de evrensel ölçekte, teknolojik ve ekonomik gücü ellerinde bulunduran çevrelerin egemenliğinde kalmaktadır... Bu sınırlılık nedeniyle, iletişim sürecinin çift yönlü, tartışmaya dayalı, eşitleyici yapısı da tek yönlü bir iletişim sürecine dönüşmektedir.”⁵⁴ İlal, yığınsal iletim araçlarının iki açıdan çok etkili bir güce sahip olduğunu belirtmektedir. Bunlardan birincisi, bir gazetenin bir milyon satabilmesine ve bir televizyon iletiminin

⁵² Thomas L. Friedman, **Lexus ve Zeytin Ağacı, Küreselleşmenin Geleceği**, Çeviren: Elif Özsayar, Boyner Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2003, s. 37

⁵³ Paul Virilio, **Enformasyon Bombası**, Çeviren: Kaya Şahin, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 63

⁵⁴ Ersan İlal, **İletişim, Yığınsal İletim Araçları ve Toplum**, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s. 40

2 milyarı aşkın kişinin izleyebilmesine olanak sağlayan teknolojinin getirdiği yayılma gücüdür. İkincisi ise, yalanlayıcı etkidir ki, her türlü gerçeklik sınırlamasından, zaman ve yer sınırlamalarından kopartılmış ileti gücü bu etkilemeyi getirmektedir.⁵⁵

“Uluslararası şirketler tarafından kontrol edilen küresel iletişim araçlarının pasif tüketimi körükleyerek olumsuz psikolojik ve siyasi sonuçlara yol açabileceklerinden endişe edilmektedir. (...) Bugün üçüncü dünya ülkelerinde mevcut tek yönlü enformasyon akışının tüketimi teşvik etmesinden ve ekonomik bağımlılığı sürekli kılmasından korkulmaktadır.”⁵⁶

Kitle iletişim araçları içerisinde görselliği ile üstünlük teşkil eden televizyon yayıncılığının uluslararası boyutu, dengesiz enformasyon akışı sürecinin son dönemlerde hızlanmasında daha çok rol oynamaktadır. “Bir bombardımanı andıran yoğun televizyon programları, sosyal değişikliklere, kültürel erozyona ve insanların homojen hale gelmesinde etkili olmaktadır.”⁵⁷

Örnek vermek gerekirse, 1980’lerin sonlarında Kojak adlı bir program, dünyada en popüler televizyon programları ve sembolleri haline gelen “Dallas” ve “Muppet Show”un yerini tutabilmiştir. Kültür ve Medya emperyalizminin etkisi altında kalan Asya ülkeleri, ABD’nin hakim olduğu televizyon program pazarının çekiciliğine karşı koyamamaktadır. Böylece, ABD hem Yeni Dünya Düzeninin merkezinde yer almakta, hem de uyguladığı kültür emperyalizmini ulusal gelişim savı altında desteklemekte, başta televizyon olmakla tüm kitle iletişim araçlarını kullanmaktadır.⁵⁸

Dünya genelinde bilgi ve haber akışındaki dengesizlik geleceğin dünyasını olumsuz yönde etkilemektedir. İletişim bilimci Schramm “Gelişmekte Olan Ülkelerde Bilginin Rolü” yazısında bu durumu değerlendirmektedir. Dünyanın

⁵⁵ E. İlal, a.e., s. 41

⁵⁶ Metin Işık, “Globalleşme-Yerelleşme ve Medya.”, **Selçuk Üniversitesi, İletişim Dergisi.**, Sayı: 4, Ocak-2001, s. 42

⁵⁷ Hülya Yengin, **Ekranın Büyüsü**, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s. 35

⁵⁸ H. Yengin, a.e., s. 36

çeşitli bölgeleri arasında farklı bir bilgi akışı vardır: “Uluslar arasında bilgilerin akışı dengeli dağılmamaktadır. Gelişmiş ülkeler, diğer ülkelere oranla daha yüksek seviyede bilgilerle donatılabilmektedir... Bu durum mevcut gerçeklerin bilinmemesine ve ya saptırılabilmesine yol açmaktadır” diyen Schramm, 1961 yılı içerisindeki bir ayda beş kıta üzerinde on üç farklı ülkede yaptığı araştırmada bilgilerin yoğun olarak ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa olmak üzere dört ülkeden kaynaklandığını göstermiştir.⁵⁹

“Televizyon serbest ve açık toplum yaratılmasına karşı bazı sınırlamalara sahiptir. Bunun tersi olarak totaliter bir yapının oluşturulmasına olanak vermektedir” diye dengesiz bilgi akışı hakkında saptamada bulunan Robin Day, şöyle devam etmektedir: “Batı dünyasının televizyon ekranlarında ABD’deki şiddet, adaletsizlik ve protesto hareketlerini görmek olası değildir. Bu yapı Amerika’nın kendisi tarafından oluşturulmuştur. Ancak televizyon Çin’de, Rusya’da, Çekoslovakya’da, İspanya’da ve Rodezya’daki şiddet olaylarını gösterme olanağını kullanmaktadır. Bugün dünyanın çok geniş bir bölümünün dengeli olarak bilgilendirilmesi için bu yapının değişmesi gerekmektedir.”⁶⁰ Day’in de vurguladığı gibi, bu dengesiz yapının ve çarpık iletişim düzeninin değişmesi ve bu sorunun giderilmesi ile ilgili yapılan çalışmalara bir sonraki bölümde açıklık getirilecektir.

Son bir kez kısaca dengesiz enformasyon akışının hangi aşamalardan geçtiğine bakalım. Uluslararası enformasyon akışı üzerinde ilk tartışmalar “serbest haber akışı” kavramıyla başlar ki, 2. Dünya savaşı sonrası ortaya çıkan bu kavram genelde ABD’nin dünya haber ve bilgi akışını kendi denetiminde tutmasına yaramıştır. Daha sonra BM’ce bu serbest akış ilkesi “bireyin haber alma ve haber verme hakkı” olarak formüle edilir. Sonra tartışmalar daha da hızlanır ve UNESCO meseleye el koyarak çeşitli çalışmalarla çözüm önerileri getirir. 1970’lerde bu kavram “tek yönlü iletişim” ve “dengesiz haberleşme” gibi kavramlara dönüşür.

⁵⁹ Brian Groombridge, **Televizyon ve İnsanlar**, Yöneten: İbrahim Derbeder, Der Yayınları, İstanbul, s. 76 -77

⁶⁰ B. Groombridge, **a.e.**, s. 77 -78

Bunların karşısını almak adına ise ortaya “iki yönlü iletişim”, “dengeli enformasyon akışı” gibi kavramlar çıkar.⁶¹

Her ne kadar dünya enformasyon akışındaki dengesizlik 1970’lerden itibaren fark edilse de görülen o ki, dünya genelinde iletişim teknolojilerinin gelişmesine paralel olarak bu dengesizlik de başlamıştır. Bugün de dünya genelinde dengesiz enformasyon akışı devam etmektedir. Normal iletişim sürecini düşünüp bir şema çizerek uluslararası iletişimde bu dengesizliğin ne denli etkili olduğunu bir daha görebiliriz:

Kaynak - İleti - Hedef kitle

Kaynak: Uluslararası iletişim dolaşımını ellerinde bulunduran güçler ve bu güçlerin sahip olduğu ileri teknolojiler,

İleti: Haber ve bilgi akışının içeriği; kaynak tarafından biçimlendirilmiş,

Hedef kitle: Bu güçlere karşı koyamayan ve bu iletiyi tüketmek mecburiyetinde kalan azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler.

Anlaşılan o ki, şimdilik dengesiz iletişim akışı sorununu çözmek hayli güç görülmektedir. Bu problemin ortadan kalkması için yukarıda gösterdiğimiz kaynak, ileti ve hedef kitle konusunda dünyada eşitliliğin, paralelliğin ve karşılıklı haber alış veriş ortamının oluşturularak geliştirilmesi gerekmektedir.

⁶¹ Yazgülü Aldoğan, “Uluslararası Haber Dolaşımının Yapısı, Sorunları ve Çözüm Önerileri”, **Dış Politika Basını ve Basında Dış Politika**, (1983 yılı genel seminer tutanakları), Hürriyet Vakfı Eğitim Yayınları : 6, s. 75 -76

1.1.2. ÇİFT TARAFLI ENFORMASYON AKIŞI

Tek yönlü enformasyon akışı kavramının tersi olan çift taraflı enformasyon akışı terimi, bilim çevrelerince tüm dünyada yaygınlaştırılmasına çalışılan bir olgudur. Bu anlamda teknolojik altyapının dünya genelinde eşit dağılımı ve gelişmiş batı ile üçüncü dünya ülkeleri arasında enformasyon ve haber akışı açısından uçurumun en aza inmesi gerekmektedir. Yalnız bu durumda çift taraflı, yani dengeli enformasyon akışının varlığından bahsedilebilir. İster ulusal çapta, isterse de uluslararası düzeyde haber ve enformasyon dolaşımı önemli rol oynamaktadır. Çünkü “Haber, değişik işlevlerinin yanı sıra bireylerin öteki bireyler ve çevreyle anlamlı ilişkiler kurmalarında, dünyayı algılamalarında en önemli öğeleri oluşturan bilgiler bütünüdür.(...) Uluslararası alanda da kimlerin, neleri haber konusu olarak seçtikleri, konuların nasıl işlendiği ve oluşturulan haberlerin, ne amaçla, kimlere, hangi ölçütlere dayanılarak dağıtıldığı, sorgulanması gereken bir konudur. Çünkü, bireylerde dolayısıyla ulusal topluluklarda, ‘ötekiler’(bireyler, toplumlar, uluslar, ülkeler) ile ilgili önyargılar, yargılar, geleceğe yönelik kararlar, olumlu ya da olumsuz simgeler, düşünceler, tutum ve davranışlar, haberlere göre oluşmaktadır.”⁶² Bu yüzden de, uluslararası enformasyon dolaşımının dengeli bir yapı içerisinde gerçekleşmesi çok önemli ve gereklidir.

Bıçakçı, “çift yönlü iletişim (etkileşimli iletişim), kaynak ve hedef birimlerinin karşılıklı olarak bir birlerini etkileme olanağına sahip oldukları iletişim türüdür.”⁶³ - diyerek kavrama temel bir açıklama getirmektedir. Çokseslilik, çeşitlilik ve demokratik ilkelere dayalı bu ideal ve gerçek iletişim türü, dünya genelinde enformasyon akışının sosyal değerler çerçevesinde, temel iletişim ve gazetecilik ilkeleri doğrultusunda gerçekleşmesinin bir bakıma temel mantığıdır. Ayrıca “Kitle iletişim araçları, iletişimi tek yönlü olarak belirleyen bir kaynak konumundayken

⁶² A. Girgin, **a.g.e.**, s. 41

⁶³ İ. Bıçakçı, **a.g.e.**, s. 31

etkileşimli iletişim araçları, kişilere yüz yüze iletişimde olduğu gibi hem hedef, hem de kaynak olma ayrıcalığını vermektedir.”⁶⁴

Herbert Schiller, kamuoyu araştırmaları çerçevesinde ele aldığı “iki yönlü bilgi akışı” konusunda şöyle demektedir: “Kanaatime göre iki yönlü bilgi akışının var olabilmesi, bilgi alışverişinde bulunan kesimlerin üç aşağı-beş yukarı birbirine denk olmasıyla olasıdır. Bir başka deyişle, iki taraf arasında iktisadi, siyasi ve içtimai açılardan büyük farklılıklar var iken, iki yönlü bir akışın gerçekleşebilmesi olası değildir. Karşılıklı değişimde eşitlik ilkesine gölge düşüren, işlerliğine fırsat tanımayan faktörlerin mevcut olması halinde iki yönlü olduğu varsayılan enformasyon akışı tek yönlü bir hal alır ve manipülasyon için, istismar için kullanılan bir kanal olur çıkar.”⁶⁵

1960'lara gelindiğinde sömürgeci iletişim düzenine karşı gerçekleştirilmek istenen çalışmalardan biri de, çift taraflı iletişim sürecine geçebilme çabaları olmuştur. Aşağıdaki basit bir örnek bile bu konuda çok açıklayıcı olmaktadır.

Araları 250 km olan Gana'nın başkenti Akra'dan sınır komşusu Togo'nun başkenti Lome'ye telgraf çekildiğinde bu telgraf önce Londra'yı, oradan da Paris'i dolaştıktan sonra Lome'ye ulaşabiliyordu. Bu da büyük engellere sebep olmaktaydı.⁶⁶ Bu örnek iletişim teknolojileri açısından güçsüzün güçlüye bağımlı kaldığının bir kanıtıdır ki, bu da iki yönlü enformasyon akışının teknolojik sebepten dolayı engellendiğini göstermektedir.

Tek taraflı enformasyon akışının fark edilişinden sonra bu dengesizlikten etkilenen ülkeler kendi aralarında dayanışmaya giderek dünya genelinde çözüm yolları arayışına başladılar. Dengesiz iletişimden dengeli ve çift yönlü iletişime geçiş için, ilk kez 1970'lerin başında basının uluslararası barışın gerçekleşmesinde büyük öneme sahip olduğunu dile getiren Sovyet Blok'u oldu. Bu blok'un suçlama

⁶⁴ İ. Bıçakçı, **a.e.**, s. 32

⁶⁵ Herbert Schiller, **Zihin Yönlendirenler**, Çeviri: Cevdet Cerit, Pınar Yayınları, İstanbul, 1993, s. 190 -191

⁶⁶ O. Tokgöz, **a.g.e.**, s. 27

ve iddiaları BM Genel Kurulunu, UNESCO kayıtlarını doldurmaya başladı. Fakat Batı Blok'u bu girişimlere fazla ses çıkarmayarak, sorunu "iletişim özgürlüğü" çerçevesinden görmeyi sürdürdü. Bir yandan da "serbest iletişim akımı" her türlü çaba ile korunuyordu. Neden? Çünkü Batı Blok'u iletişim özgürlüğü ilkesini savunarak, gelişmekte olan ülkeler üzerinde elde ettiği iletişim egemenliğini bırakmak istemiyordu.⁶⁷ Çünkü uluslararasılaşan medya yeni ve çağdaş bir sömürü vasıtası olarak Batılı kapitalist ülkelere keşfedilmiştir. Bunu farkederek gelişmekte olan veya üçüncü dünya ülkeleri güçlü batının çıkarı doğrultusunda işlev kazanan "serbest enformasyon akışı" ilkesine karşı çıkarak "dengeli ve serbest" ve dolayısıyla "çift yönlü enformasyon akışı" ilkesini savunmaktadırlar. "Eşit bir biçimde iletişim kaynaklarından yararlanma yanında, gelişmekte olan ülkeler, batılıların serbest iletişim akımı görüşlerine karşıt olarak, dünyanın çeşitli uluslarının birbirlerini tanıma amacıyla "iletişimin serbest dolaşımı" ilkesini tanımaktadırlar. Daha başka deyişle, gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere doğru yönelen serbest iletişim akımının tek yönlü olmaktan kurtarılacak iki yönlü olmasının güvenceye kavuşturulmasından yanadırlar."⁶⁸

Küresel alanda, iletişim dünyasındaki çarpık düzenden ve dengesizlikten kurtulabilmenin tek yolu özgür, özgür olduğu kadar da dengeli ve çift yönlü enformasyon akışı düzeninin oluşturulmasıdır.

1.1.3. ÖZGÜR ENFORMASYON DOLAŞIMI

Tek yönlü enformasyon akışı kavramı ile yakından ilişkili olan özgür veya serbest enformasyon akışı terimi aslında "iletişim özgürlüğü", "haberleşme özgürlüğü" kavramları üzerinde inşa edilse de, gelişmiş kapitalist ülkelerin yararına

⁶⁷ O. Tokgöz, **a.g.e.**, s. 28

⁶⁸ İ. Adil, **a.g.e.**, s. 31

işleyen tek yönlü enformasyon akışının nedenleri arasında gösterilmektedir. Çünkü ABD önderliğinde gelişmiş batılı ülkeler kendilerini, tek yönlü enformasyon akışından etkilenen ülkelere karşı “özgür (serbest) enformasyon akışı” doktrini ile savunmaktadırlar. Özgür bilgi akışı doktrini ise dünyaca kabul gören İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 19. maddesinde yer almıştır. Özgür bilgi akışı doktrini, bilginin ve özellikle bilgi ürünlerinin dolaşımındaki engellerin ortadan kaldırılması gerektiğini ileri sürer. Dolayısıyla engellerin saptanarak bilginin toplanması, açıklanması ve iletilmesi gereklidir. Teorik olarak, özgür akış ilkesi bilginin herhangi bir yerden bir başka yere doğru akışına ilişkin faaliyetleri teşvik eder gözükmektedir. Bu tür akış aynı zamanda bilgiyi arama, haber alma ve bilgiyi yayma haklarını kapsamaktadır. Bilginin özgür akışı, uygulamada bilgi üreticileri tarafından – özellikle politik sınırları aşan bilgiler açısından – dünyanın herhangi bir yerindeki pazarlara serbestçe girebilme hakkının talep edilmesini gündeme getirmiştir.⁶⁹

Lorimer ve O’Donnell, özgür bilgi akışı doktrinini şu şekilde açıklamaktalar: “Toplumun kendi üyeleriyle iletişimde kültürün ya da toplumsal yapının risk alma kapasitesiyle, bireylerin herhangi bir kaynaktan bilgi edinmesine ilişkin bireysel hak üzerinde ısrarla durmaktadır.”⁷⁰ Şu da bir gerçektir ki, özgür bilgi akışı doktrininin özel bir görünümünün “sınır ötesine ulaşan” bilginin oluşturduğunu vurgulayan yazarlar, bilginin özgür dolaşımının benzer faaliyetlerde bulunan büyük şirketlerin çıkarlarına hizmet ettiğini de belirtmekteler.⁷¹ “Sonuçta, özgür bilgi akışı doktrininin bireylerin bilgi edinme hakkına ilişkin yorum ve açıklamaları, bilgi üreticisi firmaların ve ulusların benzer çıkarlarını en iyi şekilde ortaya çıkarmaktadır... Bu doktrin, bilginin aranmasına, yayılmasına ve bilgiye sahip olunmasına eşit derecede

⁶⁹ R.Lorimer, E.O’Donnell, “Yayıncılıkta Globalleşme (Küreselleşme) ve Uluslararasılaşma”, Çeviren: Zeynep Çetin, **İstanbul Üniversitesi İletişim Dergisi**, 1997, Sayı: 6, s. 116 -117

⁷⁰ R.Lorimer / E.O’Donnell, **a.m.**, s. 116 -117

⁷¹ R.Lorimer / E.O’Donnell, **a.m.**, s. 118 -119

önem veren bir anlayışa sahip olan bireyler ve toplumlar arasında bilginin değiş-tokuş edilmesini içermektedir (UNESCO, 1980).”⁷²

Ayseli Usluata’ya göre : “Özgür iletişim akışının sağlanması; tek yönlü değil, iki yönlü akışın gerçekleştirilmesi; dikey değil, yatay akışın olanaklaştırılması, pazar ekonomisine bağımlılıktan kurtarılması uluslararası düzeyde sorumluluk gerektirmektedir.”⁷³

İkinci dünya savaşı sonrası uluslararası politikaya ve hukuka hakim olan Batılı klasik liberalist görüşün bir ürünü olan “iletişim özgürlüğü” veya “özgür haber dolaşımı” kavramı, o yıllarda BM’in hakim görüşü olarak benimsendi ve sonra da 1960’lara kadar UNESCO’nun temel görüşlerinden biri haline geldi.

1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde de yer alan bu görüş, BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi’nin 1960’da hazırladığı Haberleşme Özgürlüğü Taslak Bildirgesi’nin 1. Maddesin’de: “Öğrenme hakkı ve gerçeğin serbestçe araştırılması hakkı, insan haklarının ayrılmaz ve temel bir parçasıdır.” - diye ifade edilmektedir. Benzer ifadeler, Haberleşme Özgürlüğü 1973 Taslak Antlaşması’nda, 1966 Siyasal Haklar ve Yurttaşlık Hakları Uluslararası Sözleşmesi madde 19’da ve 1954 İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi 10. maddede de yer almıştır.⁷⁴

Uluslararası İletişim Hukukunda o günden bugüne hakim bir kavram olan Özgür Haber Dolaşımı, ABD ve Batılı ülkeler tarafından devamlı savunulmuş, bu özgürlüğün kötüye kullanılarak iletişim tekellerinin özgürlüğü haline de geldiğini iddia eden gelişmekte olan ülkelerin savı da hep reddedilmiştir. Güçlülere göre sorun “içerik sorunu” değil, teknolojik eşitsizliktir ki, bu da gelişmekte olan ülkelere iletişim alt yapılarının geliştirilmesiyle çözümlenebilir.⁷⁵ Halbuki, teknolojik eşitliğin sağlanması tek başına bu sorunun çözümü olamamakta, hatta bu anlamda güçsüz ülkelere yapılan teknolojik yardımların varolan tek yönlü

⁷² R.Lorimer / E.O’Donnell, **a.m.** , s. 118-119

⁷³ Ayseli Usluata, **İletişim**, İletişim Yayınları, (Yeni Yüzyıl Kitaplığı), İstanbul, 1995, s. 71

⁷⁴ G. Öngören, **a.g.e.**, s. 90-91

⁷⁵ G. Öngören, **a.e.**, s. 90-91

enformasyon akışını daha da arttırabileceği yönde düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Dolayısıyla 1970'lerden sonra, Amerika'da Vietnam Savaşı'nın etkisi ve diğer nedenler, Batı'da Amerika'nın kültürel etkisinin hissedilmeye başlanması ve gelişmekte olan ülkelerde elektronik sömürgeciliğe karşı bilinçlenme neticesinde uluslararası özgür bilgi ve iletişim akışı sorgulanmaya başlanmıştır. Ne yazık ki, bu tartışmalar konuyu sürekli gündeme getirmekten ve biraz daha bilinçlenmekten öteye gidememiştir. Şu anda da iletişim düzeni eskisinden pek farklı değildir. Yine de bu konuda gelişmiş ülkeler farklı açılardan suçlanmakta, ABD'nin gelişmekte olan ülkeler üzerinde özellikle iletişim emperyalizmini pekiştirdiği söylenmektedir.⁷⁶ Her şeye rağmen bu dengesiz iletişim düzeni günümüzde de "özgür enformasyon akışı" ilkesinin gölgesinde emperyalist güçlerin lehine işlemektedir.

Tekinalp'in de vurguladığı gibi: "yaklaşık son 25 yıldan beri özgür ve tek yönlü uluslararası bilgi, haber ve program akışı gelişmekte olan ülkelerde politik, ekonomik ve kültürel etkiler yapmıştır."⁷⁷

İletişim teknolojilerinin hızla gelişimi ve de uydu yayıncılığı ile sınırlar ötesi yayın yapan özel televizyon kanallarının artmasıyla da ulusal düzeyde özgürlük ve sorumluluk kavramları dünya genelinde en çok tartışılan konulardan olmuştur. Şöyle ki, UNESCO'nun 1991'de Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri üzerinde yaptığı araştırmanın sonucunda, düzenli televizyon yayıncılık sistemlerinin benzer yönlerinin fazla olduğu belirtilmektedir.⁷⁸

Bütün bunlar dikkate alınırsa özgür enformasyon dolaşımı ilkesinin uluslararası iletişimde dengesiz enformasyon akışına hiçbir zaman engel teşkil etmediği, tam tersi batılı gelişmiş ülkeler lehine daha da bu dengesizliği güçlendirdiği çok rahatlıkla söylenebilir. Demek ki, özgür enformasyon akışı tek başına yeterli değildir. Bu kavrama bir de denge kavramını eklersek – özgür ve

⁷⁶ Şermin Tekinalp, **Elektronik Kitle İletim ve Değişim**, Beta Yayınları, İstanbul, 1990, s. 126

⁷⁷ Ş. Tekinalp, **a.e.**, s. 127

⁷⁸ H. Yengin, **a.g.e.**, s. 49-50

dengeli enformasyon akışı – o zaman uluslararası iletişim düzeni daha dengeli ve eşit bir yapıya kavuşabilir.

1.1.4. ÖZGÜR VE DENGELİ ENFORMASYON AKIŞI

Uluslararası iletişim düzeninde oluşturulması istenen enformasyon akışının özgür ve iki taraflı olması bilim çevreleri tarafından savunulmakta ve bunun sağlanması için çeşitli öneriler ileri sürülmektedir. Buraya kadar tek yönlü, çift yönlü ve özgür enformasyon akışı olguları üzerinde durularak yeni iletişim düzeninin oluşturulma çabaları süreci içerisinde bu kavramlara açıklık getirildi. Özgür enformasyon akışında gelişmiş ülkelerin lehine, gelişmekte olan ülkeler aleyhine bir tablonun oluşumunu izlemiştik. Yani, başta ABD olmak üzere batılı ülkeler bu kavramı desteklemiş ve dünya iletişim düzeninde neden oldukları dengesizlikleri göz ardı ederek “özgür akış” olgusunu ellerinde bayrak etmişlerdir. Bu düşünceye alternatif olarak ise özgür olduğu kadar da dengeli enformasyon akışı kavramı ortaya çıktı. Dolayısıyla uluslararası enformasyon dolaşımı olgusuyla ilgili en son ortaya çıkan kavram ise özgür ve dengeli enformasyon akışıdır.

Özgür ve dengeli enformasyon akışı: “Klasik liberalist basın özgürlüğü kavramına bir alternatif olarak ortaya çıkan ve iletişimdeki dengesizlikleri körükleyen mevcut statüko lehine işleyen başıboş özgürlük modelinin yerine gerçek bir iletişim özgürlüğünü ve eşitlikçi ve demokratik bir çalışma modelini getirecek bir sorumluluk düzenine geçişi sağlayacak bir anlayışı ifade eder.”⁷⁹ - şeklinde açıklanmaktadır.

Dünya iletişim düzeninde mutlak ve salt bir özgürlük anlayışı, gerçekte tarafsız bir görüş olmayıp, kaynakların çoğunu elinde bulunduran büyük devletlerin

⁷⁹ G. Öngören, **a.g.e.**, s. 92

küçük ve gelişmekte olan devletler üzerindeki etkinliğini ve tahakkümünü arttırmaya ve sürdürmeye yarayan bir vasıtaadır. Gerçekçi ve eşitlikçi özgürlük kavramı ancak uluslararası iletişimin bir sorumluluk sistemine bağlanması ile gerçekleştirilebilir. Bu görüşü savunanlar, 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde iletişim özgürlüğünü ifade eden 19. maddenin tamamlayıcısı durumunda bulunan 29. maddeye dayanırlar. 29. maddeye göre, 19. maddede gösterilen haklar ve özgürlüklerin “Diğer insanların hakları ve özgürlüklerinin tanınması ve saygı gösterilmesini garanti altına almak ve toplumun ahlak, kamu düzeni ve genel refahını korumak amacıyla kanunla sınırlandırılabilir” öngörmektedir. Benzeri sınırlayıcı hükümler, Vatandaşlık Hakları ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 19. maddesinde, İletişim Özgürlüğü 1973 Taslak Antlaşması'nın 2. Maddesinde, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin 10. maddesinde de ifadesini bulmuştur.⁸⁰

Bizce de uluslararası enformasyon akışı özgür olduğu kadar da dengeli ve çift taraflı bir yapıya sahip olmalıdır. Yalnız bu durumda dünya iletişim düzeninde daha adaletli, daha eşitlikçi bir yapının oluşumu gerçekleşebilir. Ancak anlaşılan o ki, dünya iletişiminde bu ideal yapının oluşumu daha çok zaman alacak ve bu anlamda gelişmiş batı, bir düzine çıkarlarından feragat etmeli ve uzlaşmacı davranmalıdır.

1.2. MEDYA EMPERYALİZMİ

Geçen asrın ortalarından itibaren dünya iletişim düzeninde ortaya çıkan dengesizliklerin farkedilişi ve tek taraflı bir akışın iletişim teknolojilerinin de hızla gelişimi ile yaygınlaştığı konusunda tartışmalar medya emperyalizmi kavramını da sık sık gündeme getirmiştir. Nitekim dengesiz enformasyon akışı olgusu ile iç içe

⁸⁰ G. Öngören, a.e., s. 92

giren medya emperyalizmi, günümüzde de en çok tartışılan konulardandır. Öyleyse bu kavram tam olarak ne anlama gelmektedir. Mahmut Oktay, medya emperyalizmi kavramını şöyle tarif etmektedir: “Bir ülkedeki kitle iletişim araçlarının mülkiyeti, yapısı, dağılımı ve içeriğinden birisinin veya hepsinin bir başka ülkedeki veya ülkelerdeki çıkar gruplarının önemli derecede etkisi altında olması ve etkilenen ülkenin o ülkelere aynı derecede karşılıklı bir etkide bulunamaması durumunda söz konusudur.”⁸¹

Tarihte ilk kez, medya emperyalizmine örnek olarak William Randolph Hearst’ün (Orson Welles tarafından ölümsüzleştirilen ünlü Yurttaş Kane) sansasyon basını tarafından kışkırtılan kamuoyunun emperyalist bir müdahaleye alet edilmesini gösterebiliriz. Anekdote şeklinde olayın özetini Armand Mattelart şöyle vermektedir: ”Hearst’ün Havana’ya gönderdiği ünlü desinatör Frederic Remington başkentten patronuna şöyle telgraf çeker: -Bildirecek bir şey yok, her şey sakin. Savaş çıkmayacak. Dönmek istiyorum. Hearst derhal yanıt verir: -Orada kalıp resim çiz. Savaşı ben çıkarırım.”⁸²

Emperyalizm teriminin tanımı yapıldıktan sonra neredeyse her şeyin emperyalizmi ortaya çıktı. Çünkü her konuda sömürme mümkün olmaktadır. Kültürel, ekonomik, askeri emperyalizmlerden bahsedildiği gibi, iletişim veya medya emperyalizmi üzerine tartışmalardan da bahsetmek kaçınılmaz bir hal almıştır. Medya emperyalizmi hep Batılı ülkeler tarafından gerçekleştirilmekte ve medyaların kitleselliği önemini de düşünürsek, başka medyalar üzerinde ve toplu medya kanalı ile başka uluslar üzerinde sömürgecilik uygulamaktadır.⁸³ “Medya emperyalizmi kavramı konuya kültürden çok diğer faktörlere (ekonomik tabana, üretim ilişkileri, üretimin örgütlenmesi ve günlük işleyişine) eğilerek yaklaşır. Medya emperyalizmi milletlerarası bir süreci ifade eder. Bu süreçte a) medya teknolojisi, bu teknolojinin yapısı, sahipliği, üretim ve dağıtımı, içeriği, b) milli sistemler ve sistemler arası

⁸¹ M. Oktay, **a.g.e.**, s. 129

⁸² Armand Mattelart, “Dünya İletişiminde Yeni Senaryolar”, Çeviren: Erdal Peker, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 8, 1998, s. 97

⁸³ S. Özdemir, **a.g.e.**, s. 145

ilişkiler ve c) bu ilişkiler biçiminin sürdürdüğü etki ve egemenlik düzeni öncelikle söz konusudur.”⁸⁴

Herbert Schiller’e göre medya emperyalizmi, gelişmekte olan toplumlar açısından medyanın gelişmiş toplumlardaki (özellikle ABD’deki) ticari işlevinin bir uzantısıdır ve bu anlamda medya izleyicilerinin bağıllığını sistemin bütününde geçerli olan değerler açısından yaratır ve sürdürür.⁸⁵ “Medyanın dünya hakkında daha çok bilgi edinmemizi sağladığı doğrudur. Ancak bu dünya egemen – bağımlı ilişkisinin temellendiği ve sürdürülebildiği ‘sanal’ bir dünyadır; kurgusaldır ve manipülatiftir. Medyanın sunduğu bu dünya olup bitenler hakkında bilgilendirmekle kalmaz onları nasıl anlayacağımıza dair ‘anlamlandırma formatı’ da verir.”⁸⁶ Medya emperyalizminin genel güç kaynaklarının dengesiz bir şekilde bölüşüldüğü bir dünya düzeninin neticesi ve genel emperyalist dünya düzeninin entegral bir parçası olduğunu vurgulayan Erdoğan, medya emperyalizmi ilişkisinde egemenlik sağlayan tarafla, egemenlik altında kalan tarafın durumunu açık bir şekilde izah etmektedir. Şöyle ki, bu ilişkide egemenlik sağlayan taraf bu egemenliği ya ticari ve siyasal strateji olarak, ya da kasıtsız bir şekilde ve ya farkında olmadan genel siyasal, ekonomik ve sosyal ilişkilerindeki egemen etkiler olarak yayar. Örneğin, 50.000 dolarlık bir programın veya bir milyonluk bir iletişim teknolojisi ürününün ucuz satıldığı, hibe edildiği veya yardım edildiği yerlerde, amaç kasıtlı egemenlik arayışıdır. Egemenlik altında kalan taraf ise, bu durumu ya ticari ve siyasal strateji olarak kalkınma, modernleşme diye ithal eder, ya da ilişki sonucunda üzerindeki bu egemenlik etkenliğini yansıtmaz benimsin.⁸⁷

1974 yılının verilerine göre dünya genelinde basılı metinlerin %93,85’i, kitapların %91,51’i, televizyon alıcılarının %94,78’i, radyo alıcılarının %94,70’i ve sinema ve fotoğraf aygıtlarının %98,32’i gelişmiş ülkeler tarafından dışarıya

⁸⁴ İ. Erdoğan, **Uluslararası... a.g.e.**, s. 263 -264

⁸⁵ John Tomlinson, **Kültürel Emperyalizm (Eleştirel Bir Giriş)**, Çeviren: Emrehan Zeybekoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 63 -64

⁸⁶ Sadık Güneş, **Enformasyon Toplumunun Putları**, Hece Yayınları, Ankara, 2006, s. 32

⁸⁷ İ. Erdoğan, **a.g.e.**, s. 263 -264

satılmıştır. Ayrıca, örneğin Hollywood’a 400- 500 bin dolara mal olan 1 saatlik TV filmi Mısır’a 400 -500 dolara, Lübnan’a 170 -250 dolara ve hatta bazı diğer ülkelere 70 -100 dolara satılabilmektedir. Bu durum, az gelişmiş ülke televizyoncularını kendi yapımlarından çok maliyeti düşük ithal programlara itebilmektedir ki, zaten bu ülkelerin çoğunda yapım için gerekli teknoloji, eğitilmiş işgücü ve sermaye gelişmemiştir.⁸⁸ Bu da teknolojik dengesizliğin yanı sıra içerik bakımından da az gelişmiş ülkelerin etkilenen taraf olarak kalması demektir. Yukarıdaki veriler 1974 yılını kapsasa da dünya nüfus dağılımı ile ters orantılıdır ve günümüzde de bu durum (uluslararası iletişim düzenindeki dengesizlikleri önleme çabalarının da sayesinde) bazı farklılıkların dışında geçerliliğini korumaktadır.

Kitle iletişim araçlarının küreselleşmesi ile oluşan global medya hakkında düşüncelerini dile getiren Girgin: “global medyanın asıl amacı, her türlü yerel, bölgesel ve ulusal değer yargılarına karşı çıkarak, serbest piyasa ve sermayenin egemenliğini öngören Yeni Dünya Düzeni ideolojisinin bir propaganda aracı olmaktır.” – demektedir ve global medyanın liberalizmin küresel çapta “rıza üreticisi” konumunda olduğunu⁸⁹ vurgulamaktadır. Şöyle ki, siyasi ve özellikle ekonomik bakımdan üstünlüğe sahip olan ülkeler, dünya medya düzeninde de hakimiyetlerini hissettirmekteler. Çünkü medya endüstrisini besleyecek mali kaynaklar ekonomisi gelişmiş ülkelerde daha çoktur. Dolayısıyla medya dünyasında içerik üretiminin hangi ülkelerin elinde olduğuna bakarak, ekonomi-emperyalizm-medya üçlemesindeki bağlantı ortaya çıkarılabilir.⁹⁰

Uluslararası alanda enformasyon dolaşımı gelişmiş kapitalist ülkelerin yeterli mali güce ve teknolojik donanımına sahip belli başlı medya kuruluşları tarafından sağlanmakta ve bu dolaşım tek yönlü seyir halinde gerçekleşmektedir. “İnsan ilişkilerinde coğrafi mesafenin rolü oldukça azalmıştır (Meyrowitz, 1985) – zaman mekan sıkıştırması – sözde postmodern durumumuzun temelini oluşturmaktadır (Jameson, 1985; Harvey, 1989). Bunlar, Marshall McLuhan’nın, iletişim medyasının

⁸⁸ Z. Özcan, **a.g.e.**, s. 40 -41

⁸⁹ A. Girgin, **a.g.e.**, s. 36

⁹⁰ S. Özdemir, **a.g.e.**, s. 156

– küresel bir köy – oluşmasına katkısı konusunda iyi bilinen sözlerinin ileriye dönük tahmininden başka bir şey olarak görülmeyebilir. Mamafih, McLuhan’ı eleştiren pek çok kişinin de vurguladığı gibi bu, sadece teknolojik bir olgu değildir, özellikle medya teknolojilerinin kökeni (Batı kökenli ya da Avro-Amerikan) dikkate alınacak olursa hiç böyle değildir ve arkalarında tek yönlü bir diyalog kuran, tanınmış kuruluşlar vardır ve bu süreçte Batı konuşur, öbürleri de dinler.”⁹¹ Bu anlamda konuşan Batı’nın başını ABD çekmekte ve dünya iletişim düzeninin çarpıklaşması ve dengesizleşmesinde başrolü oynamaktadır. Şöyle ki, 1980’li yıllarda bütün dünyada popüler olmuş Amerikan TV dizisi Dallas, ABD kaynaklı medya emperyalizmine örnek gösterilebilir. ABD’nin dünya medya endüstrileri üzerindeki hakimiyetini o dönemlerde kanıtlayan Dallas örneği, dünya kültür çeşitliliğine karşı artan bir tehdit olarak görülmüştür.⁹² Bu yüzdendir ki, 1982 senesinde gerçekleştirilen UNESCO toplantılarının birinde, Fransız kültürünü tehdit ettiği gerekçesiyle Dallas gibi dizileri eleştiren o dönemin Fransız Kültür Bakanı Jack Lang, ekonomik ve entelektüel emperyalizmin düşünce ve yaşam biçimini de etkilediğini ısrarla vurgulayarak⁹³ endişesini dile getirmiştir.

Başlarda da vurguladığımız gibi, medya emperyalizmi tek yönlü enformasyon akışının belirmesinden itibaren kendini göstermekte, bir diğer deyişle her iki olgu birbirini pekiştirmektedir. “Kaynağını uluslararası ekonomik yapının dengesizliğinin oluşturduğu iletişim akımındaki eşitsiz ve tek yönlü yapı, beraberinde çok yönlü bağımlılığın doğmasına, çok yönlü etkileşime neden olmaktadır. Dört büyük haber ajansının ürettiği ve dünyada dağıttığı haberler çoğunlukla Batılı gelişmiş ülkelerle ilgili olmaktadır. Ayrıca, üretilen bilgi Batılı gelişmiş ülkelerde var olan düşünce yapısı içinde oluşturulmaktadır ve aktarılmaktadır... Bilgi üretim ve akımındaki mevcut önemli dengesizlik kültürel bağımlılığın yaratılmasına katkıda bulunmaktadır ve kültürel sömürgeciliğin tüm hızıyla sürmesine de neden olmaktadır (2000’li

⁹¹ D. Morley, K. Robins, **a.g.e.**, s. 172 -173

⁹² D. Morley, K. Robins, **a.e.**, s. 172 -173

⁹³ Yasemin İnceoğlu, **Uluslararası Medya**, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s. 75

Yıllara Doğru Türkiye'nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar: Medya, TÜGİAD raporu, İstanbul, 1995, s. 51)''⁹⁴

Uluslararası haber ajanslarına geldikte ise, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra etkinliğini kaybeden Tass-Itar'ı çıkarsak, günümüzde haber dolaşımını yönlendiren dört büyük haber ajansının; ABD'den Associated Press (AP) ve United Press International (UPI), İngiltere merkezli Reuters, Fransa'nın ise Agence France Presse (AFP)'nin farkını açıkça görmekteyiz. Bu haber ajanslarının dünya genelinde değişik noktalarda büroları var ve 24 saat boyunca durmadan enformasyon üretip iletiyorlar. Dünya haber dolaşımının yüzde 80'inin bu haber ajansları tarafından sağlandığı belirtilmektedir.⁹⁵ Bu da enformasyon dolaşımında tek yönlü akışın varlığını kanıtlar nitelikte önemli bir orandır.

Ayrıca medyanın küreselleşmesi sürecinin açılmanması da konumuzla yakından ilgili olduğu bakımından önem taşımaktadır. Çünkü medya emperyalizminin gerçekleşmesi için (diğer unsurlarla birlikte) medya araçlarının küreselleşmesi gerekmektedir. "1990'lı yıllarda, toplumsal değişimin yönelimi üzerinde duranların temel kavramı – küreselleşmedir. Şimdiye kadar hep ulusal boyutta düşünülen medya ve iletişim olgusu, teknolojik ve ekonomik platformlarda meydana gelen değişimler sonucu artık küresel bir tanım kazanmıştır. Sayısal haberleşme cihazları, uydu telefonları ve televizyonları, uydu veri haberleşmesi, mobil PC'ler ve kablosuz PC ağları gibi zamana ve mekana ilişkin hiçbir sınır tanımayan teknolojik kazanımlar dünyayı bir ucundan öbür ucuna bağlayarak McLuhan'ın "küresel köy" öngörüsünün, 1990'lı yıllarda gerçekleşmesine yol açmıştır."⁹⁶ Daha da ileri giderek ne yazık ki, McLuhan'ın "küresel köy"ü zamanla önüne geçilemez bir "küresel istilaya" dönüştü⁹⁷ ve bu medya istilası dünya genelinde günümüzde de farklı boyutlarda sürmektedir. Kanadalı iletişim bilimci

⁹⁴ S. Özdemir, **a.g.e.**, s. 157

⁹⁵ N. Rigel, **a.g.e.**, s. 81 -82

⁹⁶ T. Demirer, N. Aykol, **a.g.e.**, s. 97

⁹⁷ Yasemin G. Inceoğlu, **Uluslararası Medya, "Medya Eleştirileri"**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Yeni Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2004, s. 350

McLuhan, eserinin bir yerinde “bir kültürün ya da anadilin bir kader olarak benimsenmesi ne kadar yanlış bir eğilimse, geleceğin medyatik galaksisi içinde yeşerecek empatik bilincin kendisi de, bu hapishanelerden kurtuluş için şarttır” demektedir. “Ne var ki, McLuhan’cı argümanın açığa vurmaktan gözden kaçırdığı asıl şey, dil ve kültür hapishanelerinin her zaman varolacağı, ama aslolanın bu hapishanelerin uzamsal sınırlarının dışında da yine daha büyük hapishanelerden başka bir yerin olmadığıdır. Çünkü hapishanelerin dışı, en az içi kadar güven telkin etmeyen dehşetengiz bir belirsizlikle kaplıdır. Çünkü simgesel anlamların heryerdeliği, bir başka açıdan, anlam dışılığın gövdesel çırpınışıdır. (...) Bu anlamda bilginin görsel düzenlenişi de hiçbir biçimde ontolojik güvensizlik probleminin aşılmasında işe yarar nitelikte bir çözüm sağlamıyordu.”⁹⁸

Uluslararası medya kuruluşları aynı zamanda kapitalizmin ideolojik aygıtı olarak da değerlendirilmektedir. Şöyle ki, uluslararası haber toplama ve yayma örgütlenmesine bakıldığında birkaç dev firmanın egemenliğini ve güçsüz ülkelerin bu konuda bağımlılıkları görülüyor. ABD’nin etki bölgelerindeki haberlerin % 70’i Amerikan, İngiliz eski kolonilerindeki haberlerin %50’si İngiliz, Fransızların eski kolonilerindeki haberlerin %45’i ise Fransız ajanslarının servislerinden sağlanmaktadır. Dünyanın bütün radyo ve televizyon kanalları, gazeteleri hemen hemen dört büyüklere: AP, UPI, Reuters, AFP’ye abonedir. Dünya haberlerinin %65’i ABD’den, televizyon yayınlarının %30-%70’i Orta Avrupa’dan alınmaktadır. Dolayısıyla Üçüncü Dünya ülkeleri, ileri sanayileşmiş ülkelere 5 kat daha az sinema, 8 kat daha az radyo, 15 kat daha az televizyon, 16 kat daha az gazete kağıdı tüketmektedir.⁹⁹ Bu gibi teknik veriler de, tek yönlü enformasyon akışının sebepleri arasında gösterildiği gibi, medya emperyalizmi sürecinin işleyişinde de ana unsurlardan sayılmaktadır.

“Medya eliyle egemenler kendi ideolojilerini yaygınlaştırmakla kalmayıp, sömürülerini daha kolay ve kabul görececek bir tarzda sürdürebilmek için, gerçekleri

⁹⁸ Hüseyin Köse, “Medya Galaksisi, Hipnoz ve Kurumsal Vicdan (McLuhan’ı Yeniden Düşünmek)”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 20, 2004, s. 96

⁹⁹ T. Demirel, N. Aykol, **a.g.e.**, s. 98 -100

saptırarak ve gizleyerek bütün insanlık değerleriyle oynamakta, bu temelde bireylerin duygu, düşünce ve inançlarını etkileyerek onları adeta robotlaştırmaktadırlar.”¹⁰⁰ Ne yazık ki, dünyada güçlü ekonomik altyapıya da sahip olarak iletişim teknolojilerinde büyük farkla üstünlük elde eden, bu üstünlükten de yararlanarak tek yönlü enformasyon akışına sebep olan, bu akışta ileti içeriğini istediği şekilde biçimlendirerek kültür yozlaşmasını körükleyen ve uluslararası medyada her türlü eşitsizliğe neden olan ülkeler bütün bu olan bitenlerin iyice farkındadır. Bu durum işlerine gelmekte ve bu yüzden de dünya iletişim düzeninde oluşan dengesizliğin çözüm yollarına yanaşmamaktadırlar.

Kuzey’in yedi ülkelilik grubunun dünyanın bütün teknolojik, ekonomik, askeri ve de medya ve haberleşme güçlerini ellerinde tuttuğunu vurgulayan Nawal E. Saadawi, post modern medyanın “Sömürgeleştirme” sözünün yerine “Sömürgecilik Sonrası Dönem”, “Serbest Ticaret”, “Yardım”, “İşbirliği”, “Sürdürülebilir Gelişme”, “Yapısal Uyum”¹⁰¹ gibi daha masumane terimler tercih ettiğini belirtmekte ve medya ve kültürel emperyalizmin ekonomik emperyalizmin mantıksal müttefikleri olduğunun altını çizmektedir. Çünkü kitle iletişim araçlarının kontrol altında tutulması küresel pazara uyumun şartlarını yaratmakta ve ona karşı etkili bir direniş olasılığını sınırlamaktadır.¹⁰²

İrfan Erdoğan, dünya iletişim düzenindeki dengesizliklerin reformlarla düzeltilemeyeceğinin altını çizerek yazıyor: “Galtung (1979) iletişim emperyalizmi ile kültürel emperyalizm arasındaki ilişkiye eğildi: iletişim emperyalizmi kültürel emperyalizme götürür. Gelişmiş Batı –feodal iletişim şebekeleri– üzerinde egemenlik kurmuştur. Dengesizlik sürecinde, azgelişmişlerin yönetici elitleri kendi gibi diğer ülkelerden haber yerine, gelişmişlerden haberle ilgilenirler. Gelişmiş Batı azgelişmiş için neyin habere değer olduğunu tanımlar. Medya ile kullanıcılar olayları ‘batının gözüyle’ görmeye başlar. Günümüzdeki uluslararası iletişim düzeni

¹⁰⁰ T. Demirel, N. Aykol, a.e., s. 102

¹⁰¹ Lenora Foerstel (Hazırlayan), **Medya ve Savaş Yalanları, Gerçekler Nasıl Karartılıyor?**, Çeviren: Ahmet Antmen, Yordam Kitap Yayınları, İstanbul, 2007, s. 198 -199

¹⁰² L. Foerstel (Haz.), a.e., s. 201

reformla düzeltilemez. Reformcuların önerileri (artan yardım, teknoloji, eğitim) – kozmetik ameliyattır.”¹⁰³ Bu, batının kendi çıkarları yönünde bir iletişim politikası izlediklerini göstermektedir. Konumuzla yakından ilişkili olan medya politikasını yorumlayan Erdoğan: “İletişimin basitten oldukça karmaşığa kadar değişen amaçlı bir sonuç için güdülen politikalarla geldiğini düşünürsek, medya politikası da medya örgütlerinin kendi amaçlarına ulaşmak için tuttuğu yolu anlatır.”¹⁰⁴ –diyerek kavrama açıklık getirmekte ve örnek sunarak şöyle devam etmektedir: “1980’lerde global iletişim firmaları uluslararası faaliyetlerini artırdılar. IBM, AT&T, Bertelsmann, Sony, NEC, Murdoch imparatorluğu, ITT gibi belli başlı firmalar bütün dünyadaki ülkelerde iletişim politikalarının saptanması ve uygulanmasında güçlü ağırlıklarını artan bir şekilde hissettirmeye başladılar... Böylece, iletişim politikaları yeknesak bir siyasal grubun tekelden çıkıp, ekonomik politikaların tekeli pazar çatışmalarının ve anlaşmalarının egemenliği altına girmeye başladı.”¹⁰⁵ Bu durumdan olumsuz etkilenenler ise haliyle gelişmekte olan ülkeler ve üçüncü dünya ülkeleri olmaktadır. Nitekim gelişmekte olan ülkeler ekonomik ve teknolojik yetersizliklerden iletişim teknoloji ve ürünleri üretememekte ve dolayısıyla bağımlı bir duruma düşürülerek tüketici konumuna gelmektedir. Amerikan kaynaklı diziler, maliyetten kopuk tüketim malları olarak tüketici kültürlerin rekabet olanaklarını kırarak şekilde dışa satılmaktadır. Ortadoğu ve Arap ülkelerinde dışa bağımlılık %45 dolayındadır ve Mısır gibi bazı ülkelerde bu yabancı programların %50’si ABD kökenlidir. ABD’ye baktıkta ise iki haftalık süre içinde (250 bin saatlik yayında) yalnızca %2’si yabancıdır ki, bunlar da çoğunlukla İngiliz belgeselleridir. Güney Amerika’da ise yayınların ortalama %50’sinin dışa bağlı olduğu ve programların 3/4’ünün ABD kaynaklı olduğu görülmektedir.¹⁰⁶

Bu gibi örneklerden de görüldüğü gibi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki uçurum daha da derinleşmekte ve uluslararası iletişimde enformasyon

¹⁰³ İ. Erdoğan, **İletişim Egemenlik... a.g.e.**, s. 337- 338

¹⁰⁴ İ. Erdoğan, **a.e.**, s. 119 -121

¹⁰⁵ İ. Erdoğan, **a.e.**, s. 123

¹⁰⁶ İ. Erdoğan, **a.e.**, s. 83

akışının tek yönlülüğü açıkça fark edilmektedir. Bu da medya araçlarının emperyalist güçlerin elinde bir alete dönüştüğünden haber vermektedir. Örneğin, 1987 yılında, UNESCO tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, basın-yayın, radyo-televizyon ve sinema alanında en çok ciro yapan ilk 78 firma arasında Güney ülkelerinin bulunmaması ve bu 78 firmadan 48'inin ABD ve Japonya kaynaklı, geri kalanının ise Batı Avrupa, Kanada ve Avustralya kökenli olması¹⁰⁷ yukarıdaki fikrimizi desteklemektedir.

İletişim teknolojilerinde olduğu gibi uluslararası iletişimin içeriği bakımından da hakimiyetin kayıtsız şartsız ABD liderliğinde Batının olduğu artık bilinmektedir. Avrupa bile ABD medya içeriğinden rahatsız olmaktadır. 2.Dünya Savaşı'ndan sonra ABD iletişim içeriği üretimini sanayileştiren ilk ülke adını taşıyor.¹⁰⁸ Avrupa ile Amerika arasındaki medya ilişkilerinde süren çatışmalar 1989 yılında Avrupa Topluluğu'nun aldığı "kota" kararıyla daha da kızıştı ve her iki kıta arasında medya ve güç farklılığı daha da belirginleşti. Karşılıklı suçlamalar çerçevesinde Amerika, Avrupa'nın "kotalarının" serbest ticaret anlayışına aykırı olduğunu savunmaktadır. "Avrupa'nın 'kültür gardiyanlığı' geleneği, Amerika'nın kültürün de (iletişim politikasında) meta olduğu gerçeğiyle karşılaşınca mücadele kaçınılmazdır. Bu mücadelede kitle iletişim teknolojilerini biçimlendiren ve kitle üretimi yaparak dünyaya yayan Amerikan egemenliği devam etmektedir. Dolayısıyla uluslararası dördüncü güç ideolojisi, ticari amaçlarla kullanılan ve ekonomik ve siyasal güç uygulamalarıyla çalışan egemenlik ve mücadele aracıdır."¹⁰⁹

Uluslararası bir güce kavuşan ABD medya kuruluşları tekel oluşturarak ortak bir Amerikan kültürü anlayışını tüm dünyaya yaymakta ve kültürel zenginliği ve bu anlamda çok sesliliği tehdit etmektedir. "Amerikan basını tüm dünyayı kurgusal bir hayata hapsedmeye çalışmaktadır. Özellikle televizyon kanalıyla insanlara empoze edilen yaşam, tümüyle senaryolardan oluşan siyasal hedeflerin gerçekleşmesine

¹⁰⁷ İ. Erdoğan, **a.e.**, s. 86

¹⁰⁸ S. Özdemir, **a.g.e.**, s. 103

¹⁰⁹ İrfan Erdoğan, "Dördüncü Gücün İlettiği: Amerikan Örneği", Hazırlayan: Korkmaz Alemdar, **Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar**, AFA Yayınları, İstanbul, 1999, s. 37 -38

yönelik kurgusal süreçlerin zemin hazırlamasına dönüktür. Bugün televizyondan yapılan enformasyon bombardımanı nedeniyle kitleler gittikçe duyarsızlaşmakta ve seçiciliğini kaybetmektedir.”¹¹⁰

ABD, 1960’larda dünya televizyonunu etkisi altına almayı başarmıştır. Allan Wells, ABD televizyon emperyalizminin Latin Amerika’daki durumunu gözler önüne sererek, Latin Amerika televizyonu kuruluşundan beri Birleşik devletler finansının, teknolojisinin, programcılığının ve bilhassa New York reklamcılık şirketlerinin hakimiyeti altında olduğunu vurgulamıştır. ABD TV’si için denizaşırı pazar 1950’lerde genişlemiş, 1970’lerin başlarında, İngiltere ve Fransa yılda 20.000 saatlik TV program ihraç ederken, ABD’de bu rakam 150.000 civarında olmuştur. ABD programlarının denizaşırı ülkelerde bu denli yaygın olması bu programların büyük bir bölümünün makul fiyatlarda çabuk elde edilebilmesindendir. Mattelart’a göre, 1980’lere gelindiğinde denizaşırı pazarın %60’nı ABD programları oluşturmaktaydı. 1980’lerin ortalarında ise, ABD’nin denizaşırı dağıtımının %80’i yedi ülkeye ulaşıyordu: Avustralya, Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya ve Birleşik Krallık.¹¹¹ Pakistanlı bilim adamı Ekber S. Ahmed, Amerikan medyasının gücüne şu şekilde açıklık getirmektedir: “Amerika’nın politik gücünün yapamadığını, Amerika’nın dünya egemenliğini ele geçirmesini Amerikan medyası sağladı. Pentagon’un başaramadığını Hollywood başardı. Bu ikisi arasındaki ilişki, ABD ekonomisine en büyük ihracat gelirini filmlerin ve savunma araçlarının sağlamasıyla kuruldu.”¹¹²

Yasemin İnceoğlu 1997 öncesi ABD’nin dünya pazarındaki konumundan şöyle bahsetmektedir: “Her ne kadar ABD’nin son on yılda (1997 öncesi) denizaşırı pazarlardaki pasta payı azalıyorsa da, ABD’nin dış satışlardan halen elde ettiği kazanç büyüyen dünya pazarında yıldan yıla da genişlemektedir. 1977’de ABD

¹¹⁰ Özgür Gönenç, “Küresel Dünyanın Yeni Sömürü Silahı”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 29, 2007, s. 89

¹¹¹ Y. İnceoğlu, **a.g.e.**, s. 74 -75

¹¹² Ekber S. Ahmed, “Medya Moğolları Bağdat Kapısında”, Samuel P. Huntington v. d., **Medeniyetler Çatışması**, Derleyen: Murat Yılmaz, 6. Baskı, Vadi Yayınları, 2001, s. 230

programları 200 milyon dolar, 1983'te ise 500 milyon dolar kazanmış, denizaşırı satışı ise takriben 1989'da 1.25 milyar dolardır.”¹¹³ Bu yıllardan sonra da Amerika, dışa program satışını hızlandırmış ve pazarını genişletmiştir. ABD halen de dışarıya en çok program ihraç eden ülke konumundadır.

Küresel çapta medya emperyalizmi sürecini çok iyi tasarlayan ve sürdüren ABD'nin iletilerin içeriği bakımından değişik yöntemlere başvurduğu da gözlemlenmektedir. Şöyle ki, Amerikan televizyonu kendi ülkesindeki açları, yoksulları bırakıp sürekli diğer ülkeleri, özellikle çocukları açlıktan ölen ülkeleri gösterir ve başta Afrika olmakla fakir insanlara, açlıktan bir deri, bir kemik kalan çocuklara yardım çağrısında bulunuyor. Eğer hal böyleyse, fakir ülkeler gerçekten fakirlerse, açlıktan ölüyorlarsa Amerikan firmaları o ülkelerde ne arıyor? Maksat, egemen iletişim araçlarını da kullanarak, diğer ülkelerin fakir olduğunu, bir sürü problemle boğuştuğunu, Amerika'nın ise zengin ve rahat olduğunu vurgulayarak birinciliklerini göze sokmaktır.¹¹⁴ Bu da yetmezmiş gibi, ABD'li kapitalist entelektüeller kitle iletişim emperyalizmi tezini çürütmeye çalışıyorlar. Bu “çürütmede” en çok öne sürülen gerekçe ise “seçenekte çoğulculuk” iddiasıdır. Örneğin, Amerikan Film Cemiyeti her yıl 750 milyon doları uluslararası video korsanlığı yüzünden kaybettiklerini belirtmiş ve bunu da gerekçe göstererek Amerikan egemenliğinin ve emperyalizminin olmadığını ileri sürmüşlerdir. Erdoğan'ın da belirttiği gibi, bu durumun “iletişim emperyalizmi” tezini çürüttüğünü iddia etmek çok gülünçtür. Çünkü emperyalistin malını kendisi veya kendisinin ortağı veya “korsanlar” yaymış fark etmez ve bu emperyalizmin olmadığını anlatmaz, emperyalistlerin karına “korsanların ortak olduğunu” anlatır.¹¹⁵

Uluslararası iletişim düzeninde medya emperyalizminin baş sebepçisi ve bu emperyalizmi kendi çıkarları doğrultusunda sürdüren ABD, bu yüzdendir ki, küresel enformasyon akışının ve iletişim düzeninin dengesizliğinin ortadan kalkması ve alternatiflerin oluşturacağı düşünülen yeni iletişim düzeni arayışına hiçbir zaman

¹¹³ Y. İnceoğlu, **a.g.e.**, s. 76

¹¹⁴ İrfan Erdoğan, **Amerika**, Ümit Yayınları, Ankara, 1995, s. 234 -235

¹¹⁵ İ. Erdoğan, **Uluslararası... a.g.e.**, s. 265 -267

sıcak bakmamış ve tarafsız, eşitlikçi çözüm önerilerine yanaşmamıştır. Şöyle ki, medyaya ulaşma olanaklarını genişletip Batılı sanayi devletlerinin egemenliğinde bulunan global medya sistemine alternatiflerin çıkarılmasını cesaretlendirecek “Yeni Dünya Enformasyon Düzeni” başlıklı UNESCO’nun medyaya ulaşma olanaklarıyla ilgili olarak yürüttüğü bir araştırma, ABD’de aşırı düşmanca bir tepkiyle karşılanmış ve basın özgürlüğü kavramına duyulan kaygı¹¹⁶ ise bu tepkinin nedeni olarak gösterilmiştir. Eğer, bu tepkiyi veya savunma şeklini doğru kabul edersek, basın özgürlüğü kavramının dünya genelinde eşit olmayan haber alış verişini, tek yönlü enformasyon akışını, dengesiz bir iletişim düzenini öngördüğünü de kabul etmiş olmaz mıyız? Tabii ki, bu mümkün değil ve çok yanlış bir mantıktır.

Buna rağmen, iletişim alanında tekelliliğin ve dolayısıyla enformasyon sisteminin birkaç korporasyonun denetiminde bulunmasının demokrasi ihlaline sebep vermediği, ABD’de egemen olan bir anlayıştır. Edward Bernays’ın “rızanın üretilmesi” kavramını tartışan Noam Chomsky şunları yazmaktadır: “Kaynakların denetimini ellerinde bulunduranların medya aracılığıyla rızanın üretilmesini ve buna uygun politikanın devlet mekanizmalarıyla uygulamaya geçirilmesini sağlamak amacıyla neyin “toplumsal düzeyde temel önem taşıdığını” değerlendirebilecek bir konumda olacakları, henüz ifade edilmemiş olmakla birlikte, yeterince açıktır. İkna etme özgürlüğü eğer birkaç elde toplanıyorsa, özgür bir toplumun niteliğinin bu olduğunu kabul etmemiz gerekir.”¹¹⁷ Toplumsalın açık seçik ve tek anlamlı bir süreç olmadığını belirten Jean Baudrillard, toplumsalla kitle iletişim araçları ve haber ilişkisine değinerek yazmaktadır: “Kitle iletişim araçları ve haberle hızlanan süreç en üst yaygınlaşma düzeyine ulaşmaktadır. Kitle iletişim araçları, bütün kitle iletişim araçları, haber, bütün haberler iki yönde gidip gelmektedirler. Görünüşte daha çok toplumsal üretirken, toplumsal ilişkilerle toplumsalın kendisini derinlemesine nötrale etmektedirler. Oysa toplumsalı üretenler (kitle iletişim araçları, haber) aynı

¹¹⁶ Noam Chomsky, **Medya Gerçeği**, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Tümm zamanlar Yayınları, İstanbul, 1999, s. 12

¹¹⁷ N. Chomsky, **a.e.**, s. 31

zamanda onu yıkmakta ve ürettiği kitleler tarafından emilmekteyse sonuçta toplumsal, anlamsız bir tanıma dönüşmektedir.”¹¹⁸

Sonuç olarak, gelişmiş güçlü ülkelerin merkezileşmiş medya kuruluşlarının güçsüz ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde ister mülkiyeti, ister yapısı, ister dağılımı ve özellikle içeriğiyle üstünlüğü sürüyor, tek yönlü enformasyon akışı hiçbir engel tanımadan devam ediyorsa ve bu sorunla ilgili ciddi çözümler üretilmiyorsa “medya emperyalizmi” olgusu demokratik ve eşitlikçi toplumsal yapıları tehdit ederek varlığını sürdürecektir.

1.3. KÜLTÜREL EMPERYALİZM

İletişim teknolojilerindeki hızlı gelişim ve kitle iletişim araçlarının, özellikle görsel-işitsel yayıncılığın uluslararasılaşması ile “küresel köy” ün daha da küçülmesi ekonomik ve teknolojik olanakları ellerinde bulunduran güçlü Batının, uluslararası iletişim alanında enformasyon akışının tek yönlülüğüne yol açmalarının yanı sıra, medya emperyalizmine ve dolayısıyla kültürel emperyalizme sebebiyet verdiği artık bilim çevrelerince kanıtlanmıştır. Tek yönlü enformasyon akışı ve dengesiz iletişim düzeni dünya genelinde özellikle farklı kültürler üzerinde olumsuz etki yapmakta ve kültür yozlaşmasına sebep olmaktadır. Bu da dolayısıyla kültürel çeşitliliği tehdit etmekte, bir bakıma öz kültürlerin doğallığını zedelemektedir.

Yeni aşamada yeni sömürgecilik görünümünde sömürge ülkelerdeki bilinç odaklarına yönelen ve bu sırada sessizliğini bilinçli bir şekilde sürdürmeye çalışan emperyalizmi, kavram olarak fikir savaşı (buna soğuk savaş da diyebiliriz) çerçevesinde ele alan Malik Binnebi, bir eserinde emperyalizmi, fikir savaşı

¹¹⁸ Jean Baudrillard, *Sessiz Yığınların Gölgesinde Toplumsalın Sonu*, Çeviren: Oğuz Adanur, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2003, s. 56

arenasında bir boğa güreşi şampiyonu olarak nitelemektedir. O, emperyalizm mekanizmasının stratejik planının işleyişi konusunda şu açıklamayı getirmektedir: “İlkin, herhangi bir düşünce etrafında birleşip kendisine başkaldıran her türlü gücü kırmak; ikinci olarak da, eğer bu güç çok daha etkin bir görüş etrafında birleşmişse mevcut tüm şartları lehine çevirmek. Bu iki şart sömürge ülkelerdeki fikir savaşında emperyalizmin stratejisini belirler. Bu strateji, düşünceyle siyasal operasyon arasında değişir durur. Plan hedefine ulaştığında karşı güçler birinci ihtimalde sonuçsuz, ikinci ihtimalde de kör bir durumda kalacaklardır.”¹¹⁹

Genel olarak baktığımızda emperyalist ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında emperyalizm ilişkisinin “ekonomik”, “siyasal”, “askeri”, “kültürel” ve “haberleşme” olarak beş boyutu mevcuttur. Bunlardan ilk üçü tarih boyunca var olmuş emperyalizm çeşitleridir. Emperyalizmin kültürel ve haberleşme boyutu ise geçen asrın ortalarından itibaren hız kazanmıştır. Emperyalizmin kültür boyutu şöyle işlemektedir: “Merkez ulus, çevreye kültür aşıladığı gibi modellik de eder. Çevredeki kültür, denetim altına alınır, kapitalist değerler ve ilişkiler yerleştirilmeye çalışılır. Böylece, bu global toplumsallaşma süreci içinde, sistemin yaygınlaşması ve meşrulaşması gerçekleştirilir.”¹²⁰ Çok uluslu şirketler aracılığıyla azgelişmiş ülkelere giren emperyalizmin haberleşme boyutunda ise dünya halkları arasındaki haberleşmenin Batı kaynaklı haberleşme kurumları, teknolojileri ve ürünleri ile denetim altında tutulduğu bilinmektedir. Ayrıca emperyalizmin haberleşme boyutu ile kültürel boyutu “haber akışımı” alanında kesişmektedir ki, bu anlamda uluslararası haberleşmeyi ve haber dolaşımını yönlendiren belli başlı haber ajanslarının da emperyalist ülkelerin denetiminde olduğu bir gerçektir.¹²¹ Dolayısıyla tek yönlü enformasyon akışı beraberinde kültür emperyalizmi olgusunu da getirmektedir.

¹¹⁹ Malik Binnebi, **Sömürge Ülkelerde Fikir Savaşı**, Çeviren: İlhan Kutluer, İnsan Yayınları, İstanbul, 1984, s. 30

¹²⁰ A. Girgin, **Yazılı Basında Haber...a.g.e.**, s. 29

¹²¹ A. Girgin, **a.e.**, s. 29

Bir tanıma göre: “Kültür emperyalizmi, gelişmiş ve az gelişmiş toplumlar arasındaki bağımlılığın yapısal ilişkilerinin kaçınılmaz bir sonucudur.”¹²² Başka bir tanıma göre ise: “Kültür emperyalizmi, bir toplumun modern dünya sistemine kazandırılmasına ve o toplumun yönetenler sınıfının, uluslararası sistemin hakim merkezi gücünün değer yargılarını ve sosyal yapılarını benimsemek ve sosyal kurumlarını bu merkezi gücün sosyal kurumlarına benzer bir şekilde oluşturmak yönünde ikna edilmesine ve mecbur bırakılmasına ilişkin tüm süreçleri kapsar.”¹²³

Tayyar Arı’ya göre ise: “Kültürel emperyalizm, en yumuşak görünümlü emperyalizm olmakla beraber başarı konusunda emperyalist politikaların en etkili olanıdır.”¹²⁴ Yine Arı’ya göre, kültürel emperyalizmin amacı: “Görünüşte ülkeyi işgal etmek, toprak kazanmak veya ekonomik hayatı kontrol altına almak olmamakla beraber, iki ulus arasındaki güç ilişkilerini değiştirme aracı olarak, ulusun düşüncesini ve aklını fethetmek, kontrol altına almaktır.”¹²⁵

Kültürel emperyalizm kavramının kesin bir tanımının hemen hemen oluşmadığını ileri süren Martin Barker, bu terimin emperyalist denetim sürecinin, destekleyici özellikte kültür biçimlerinin ithal edilmesiyle takviye edilip kolaylaştırıldığı anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Burada kültürel öğeler ekonomik –siyasi hakimiyetin sürdürülmesi için bir araç olarak işlev görmektedir.¹²⁶

Kültürel emperyalizm kavramının kendi söylemine dayanılarak inşa edilmesi gerekliliğini savunan ve bu anlamda en akılcıca yolun bu terimin aktif kullanımlarıyla işe başlama gerekliliğini vurgulayan¹²⁷ John Tomlinson, “Kültürel Emperyalizm” adlı eserinde kültürel emperyalizmden bahsetmenin dört yolunu belirlemektedir. Bunlardan ilki “medya emperyalizmi”nin, kültürel emperyalizmden bahsetmenin bir yolu olduğudur ki, burada kültürel emperyalizm tartışmalarının merkezinde televizyon, film, radyo, basın ve reklamcılık gibi çeşitli medyalar

¹²² Mahmut Oktay, **Davranış Bilimlerine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s.129

¹²³ M. Oktay, **a.e.**, s. 129

¹²⁴ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1997, s. 247

¹²⁵ T. Arı, **a.e.**, s. 247

¹²⁶ J. Tomlinson, **a.g.e.**, s. 15

¹²⁷ J. Tomlinson, **a.e.**, s. 21

yerleştirilmektedir.¹²⁸ İkinci yol, milliyet söylemi olarak kültürel emperyalizmdir ki, burada da yerli bir kültürün yabancı bir kültür tarafından istila edildiği fikri bu sürecin en yaygın ifade biçimidir.¹²⁹ Kültürel emperyalizmden bahsetmenin üçüncü yolu ise küresel kapitalizmin eleştirisi olarak kültürel emperyalizmdir ki, bu anlamda emperyalizm terimi ekonomik yönde ele alınmakta (neo-Marksist ve Leninci geleneği) ve burada belirli ulus devletler değil de, kapitalizmin kendisi esas emperyalist güç olarak görülmektedir.¹³⁰ Tomlinson’a göre kültürel emperyalizmden bahsetmenin dördüncü son yolu ise modernliğin eleştirisi olarak kültürel emperyalizmdir ki, burada emperyalizmin tek tek kültürler üzerinde değil, genel olarak dünya üzerinde etkisi vurgulanmaktadır. Bu da küresel kültür belirleyicilerinin hakimiyetine getirilen bir eleştiri anlamını içermektedir.¹³¹ 1960’lardan itibaren ortaya çıkan ve David Lerner, Wilbur Schramm, Everest Rogers ve d. öncüleri olduğu modernleşme kuramına göre ise, gelişmemiş ülkelerin, modernleşebilmek ve gelişebilmek için Batılıların gittikleri yoldan geçmeleri gerekmektedir ki, bu yeniden yapılanmada kitle iletişim araçlarının rolü önemli yer tutmaktadır. Bu görüşe göre, modern kitle iletişim araçlarına sahip olmak dünya genelinde eşitliği sağlayacaktır ve teknoloji bu anlamda modernleşmenin tek aracıdır.¹³² “Modernleşme modeli görüleceği üzere yukarıdan aşağıya doğru tek yönlü bir yapıda olup, gelirin ve enformasyonun eşit dağılımı ile ilgilenmemekte, kitle iletişim araçlarına, halkın yaşam seviyesinin yükseltilmesinde, yeni düşüncelerin, teknolojilerin, sistemlerin kabullenmesinde önemli rol ve görev yüklerken, yabancı kitle iletişim araçlarının diğer ülkelerin kültürleri üzerindeki negatif etkilerini, kitle iletişim araçlarının mülkiyet yapısını ve beraberinde kontrol mekanizmalarını hiç hesaba katmamaktadır.”¹³³ Bir yapıtında, ABD ve Batılı güçlerden hiçbir zaman “imparatorluk” şeklinde bahsetmeyen ve egemen ülkelerinin dış ülkelerin siyasi işlerine karışma durumlarında ya sessiz kalan, ya da ülkesinin

¹²⁸ J. Tomlinson, **a.e.**, s. 41

¹²⁹ J. Tomlinson, **a.e.**, s. 45

¹³⁰ J. Tomlinson, **a.e.**, s. 48

¹³¹ J. Tomlinson, **a.e.**, s. 50 -51

¹³² G. Uluç, **a.g.e.**, s. 93 -95

¹³³ G. Uluç, **a.e.**, s. 102

çıkarı doğrultusunda yol izleyen “ortayol basın”ından söz eden Edward S. Herman, Yeni Dünya Düzeni tezinin bir aldatmaca olduğunu ve bunu özgür dünya emperyalizmi şeklinde niteleyerek her gün emperyalizmin evrilerek ticaretin, yardımların, borçların, vekil orduların, teknolojik savaşların vs.lerin Üçüncü Dünya ülkelerini bağımlılık statüsünde tutmak için kullanıldığını, daha üst bir safhanın oluşturulduğunu açıklamaktadır.¹³⁴ Herman, yardım sisteminin, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde IMF, Dünya Bankası ve Amerika Ülkelerarası Kalkınma Bankası gibi hepsine ABD’nin egemen olduğu borç verme kurumlarının oluşturulmasıyla daha da geliştirildiğini belirtmektedir. Bunlara “yönlendirmeli ticari” saldırılar da eklendiğinde küçük ülkeler üzerinde bu ekonomik kanallarla oluşturulan baskılar oldukça şiddetlenmiştir. Örneğin, SAP’ler (Yapısal Uyum Programları) genellikle demokrasi dışılığın en uç noktası olan terör devletleri tarafından uygulanmıştır. 1980’lerin başlarında “çoğunluğun mantığını” izleyen Nikaragua’ya yapılan para yardımları derhal kesilmiş ve daha da ileri gidilerek bu ülke Özgür Dünya darbe listesine konulmuştu. Oysa 1976’dan 1983 yılına kadar askeri idareyle yönetilen Arjantin ise binlerce insanı öldürse de Özgür Dünya’dan bir sürü para almıştı.¹³⁵ Burada çifte standart açıkça görülmektedir. “Özetle, dünya çapındaki emperyalist düzen Sovyetlerin çöküşü ve Çin’deki karşı devrimle güçlenmiştir. Bu düzen bir dereceye kadar da Amerika’daki ekonomik aksaklıklarla Japonya ve Almanya’nın ekonomik gücünün artmasıyla kuvvetlenmiştir. Ancak ABD hâlâ dünyanın en büyük ve en çeşitli ekonomisine, en büyük yardım bütçesine sahiptir; uluslararası borç verme kurumlarına hakimdir. Körfez Savaşı gücün yapısını gözler önüne sermiştir: Almanya ve Japonya, ABD’nin kendi çıkarlarını zedeleyen eylemlerini desteklemek ve hatta bunlara mali yardım sağlamak zorunda kalmışlardır.”¹³⁶

Bir kitabında askeri, siyasi, iktisadi emperyalizm türlerinin dışında en ezici olanının kültür emperyalizmi olduğunu belirten ve bu yeni sömürünün daha çok

¹³⁴ Edward S. Herman, **Pazarın Zaferi, Ekonomi, Politika ve Medya Üzerine**, Çeviren: Zehra Savan, Pınar Yayınları, İstanbul, 2003, s. 229 -230

¹³⁵ E. S. Herman, **a.e.**, s. 233 -234

¹³⁶ E. S. Herman, **a.e.**, s. 238

manevi yönünü ele alan Kabaklı, bu kavramın değişik tanımını vermektedir: “Kültür emperyalizmi, asırlar içinde uzun bir tarih zarfında geliştirilen “milli şahsiyeti” meydana getiren manevi ve mukaddes unsurların birer birer harcanıp tüketilerek başka kültür şahsiyetlerinin işgal ve istilasına terk edilmesidir.”¹³⁷

Şermin Tekinalp, kültürel emperyalizm kavramını birçok tanımdan sentezini çıkartarak tanımlamaktadır: “Yabancı bir kültürün (ki bu emperyalizm kelimesinin de çağrıştırdığı gibi, emperyalist devletlerin kültürüdür) değer ve alışkanlıklarını, yaşam biçimlerini, yerli kültürleri bozmak ya da yok etmek pahasına yaymak ve yüceltmek için siyasi ve ekonomik güçlerin devreye sokulmasıdır.”¹³⁸ Yabancı kültür değerlerini yayan ve yücelten ise, kültürel emperyalizmin yayılmasında rol oynayan elektronik kitle iletişim araçlarının başında gelen televizyondur. Televizyon, gerek yayın teknolojisi özelliklerinin yarattığı değerlerle, gerekse içeriğini oluşturan yerli ve yabancı programların sürekli verdikleri mesajlarla toplumlarda açıklanması son derece karmaşık küresel değerler yaratır ki, bu sayede “popüler kültür adı altında tekelci kapitalizm, uluslararası pazarın gereksinimlerine göre paketlenmiş mal ve imaj satışı yaparak bütün dünyayı egemenliği altına alır.”¹³⁹

Küreselleşmenin en fazla hissedildiği alanın kültürel alan olduğunu belirten Douglas Kellner konuya şöyle açıklık getirmektedir: “Kapitalist dünyanın tüketim kültürü, küresel medya ve enformasyon sistemleri ile ürünlerin, imaj ve düşüncelerin tüm dünyada dolaşımını sağlamaktadır. Körfez Savaşı gibi olaylar, sosyal eğilimler ve moda, Madonna gibi kültürel fenomenler, Rap müzik, popüler Hollywood filmleri, küresel kültürün yayıcıları olan Network ağları aracılığı ile “global popüler” kültürü oluşturmaktadır.”¹⁴⁰ Stuart Hall, kültür emperyalizmini “yeni tür küreselleşme” ile bağdaştırarak ve yeni tür küreselleşmenin İngiliz değil, Amerikan

¹³⁷ Ahmet Kabaklı, **Kültür Emperyalizmi Manevi Sömürgecilik**, 3. Baskı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 19 -20

¹³⁸ Şermin Tekinalp, **Camera Obscura’dan Synopticon’a Radyo Televizyon**, Der Yayınları, İstanbul, 2003, s. 370

¹³⁹ Ş. Tekinalp, **a.e.**, s. 373

¹⁴⁰ Douglas Kellner, “Küreselleşme ve Post-Modern Dönem”, Çeviren: Gül Batuş, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 16, 2003, s. 56

olduğunu vurgulayarak yazıyor: “Kültürel anlamda yeni tür küreselleşme, İngiliz kimliğiyle bitleştirilenden çok farklı yeni bir küresel kitle kültürü biçimiyle ve de ulus-devletin daha önceki bir aşamasıyla bitişik kültürel kimliklerle ilintilidir. Küresel kitle kültürü, kültürel üretimin modern araçlarının egemenliğindedir. Dilsel sınırları hızla ve kolayca geçebilen, tüm dillerde anında konuşan görüntünün egemenliğindedir. Popüler hayatın, eğlencenin ve dinlenmenin yeniden inşasına doğrudan katılan görsel ve grafik sanatların her türlü müdahalesinin egemenliğindedir. Televizyonun ve sinemanın, görüntünün, görselleşmenin ve de kitle reklâmcılığının sunduğu tarzların egemenliğindedir. Küresel kitle kültürü, tüm bu kitle iletişim biçimlerinde kendini gösterir.”¹⁴¹

Dünya kültürünün biçimlenişini belirsiz geleceğe doğru ilerleyen bir süreç olduğunu belirten Ulf Hannerz şöyle yazmaktadır: “Ama belki de tasarlanabilir bir sonuç, bütün alternatif senaryoların karşılaştırılması gereken bir temel senaryo olarak, kültürel gelecek imgelemine tahakkümü altına almaya başladı. Buna kültürün küresel türdeşleşmesi senaryosu diyelim. Bu senaryoda kültür emperyalizminin öldürücü tehdidi, küçük ölçekli ve savunmasız halk kültürünü güçlü bir örgütlenme ile geriye iten ve üstünü örten metropolün ileri teknoloji kültürünü de içeren bir şekilde betimlenmektedir. Ancak, kültür emperyalizminin, imparatorluktan çok piyasayla ilişkili olduğu aşikar hale gelmektedir.”¹⁴² Bu sürecin işleminde rol alan ana etken ise şüphesiz ki, kitle iletişim araçları ve medya kuruluşlarıdır.

Kültür emperyalizmi sürecinin oluşumu ve işleyişinde KİA’yı en çok kullanan batılı ülkelerin başını ABD çekmektedir. Her yıl ABD kaynaklı milyonlarca haber, fotoğraf, yorum ve röportaj diğer ülkelere akmaktadır. Tek başına CIA bile, dünya genelinde 200’ün üzerinde gazete, dergi, radyo istasyonu ve yayınevine sahiptir. Amerikan kaynaklı çeşitli programlar Batı ve Doğu Avrupa da dahil, Latin

¹⁴¹ Stuart Hall, “Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik”, Derleyen: Anthony D.King, **Kültür, Küreselleşme ve Dünya –Sistemi**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s. 47 -48

¹⁴² Ulf Hannerz, “Çevre Kültür Senaryoları”, **a.g.e.**, s. 140

Amerika, Asya ve Afrika'yı sel suları gibi kaplamaktadır. Keza ABD reklam ajansları dünya reklam sanayine egemen durumdadır.¹⁴³

İnsanlık tarihi boyunca her alanda sömürgecilik mümkün olmuştur. Golding'in de vurguladığı gibi, "sömürgeciliğin tarihi uluslararası haberleşmenin tarihini de belirlemiştir."¹⁴⁴ Geçen asra baktığımızda, 1960'lı yıllardan başlayarak, başta ABD olmakla Batılı kapitalist ülkelerde ekonomik ve teknolojik üstünlüklerin durmadan artması ve iletişim alanında tekelleşmelerin oluşumu, karşıt görüşlerin belirmesi bu yıllarda "kültür emperyalizmi" tezinin ortaya atılması sonucunu doğurmuştur.¹⁴⁵ Schiller'e göre, kültürel emperyalizm şu süreçlerin toplamıdır: "(a) bir toplumun dünya sistemine sokulması; (b) egemen sınıfın, bu toplumun sosyal kurumlarını egemen merkezin değerlerine ve yapılarına benzetecek şekilde ve ya bu yapıların reklamını yapacak şekilde biçim vermesine cazibeyle-çekilmesi, sıkıştırılması, zorlanması ve bazen de rüşvetle yapılması."¹⁴⁶ Ayrıca kültürel emperyalizm, "bir ülkede yaşayan tüm insanları, özellikle de entelektüel alanda etkili kimseleri ve ülkenin iç ve dış politikası hakkında karar verme durumunda bulunanları hedef alır; bu kişileri kendi kültürünün cazip tarafları ile etkiler ve onları kendi siyasal amaç ve yöntemlerine kazanmış olur."¹⁴⁷

Kültürel emperyalizmin oluşması ve gelişmesi için hiç şüphesiz ki, kitle iletişim araçlarının küreselleşmesi, küresel önem kazanması gerekmektedir. Küreselleşme olgusuna açıklık getiren Suat Gezgin, bu sürecin tam anlamıyla bir diğerini ötekinin yerine aynen getirmese de, ihracı gerçekleştirenin yararına işlediğini ve bu ihracın mal ve hizmetin dışında kültürel öğeleri de kapsadığını vurgulamakta, kapitalist ülkeler tarafından gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde Yeni Dünya Düzeni adıyla gerçekleştirilen küreselleşme politikalarında asıl amacın tüm dünyayı homojen bir pazar haline getirmek olduğunu

¹⁴³ Michael Parenti, **İmparatorluğa Karşı**, Çeviren: Özcan Buze, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, s. 60

¹⁴⁴ Z. Özcan, **a.g.e.**, s. 50

¹⁴⁵ M. Oktay, **a.g.e.**, s. 128

¹⁴⁶ M. Oktay, **a.e.**, s. 129

¹⁴⁷ T. Arı, **a.g.e.**, s. 247

belirtmektedir.¹⁴⁸ Bu anlamda dünya genelinde etkili olan çokuluslu şirketlerin ve uluslararası tekelleşme olgusunun dünya medya alanında da boy göstermesi sürecin ana çizgisini oluşturmakta ve dünyanın geniş bir bölgesi üzerinde kültürel emperyalizmin yaygınlaşmasında rol oynamaktadır. Küreselleşmenin medya üzerindeki etkisi kamu hizmeti modelinin zayıflamasıyla tecimsel iletişim modelinin egemenliğini pekiştirmiş, bu da kar amacıyla çalışan medyayı kapitalist düzenin sürdürülmesi açısından en önemli silah konumuna getirmiş¹⁴⁹ ki, çağımızın öldürmeyen bu silahı çeşitli öz kültürler üzerinde uzun vadeli yaralar açmakta ve kültürel çeşitlilik ve çoksesliliği de belli ölçüde boğmaktadır. “Hangi Küreselleşme” adlı kitabında küreselleşmeyi savunanların her birinin bir devlet çapında gelişmiş uluslar üstü ve ülkeler üstü iktisadi organizmalar haline gelmiş çokuluslu şirketler olduğunu vurgulayan Attila İlhan, The Guardian’dan (10 Aralık 1993) aldığı aşağıdaki örnekle durumu özetlemektedir: “...Tanzanya ile Goldman Sachs arasında ne fark vardır? Birincisi, yılda 2.2 milyar dolar kazanan ve bu kazancını 25 milyonluk nüfusuna dağıtan bir Afrika ülkesidir; ikincisi, yılda 2.6 milyar dolar kazanan ve bu kazancını 161 ortağına dağıtan bir yatırım bankasıdır.”¹⁵⁰

Sadi Özdemir kültürel emperyalizmi ABD ve Avrupa kaynaklı olarak ikiye ayırmaktadır. Avrupalı emperyalistler genellikle, kendileri dışındaki medeniyet ve kültürleri yok sayıyor ve sömürgecilik alanına giren faaliyetlerini güçsüz ülkeler için faydalı çalışmalar olarak görmekteler. Kültür emperyalizmi altında ekonomik çıkar ve öncelik güden ABD ise körü körüne Batı kültürünü öteki uluslara pompalamanın tepkisel olarak milliyetçiliği uyandırdığını gördüğü için bu konuda Avrupalılara göre daha “saygılı ve müsamahakâr” bir görünüm sergileyerek sempatik batılı imajına

¹⁴⁸ Suat Gezgin, “Küreselleşmenin Medya ve Toplum Üzerindeki Etkileri (Bölüm I)”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 21, 2005, s. 10

¹⁴⁹ Suat Gezgin, “Küreselleşmenin Medya ve Toplum Üzerindeki Etkileri (Bölüm II)”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 22, 2005, s. 10

¹⁵⁰ Attila İlhan, **Hangi Küreselleşme**, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 134- 135

ulaştı.¹⁵¹ Kültürel emperyalizmin ekonomik düzeydeki tanımı ise, uluslar ötesi şirketlerin uluslararası ekonomik yapı içerisinde oynadıkları role bağlanmaktadır.¹⁵²

Dünya genelinde dengesiz iletişim ve medya emperyalizminde olduğu gibi kültürel emperyalizmi de önleyici bir takım politik kararlar alınmıştır. Bunlardan biri de kültür emperyalizmi kavramının tanımını veren ve bağlantısız ülkeler tarafından 1976 yılında gerçekleştirilen Yeni Delhi ve Colombo toplantılarının faaliyetidir. Bu toplantılarda bağlantısız ülkeler, Kuzey ve Güney ülkeleri arasındaki enformasyon ve program akışının dengesizliğine dikkat çekerek, bağımlılık ve tahakküm hali yaratan bu duruma bir çare olarak, gelişmekte olan ülkelerin kendi ulusal kültürlerini ve kimliklerini korumak amacıyla karşılıklı işbirliğinin oluşturulması için gerekli adımların atılmasını öngörmüşlerdir.¹⁵³

Nitekim uluslararası iletişim ve haberleşme alanında gelişmekte olan ülkelerin güçlü birkaç kapitalist ülke ile rekabet edemeyeceğini belirten Erdoğan, şöyle devam eder: “Dolayısıyla ilişkilerde bu ülkeler bağımlı durumdadır. Bu bağımlılığın beraberinde getirdiği kültürel emperyalizm ülkeler arasındaki var olan ekonomik ve siyasal ilişkiler düzenini destekleme yönünde hizmet gören bir süreçtir. Bu bakımdan, medya ideolojik bir görev yapar. Bu ideolojik rol açıkça propaganda kanalları (Voice of America, Radio Free Europe, Radio Liberty vs.) veya örtülü ve çok daha etkili bir şekilde, nutral eğlence ve enformasyon olarak kendini sunan ifadeler (TV programları, Reader’s Digest, Time, News Week, filmler, müzik ürünleri) biçiminde genel medya tarafından sunulur.”¹⁵⁴ Bu anlamda “bir kaynaktan bir hedefe yöneltilen tutum ve davranışı değiştirme amacını taşıyan tek yönlü iletişim”¹⁵⁵ olan propaganda, önce olduğu gibi bugün de ustalıkla kullanılmakta ve etkili olmaktadır. Dolayısıyla uluslararası önem taşıyan medyalar aracılığıyla iletilen

¹⁵¹ Sadi Özdemir, **Medya Emperyalizmi ve Küreselleşme**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998, s. 151 - 153

¹⁵² G. Öngören, **a.g.e.**, s. 78

¹⁵³ G. Öngören, **a.e.**, s. 79

¹⁵⁴ İrfan Erdoğan, **Uluslararası İletişim Dünyanın Çarpık Düzeni**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995, s. 257

¹⁵⁵ Arsev Bektaş, **Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi**, Bağlam Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2000, s. 179 -180

her tür enformasyon ve iletiler egemen olanın kültürünü yaymakla kalmayıp batılı olmayan öteki toplumlarda kültür yozlaşmasına, kültür körelmesine yol açmaktadır. “Kültürel emperyalizm benzetmedir” şeklinde değişik bir açıklama getiren Erdoğan, bazılarının benzetildiğinin bile farkında olmadığını, benzetenin benzetmediğini ileri sürmesine rağmen benzetmenin iyi olduğunu söylemesini ve benzetenin benzetme düzenini sürdürebilmesi için devamlı benzetme zorunluluğu nedeniyle bu süreç içerisinde sürekli kendini yenilemek mecburiyetinde olduğunu ve aksi takdirde kendini birden bire benzetilenler arasında bulabileceğini ifade etmektedir.¹⁵⁶ Ayrıca “Kültürel emperyalizm sürecinde kitle iletişim araçları -girme, araya girme, sokma- sürecinde kullanılırlar. Girme büyük ölçüde kitle iletişim araçlarının ticarileşmesiyle gerçekleşir.”¹⁵⁷

Kültürel emperyalizmin tek bir pazarın egemen olduğu dünya düzeni içinde geliştiğini ve bunun için orta sınıfın ve enformasyon çoğulculuğunun olduğu iddiasının gerekliliğini vurgulayan yazar, bu konuda teknoloji araçları ve ürün ticareti kadar iletişimin içeriğinin, karakterinin ve kaynağının da önemli olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁸ “Uluslararası iletişim düzeninde, kültürel enformasyon ürünü /output’u genel dünya ekonomik düzeninde mal ve servislerin üretimi ve dağıtımını yöneten pazar gereksinimleri tarafından saptanır. Kültürel enformasyon çoğumuz için kişisel tüketim birimleri olarak kendini gösterir. Günlük mikro iletişim seviyesinde bu biçim, bu analiz geçerlidir. Gerçekte bu seviyede bile, bu kültürel outputlar dünya kapitalist ekonomisinin ideolojik yüzlerinin/ şekillerinin/ görünümünün somut şekilleridir. Bu outputlar sistemin değerleri ve malları için popüler desteği, popüler arzu ve istemi yaratır, destekler ve teşvik eder.”¹⁵⁹

Kültür emperyalizmi kavramının ortaya çıkışının sebepleri, bu sürecin işleyişi ve temelinde uluslararasılaşan medya kuruluşlarının olduğu bu emperyalizm türünün çözüm yolları konusunda bilim çevrelerinin çeşitli çalışmaları bulunmaktadır. Şöyle

¹⁵⁶ İ. Erdoğan, **a.g.e.**, s. 258

¹⁵⁷ İ. Erdoğan, **a.e.**, s. 258

¹⁵⁸ İ. Erdoğan, **a.e.**, s. 259

¹⁵⁹ İ. Erdoğan, **a.e.**, s. 260

ki, Armand ve Michele Mattelart'ların çalışmalarından birinde yazıyor: "Dünya mekanına ilişkin yeni görüş biçimi, uluslararası ilişkilerin kültür ve iletişim yönünden yeniden incelenmesine yol açar. Değişik kültürel ürünlerin eşit olmayan alış verişini açıklayan çok sayıda araştırmaya neden olur."¹⁶⁰

Kültür emperyalizmi kavramı ile ilgili başta Herbert Schiller olmakla, Thomas Guback, George Gerbner, Stuart Ewen, Peter Golding, Jeremy Tunstall, Johan Galtung vs. gibi bilim adamlarının bilimsel katkıları olmuştur. Bunlardan Schiller "kültür emperyalizmi" kavramını tanımlamış, Thomas Guback, 1945'den beri Amerikan sinema şirketlerinin Avrupa pazarlarına girme stratejilerinin çözümlenmesi ile ilgili bir klasik sayılan The International Film Industry (Uluslararası Film Endüstrisi) eserini yazmıştır. George Gerbner ise, 1950'de kurulmuş Journal of Communication'un yönetimine gelerek derginin yayın politikasını ve yönünü değiştirir ve sayfalarında iletişim alanında dünya çapındaki büyük eşitsizliklere geniş yer vererek katkı sağlar. Stuart Ewen, yetmişli yıllarda Amerika'daki eleştirel bakış açısı, belli bir demokrasi anlayışıyla bağdaşan tüketim ideolojisinin temelleri konusundaki ender incelemelerden birini – reklamcılık düzeninin tarihini yayınlar. Peter Golding, iletişime uygulanan modernleşme kuramlarının köktenci bir eleştirisini yapar. Jeremy Tunstall, kitle iletişiminin dünyadaki örgütlenme ekseninin temelinde Amerikan kökenli olduğunu gösteriyor ve Norveçli toplumbilimci Johan Galtung ise haberin akış sorunundan yola çıkarak kuramsal çalışmalarını emperyalizmin yeni biçimleri konusuna yöneltir.¹⁶¹

Tüm bilimsel çalışmalara rağmen anlaşılan o ki, zamanla kitle iletişim alanına giren ticari anlayışın üstünlüğü kültürel emperyalizm sürecinin daha da pekişmesine sebep olmakta ve bu da dolayısıyla sorunun çözüm çalışmalarını olumsuz etkilemekte ve kısıtlamaktadır. "Schiller'in (1991) belirttiği gibi, kültürel egemenlik/emperyalizm tezi 1960'larda çıktığından beri dünyanın sosyal-politik durumunda, özellikle son yıllarda, epey değişiklikler oldu. Fakat bu değişiklikler

¹⁶⁰ Armand / Michele Mattelart, **İletişim Kuramları Tarihi**, Çeviren: Merih Zillioğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 92

¹⁶¹ A. / M. Mattelart, **a.e.**, s. 92 -93

kültürel egemenliği ortadan kaldırmadı, tam aksine perçinledi. Bugün kitle iletişimiyle gelen kültürel emperyalizm uluslararası dev firmaların egemenliği altına girmiştir.”¹⁶²

Kültürel emperyalizmin tüm dünyada (özellikle gelişmemiş ülkeler üzerinde) önemli yaralar açmakta olduğu ve karşısına bir şekilde geçilmezse bu durumun daha tehlikeli bir hal almaya yüz tuttuğu görülmektedir. Bir eserinde kültür yozlaşmasından bahseden Suat Gezgin, bu yozlaşmanın genellikle Üçüncü Dünya ülkelerinde görüldüğünü, gelişmekte olan ülkelerin tüketici durumunda kalarak teknolojik, ekonomik ve içeriksel açıdan üretici kültürlerle bağımlı hale geldiğini belirtmekte ve bu kültür yozlaşmasını iletişim süreci açısından açıklarken yazmaktadır.¹⁶³ “Egemen olan kültürel ekonomik yapının değer yargılarına uygun biçim ve içerik koşullarının işlendiği tek yönlü iletiler de, tekdüze yığınsal kültürlerle dönüşmekte çok etkili olan araçların üreticisi olmaktadır.” Gezgin, bir makalesinde ise iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmelerin bu alandaki ürünlerin de önemini artırdığını ve bu anlamda üretimin tüketim odaklı gerçekleşerek insani ve toplumsal değerlerin yozlaşmasına sebebiyet verdiğini vurgulamakta ve bu sebepten de özellikle “kültürel emperyalizm” biçiminde somutluk kazanan savların uluslararası haber merkezleri tarafından sermayenin beklentilerine dönük üretim yapıldığını ileri sürdüğünü¹⁶⁴ belirtmektedir.

Tek yönlü enformasyon akışı ve medya emperyalizminde olduğu gibi kültürel emperyalizm olgusunda da başrolü ABD oynamaktadır. Schiller, bir eserinde büyük Amerikan şirketlerinin hâkimiyeti altındaki Amerikan kültür emperyalizminin yerini şimdi büyük “devletsiz” uluslar ötesi şirketler gözetimi altında, bir nevi uluslar ötesi ticari hâkimiyete bıraktığını ileri sürmektedir.¹⁶⁵ Dolayısıyla uluslararası iletişim

¹⁶² İ. Erdoğan, **a.g.e.**, s. 263

¹⁶³ Suat Gezgin, **Medya ve Eğitimde Birikimlerim**, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 142 -143

¹⁶⁴ Suat Gezgin, “Uluslararası İletişim, Kültür ve Kitle İletişim Araçları”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 15, 2002, s. 23 -24

¹⁶⁵ David Morley, Kevin Robins, **Kimlik Mekanları, Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar**, Çeviren: Emrehan Zeybekoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 294

farklı çıkarların (ticari ve ideoloji) çatıştığı bir alan haline gelmiştir. Küresel düzende piyasaya sürülen kültürel enformasyon da meta olarak görülmekte ve bu kültürel ürünler kültür endüstri mantığıyla üretilerek ekonomik düzen ve pazar gereksinimi tarafından belirlenmektedir.¹⁶⁶ “Yirmi beş yıl önce ABD medya ürünleri bütün dünyayı istila etmişti. Bugün, popüler Amerikan kültür ihracatında herhangi bir azalma yoktur. Değişen, üreticilerin devasa, bütünleşik kültür kombinaları haline gelmiş olmalarıdır ve bunlar küresel bir piyasaya tam bir kültür ortamı sağlamaktadırlar. Fakat bu kültür devleri şimdi artık sadece Amerika’dan çıkmıyor. Amerikan kültür tarzları ve teknikleri uluslar ötesi hale gelmiştir (Schiller, 1992).”¹⁶⁷ ABD başta olmakla batı kültürünün dünyada gittikçe yaygınlaşmasına bir örnek vermek gerekirse, modernlik tartışmalarından oluşan bir eserinde geleneksizleştirme sürecini irdeleyen Nilüfer Göle, yerel alışkanlıklarla küresel yaşam tarzları arasında etkileşimin genelde tek yönde geliştiğini ve buna örnek olarak da Türkiye’de geleneksel “isimsiz” kıraathanelerin küresel zamana ayak uydurarak “cafe” tabelaları astırmalarını göstermektedir.¹⁶⁸ Bu ve bunun gibi örnek gösterilebilecek durumların sadece Türkiye’de değil, Müslüman ve Müslüman olmayan diğer toplumlarda da yaygınlaştığı bilinmektedir. Bu gelişmeler modernlik adı altında küreselleşmenin getirdiği tek taraflı kültürel etkileşimdir. ABD kültür bombardımanını farklı açıdan biraz da mizahi yolla dile getiren Can Dündar, “Miki Fareli Global Köyün Kavalcısı” başlıklı yazısında dünya çocuklarının Walt Disney ürünleri oyuncaklarla “kuşatıldığından” endişe duyduğunu ve nice “Miki Fare”lerin yabancı hayat tarzını, garip bir kültürü pazarlamasıyla karşı karşıya kalındığını¹⁶⁹ vurgulamakta ve eklemektedir: “Bu küçük köyde insanlar CNN’den haber alıp, MTV ile dans ederek; sadece kolayla hamburger yiyerek ve Aslan Kral’la ağlayıp, New York hayvanat bahçesinde doğuran pandayla sevinerek yaşayacaklarsa ben o köyün

¹⁶⁶ Orhan Baytar, “Uluslararası İletişim Düzeni Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım: Görünen Köy”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 12, Cilt: 1, 2002, s. 361

¹⁶⁷ D. Morley, K. Robins, **a.g.e.**, s. 294 -295

¹⁶⁸ Nilüfer Göle, **Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine**, Metis Yayınları, İstanbul, 2. Basım, 2002, s. 173

¹⁶⁹ Can Dündar, **Yağmurdan Sonra, Medya Yazıları**, 13. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 153- 155

köylüsü olmak istemiyorum.”¹⁷⁰ Yazar aslında haksız da sayılmaz. Hepimiz günde en az birkaç ABD kültür etkisi taşıyan örnek gelişme ile karşı karşıya kalıyoruzdur. Gönül isterdi ki, Dünder’ın bahsettiği oyuncak vs. gibi kültürel örneklerin dünyada dağılımı (her toplumdaki ve her kültürden olmak üzere) eşitlik arz etsin ve bu durum dünyada ayrı kültürlerin bir birini yakından tanımasına vesile olsun. Yok ki, sonradan oluşturulan yapay bir kültürün (temelinde bir takım ekonomik vs. çıkarların yattığı) dünyayı egemenliği altına almasını hızlandırsın.

Uluslararası iletişim alanında ticari egemenliğini sürdüren Amerikan televizyon programlarının diğer yabancı kültürler üzerinde nasıl bir emperyalist etki yarattığı aşağıdaki araştırma sonuçlarından da görülebilir. Granzberg’in Algonkian kızıl derili çocuklar üzerinde yaptığı araştırmada, Amerikan dizileri izleyen çocuklarda izlemeyenlere oranla daha fazla Amerikanlaşma ve kendi değer yargılarından uzaklaşma izlenmiştir. Avusturyalı çocuklar üzerinde yapılan araştırmada Amerikan TV programları izleyenlerin filmlerdeki şiddet öğelerinin etkisi altında kaldığı gözlemlenmiştir. 1988’de Kore’de lise öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada ise, Amerikan programlarının geleneksel kültürün batılılaşmasında katkısı olduğu gibi, geleneksel kültürü korumak isteyenlerle batılılaşmak isteyenler arasındaki çatışmayı şiddetlendirdiği izlenimi edinilmiş ve araştırma başlığı olarak “Kültür Çatışması (Culture Clash)” ifadesi kullanılmıştır.¹⁷¹ Böylece kültürlerarası ilişkilerde hoş olmayan durumlar ortaya çıkmakta, farklı kültürlerin birbirini tanıyıp hoşgörü ve saygı çerçevesinde ilişkilerini sürdürebilecekleri yerde, kültürler arasında itme, hor görme gibi olumsuzluklar yaşanmaktadır.

Çağımızın enformasyon çağı olduğu, bilgi toplumu veya enformasyon toplumunda yaşıyor oluşumuz her daim vurgulanmaktadır. Oysaki enformasyon çağının tam olarak ne zaman başladığı konusunda fikir ayrılıkları mevcuttur. Yazar Daniel R. Headrick ise, enformasyon çağının insanlıkla yaşıt olduğunu vurgulamakta

¹⁷⁰ C. Dünder, a.e., s. 156

¹⁷¹ Ş. Tekinalp, *Elektronik Kitle İletişim...a.g.e.*, s.130

ve yazının ortaya çıkmasından bilgisayar da dahil her türlü iletişim teknolojisi yenilikleriyle de çok sayıda enformasyon devrimleri yaşandığını¹⁷² yazmaktadır. Sadık Güneş'e göre: "Enformasyon toplumu – buna modern medya teknolojilerini kullanan üçüncü dünya ülkeleri de dahildir- gırtlığına kadar imgelere boğulmuş toplumdur."¹⁷³ Keza Hamelink de, enformasyon toplumunun bir mit olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁴ Füsün Alver şöyle yazmaktadır: "İçinde yaşadığımız "enformasyon toplumu" kavramı, "enformatikleştirme" ve "medyatikleştirme" tarafından karakterize edilen ve yaşanan deneyimlerin medya tarafından iletildiği ve şebekeleşmiş teknoloji tarafından üretilen enformasyonun yerine geçtiği bir toplum biçimini çerçevelemektedir. Bu iletişimin niteliksel dönüşümünün iki açısına işaret etmektedir: teknikleştirilen iletim ve iletişim yapısının tek taraflılaştırılması."¹⁷⁵ Gelişmiş ülkeler elektronik teknolojisiyle sanayi toplumunu aşarak enformasyon toplumuna geçerken, çokuluslu ekonomik kuruluşlar da ulusal sınırları aşarak küreselleşme adı altında yeryüzündeki tüm olanaklardan yararlanmaya başlamışlardır. Bu anlamda ulusal sınırların aşılması güçlü ülkeler için yeni pazar, diğerleri içinse eşitsiz koşullarda rekabet zorunluluğu demektir. Bu da eşitsizlikleri ortadan kaldırmak yerine daha da derinleştirerek kültürel sömürgecilik alanında egemenliklerin medya aracılığıyla kurulan gönüllü katılımı sağlanması gibi vahim sonuçlar doğurmaktadır.¹⁷⁶ "Enformasyonla kurulan küresel bütünleşme bir yanılla kapitalist ekonomik sistemin sürmesine yarayacak bağımlılıkları doğurur. Göreceli olarak refaha götürecek tüketim seçenekleri bu yolda artar. Diğer yandan enformasyon içeriğindeki imgeler zihinsel egemenliklere yol açar. Tedavisi güç, geri dönüşü olmayan zihinsel bağımlılıklar yaşamın tümünü kuşatan ideolojik bir söylem içinde yüzerler."¹⁷⁷ Enformasyonla ilgili ortaya atılan belki de son terimin

¹⁷² Daniel R. Headrick, **Enformasyon Çağı, Akıl ve Devrim Çağında Bilgi Teknolojileri 1700-1850**, Çeviren: Zühal Kılıç, Kitap Yayınları, İstanbul, 2002, s. 17 - 18

¹⁷³ S. Güneş, **a.g.e.**, s. 36

¹⁷⁴ Sadık Güneş, **Medya ve Kültür, Sessiz Yığınların Kültürel İntiharı**, Vadi Yayınları, Ankara, 1996, s. 42

¹⁷⁵ Füsün Alver, "Medya Aracılığıyla Yabancıyla Karşılaşmanın Gerçekliği", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 10, 2000, s. 79

¹⁷⁶ S. Güneş, **a.g.e.**, s. 46- 47

¹⁷⁷ S. Güneş, **a.e.**, s. 51

“enformasyon kültürü” deyimi olacak ki, yeni enformasyon, iletişim ve eğlence makineleri dünyasını enformasyon kültürü adlandıran Steven Lubar, bu terimi kullanmasının nedenini şu şekilde açıklamaktadır: “Bu makinelerin ve parçası oldukları toplumsal yapıların, kültürümüzde en az etnik köken, ırk ve coğrafya kadar belirleyici olmasıdır. Bu makineler ve onları kullanma biçimimiz çevremize, birbirimize, hatta kendimize yönelik duygularımızı değiştirmiştir.”¹⁷⁸ Bu açıklama iletişim teknolojilerinin kültür üzerindeki belirleyici etkisinin batılı bir yazar tarafından itirafıdır. Yabancı kültür emperyalizmi yalnızca TV programları ve sinema ile sınırlı değildir. Batı düşünce biçiminin süzgecinden geçirilen gazete haber ve yorumları, Batı düşünce ve yaşam biçimini sürekli tekrarlarla pekiştiren uluslararası reklam ajanslarının hazırladığı reklam programları da bu doğrultuda önemli etkiye sahiptir.¹⁷⁹ Bu anlamda uluslararası enformasyon dolaşımına yön veren birkaç batılı haber ajansının etkisi de göz ardı edilmemelidir.

Kültür emperyalizmi ideolojisiyle kültürel kontak teorisini bütünleştirerek ifade eden Erdoğan, kültürel kontak yaklaşımının ana fikrini şöyle açıklamaktadır: “Kültürel kontak, kültürel alışveriş, faydalıdır, kültürlerin birbirini tanıması, anlaması ve dayanışma kurmasına yardım eder. Bu görüşün – kültürel lag (kültürel gecikme) denen çeşidi, gelişmiş ülkelerle diğer ülkeler arasında kültür farkı olduğunu ve kültürel kantağın bu farkı kapatmaya yardım edeceğini savunur. Bu görüşün iletişimle ilişkili bir diğer çeşidi “diffusion of innovation (yeniliklerin yayılması teorisi) denen görüşe göre, yeniliklerin yayılmasındaki başarı kültürel kantağa da bağlıdır. (...) Kültürel kontak “çirkin Amerikalının” güzel gösterilmesi çabalarının bir parçasıdır.”¹⁸⁰ Beşeriyet arasındaki büyük bölünmelerin ve hakim mücadele kaynağının “kültürel” olacağı ve bu medeniyetler çatışmasının modern dünyadaki mücadelenin evriminde nihai safha olacağı¹⁸¹ fikrini ünlü “Medeniyetler Çatışması” tezi ile ortaya atarak dünya genelinde bilim çevrelerince büyük tartışmalara sebep

¹⁷⁸ D. R. Headrick, **a.g.e.**, s. 18

¹⁷⁹ Ş. Tekinalp, **a.g.e.**, s. 133 -134

¹⁸⁰ İrfan Erdoğan, **İletişim Egemenlik Mücadeleye Giriş**, İmge Yayınları, Ankara, 1997, s. 323 -324

¹⁸¹ Samuel P. Huntington, “Medeniyetler Çatışması mı?”, **Medeniyetler...a.g.e.**, s. 22

olan ve emperyalizm suçlarını kültürel çekişmenin ürünü olarak temize çıkarmaya çalışan ABD’li bilim adamı Samuel P. Huntington’un bu tezini eleştiren bilim adamlarından biri Samir Amin kültürelcilik ve emperyalizm ilişkisini: “Emperyalizm ve kültürelcilik her zaman iyi dostlar olmuşlardır. Emperyalizm; ekonomiyi (özel mülkiyet, pazar), politik hayatı (demokrasi), toplumu (kişisel özgürlük), yönetme formülü ve Batı’nın tarihin sonuna geldiğini kibirli ve kesin olarak ifade eder. Ortaya çıkan gerçek çelişkilerin hayali oldukları ileri sürülür veya kapitalist mantığa boyun eğmeye karşı saçma bir direnişten türediği suçlaması yapılır. Tüm diğer insanlar için seçim basittir: Batının yanlış değerler bütününe kabul etmek ya da kendilerini kendi kültürel özelliklerine kapatmak. Pazarın ve emperyalizmin üretmesi gereken kutuplaşma sunulduğunda, bu iki seçenekten birincisi imkansızdır; çünkü o zaman kültürel karışıklık ön planda yer alır. Ama bu karışıklıkta zararlar hilelidir: Batı her zaman kazanacaktır, diğerleri de her zaman yenilecektir.”¹⁸² şeklinde açıklamaktadır. Yeryüzünde Batılı olmayan kültürlerin Batılılaşma adı altında boğulduklarını, tek bir hakim kültürün egemen hale geldiği dünyada monokültürlerin ortadan kaldırılmasına hükmün verildiğini ve tıpkı mal ve eşya akışı gibi kültürel fikir ve ürünlerin akışının Batı’dan Üçüncü Dünya’ya doğru tek yönde gerçekleştiğini¹⁸³ vurgulayan Ziyaüddin Serdar şöyle eklemektedir: “Hiç kimse evrensel sahnede, Hintli *Michael Jackson*, Çinli *Madonna*, Malezyalı *Arnold Schwarzenegger*, Faslı *Julia Roberts*, Filipinli *New Kids on the Block*, Brezilyalı *Shakespeare*, Mısırlı *Barbara Cartland*, Tanzanyalı *Cheers*, Nijeryalı *Dallas* ve Şilili *Wheels of Fortune* ya da Çin operası, Urdu şiiri, Mısır tiyatrosu vs. göremez.”¹⁸⁴ Yine Amin’in vurguladığı gibi, bunun temelinde ise ekonomik küreselleşmeyi derinleştirmek ve ekonomik çıkarların tek yönlü mantığına uygun bir dünya yönetim (merkezinde ve başında tek küresel polis haline gelmiş ABD’nin yer aldığı) ütopyası yatmaktadır.¹⁸⁵

¹⁸² Samir Amin, “Emperyalizm ve Kültürelcilik Birbirini Tamamlıyor”, **Medeniyetler...a.g.e.**, s. 355

¹⁸³ Ziyaüddin Serdar, **Postmodernizm ve Öteki, Batı Kültürünün Yeni Emperyalizmi**, Çeviri: Gökçe Kaçmaz, Söylem Yayınları, İstanbul, 2001, s. 38

¹⁸⁴ Z. Serdar, **a.e.**, s. 38- 39

¹⁸⁵ S. Amin, **a.e.**, s. 356 -357

Günümüzde de ABD kaynaklı film ve TV programlarının çarpıcı bir üstünlüğü göze çarpmakta ve bu üstünlüğün ABD'nin sosyal-ekonomik sisteminin global düzeyde yaygınlaşması ile paralel yürüdüğü ifade edilmektedir. Bir başka değişle uluslararası iletişim alanındaki hukuksal düzenlemelerde, devlet egemenliği anlayışının önemini büyük ölçüde sürdürdüğü söylenebilirse de, ulus ötesi yayınlarda ABD'nin belirgin bir ağırlığı vardır.¹⁸⁶

Uluslararası iletişim alanındaki dengesizliklerin ve dolayısıyla tek yönlü enformasyon akışı sürecinin pekiştirdiği kültürel emperyalizm sorununun temelinde yatan nedenler ve çözüm önerileri aşağıdaki maddeler halinde özetlenebilir:

1. Gelişmekte olan ülkeler kadar Batıdaki bazı siyasi iktidarlar ve kuruluşlar kültür emperyalizmi karşısında savunmasızdırlar. Bu savunmasızlık esas olarak çok uluslu şirketlerin gücünden, kamuoyunun yıllardır bu şirketlerin üretip dünyaya yaydığı yaşam felsefesi çerçevesinde koşullandırılmasından ve bundan hoşlanmasından kaynaklanmaktadır.

2. Yıllardır Amerikan yaşam biçimi ve tüketici davranışı ile koşullandırılmış TV ve sinema izleyicisinin beğenisini kazanmak için yalnız gelişmekte olan ülkeler değil, gelişmiş Batı ülkeleri de ulusal ekran ve sinema perdesi ürünlerini genellikle aynı düşünce kalıplarıyla yapısallaştırarak kültür emperyalizmine dolaylı olarak hizmet etmektedirler. Bu konuda yapılabilecek şey, önce global çapta önüne geçilemeyen kültürel değişimi içimize sindirmek, ulusal kültürleri evrensel öğelerle birleştirip ulusun kimliğini vurgulayan yeni öz ve biçimler yaratmaktır.

3. Ülkelerin kültürlerini korumak konusunda çok uluslu şirketler karşısındaki savunmasızlığı, ekonomik ve teknolojik güçsüzlüklerden kaynaklanmaktadır. Çözüm olarak ulusal yapımların kalitesini yükseltmek için bütçeden daha çok pay ayırmak bir zorunluluktur. Ayrıca aynı sorunların bilincine varmış ülkelerle işbirliği yapılabilir, ortak çözüm yolları aranabilir.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Serdar Kaypakoglu, **Kimlik Sorunları ve İletişim**, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 112

¹⁸⁷ Ş. Tekinalp, **a.g.e.**, s. 134

Buradan yola çıkarak kültürel emperyalizm olgusunun doğurduğu neticeleri dikkate alırsak dünya ülkelerini ikiye ayırabiliriz: Kültürel etkide bulunan ülkeler ve kültürleri olumsuz etkilenen ülkeler. Birinci kategorinin başını şüphesiz ABD çekmekte, ikinci kategoride ise üçüncü dünya ülkeleri ve gelişmekte olan ülkeler yer almaktadır.

Temel Demirer ve Hüseyin Aykol’a göre kültür emperyalizminin ekonomik ve siyasi olmak üzere iki temel amacı vardır: ekonomik amaçta kültür ürünleri piyasalarını ele geçirmek ve kültürel bilinci şekillendirmek yoluyla hakimiyetin sağlanması düşünülmektedir. Siyasal boyutta kültür emperyalizmi, her bir tanıtım kampanyası ile değişen ve medya tarafından yaratılan “ihtiyaçların” toplumun kendi kültürel kökleri ve geleneklerinden uzaklaşmasında önemli bir rol oynamaktadır.¹⁸⁸ Yine her iki yazara göre, kültür emperyalizminin temel hedefi gençliğin siyasal ve ekonomik istismarıdır. Emperyalist eğlence ve reklam, ABD ticari propagandasına en açık olan gençlik kesimini hedef alır. Mesaj ise şudur: Modernlik – ABD medya ürünleri tüketimi ile ilişkili tutulur. Kültürel hakimiyet; kalıcı global istismar sisteminin, yani bütünün bir parçasıdır.¹⁸⁹ Burası çok açıktır ki, medya araçlarından televizyonda olduğu gibi kültür emperyalizminde de en çok etki altında kalanlar gençlerdir.

Yazarlar aynı zamanda çağdaş kültürel sömürgecilik (ÇKS) kavramı üzerinde de durarak, geçmiş uygulamalarla çağdaş kültür emperyalizmi uygulamaları arasındaki farkları da göstermektedir:

1. ÇKS yalnızca elit tabakayı değil, yığınları da değiştirmeye ve ele almaya yöneliktir.
2. Her yönden aile yapısına müdahale edilir.
3. ÇKS’ in çapı geniş, etkisi homojendir: evrensellik bahanesi ile hareket edilir.

¹⁸⁸ Temel Demirer, Hüseyin Aykol, **Canavarlaşan Medya**, Yorum Yayınları, İstanbul, 1996, s. 141

¹⁸⁹ T. Demirer, H. Aykol, **a.g.e.** , s.141 -142

4. Kültür emperyalizminin vasıtaları olarak kitle iletişimi bugün yalnızca formal anlamda “ zeldir”.

5. Çağdaş emperyalizmde politik ilgi odakları, emperyal olmayan konularla verilir.

6. Barış sözleri ile kontrol dışı sermayeye dayalı mal varlığı, artan belirsizlik ve şiddet gerçeği arasındaki büyük fark nedeniyle kitle iletişimi; programlarındaki alternatif bakış açıları olasılığını bile daraltmışlardır.

7. Kültürel emperyalizm kolektif tepkileri ortadan kaldırmak için milli kimlikleri yok etmeye veya onların sosyo -ekonomik içeriğini boşaltmaya ve kişileri medya mesajları dayatmasıyla yeniden şekillendirmeye çalışır.¹⁹⁰

Bu bir gerçektir ki, kitle iletişim araçları var olmadan ve küreselleşmeden, iletişim süreci oluşmadan kültür emperyalizmi gerçekleşemez ve kültür çeşitliliğini de etkileyemez. Yani iletişimsiz kültür emperyalizmi mümkün değildir. Ancak, iletişimin “kişinin kendisi ile içinde yaşadığı toplumla, toplulukların birbirleriyle barış içinde yaşamaları için kullanılacak en güçlü araç”¹⁹¹ olduğunu da unutmamak gerekmektedir.

Gerçekten de görsel işitsel yayıncılığın küreselleşmesi dünya barışının sağlanmasıda çok etkili bir unsur olabilir. Ne yazık ki, gelişmiş kapitalist ülkeler kendi ülke çıkarları doğrultusunda, iletişimin ve gazeteciliğin temel prensiplerini ihlal etme pahasına dünya iletişim alanında merkezileşerek tek yönlü ve dengesiz bir akışın oluşumuna yol vermekteler. Bu da doğal olarak bir tarafın ezici üstünlüğüne getirip çıkarmakta, medya emperyalizmini oluşturarak farklı kültürler üzerinde olumsuz etki yapmaktadır. Tek taraflı akışa sebep olan uluslararası batılı medya kuruluşları aracılığıyla başta Amerikan kültürü olmakla batılı yabancı kültürlerin etkisinde kalan ekonomisi güçsüz güney ülkelerin kültürleri yozlaşmakta ve öz kültürler değişime zorlanmaktadır. Bu da çok önemli bir ayrıntıdır ki, etkilenen

¹⁹⁰ T. Demirer, H. Aykol, **a.g.e.** , s. 142 -143

¹⁹¹ A. Usluata, **a.g.e.**, s. 104

lkelerde farkında bile olmadan yabancı kültür etkisinde kalan en hassas kesim genç kuşaklardır ve bu durum daha önce de vurguladığımız gibi bilim çevrelerince kanıtlanmıştır.

Dolayısıyla, kültür emperyalizmi sorununun ortadan kaldırılması veya bu etkinin en aza indirilmesi, çok karmaşık ve uzun yıllar alacak bir çaba ve zahmetli çözüm çalışmaları gerektirmektedir. şu çok aıkır ki, en başta tek yönlü enformasyon ve haber akışı sorunu çözülmeli, eşit ve dengeli bir dünya iletişim düzeni oluşturulmalıdır. Aksi takdirde kültürel çeşitliliği giderek daha çok tehdit eden kültürel emperyalizm olgusu, çözülmesi çok daha zor bir hal alacaktır.

2. BÖLÜM

ENFORMASYON AKIŞINDAKİ TEK YÖNLÜLÜĞÜN SEBEPLERİ VE BU DENGESİZLİĞİ ÖNLEME ÇALIŞMALARI

2.1. DENGESİZ ENFORMASYON AKIŞINA SEBEP OLAN ETKENLER

Uluslararası iletişim düzeninin dengesiz bir yapı içerisinde olduğu artık bilinen bir gerçektir. Uluslararası alanda tek yönlü enformasyon akışına zemin hazırlayan birden fazla neden bulunmaktadır. Dünya genelinde iletişim teknolojilerinin eşit olamayan dağılımı, başta ABD'nin savunduğu serbest veya özgür enformasyon akışı kuralı, uluslararası medya kuruluşlarının tekelleşmesi, AP, AFP ve Reuters gibi uluslararası haber ajanslarının küresel haber dağılımını yönlendirmesi vs. gibi nedenler dünya enformasyon dolaşımındaki tek yönlü akışın sebepleri arasında gösterilmektedir.

2.1.1. İLETİŞİM ALANINDAKİ TEKNOLOJİK GELİŞMELER

Uluslararası iletişim alanında geçen asrın ortalarından itibaren kendini göstermeye başlayan tek yönlü enformasyon akışının medya emperyalizmi ve kültürel emperyalizm ile ilişkisine açıklık getirmeye çalıştık.

Tek yönlü enformasyon akışına neden olan etkenlerin başında iletişim teknolojilerinde gerçekleşen tek kutuplu gelişmeler ve bu dengesiz gelişmelerin yarattığı üstünlük gelmektedir. Batı Avrupa ve ABD bu gelişmelerin merkez noktasında yer almaktadır. “Sömürgeci Avrupa ülkeleri, daha sonra da onlara katılan ABD, iletişim teknolojilerinin gelişmeye başladığı 19. yüzyıldan bu yana sömürgelerdeki iletişim altyapısını kendi amaçlarına hizmet edecek biçimde düzenlemişlerdir. Bu durum, sömürgelerin bağımsız hale gelmesinden sonra da değişmemiştir.”¹ Bunu yaparken de, yani yeni enformasyon teknolojilerinin yaygınlaştırılmasında ordu ile işbirliği içerisinde olan devlet, ele geçirmeyi ve yeni kaynakları, yani başka ulusları sömürmeyi iletişim alanına da taşımıştır.² Sayıları her geçen gün artan uydular sayısız olanaklar yaratırken, kablo TV yayınlarıyla da insanlara alternatifler sunulmaktadır. Bir Astra uydusu Avrupa’da yaşayanlara 50’nin üzerinde kanal sunmakta, aynı kıtada kablo TV sayesinde 30 kadar televizyon kanalı izlenebilmektedir. İletişim alanındaki bu gelişmeler tabii ki, yeni pazarlara ortam yaratmakta ve dolayısıyla büyük rekabetlere de yol açmaktadır.³ Günümüzde ise iletişim teknolojilerindeki gelişmeler daha da hızlanmıştır.

Uydu – uzay çağının başlaması büyük değişimleri de beraberinde getirmiştir. Şöyle ki, 4 Ekim 1957 yılında Ruslar tarafından fırlatılan Sputnik-1 uydusu Uzay Çağına başlamanın ilk girişimi idi. Daha sonra bunu diğer uydular takip etti. İlk Amerikan uydusu ise 4 Ocak 1958 senesinde EXPLORER adıyla uzaya fırlatıldı. 10 Temmuz 1962’de ise ilk gerçek haberleşme uydusu olan Telstar-1 Amerikan Telefon ve Telgraf Şirketi tarafından uzaya yerleştirildi. Uydu fırlatmalar birbirini izlerken, 19 Ağustos 1964 yılında ekvatorun üstüne yerleştirilen Syncom-3 uydusu Japonya’da yapılan Olimpiyatların açılış törenini canlı yayınlayarak dünyada “uydu ile canlı yayın”ı başlatmış oldu. Bu ilk girişim dünya haberleşme uydularının gücünün ne denli etkili olabileceğini gözler önüne serdi. Hatırlatalım ki, sadece 1957 – 1991 yılları arasında dünya genelinde uzaya fırlatılan uydu sayısı 3397 olmuştur. İlk

¹ A. Girgin, **Uluslararası İletişim...a.g.e.**, s. 48

² Eser Köker, **Politikanın İletişimi, İletişimin Politikası**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s. 53

³ Yücel Sarı, “Uluslararası İletişim Teknolojisi”, Hazırlayan: G. Öngören, **a.g.e.**, s. 33

doğrudan yayın uydusu ise 1974 yılında Amerika'nın Nasa merkezinden atılmıştır.⁴ İlk gerçek iletişim uydusu Early Bird ise bir kanal siyah beyaz televizyon yayını ve birkaç yüz telefon konuşması ile Atlantik'in iki yakasını birleştirmiş ve bu uydunun TV yayınları dünyada kıtalararası ve ülkelerarası yayınların temelini koymuştur.⁵ Böylece İkinci Dünya savaşından en az zararlı çıkan ABD'nin, 1970'li yıllardan itibaren elektronik ve iletişim teknolojileri alanındaki gelişmeleri de arkasına alarak global bir pazar oluşturduğu görülmektedir.⁶

Konuyla ilgili bazı saptamalarda bulunan John Keane, şöyle yazmaktadır: “Teknolojinin edinilmesi ve bakımı çok pahalı olduğu için, uyduların mülkiyeti, fırlatılması ve denetimi birkaç zengin ülkenin denetiminde bulunuyor. Farklı uzay iletişim kanalları arasında bilgi değişimini kolaylaştıracak ortak teknik standartlar hala eksik. Belirli coğrafi bölgelere yönelik vericiler olarak çalışmak üzere Ekvator üzerindeki sabit yörüngeye fırlatılabilecek uyduların sayısının sınırlı olması da sorun yaratıyor. Uydu yörüngeleri ve frekanslar konusunda uzayın topluca dünyaya ait olduğunu öne sürenlerle, sayılarının çokluğuna güvenerek kararın kendilerince verilmesi gerektiğini söyleyen hükümetler arasında yoğun bir uluslararası tartışma var. Yeni tartışma konuları da belirlemekte: Uyduların gizli istihbarat toplama, askeri fotoğrafçılık ve telefon dinleme için kullanılıp kullanılamayacağı gibi.”⁷ Dolayısıyla iletişim teknolojilerindeki baş döndürücü gelişmeler her an yepyeni iletişim araçlarının üretilmesine yol açıyor. Tanımları bile değişime zorlayan bu yeni iletişim araçları sayesinde, uzun zaman birbirinden ayrı kalan telefon, bilgisayar ve televizyon arasında bütünleşme gerçekleşmiştir. İletişim teknolojisindeki gelişme süreci de bu anlamda çok şey ifade etmektedir. Çok hızlı olan bu süreç, bizi Multimedya Çağı'na getirdi.⁸ Elektronik alanında 60'lı yılların Amerikan üstünlüğünün, 80'li yılların ise Japonların inanılmaz başarılarının yılları olarak tarihe

⁴ Y. Sarı, Hazırlayan: G. Öngören, **a.e.**, s. 34 -38

⁵ Emre Dağdeviren, **Uydu İle İletişim**, Dünya Yayınları, İstanbul, 1990, s. 14

⁶ Yeşim Güçdemir, “Enformasyon Toplumu ve Küreselleşme”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 13, 2002, s. 531

⁷ John Keane, **Medya ve Demokrasi**, Çeviren: Haluk Şahin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 132 - 133

⁸ S. Özdemir, **a.g.e.**, s. 24 -25

geçtiğini, dolayısıyla sahip oldukları televizyon alıcısı sanayisinin ortadan kalktığını gören Amerikalı ve Avrupalıların bu amansız teknoloji yarışında yeni arayışlara girdiğini belirten Frederic Vasseur, yüksek seçiklikli televizyon alanındaki normlar savaşını örnek göstermektedir.⁹ Vasseur’un da dediği gibi teknolojik bakımdan daha geçen asrın ortalarından itibaren başlayan savaşım gittikçe farklı boyutlara ulaşmış ve ekonomiye paralel gelişen iletişim teknolojilerindeki yaşanan değişim ve yenilikler dünya iletişim düzeninde kutuplaşmaları da beraberinde getirmiştir. Daha 1984 yılında yayınlanan bir kaynakta, McLuhan’ın “global köy” savı çerçevesinde yapılan tartışmalar ışığında iletişim alanında yaşanan teknolojik gelişmelerin gelecekte oluşturacağı düzen konusunda umutlu ve karamsar olan çevrelerin tutumlarına yer verilmiştir. Bu anlamda hızla gelişen iletişim teknolojilerinin insanlık adına yararlı olacağını düşünenlerin aksine, bu durumun bazılarına sınırsız bir gözetleme ve toplumu köleleştirme olanağı vereceğini düşünen karamsar gelecek tahminleri arasında en çok yankı yapanı bir çeşit demokrasi anlayışını ve eşitliği savunanlar olmuştur. Bunlar yeni medyaların zenginlerle fakirleri, nitelikli mesajları elde edebilenlerle edemeyenleri ayıran uçurumu daha da derinleştireceğinden kuşku duymuşlardır.¹⁰ Günümüzde dünya genelinde ekonomisi güçlü gelişmiş kapitalist ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında iletişim teknolojilerinin yarattığı fark ve üstünlük, bundan yıllar önce geleceğin dünyasında iletişim teknolojilerinin oluşturacağı uçurumu tahmin eden “karamsar” veya “kaygılı” kesimin yanılmadığını göstermektedir. “Medya teknolojisindeki gelişmeler, özellikle dünyanın internet adı verilen kocaman bir ağ ile örülmesi, dijital teknolojinin iletişim araçlarında sağladığı sürat, zenginlik, çok boyutluluk ve nihayet multimedya teknolojisi kaçınılmaz olarak iletişimin içeriğini, niteliğini, amacını ve işlevlerini de değiştiriyor.”¹¹ Özellikle dijitalleşmenin iletişimin globalleşmesindeki en önemli halkayı oluşturduğu iddia edilmektedir. Erol Mutlu’nun da dediği gibi, halkayı oluşturmakla kalmaz, iletişimin

⁹ Frederic Vasseur, **Geleceğin Medyaları**, Çeviren: Galip Üstün, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s.9

¹⁰ Francis Balle, Gerard Eymery, **Yeni Medyalar**, Çeviren: Mehmet Selami Şakiroğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2. Basım, 1995, s. 88- 91

¹¹ Ragıp Duran, **Burası Dünya Polis Radyosu!**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 65

tarzını, dolayısıyla tasarım ve tahayyül şeklimizi de, özetle düşünme, algılama ve kavrama tarzımızı da değiştirmektedir.¹²

Konuyla ilgili Usluata: “Kültürlerarası ve uluslararası iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve onların iletişimin içeriğinde gerçekleştirdikleri değişiklikler etkilemiştir. İletişim teknolojileri uluslararası bilgi akışını hızlandırmış, küresel elektronik ağlar ülkeleri, kültürleri birbirine yakınlaştırmış, üstelik de birbirlerine bağımlı kılmıştır”- diyerek şöyle devam eder: “Uluslararası iletişim düşünüldüğünde, devletlerarası ilişkilerin düşünülmesi zorunludur; iletişim hakları akla geldiğinde de iletişim teknolojisi ve bireyin kendi ülkesindeki teknoloji önem kazanır.”¹³ Nitekim teknolojik üstünlük diğer alanlarda olduğu gibi iletişim ve medya alanında da o teknolojiyi ellerinde bulunduran güçlü ülkelerden yana bir takım sonuçlar doğurmakta ve dolayısıyla bu güçlü ülkelerin lehine işlemektedir.

Diğer taraftan yeni iletişim teknolojilerinin gücünü gösterme adına bir örnek vermek gerekirse Nurdoğan Rigel’in Zapatista gerillalarının mücadelesi ile ilgili Newsweek’ten aldığı bir alıntıyı aktaralım: “Şubat 1995’in ortalarında Meksika Hükümeti ile Zapatista gerillaları arasında yaşanan iletişim savaşı, bilgi çağını yaşamanın ücretini ödemeye başladığımızı gösterdi. Zapatista gerillalarının bu kez en değerli savaş silahları faks makineleri ile diz üstü bilgisayarları idi. Zapatista’lar iletişim silahlarıyla, hükümet askerlerinin, çocuklarını bombalayıp, kadınları da tecavüz ederek öldürdükleri haberlerini tüm dünya medya istasyonlarına yaymaya başladılar. Meksika hükümeti, bu bilgilerin dünyaya yayılması üzerine önemli bir iletişim yarası aldı. Bunun üzerine hükümet, savaş bölgesini uluslararası muhabirlere açtı. Gazeteciler, Zapatista’ların iddialarını kanıtlayacak, herhangi bir bombalama, öldürme izine rastlamadılar. Ancak Meksika hükümeti, aldığı iletişim yarasıyla en iyi silahın artık iletişim teknolojisi sayesinde kelimeler olduğunu acı bir şekilde öğrendi. Zapatista’ların basın sözcüsü “Markos” lakaplı Rafael Guillen, gazetecilere, yaptıklarının bir iletişim deneyi olduğunu, iletişim teknolojisi daima

¹² Erol Mutlu, “Globalleşen Medya”, **Karizma Dergisi**, Sayı: 5, Ocak- Şubat- Mart 2001, s. 16

¹³ A. Usluata, **a.g.e.**, s. 69 -70

potansiyel bir devrim silahıdır diyerek anlatıyordu.”¹⁴ “Bizim için ortak olan bize hayat ve mücadele veren topraktır” sloganıyla yola çıkan Zapatistalar, Amerikan emperyalizmiyle gelen yeni biçimlerdeki yabancı hakimiyetine karşı silaha sarılmış Meksikalı vatanseverlerdir. Fakat stratejileri fiili savaş değildi, medya olanaklarından yararlanarak seslerini dünyaya duyurmaktı. İlk enformasyonel gerilla hareketi olarak tarihe geçen Zapatistaların, dünyayla ve Meksika toplumuyla iletişim kurma, halkın ve entelektüellerin zihinlerine girme becerisi yerel, zayıf bir isyancı grubunu (çoğunluğu Kızılderililerden oluşan) dünya arenasında öne çıkardı.¹⁵

Zapatistalar ve bunun gibi diğer örnekler bir istisna teşkil etmektedir. Çünkü genellikle yeni iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması gelişmiş batılı toplumların diğer toplumlar üzerinde etkinliğini arttırmaktadır. Şöyle ki: “Gelişmekte olan ülkelerle, az gelişmiş ülkeler, iletişim araçlarının üretimi ve iletişim teknolojisinin geliştirilmesi konusunda, gelişmiş ülkelere bağımlıdırlar. İletişim teknolojisindeki bu bağımlılık, yayın içeriklerine bağımlılığı da beraberinde getiriyor.”¹⁶ İletişim teknolojilerinin dağılımı bakımından dünya genelinin durumunu gözden geçirmemiz bunu daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. İletişim teknolojisinde kuzeyin merkezi ABD olurken, Avrupa’da her dört evden biri iletişim teknolojisi hizmetlerinden yararlanabiliyor. Uzakdoğu’da ise merkez her 20 vatandaşından birinin bu teknolojiye yararlandığı Japonya’dır. Kuzeyden geriye kalmalarına rağmen güneyde ise Latin Amerika ülkeleri, Arjantin, Brezilya ve Meksika öne çıkmaktadır. Örneğin, Meksika’da her 50 kişiden biri bilgisayarla çalışma olanağı bulabiliyor. Güney yarı kürenin iletişim teknolojisi açısından en kötü bölgeleri ise Afrika ve Ortadoğu ülkeleridir.¹⁷ Bu yüzden de iletişim teknolojilerinin geliştirilmesi konusunda gelişmiş ülkelere en çok bağımlı olanlar da bu bölgelerin ülkeleridir.

¹⁴ N. Rigel, **a.g.e.**, s. 68 -69

¹⁵ Manuel Castells, **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür**, Cilt 2, Çeviren: Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 109 -111

¹⁶ N. Rigel, **a.g.e.**, s. 74

¹⁷ N. Rigel, **a.e.**, s. 75

Buharlı makinenin icadı ile başlayan sanayi çağının yerini bilişim çağının alması ve artan teknolojik gelişmeler teknik farklılaşmanın yanı sıra birey ve toplum hayatını da etkisi altına almaktadır. Daha önceleri ülkeler arası rekabeti endüstriye ve sanayiye bağlı ürünlerin üretimi ve pazarlanması şekillendirirken, bugün artık güçlü olmanın yolu her türlü iletişim teknolojisine sahip olmaktan geçmektedir.¹⁸ “Teknolojik üstünlük dolayısıyla, kültürel kontakların en önemli aracı olan kitle haberleşme araçları adeta batı tekeli içindedir. Bütün dünya her gün Avrupa ve Amerika kökenli yayın organlarınca kültürel bombardımana uğramaktadır. Batı kültürünün tesir alanını belirleyen, bu ülkelerin sahip olduğu siyasi sınırlar değil, iletişim araçlarının belirlediği tabii sınırlardır. Afrika’nın balta girmemiş ormanlarında bile insanoğlunun transistorlu radyo dinleyebildiğini, uydular aracılığı ile televizyon yayınlarının bütün dünyaya ulaştırılmasının planlandığını düşünecek olursak, artık bu manada hiçbir sınırın söz konusu olmadığını görürüz. Kitle haberleşme araçları batı kültürünü bütün dünyaya yayarken, ikinci bir fonksiyonla dünyayı batının önüne getirmektedir.”¹⁹ Kitle iletişim teknolojilerinin batıdan yana bir dağılıma sahip olduğu ve gelişmiş batılı ülkeler çıkarına hizmet ettiği buradan da anlaşılmaktadır.

Bilim çevrelerinin odak noktasında yer alan ve farklı tartışmalara sebep olan iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve bu gelişmelerin çeşitli sonuçları üzerine bilim adamları farklı yorumlar yapmışlardır. Bunlardan birisi Karl Deutsch, iletişim ağlarını “hükümetin sinir ağları”, iletişim teknolojilerini ise “bütünleşmenin hem eyleyeni, hem de göstergesi” olarak değerlendirmektedir.²⁰ “Teknolojik determinist yaklaşıma göre, teknolojinin bağımsız bir hareket tarzı vardır ve bu da ona bütün toplumsal etkinlikleri belirleme gücünü verir. Bu gücün etkisi ekonomiden politikaya, devletten gündelik yaşama dek tüm ilişki ve kurumları kapsamaktadır. Bu yaklaşımın içinde, teknolojinin toplumun önüne zorunlu bir değişim hattı çizdiği

¹⁸ Perran Beşirli, Muhsin Kılıç ve d., “Sayısal Televizyon Yayıncılığı (DVB)”, **Alternatif Medya Dergisi.**, Sayı: 3, Nisan 2000, s. 5

¹⁹ Naci Bostancı, “Evrensel Kültüre Doğru mu?”, **Gazi Üniversitesi, Basın Yayın Yüksekokulu Dergisi.**, Sayı: 8 -9, 1986-87, s. 72

²⁰ Funda Başaran, **İletişim ve Emperyalizm**, Ütopya Yayınları, Ankara, 2000, s. 27

ve böylece değişimin gerçekleşeceği çevreyi belirlediği yönündeki görüş, geleneksel çoğulcu bir yaklaşımdan kaynaklanmaktadır ve yeni ve umutlu bir geleceği vaat etmektedir.”²¹

Aynı zamanda iletişim dünyasında teknolojik gelişmelerin az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki farkı kapatabileceği düşüncesi de yaygınlık kazanmıştır. Bunlara göre sadece ülkelerarası bir eşitlik için değil, bireyler arası eşitliğin sağlanması için de iletişim teknolojileri en önemli gereksinimdir.²² Bu doğru bir mantık olarak görülse de, “acaba çağdaş dünyada iletişim teknolojileri eşitliğin sağlanması amacına tam olarak hizmet ediyor mu?” sorusunu akıllara getirmiyor da değildir.

İletişim alanında uyduların kullanılmaya başlanması enformasyon dolaşımında yaşanan zaman problemini ortadan kaldırmış, böylece kıtalararası iletişim kolaylaştığı gibi hız da kazanmıştır.

Uydu ile iletilen TV yayınları bu arada daha zengin ve güçlü ülkeler tarafından gelişmekte olan ülkelerin kültürel ve siyasal değerlerine baskı yapmak suretiyle kültürel emperyalizm tehdidini de arttırmaktadırlar. Uydular tarafından dünyanın birçok bölgesine pazarlanan ucuz yapımları izleyenler, bu yapımların taşıdığı kültürel ve politik öğeleri de beraberinde ithal etmek durumunda kalmaktadırlar.²³ Dolayısıyla uydu iletişimi sağladığı yararların yanısıra dünya genelinde enformasyon dolaşımının tek taraflı akışının bir sebebi olarak da dünya iletişim düzenini olumsuz etkileyebilmektedir. Uydu da dahil iletişim teknolojisindeki bütün gelişmeler hep gelişmiş güçlü ülkelerde gerçekleşmekte, gelişmekte olan ülkeler ise bu gelişmeleri hep geriden takip etmektedirler. Böyle olunca da iletişim teknolojisinin dünyada belli kutuplarda yoğunlaşması, uluslararası enformasyon akışını da ters etkileyerek dengeli iletişim dolaşımına engel olmaktadır. Bu yüzden de iletişim akışındaki eşitsizliği ortadan kaldırmak için ilk önce dünya

²¹ F. Başaran, **a.e.**, s. 34

²² F. Başaran, **a.e.**, s. 36

²³ Emir Turam, **Medyanın Siyasi Hayata Etkileri**, İrfan Yayınları, İstanbul, 1994, s. 56 -57

genelinde iletişim teknolojilerinin eşit, dengeli dağılımını sağlamak gerekmektedir. Her ne kadar bu sorunun tek çözüm yolu olmasa da.

Bazı ülkeler gittikçe küreselleşen dünya değerlerinin uydular vasıtasıyla ülkelerine pompalanması karşısında kendi kültürlerini, folklorlarını, siyasi hayatlarını ve yaşam tarzlarını korumak amacıyla ulusal düzenlemeler getirmeye çalışmaktadırlar. Örneğin, bir zamanlar İsveç'te gerek ithal edilen gerekse ülke içinde yapılan televizyon yayınlarına reklam yasağı getirilmişti.²⁴

Bir eserinde Erdoğan, iletişim teknolojilerinde birbirine bağlı dört tür ilişki biçiminden bahsetmektedir. Birincisi, yeni teknolojilerin gelişimi, biçimlenmesi gelişmiş kapitalist ülkelerde, genellikle Amerikan pazarında oluşmaktadır. Bu oluşumdan sonra dünya pazarına yayılma başlar ve dünya bunu kopya etmeye itilir. Aslında ise bu yutturulan ürünün yayılmasıdır. İkincisinde teknolojinin gelişmesinden bahsedilmektedir. Kapitalist egemenlikte, teknolojinin gelişmesi ve kabulü, teşviki, ekonominin karar verici merkezlerine bağımlı olarak oluşur. Üçüncüsü ise teknolojinin kullanılışını ve uygulanışını kapsamaktadır. Burada iletişim teknolojilerinin bağımsız olarak gelişmediği ve şansa bağlı olarak keşfedilmediği görülmektedir. Teknolojiyi kullanma ve onun kontrolü kimin için, ne içindir? Teknolojiyle çalışanlar, üretmek, dağıtmak ve tüketmek için kullanan insanlardır. Fakat kullananlar ile kontrol edenler farklı insanlar, farklı güçlerdir. Dördüncü ilişki biçiminde ise, teknolojinin sosyal bir inşa olduğunu ve üreten güçler tarafından tanımlandığını görürüz. Dolayısıyla, teknolojinin yansız olduğunu iddia etmek, ideolojik ve siyasal taraf tutmak demektir. Demek ki, iletişim teknolojisi hiyerarşi yapıyla yaranmakta ve güçsüzlerin ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olmamaktadır.²⁵ Üstelik güçsüz ve azgelişmiş toplumlarda güçlü toplumlara ve ülkelere karşı bağımlılık oluşturulmuştur.

İletişim alanında teknolojik gelişmelerin bir bakıma merkezinde yer alan bilgisayar teknolojisi, hemen- hemen her alana girmiş ve vazgeçilmez bir araç haline

²⁴ E. Turam, **a.g.e.** , s. 57 -58

²⁵ İ. Erdoğan, **İletişim Egemenlik... a.g.e.** , s. 310 -312

gelmiştir. Ancak artık bilgiye ulaşmak yalnızca bir bilgisayar konusu değil aynı zamanda bir yaşam biçimidir de. Philippe Queau: “Teknoloji dünyayı değiştirmemektedir, bizim dünyayı görüşümüzü değiştirmektedir”- demektedir ve aynı zamanda teknolojik devrimi, Rönesans’ın doğuşuna yol açan matbaanın bulunmasına benzer bir olay olduğunu belirtmektedir. Önemli olan teknolojinin iyi ya da kötü olması değil, insanların bu teknolojilere nitelik vererek kullanma biçimleridir.²⁶ Daha önemlisi ise her kesin dengeli iletişim sağlayabilmesine yarayacak şekilde teknolojinin eşit kullanma biçiminin yaygınlaştırılmasıdır.

Kapitalist batının teknolojik gelişme sürecinin üçüncü dünya ve İslam toplumunun ekonomik ve kültürel bağımsızlık umutlarını yitirme süreci olduğunu vurgulayan Ahmet Kot, iletişim teknolojilerinin de gelişmekte olan ülkelere ürün pazarlayıcılarının usta elleriyle aktığını, zengin Kuzeyin uluslararası şirketleri telefon, faks, televizyon, video, bilgisayar üreterek belli bir strateji ile yoksul Güneye pazarlamakta olduğunu ve dolayısıyla teknolojinin değil, ürünlerinin pazarlandığını²⁷ belirterek konuya farklı yaklaşımda bulunmaktadır. “Azgelişmiş ülkelere ya da onları ürkütmemek için uydurduğu ‘gelişmekte olan ülkelere’ iletişim teknolojisinin girişi bu yöntemle olunca, temel toplumsal, kültürel ve ekonomik problemlerin çözümünü sağlamak bir yana, ülkelerin bağımsızlık ve kalkınma sürecine büyük bir darbe indirmiştir. Sistem, sadece çok uluslu şirketlerin pazarlanmasına yaramış, karlarına kar katmıştır.” - diyen Kot, şöyle devam etmektedir: “İletişim teknolojileri, iletişim araçlarını ithal eden toplumlar, mekanizmanın işleyişinde tek yönlü bir mesaj akışına muhatap kaldıklarından, hızlı bir kültür şokuna girmişlerdir. (...) Haberleşme ve iletişim sektörü, dünya ticaret sisteminin bir parçası olarak hızlı bir gelişme göstermiş ve bu gelişme de dünya haber, bilgi ve eğlence pazarının birkaç uluslararası şirketin kontrolüne girmesiyle sonuçlanmıştır.”²⁸ Demek ki, azgelişmiş ülkeler veya üçüncü dünya ülkelerinin iletişim teknolojilerini ithali, sorunun

²⁶ Suat Gezgin, “Multimedya”, **İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dergisi**, 1997, Sayı: 5, s. 9 - 10

²⁷ Ahmet Kot, “Küreselleşmeye ve Medyaya Dair Bazı Notlar”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Eylül -Ekim 1996, Ankara, Sayı: 11, s. 921

²⁸ A. Kot, **a.m.**, s. 921

çözümünü getirmemekte, mevcut tek yönlü enformasyon akışını daha da hızlandırarak güçsüz ülkeleri içerik bakımından ve dolayısıyla da kültürel açıdan etki altında bırakmaktadır.

Böylece iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler ve bu teknolojik yapıların dünya genelinde dengesiz dağılımının tabii ki, dengesiz ve çarpık bir enformasyon akışını da beraberinde getireceği kaçınılmazdır.

İletişim teknolojilerindeki gelişmelerin yarattığı tek taraflı üstünlüğe genel bir şekilde değinen, 60'lı ve 70'li yıllarda zenginlerin lehine ve fakirlerin aleyhine bilgi dengesizliğinin ortaya çıkışını belirten Jean-Noél Jeanneney, bir başka eşitsizliğin de vericilerin gücünden kaynaklandığını ve dünya yörüngesindeki uyduların bu durumu ağırlaştırdığını ve haber kaynaklarının bu duruma olumsuz etkisini de ekleyerek sürecin ileri sanayi ülkelerinin yararına işlediğini dile getirmektedir.²⁹ Bu dengesizliklerin, bilgisayar alanındaki ilerlemeler ve bilgilerin servis sağlayıcıları yoluyla ileten veri bankalarının hızlı gelişimiyle birlikte daha da ciddileştiğini vurgulayan Jeanneney şöyle yazıyor: “1965'te 100; 1985'te 2500 veri bankası vardı; 1995'te ise bu sayı 10.000'e ulaşmıştır. Veri bankalarının %75'i Amerika'da, %10'u Fransa'da olmak üzere %21'i Avrupa'dadır ve sadece %3'ü diğer ülkelerde bulunmaktadır.”³⁰ Böylece yazar, veri bankalarının dünya genelinde dağılımını örnek göstererek batı merkezli iletişim teknolojilerinin dünya enformasyon akışındaki dengesizliğe sebebiyet verdiğini gözler önüne sermektedir. “Elektrik ve elektronik medyalar devletlerarasındaki sınırları ortadan kaldırmış, heyecanlı ve coşkulu bir kitle yaratmış, ama özellikle insanların içinde boğuldukları coşkun bir sele benzetilebilecek olan bir enformasyon yağmuru oluşturmuştur. Yirminci yüzyıl insanı, Neil Postman'ın dediği gibi, gündelik bir 'enformasyon hazımsızlığı' yaşamaktadır.”³¹

²⁹ Jean-Noel Jeanneney, **Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi**, Yapı -Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 316 -317

³⁰ J. N. Jeanneney, **a.e.**, s. 316 -317

³¹ Massimo Baldini, **İletişim Tarihi**, Çeviren: Gül Batuş, İletişim Yayınları, 1996, s. 117

Postman'ın da vurguladığı gibi iletişim teknolojilerindeki sınır tanımayan gelişmeler tek taraflı enformasyon yağmuruna zemin hazırlayarak gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere yönelik haber seyrini körüklemektedir. İletişim dünyasında önemli bir değişikliğin tümünden bir değişime sebep olduğunu düşünen yazara göre: “yeni bir teknoloji ne bir şey ekler ne de bir şeyi ortadan kaldırır, her şeyi değiştirir.”³²

Her şeyi değiştiren teknolojik gelişmelerin dünya enformasyon akışının tek yönlülüğünü daha da arttırarak güçsüz ülkelerin ve toplumların kültürleri üzerinde olumsuz etki yaparak değişime uğratması en vahim olanı ve bilim çevrelerince en kaygı duyulanıdır. Bu sorun için en objektif ve tutarlı çözüm yolu ise, gelişmekte olan veya güçsüz ülkelerin gelişmiş ülkelerden iletişim teknolojileri alacaklarına kendilerinin teknoloji üretmeye başlamaları olacaktır. Bunun içinse o ülkenin ekonomik özgürlüğe kavuşması ve kalkınması gerekmektedir. Yani, gelişmiş ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyine ulaşmayan güçsüz toplumların bu iletişim sorunuyla baş etmesi mümkün değildir.

2.1.2. SERBEST ENFORMASYON AKIŞI KURALI

İlk bakışta özgür iletişim anlayışını yansıtan bu kavram, dünya genelinde dengesiz enformasyon akışının fark edilişinden sonra bilim çevrelerince tartışma konusuna çevrilmiştir. Çünkü bu olgu tek yönlü enformasyon akışına sebebiyet veren batılı ülkelerin ardına sığındıkları önemli bir unsur olarak savunma mekanizmasına dönüşmüştür. Bu özgür akış ilkesinin en öncül savunucusu ise dengesiz iletişim düzeninin baş aktörü ABD'dir. Dolayısıyla teknolojik gelişmelerin

³² M. Baldini, **a.e.**, s. 102

sağladığı fark ve üstünlüğün dışında dengesiz enformasyon akışının sebeplerinden biri de enformasyon serbestliği kuralı olarak gösterilmektedir.

Çalışmamızın daha önceki sayfalarında fikir ve düşüncelerinden yararlandığımız iletişim bilimci Herbert Schiller, serbest enformasyon dolaşımı kavramına şu açıklamayı getirmektedir: “Bu slogandan ABD’de çok büyük üretim kapasitesine sahip olan medya kuruluşlarının ürettikleri; film, TV programları, dergiler ve günlük gazetelerin serbestçe diğer ülkelere ulaştırılması anlaşılmalıdır. Bu anda ‘Haberin serbest dolaşımı’ diye bir şey yoktur ve şimdiye kadar haber hiçbir zaman serbestçe dolaştığı izlenimini uyandırmamıştır. Bu konuyla ilgili fikirlere 20. yüzyılın ilk yarısında rastlamak mümkündür. ABD’nin örgütleyici prensibi olarak 1940’larda ortaya çıkmıştır.”³³ Buradan da anlaşılıyor ki, bu ilke siyasi ve ekonomik amaç güdülerek gündeme getirilen bir gelişme olarak başlatılmıştır.

Serbest enformasyon akışı politikasının, Amerikan iletişim örgütlerinin ortak çıkarlarını uluslararası alanda Amerikan siyasal sisteminin dış politikalarıyla da desteklenerek yürütüldüğünü ve bu serbest enformasyon akımının aynı zamanda ekonomik pazar ilişkilerinde de serbestliği desteklediğini belirten Erdoğan, şöyle yazmaktadır: “Serbest akım politikası, kavramın anlattığı günlük anlama alınırsa oldukça pozitif ve olumlu anlamla yüklüdür. Fakat gerçek günlük ilişkiler gerçeği içinde ele alınırsa, karşımıza egemenlik ilişkilerinde serbestliğin ve özgürlüğün bir kümesteki tavuklarla tilkinin özgürlüğüne ve serbest ilişkisine benzer: Tilki yeme ve seçim hakkına, tavuklar da yenmeme ve seçilmeme hakkına sahiptirler.”³⁴ Kümeden kaçamayan tavukların akıbeti ise başından bellidir zaten. Durum böyle iken serbest enformasyon akışı kuralının kimin veya kimlerin işine yarayacağı apaçık ortadadır.

Uluslararası haber akışı üzerinde ilk tartışmalar “serbest haber akışı” kavramıyla geçen asırda başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında propaganda ve sansürden rahatsız olan dünya insanı savaş sonrası da serbest enformasyon akışı

³³ N. Rigel, **a.g.e.**, s. 70

³⁴ İ. Erdoğan., **a.g.e.**, s. 121

problemiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu serbestlik ilkesini savunan ABD, o dönemde dünya haber akışını Avrupa'nın denetiminden çıkartarak kendi egemenliği altına almayı amaçlamış ve Birleşmiş Milletlerce de tartışılan serbest akış ilkesi, “bireyin haber alma ve haber verme hakkı” olarak formüle edilmiştir.³⁵ Soğuk savaşın başlarında ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından ortaya atılmış serbest bilgi akışı (free flow of information) kavramını dünyanın ticari anlatım özgürlüğü ile ayrılmaz bir bütün olarak değerlendiren Mattelart, “globalizasyon doktrini, özgürlüğü, ticaret yapma özgürlüğüne çok hızlı bir biçimde uyarlayan bu ilkeyi yeniden yönlendiriyor”³⁶- diyerek enformasyonun serbest dolaşımı ilkesine değişik boyuttan yaklaşmaktadır.

ABD'nin haber ve enformasyonun serbestçe dolaşımını savunduğunu gören o dönemin Afrika ve Asya'sında yeni kurulan devletleri, eski sömürgecilerinin bilginin serbestçe dolaşımının önüne engeller koydukları inancıyla ABD'ye destek verdiler.³⁷ “Ancak ABD'nin giderek artan dünya üzerindeki ekonomik ve siyasal gücü, iletişim teknolojisindeki gelişmelerin öncülüğünü elinde tutması, AP ve UPI gibi uluslararası haber ajanslarının yanı sıra, CNN gibi uluslararası habercilikte uzman bir TV ağına sahip olması, haberleşme alanında öne geçmesini sağladı. Böyle bir gelişme sonrası ABD, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin de haber trafiğine daha fazla katılma yolundaki isteklerini, eleştirilerini dile getirdikleri uluslararası forumları, konferansları engelleme çabasına girdi.”³⁸

Serbest enformasyon akışı doktrini 5 seçenek halinde özetlenmektedir: a) Enformasyon “serbest pazar” kanunlarına göre devri deveran eder. Böyle olunca, hiçbir ülkenin bu dolaşımı engellemeye, bu dolaşımı durdurmaya, bu dolaşımın önüne köstekler koymaya hakkı yoktur; b) Bu ne demek? Milletlerarası ilişkilerde, milletlerarası hukukun milletlerin “bağımsızlığı” ve milletlerin “iç işlerine

³⁵ Y. Aldoğan, “Uluslararası Haber Dolaşımının Yapısı...”, **a.g.e.**, s. 75

³⁶ Armand Mattelart, “Şebekelerin Küreselleşmesinin Getirdikleri”, Çeviren: Battal Odabaş, **Marmara İletişim Dergisi**, Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını, Sayı: 10, Ekim 1999, s. 197

³⁷ N. Rigel, **a.g.e.**, s. 70

³⁸ N. Rigel, **a.e.**, s. 71

karışmama” ilkesini geçersiz kılmak demektir; c) Doktrine göre, enformasyonun milletlerarasındaki devri/ dolaşımı kişiler ve örgütler tarafından güvenceye alınmalıdır; d) Devlet bu süreçte sadece subordinate bir rol oynar ve kitle iletişimi faaliyetleri için hiçbir yüküm altına girmez. Devletin işi ne bu faaliyetleri kontrol, ne bu faaliyetlere girmedi; e) Kapitalist medya her türlü yasal sorumluluktan, siyasal ve ahlaksal baskılardan serbest olmalıdır.³⁹

Hiç kuşku yok ki, bu doktrin, ABD medyasının uluslararası egemenliğini meşrulaştırmaya yaramaktadır.

1970’li yıllara gelindiğinde özellikle UNESCO çerçevesinde serbest iletişim akışı olgusuna karşı tepkiler yoğunlaşmaya başladı. Ama bu tepkilere karşı ABD ve İngiltere gibi egemen güçler çeşitli stratejiler uyguladılar. Başta ABD, “enformasyonun serbestçe, önüne engeller konmaksızın akması” politikasını savunarak kendi egemenliğini korumaya başladı ki, aynı Amerika, Avrupa haber ajansları dünya pazarını bölüşüklerinde sırf bu adaletsiz pazara girmek ve bu pazara hakim olmak için yırtınırken bu sefer Avrupalıların aynı iddiasıyla karşı karşıya gelmişti. Ama ne faydası, önemli olan pazara girip egemenlik elde etmektir ki, bunu da ABD başarmıştır. Baskıların giderek artması sonucunda ABD, “teknolojik altyapı yetersizliği” fikrini ortaya attı ve gelişmemiş ülkelerdeki iletişim teknolojilerinin tatbikinin dengesiz enformasyon akışı sorununu çözeceğini ileri sürdü. Amerika’nın az gelişmiş ülkelere teknoloji transferi ve yardımı fikri aslında sorunu çözmemekte, tam tersi, bu çarpık düzeni daha da desteklemektedir. Amaç da zaten budur, çünkü teknoloji her zaman kontrol eden güçlerin ellerinde ve hizmetindedir.⁴⁰ Bu gücü ellerinde bulunduranlar ise sadece kendi çıkarları doğrultusunda bir politika izlemekten vazgeçmek niyetinde değiller. “Bu arada, basın özgürlüğü ilkesi sistemli bir biçimde girişim özgürlüğü ile eşanlamli tutulmakta, haberleşme hakkı da ticaret hakkı gibi algılanmaktadır. Oysa eşitsiz bir uluslararası ortamda ‘laissez faire’ politikası zaten egemen olanların at oynatması içindir. Haberlerin Özgür Dolaşımı

³⁹ İ. Erdoğan, **Uluslararası... a.g.e.**, s. 270

⁴⁰ İ. Erdoğan, **a.e.**, s. 270 -272

ilkesi ise uygulamada çokuluslu dev haber ajanslarının gücüne güç katmakta, bu ajansların nelerin haber olduğunu belirlemeleri anlamına gelmekte ve dahası, onları egemen ülkelere karşı sorumsuz bir duruma sokmaktadır.”⁴¹

ABD başta olmakla egemen ülkelerin kendilerini savunmalarının bir diğer yolu da, örgütlenerek serbest akımı destekleyen bildiriler yayınlamaktır. Bunlardan birisi 1981 tarihli Tallories Bildirisi’dir ki, bu bildiri enformasyonu alan değil, yöneten ülkelerin fikrini yansıtan bir toplantının sonucudur. Her şeyin birey hak ve çıkarlarına bağlanması hususu burada esas noktayı oluşturmaktadır.⁴²

Tek yönlü enformasyon akışı ve genellikle dengesiz iletişim düzeni sorununun çözümlenmesi tartışmalarını takiben işi UNESCO’dan çekilmeye kadar getiren ABD serbest haber akışı politikasını sürdürmek ve egemenliğini aksatmamak için baskılarına devam etti. 1984 yılında UNESCO’dan çekilen ABD’nin kendi kitle iletişim araçlarında sürekli izlenen resmi pozisyonu, Yeni Dünya Enformasyon Düzeni’nin (NWIO) yol açtığı tek sorun olan “hükümet kontrolüne” karşı “basın özgürlüğü” olmuştur ki, burada özgür basın, reklamlardan para sağlayan ticari basın anlamına gelmektedir. ABD ve ardından İngiltere’nin UNESCO’dan çekilmesinin ironilerinden biri; artan ketumluluk, bilgiye ulaşmayı kesme, gizli operasyonlar, hile ve basını yanlış yönlendirmeye ün kazanmış hükümetlerin bu ülkeleri yönetmesidir. Edward S. Herman, ABD’nin etkisi altındaki ülkelerde otoriterliğin uzun yıllardan beri yükseldiğini belirterek, 1976 – 1982 yılları arasında Arjantin’de 94 gazetecinin, 1980 – 1984 yılları arasında El Salvador’da 21 gazetecinin, 1978 – 1982 yılları arasında ise Guatemala’da 48 gazetecinin öldürüldüğü ve kaybolduğunun bilgisini vermekte ve bunların neredeyse hepsinin ABD tarafından desteklenen hükümetlerce yapıldığını vurgulamaktadır. Herman, böylece bu ülkelerdeki geri kalan gazetecilerin de bu cinayetlerden özgür akış dersi aldıklarını⁴³ sözlerine eklemektedir. Herman, çiftesöylem olarak özgür akışa şu açıklamayı getirmektedir: “Çiftesöylemde özgür

⁴¹ Z. Özcan, **a.g.e.**, s. 42

⁴² İ. Erdoğan, **a.g.e.**, s. 270 -272

⁴³ Edward S. Herman, **Medyada İkiyüzlülük, Propaganda Çağında Haberleri Deşifre Etmek**, Çeviren: Nur Nirven, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 53 -56

akış, basitçe, iletişim sanayindeki güçlülerin sınırlama olmaksızın kendi maddi çıkarlarının peşinden gitme haklarıdır; hükümet kontrolü rekabeti artırsa bile böyle bir faaliyet için tehdit oluşturmaz. Hükümetin, medyanın bu tür çıkarları için destekleyici müdahalesi “hükümetin kontrolünde” değildir ve “özgür akışa” müdahale etmez.”⁴⁴

1990 sonrası Sovyetler Birliği’nin dağılması sürecini takiben yeni gelişmeleri Ignacio Ramonet şöyle özetlemektedir: “ABD sonunda, Kasım 1996’da Manila’da yapılan APEC’ in (Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği) dördüncü zirve toplantısında, bölge ülkelerinin pazarlarını 2000 yılına kadar bilgi teknolojilerine açma kararının alınmasını sağladı. Singapur’da Aralık 1997’de Dünya Ticaret Örgütü’nün bakanlar düzeyinde yapılan toplantısında, “Tüm telekomünikasyon hizmetlerinin hiçbir genel kısıtlama getirilmeksizin bütünüyle serbest olması” şeklinde tavsiye kararı alması da aynı amaca yönelikti. Daha yakın zamanda, 15 Şubat 1998’de Cenevre’de, Dünya Ticaret Örgütü’nün himayesinde yapılan toplantıda 68 ülke tarafından imzalanan anlaşma tarafından özellikle önemli Amerikan, Avrupa ve Japon şirketlerine 10 kadar ülkenin ulusal pazarlarının açılmasını sağladı.”⁴⁵

Anlaşılan o ki, serbest enformasyon akışı ilkesi başta ABD olmak üzere uluslararası iletişim alanında söz sahibi olan egemen ülkelerin yararına, az gelişmiş ülkelerin ise zararına işleyen bir mekanizmadır. Dolayısıyla dengesiz haber dolaşımına sebep olan diğer etkenlerle beraber serbest iletişim akışı anlayışı çözümlenmezse dünya çapında çarpık ve eşit olmayan enformasyon akışı beraberinde getirdiği sorunlarla birlikte gerçek ülkelerarası özgür ve dengeli iletişimi tehdit etmeye devam edecektir. Bu yüzden de özgür olduğu kadar aynı zamanda dengeli olan enformasyon akışının sağlanması tüm hür dünyanın gelecek refahı için önemli ve gereklidir.

⁴⁴ E. S. Herman, a.e., s. 58

⁴⁵ Ignacio Ramonet, **Medyanın Zorbalığı**, Çeviren: Aykut Derman, Om İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 149 -150

2.1.3. ULUSLARARASI İLETİŞİMDE TEKELLEŞMELER

İletişim teknolojilerinin oluşturduğu fark ve üstünlük ve enformasyon akışının serbestliği ilkesinin yanısıra tek yönlü enformasyon akışını daha da körükleyen nedenlerden biri de, uluslararası boyut kazanan medya kuruluşlarının tekelleşmesidir.

Genel olarak medya alanında tekelleşme teksesliliğe sebep olmakta, bilgilendirme işlevinde çarpıklığa yol açmaktadır. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin bir panelinde sunum yapan Taner Berksoy, “tek bir pazarda tekelleşme, belki pazar koşullarını bozar ama medyada tekelleşme toplumsal bir doku bozukluğuna yol açar”⁴⁶ - diye bahsetmiş ve tekel medyanın bilgiyi güdümleyip kendi tercihlerini yansıtarak bilgilendirme işlevini yürüttüğünü⁴⁷ dile getirmiştir. Yine aynı panelde iletişim alanındaki tekelleşmelerin doğru haber dolaşımını olumsuz yönde etkilediğini, gerçekleri saptırdığını, çok yönlü bilgi dolaşımını engellediğini ve tek yönlü haber dolaşımı yoluyla yığınların gerçekdışı şartlanmasına yol açtığını vurgulayan bir diğer konuşmacı Çetin Özek, aynı sermayenin basılmış yayınlarla beraber, reklam ajansları, haber ajansları, televizyon, radyo, video, filmcilik gibi kitle iletişim araçlarına da sahip olması durumunda oluşan çapraz tekelleşme modelinden de bahsederek, bu durumun bilgilenme hakkını sınırlayarak bireyin kişilik hakkına zarar verdiğinin altını çizmiştir.⁴⁸ Çeşitli medyanın bir elde birikmesi ile oluşan çapraz tekelleşme, medya alanında tekelleşmenin yerel ve ulusal düzeyde ulaştığı en son aşamadır.⁴⁹ Çapraz tekelleşme ile birlikte, özellikle uluslararası iletişimde tekelleşmelerin merkezini oluşturan ve liberal tecimsel modelin şampiyonluğunu elinde tutan Amerika örneğinden yola çıkarak gruplaşma (ya da zincir oluşturma) ve

⁴⁶ “Medyada Tekelleşme” (Panel sunumu: Prof. Dr. Taner Berksoy, 7 Şubat 1995), **Basın Kendini Sorguluyor**, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1996, s. 45

⁴⁷ “Medyada Tekelleşme”, **a.e.**, s. 47

⁴⁸ “Medyada Tekelleşme” (Sunum: Prof. Dr. Çetin Özek, 7 Şubat 1995), **a.g.e.**, s. 59 -61

⁴⁹ Oya Tokgöz, **Temel Gazetecilik**, 5. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s. 34

holdingleşmeden de bahseden Tekinalp, şöyle yazmaktadır: “Giderek tek elde toplanan medya sistemleri çok sesliliklerini kaybederek liberal felsefenin özündeki “serbest düşünce pazarı” ilkesine karşıt bir yapılaşma içine girerler, bir başka deyişle özgürlüğün kendisi özgürlüğü yok etmeye başlar.”⁵⁰ Bir iletişim aracı sahibinin aynı aracın değişik ürün ya da kanallarına (gazete, radyo, TV gibi bu kanallar birden fazla toplumlarda işlev yapabilirler) sahip olmasına “gruplaşma” veya “zincir oluşturma”, yalnız iletişim endüstrisinin değil birçok iş pazarının bir kişi ya da bir kuruluştaki toplanması ise “holdingleşme” demektir.⁵¹

İletişim ve medya alanında küresel çapta gerçekleşen tekelleşmeler dedikte, akla uluslararası düzeyde birçok yayın kuruluşlarının, kitle iletişim araçlarının bir araya gelerek gruplaşması veya tek elde tutulması gelmektedir. “Medyadaki tekelleşme, emperyalist üretim sistemi içerisindeki yapısal olarak var olan genel tekelleşme eğilimine bağlı olarak doğmuştur. Kapitalist sistemin dünya ölçeğinde geçirdiği evrim, kitleselleşmiş kitle iletişim araçlarını yaratmıştır.(...) Sonuçta basın organları da büyük ölçeklerde üretim yapacak tarzda kurumlaşmış, yabancılaşmış ve tekelleşmişlerdir.”⁵² Graeme Burton’a göre tekelleşme, büyüklük ve dikey bütünleşme medya kuruluşlarının egemen karakteristikleridir. Bu unsurlar aslında bir birini tamamlamaktadır. Bütün tekelleşen medya kuruluşları büyüktürler ve bu büyük kurumlar dikey olarak bütünleşmişlerdir. Yani bu şirketler hiyerarşik olarak tek bir holding şirkete doğru yapılanmıştır ki, bu bütünleşme ticaretin düzenleniş biçimini de tanımlar. Medya örneğinde, ürünün kaynağı, üretim süreci, ürünün dağıtımı ve ürünün satışı gibi işlevlerin tek bir kuruluştaki toplandığına işaret eder.⁵³

Uluslararası iletişim alanında tekelleşen medya modelinin dünyada demokratik katılımı sifıra indirdiği fikrini savunan bir kaynakta şöyle denmektedir: “Tekelleşme sadece ulusal sınırlarla da sınırlı değildir; Uluslararasılaşan sermaye uluslararası

⁵⁰ Şermin Tekinalp, **Camera Obscura’dan...a.g.e.**, s. 205 -206

⁵¹ Ş. Tekinalp, **a.g.e.**, s. 210

⁵² T. Demirel, H. Aykol, **a.g.e.**, s. 155

⁵³ Graeme Burton, **Görünenden Fazlası (Medya Analizlerine Giriş)**, Çeviren: Nefin Dinç, Alan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 49- 50

basın tekellerini koşullanmış, medya tekelleri de kendilerini uluslararası koşullarda örgütlemişlerdir. Bu durum dünya ölçeğindeki bütün kitle iletişim araçlarının birkaç elde toplanmasını getirmiştir.”⁵⁴ Ulusaşırı şirketler tarafından kontrol edilen bu küresel, tekelci medya kanalları ise daha çok pasif tüketiciliği körüklemekte ve olumsuz psikolojik ve siyasal sonuçlara yol açmaktadır.⁵⁵ Medya dönemi çağının aynı zamanda tekelleşme çağı olduğunu belirten yazar Ragıp Duran, çarpık, eksik, büyük ölçüde kırsal kapitalizm anlayışlarının ticari, parasal alandaki rekabeti fikri alandaki rekabete kesinlikle yansıtmadığını da vurgulamaktadır.⁵⁶

Dolayısıyla iletişim teknolojileri ve medya alanındaki tekelleşme eğilimleri arasındaki ilgileşim, maliyetleri yüksek iletişim uydularını, kablo ağlarını ve büyük bilgisayar sistemlerini kullanan güçlü ve çokuluslu şirketleri avantajlı duruma getirmiştir.⁵⁷ “Elektronik kitle iletişim araçlarının kaydettikleri teknolojik gelişme etkinlik alanını çeşitlendirmekte ve geliştirmektedir.(...) Ancak hızlı büyüme ve gelişme stratejileri, pazarı kontrol sorunları tekelleşme eğilimlerini güçlendirmektedir. Sonunda, kamu (devlet) tekelinin kaldırılması biçiminde başlayan devinim, kartelleşme, yoğunlaşma ile “çoğulculuğun” başka bir biçimde tehdit edilmesiyle sonuçlanmaktadır.”⁵⁸

Bir kaynakta uluslararası iletişim alanında söz sahibi olan 15 çokuluslu şirketin beş büyük ülkeye ait olduğu belirtilmektedir. Bu şirketlerden 10 tanesi ABD’ye (IBM, General Electric, ITT, Western Electric, GTE, Westinghouse, North American Rockwell, RCA, LTV, XEROX), 2 tanesi Federal Almanya’ya (Siemens ve AEG-Telefunken), 1 tanesi Hollanda’ya (Philips), 1 tanesi Japonya’ya

⁵⁴ T. Demirer, H. Aykol, **a.g.e.**, s. 157

⁵⁵ Andrew Belsey, Ruth Chadwick, **Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar**, Çeviren: Nurçay Türkoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 18

⁵⁶ Hüseyin Karaca, “Ragıp Duran: Medya Dönemi Çağı, Aynı Zamanda Tekelleşme Çağıdır”, (Röportaj), **Editör Dergisi**, Sayı: 1, Mayıs 2002, s. 29

⁵⁷ Güliz Aksun, “Günümüz İletişim Sistemlerindeki Gelişmeler ve Doğurduğu Sorunlar, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 6, 1997, s. 297

⁵⁸ Korkmaz Alemdar, Raşit Kaya, **Radyo- Televizyonda Yeni Düzen**, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Ankara, 1993, s. 28

(Matsushita) ve 1 tanesi de Fransa'ya (CGE) aittir.⁵⁹ Buradan da görüldüğü gibi toplam 15 çokuluslu şirketi paylaşan ülkelerden Japonya hariç 4'ü gelişmiş batılı ülkelerdir. Bu şirketlerden çoğunluğunun ABD'ye ait olması uluslararası iletişim alanında Amerikan egemenliğini bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Ayrıca global etkinlik kazanan iletişim kuruluşlarının tekelleşmesinde de ABD ilk sırada gelmektedir. “On büyük mali kuruluş üç büyük radyo-televizyon şirketinin (NBC, CBS, ABC) sahibidirler. Bunlar ayrıca 34 bağlı TV istasyonu, 201 kablolu TV şirketini, 62 radyo istasyonunu, 20 plak şirketini, Time ve Newsweek dahil 59 dergiyi, New York Times, Washington Post, Wall Street Journal ve Los Angeles Times dahil 58 gazeteyi, 41 kitap evini ve Twentieth-Century Fox ile Columbia Pictures dahil birçok film şirketini de ellerinde bulundurmaktadırlar. Radyo televizyon alanının üç büyüğü ABC, CBS ve NBC'nin büyük pay sahiplerinin dörtte üçü Chase Manhattan, Morgan Guarantee Trust, Citibank ve Bank of America gibi bankalardır.”⁶⁰ ABD'de bu tekelleşme uluslararası alana da sıçrayarak Güney Amerika'yı, Ortadoğu'yu, Asya'yı ve son dönemlerde de Avrupa'yı fethetmektedir. Sokulduğu her yerde kitle iletişim araçlarını ele geçirerek tekelinde tutmaya çalışan ABD, evrensel bir ekonomik, teknolojik ve yönetsel model saldırısı gerçekleştirmektedir. Bu yayılma özellikle gelişmemiş ülkelerde eleştirilmekte ancak ne yazık ki, önlenememektedir.⁶¹ Çünkü ABD dünyanın en büyük ekonomisine ve teknolojik gücüne sahiptir. Dünya genelinde pazar alanını genişletmek ve pekiştirmek için ABD, bütün iletişim olanaklarını bu yönde kullanarak dünya iletişim düzenine yön vermekte ve dolayısıyla medya emperyalizmi oluşturmaktadır.

Başını ABD'nin çektiği Yeni Dünya Düzeni ideolojisinin uygulanabilmesi için gerekli olan piyasa ve medya unsurunun globalleşmesinin, çağımızın en önemli bir olgusu olarak gündemde kaldığını vurgulayan Duran, şöyle devam etmektedir: “Global medya, Amerikan merkezli yaklaşık on tane dev holdingin oligopolüne girdi. Amerikan ya da Batı Avrupalı toplam 20 holding de bu macerada, şirket

⁵⁹ E. İlal, **a.g.e.**, s. 33 -34

⁶⁰ E. İlal, **a.e.**, s. 28

⁶¹ E. İlal, **a.e.**, s. 30-31

evlilikleri ya da borsa operasyonları ile kartelleşmeye çalışıyor. Global medya piyasa ekonomisi değerlerinin yaygınlaştırılması için son derece önemli hatta stratejik bir alan haline geldi. Global medya, ulusal hatta bölgesel özgünlükleri erozyona uğrattırken, demokrasi, yurttaş katılımı, kamusal alan gibi konuları kaale almayan reklamcılık ve izlenme oranı ideolojisine kurban ediliyor.”⁶² Şu cümleler ticari yayıncılık anlayışının tüm dünyayı etkisi altına aldığı düşüncesini destekler niteliktedir.

Medyada iki biçimde tekelleşme mevcuttur. Medyanın kamu hizmeti görüşüyle gelen kamu tekeli olarak örgütlenmesi birinci biçimi, özel şirketlerin kapitalist pazarda arz, dağıtım ve talep üzerinde kontrol kurmasını getiren çeşitli stratejilerle büyümenin bir sonucu tekelleşme ise ikinci biçimi oluşturmaktadır.⁶³ Tekelleşmenin getirdiği en büyük sakınca, bir süre sonra yine tekelleşmeyi artırması ve bu anlamda devleşen medya kuruluşları karşısında diğer küçük ölçekli kuruluşların ortadan kalkması ile giderek medya kuruluşlarının sayısının sınırlandırılması ve bu daralmanın da özgür iletişim anlayışının ve çoksesliliğin önünde en büyük engel teşkil etmesidir. Ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleşen tekelleşme günümüzde yerel basını da kapsamaktadır.⁶⁴ Çokseslilik ve demokrasi adına iletişim dünyasında örnek gösterilen yerel medyaların da bu tekelleşmeden dünya genelinde nasibini alması çok daha ürkütücü bir durumdur. Bu arada, tekelleşme sadece gelişmiş kapitalist ülkelere özgü olmayıp, azgelişmiş ülkelerin haberleşme araçlarında da görülmektedir ki, bu durum da aslında uluslararası iletişim düzenindeki dengesizliğin ve tek taraflılığın bir uzantısı olarak sürecin kapitalist güçlü ülkelerden yana işlediğine yardımcı olmaktadır. Zafer Özcan, bu durumu değerlendirirken yazıyor: “Uluslararası haberleşmede, nasıl gelişmiş emperyalist ülkeler, yani sistemin çarkını döndüren güçler mesajları üretiyor ve yayıyor, azgelişmiş ülkeler de sistem içindeki hiyerarşide aldıkları yer dolayısıyla bu

⁶² R. Duran, **a.g.e.**, s. 103

⁶³ Sibel Özbudun, Gökçer Özgür, Temel Demirel, **İmparatorun Soyтарыsı Egemen Medya**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2007, s. 36

⁶⁴ A. Girgin, **Yazılı Basında Haber...a.g.e.**, s. 56

mesajları kabulleniyorlarsa; ülke- içi haberleşmede de bu tek yönlülük olgusu sürüyor ve geniş halk yığınları kendilerine sunulan mesajlarla koşullandırılarak toplumsallaştırılıyorlar ve dünyayı bu çerçeve içinde algılayabiliyorlar.”⁶⁵

Çeşitli çokuluslu şirketler dünya medyasının ve uluslararası enformasyon akışının yönlenmesinde etkili olabilmektedir. “II. Dünya Savaşı’ndan beri, çeşitli birey ve şirketler medya ürünlerinin global üretim ve dağıtımında önemli konumlara yükselmişlerdir. Söz konusu şirketler Time/Warner, Bertelsmann, Rupert Murdoch, Robert Maxwell, Robert Hersant, Alex Springer Group, Silvio Berlusconi, Thomson Corporation, Sony, Itoh, Matsushita, Newhouse grubunu vb. kapsamaktadır.”⁶⁶ Dünya genelinde medya devlerinin sayısının 10 yıldan kısa bir sürede 50’den 23’e düştüğü belirtilmektedir. Bu tür yoğunlaşma ister enformasyon, isterse de eğlence ürünlerinde tekelleşme ve tekbiçimliliği de beraberinde getirmektedir. Bu yüzdendir ki, çağdaş medya geçmişe göre çok daha kişisel olanak sunsa da, insanların ulaştıkları bilgi geçmiştekinden daha fazla bir çeşitlilik göstermeyebilmektedir.⁶⁷

Küresel çapta tekelleşmelerin meydana çıkışından bu yana dünya iletişim alanını bir pazar olarak aralarında bölüştüren dev iletişim kuruluşlarının elde ettikleri gelirler de durumun ciddiyetini ortaya koymaktadır. Şöyle ki, 1990 ve 1991 yılı verilerine göre uluslararası alanda en büyük on medya şirketinin aşağıdaki sırası iletişimde tekelleşmeyi daha açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.⁶⁸

⁶⁵ Z. Özcan, **a.g.e.**, s. 54

⁶⁶ R. Lorimer, E. O’Donnell, **a.g.m.**, s. 115 -116

⁶⁷ W. L. Bennett, **a.g.e.**, s. 47

⁶⁸ T. Demirer , H. Aykol, **a.g.e.**, s. 161

Tablo 1: Uluslararası Alanda En Büyük 10 Medya Şirketinin 1990 -1991 Yılları Gelir Dağılımı.

Sıra		Adı	Ülkesi	Geliri	
1990	1991			(Milyon Dolar)	
1	1	Time Warner	ABD	11.517	12.021
2	2	Sony	Japonya	24.978	28.372
3	13	Matsushita	Japonya	45.578	55.303
4	3	ABC	ABD	5.386	5.382
5	4	NHK	Japonya	3.743	4.029
6	5	ARD	Almanya	3.558	3.580
7	10	Philips	Hollanda	30.624	30.479
8	8	Fininvest	İtalya	6.311	8.138
9	9	Fujisankei	Japonya	5.127	6.000
10	11	Bertelsmann	Almanya	8.973	9.614

1980’li yıllardan sonra özellikle geçen asrın son çeyreğinden itibaren dünya iletişim alanında büyük ölçekte ortaklıklar, birleşmeler ve gruplaşmalar gerçekleşmeye başlamıştır. “Söz konusu savaşım, Avrupa’da çıkarları birbiriyle çakışan, karşılıklı ortaklık hisselerine sahip şirketler arasında gerçekleşiyor: News Corp., Pearson (The Financial Times, Penguin Books, BBC Prime, Les Echos), Bertelsmann, Leo Kirch, CLT(RTL), Deutsche Telekom, Telecom İtalia (başta gelen İtalyan telefon şirketi), Telefonica, Prisa (başta gelen İspanyol iletişim şirketi), France Telecom, Bouygues, Lyonnaise Des Eaux, bundan böyle Canal Plus ile Havas’ı kontrol eden Vivendi (eski Generale des eaux), Matra- Hachette (Lagardere grubuna ait), vb... Yalnızca 1993 yılında, Avrupa’da iletişim şirketleri arasında 895

birleşme gerçekleşti.”⁶⁹ Dünya haberciliği ve uluslararası iletişim alanındaki kuruluşların birbirleri ile yarışarcasına birleşmeler gerçekleştirerek büyük çaplı oligopol oluşturup küçük şirketleri yutmaya çalışmaları yukarıdaki cümlelerden de anlaşılmaktadır.

Çünkü dünyada ‘iletişim zincirini tümüyle egemenlik altına almak’ bilgi endüstrilerinin vazgeçilmez tutkusudur ve bunu gerçekleştirmek için ise satın alma, birleşme ve gruplaşmalar kaçınılmaz görülmektedir.⁷⁰ “Bir kuruluş birden fazla gazeteyi değişik toplumlarda yayınlıyorsa, ya da birden fazla Radyo-TV istasyonuna sahipse zincir yayın yapıyor demektir.”⁷¹ Dolayısıyla tekelleşmelerin artması küçük zincir ağlarının büyük zincir ağları tarafından yutulmasına sebep olmuştur. Örnek vermek gerekirse, 1982’de 775 tecimsel TV istasyonunun yaklaşık %90’nı ABC, CBS ya da NBC yayın ağlarının yan kuruluşları olarak çalışmaktaydı. Bu yan kuruluşlara merkezden gönderilen programlar tüm yayın programlarının üçte ikisini oluşturmaktaydı. İşte bu nedenle, büyük eleştiri konusu olan tek seslilik programların çoğunlukla tek elden dağıtılmasından kaynaklanmaktadır.⁷² Sadece kar amacı taşıyarak herhangi bir medya ürününü veya bir iletiyi ticari metadan başka bir şey olarak görmeyen veya görmek istemeyen çokuluslu medya kuruluşları ve onların oluşturdukları tekelleşmeler dengesiz iletişim akışını daha da pekiştirmekte ve sorunun çözüm yollarını zora sokmaktadır.

Uluslararası iletişim alanında oluşan tekelleşmeler konusunda da ABD lider konumundadır. 1989 yılında ABD’de gerçekleştirilen ve tüm dünya yayın organlarında sözü edilen Time Inc. ve Warner Bross şirketlerinin birleşerek Time-Warner şirketinin oluşumunu gösterebiliriz. Bu birleşmeden sonra Time-Warner, dünyanın en büyük dergi yayıncısı, en karlı plak şirketi, 5,5 milyondan fazla abonesiyle en büyük kablo-TV şirketi ve en büyük kitap yayın şirketi durumuna

⁶⁹ İ. Ramonet, **a.g.e.**, s. 146

⁷⁰ İ. Ramonet, **a.e.**, s. 152

⁷¹ Ş. Tekinalp, **Elektronik Kitle İletişim,... a.g.e.**, s. 77

⁷² Ş. Tekinalp, **a.e.**, s. 77

gelmiştir.⁷³ Bu birleşmeden yaklaşık on yıl sonra, 2000’li yılların ilk günlerinde Time-Warner ile en büyük internet sağlayıcısı AOL’ un birleşmesi dünya iletişim alanında en büyük tekelleşme örneği olarak tarihe geçti.⁷⁴ Bu konuda Uğur Demiray şöyle yazmaktadır: “AOL ve Time Warner arasındaki birleşme aynı zamanda bir pazar sorunu olarak da incelenebilir niteliktedir. Daha önce de değinildiği gibi AOL’ in birleşme öncesi 20 milyon abonesi bulunmaktaydı. Diğer yandan birleşme öncesi Time Warner, sadece 20 milyon kablo TV abonesine sahipti, Time Warner’ın sahipliğinde bulunan basılı yayınların abonelikleri de göz önüne alındığında bu yeni birleşim yaklaşık 100 milyon abonelik bir portföye ulaşacaktır. Bu rakam da tarihin gelmiş geçmiş en büyük abone sayısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuşkusuz bu noktada tüm ortakların karşılıklı olarak çıkar sağladıkları açıktır.”⁷⁵ Bu birleşmeyi takiben AOL Time Warner, Ekim 2001’de IPC Grup Limited Şirketi’ni, ardından Mart 2003’de ise Warner Bros’un tüm hisselerini satın alarak⁷⁶ tekelleşme ağını iyice genişletti.

7 Ocak 2002 tarihli The Nation dergisinde yayınlanan evreni egemenliği altına alan 10 çokuluslu şirketinin adları şöyle:⁷⁷ AOL/Time-Warner, Disney, General Electric, News Corporation, Viacom, Vivendi, Sony, Bertelsman, AT/T, Liberty Media. Önceki paragrafların birinde yer alan 1990- 1991 verilerinde de olduğu gibi (sadece Time-Warner), burada da en büyük medya tekelleşmesi örneği olarak AOL/Time-Warner başta gelmektedir. 2005 yılı verilerine göre ise dünyanın en büyük ilk altı medya tekeli sırasıyla şunlardır: AOL- Time Warner (ABD), Disney (ABD), Bertelsmann (Almanya), Viacom (ABD), Newscorp (Avustralya), Vivendi (Fransa).⁷⁸ Medya alanına giren bu çokuluslu şirketlerin çoğunun ABD ve batı Avrupa ülkelerinin şirketlerinden oluşması, dünya iletişimine yön verenlerin başta ABD olmakla batının olduğu bir kez daha kanıtlanmaktadır.

⁷³ Ş. Tekinalp., a.e., s. 83

⁷⁴ Uğur Demiray, “Hep mi Tekelleşme: Tekelleşme Medyanın Kaderi mi?”, **Alternatif Medya Dergisi**, Sayı: 2, Mart 2000, s. 8

⁷⁵ U. Demiray, a.g.m., s. 8

⁷⁶ Y. G. İnceoğlu, **Uluslararası Medya**, “Medya Eleştirileri”...a.g.e., s. 104

⁷⁷ O. Tokgöz, a.g.e., s. 36

⁷⁸ S. Özbudun, G. Özgür, T. Demirer, a.g.e., s. 36 -37

Dünya iletişim alanındaki tekelleşmeye Avustralyalı medya baronu Rupert Murdoch da örnek gösterilebilir. Dünya genelinde yüzlerce gazetenin ve onlarca TV kanalının sahibi olan Murdoch'un yayılcılığı ABD, İngiltere, Avustralya, Latin Amerika, Almanya ve Pasifik bölgelerine kadar uzanıyor. Bu medya devinin en son projesi ise CNN'e rakip 24 saat haber yayını yapacak yeni bir kanal açmaktır.⁷⁹ Ayrıca zamanında 600 milyon dolar sarfederek "Sky" adında Britanya ve İrlanda'ya 24 saat yayın yapacak ve BBC ile de rekabet edecek bir uydu fırlatmasıyla herkesi şaşırtan İmparator Murdoch'un rotasında 1990'lı yılların ortasından itibaren beliren en önemli eğilim, video ile ilgili girişimlere milyarlar ve yazılı basına ise milyonlar yatırması olmuştur. Bu da onun o dönemden itibaren geleceğin haber ve eğlencesinin elektronik basında olduğuna karar vermesinden ireli gelmiştir.⁸⁰ 1992 yılında BSkyB ile İngiltere'deki ticari televizyonlara Hollywood filmlerinin dağıtım alanında güçlü bir tekel kuran Murdoch, dünyanın Amerikanlaşmasının ticari açıdan karlı ve pek çok alanda iyi olduğunu düşünse de, uydu ve kablo yayıncılığı ile tüm dünyanın tek bir kültüre sahip bir yapıya dönüşme tehlikesinin varlığını kabul etmiştir.⁸¹

Çoksesliliğe karşı en zararlı gelişimin iletişim alanında tekelleşme olduğu artık bilinen bir gerçektir. Medya sektöründe tekelleşmeler dünya genelinde çığ gibi artmaktadır. Dolayısıyla tekelleşmeler arttıkça çokseslilik de daralmaktadır. "80'li yıllarda ele geçirme ya da birleşme yoluyla gerçekleşen tekelleşme dalgasını, sonraki on yılda bir yenisi izler. Bu yeni dalga, bilgi otoyollarıyla simgelenen bir sayısallaştırma umuduyla canlandırılır. (...) ABD kablo operatörleri ve sinema stüdyoları, telefon şirketleri ve iletişim grupları arasında bir birlik oluşturulur. 1982'de kanal ve istasyonların tek elde toplanması rejimini gevşeten görsel- işitsel sistemlerin kuralılaşdırılması sürecinin ilk aşamasından sonra, ABD Kongresi, kablo sanayicileri ile telefon sanayicileri arasında ve program (sinema ve televizyon)

⁷⁹ S. Özdemir, **a.g.e.**, s. 40

⁸⁰ Yasemin G. Inceoğlu, **Çeşitli Ülkelerde Medya**, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s. 166- 167

⁸¹ William Shawcross, **Medya İmparatoru Rupert Murdoch (Yaşam ve Yükseliş Öyküsü)**, Çeviren: İbrahim Şener, Sistem Yayınları, İstanbul, 1994, s. 356

yapımcılarıyla yayıncıları arasındaki sınırları kaldırarak bu süreci yeniden başlatır. (...) Her ülkeye vaat edilen birkaç yüz kanalın donanımını sağlamak için etkinlik alanı geniş endüstrileri bir araya getirmek isteği, stüdyo ve networklerin yakınlaşmasını (Disney-ABC) ve büyük iletişim gruplarının birleşmesini (Time-Warner-Turner) sağlar.”⁸² Ayrıca şunu hatırlatmakta yarar var ki, ABD’de görsel – işitsel yayınları denetleyen Federal İletişim Komisyon’undan (FCC) izin alan herkes yayın yapabilir. Bu nedenle de serbest piyasa kurallarına göre faaliyet gösteren televizyon kuruluşları ellerindeki program fazlalıklarını dışarıya satan dev şirketler haline gelmişlerdir. Hatta ülkede bini aşkın TV kuruluşu ve film şirketi dış pazarlarda birlikte hareket etmek ve bir birleriyle rekabet yüzünden fiyatlarını düşürmemek maksadıyla MPEAA (Motion Picture Export Association of America) adında bir birlik kurmuşlardır.⁸³ Bu birliğin kurulması ve faaliyeti bile fazla söze gerek bırakmamaktadır. Ve ayrıca gelişen teknoloji karşısında iletişim araçlarının kapsamının giderek genişlemesi ve kitle iletişim araçlarına sahip olmanın zorluğu rekabeti caydırıcı bir özellik yaratarak tekelleşmenin yollarını daha da kolaylaştırmaktadır.⁸⁴

Bilim çevrelerince en çok tartışılan konulardan biri de iletişim alanında tekelleşme sorunudur. Ulusal veya uluslararası çapta iletişim alanındaki gruplaşmalar veya tekelleşmeler haliyle ciddi bir endişe doğurmaktadır. Kitle iletişim araçlarının temel işlevlerinin dışında sadece ekonomik ve ticari amaçla faaliyet göstermeleri bir tarafa, medya kuruluşlarının uluslararası çapta tek elde toplanmasının çoksesliliği engellemesinin yanısıra uluslararası enformasyon akışındaki tek yönlülüğü de körüklemektedir.

⁸² Armand Mattelart, **İletişimin Dünyasallaşması**, Çeviren: Halime Yücel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 105 -106

⁸³ Süheyla Öksüz, **Küreselleşmede Nasıl Bir Medya Düzeni!**, Star Ajans Matbaacılık, Ankara, 2003, s. 133

⁸⁴ Ahmet B. Göksel, “Kitle İletişim Araçlarının Olumlu ve Olumsuz Etkileri”, **Düşünceler Dergisi**, Sayı: 6, Şubat 1993, s. 33

2.1.4. ULUSLARARASI İLETİŞİME YÖN VEREN KURULUŞLAR

Ekonomisi güçlü gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere yönelik bir seyir halinde olan enformasyon akışının oluşumu ve gelişmesinde rol oynayan iletişim teknolojilerinin eşit olmayan dağılımı, yani teknolojik fark ve üstünlük, enformasyonun serbestliği ilkesi ve uluslararası medya alanında tekelleşmeler gibi nedenlerin yanısıra küresel çapta etkili olan dev iletişim kuruluşları da dengesiz enformasyon akışını körükleyen çarpık düzenin önemli parçalarını oluşturmaktadır.

Uluslararası haber akışını yönlendiren büyük haber ajansları AP, UPI, Reuters, AFP ve CNN, BBC gibi dev medya istasyonları ve küresel çapta faaliyet gösteren bazı reklam şirketleri dünya iletişimine yön veren kuruluşların en etkili olanlarıdır.

2.1.4.1. ULUSLARARASI HABER AJANSLARI

Uluslararası habercilik alanında haber üretimi ve dağıtımı konusunda Associated Press (ABD), United Press International (ABD), Reuters (İngiltere) ve Agence Franse Presse (Fransa) haber ajansları uzun yıllar etkili olmuşlardır. 1991'e kadar beşinci büyük haber ajansı olarak bilinen eski SSCB'deki TASS ajansı ise sonradan etkinliğini yitirdiği için konunun dışında tutulmaktadır. Günümüzde ise küresel alanda en etkili üç ajansın AP, Reuters v AFP'nin adı çekilmektedir.

UNESCO'nun 1953 yılında haber ajansları ile ilgili çıkardığı tanımda şöyle yazıyor: "Haber ajansları sadece herkesi ilgilendiren ilgi çekici olaylar hakkındaki bilgilerin pasif toplayıcısı değildirler. Aynı zamanda, olayı her yönüyle aydınlatmayı amaçlayan aktif gazeteci sorumluluğuna da sahip olan kuruluşlardır. Çeşitli çevrelere hizmet veren bu kuruluşlar, meydana gelen günlük olaylara partiler üstü bir

bakış açısıyla yaklaşırlar.”⁸⁵ Dolayısıyla “haber ajansları, toplayıp derlediği yazılı, sözlü, görüntülü haber ve fotoğrafları abonelerine en seri şekil ve araçlarla ulaştıran kuruluşlardır. Yani, gazete, dergi, radyo ve televizyonlar için haber toplayıp tevzi eden müesseselerdir.”⁸⁶ Haber ajansları bu anlamda dünya haberciliğinin merkezi konumunda yer alan birinci dereceli kuruluşlardır. “Haber ajanslarının güçlü ve başarılı olduklarının göstergesi, bir günde abonelere geçtikleri kelime sayısı ile ölçülür. Başarı birimi; gün/kelime sayısıdır. Uluslararası haber ajanslarının ise bir günde verdikleri kelime sayısı milyonlarla telaffuz edilir. Ancak ajansların böyle bir başarı göstergesi ile tanımlanmaları tartışılır bir olgudur. Nitekim kullanılan kelime sayısının artması haberin niteliğinin düşmesine neden olabilir. Çünkü haberin etki gücü, kelime sayısına endeksli değildir.”⁸⁷

Küresel düzeyde faaliyet gösteren yukarıda adı geçen büyük haber ajansları gelişmiş batılı ülkelerin kuruluşlarıdır ki, bu da dünya enformasyon akışının batı merkezli gelişmiş ülkelere yönelik olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu dev haber ajansları bağlı oldukları ülkelerin görüşleri doğrultusunda çalıştıkları için eleştirilseler de, organizasyonlarının büyüklüğü ve işlevlerinin boyutu sebebiyle çalışmalarını sürdürmekte ve uluslararası haber akışında etkili olmaktadır.

Küresel haber dağılımında geçen yüzyılda Avrupa liderliği elinde tutmaya çalışsa da, 2. Dünya Savaşı sonrası 1945 -1980 yılları arasında liderlik ABD’ye aitti. Amerikan haber ajansları AP ve UPI, Vietnam Savaşı’nda da, global ekonomik haberlerde de etkili oldu. Ancak 1980’li yılların ortalarına kadar Avrupa’da Reuters ve AFP, ABD’de ise AP ve UPI etkinliği bölgesel olarak paylaşmışlardı. 1980’lerin ortalarından itibaren ise ABD’de UPI, Avrupa’da ise AFP yarışta giderek güç

⁸⁵ N. Rigel, **a.g.e.**, s. 81

⁸⁶ Muhammet İspirli, **Medya Gerçeği ve Haberciler**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, s. 154

⁸⁷ N. Rigel, **a.g.e.**, s. 82 -83

kaybetmeye başladılar. Günümüzde ise ABD’de AP, Avrupa’da ise Reuters başta gitmektedir.⁸⁸

Teknoloji altyapı olmadan dünya genelinde haberciliğin başarısından söz edilemez. Çünkü haber dağılımında teknolojik altyapının büyük önemi vardır. Keza haberin ve bilginin dağıtıcısı konumundaki teknolojik donanımına sahip gelişmiş ülkeler, bu özelliklerinden propaganda ve maddi çıkar sağlama doğrultusunda yararlanmaktadırlar.⁸⁹ Zürih Uluslararası Basın Enstitüsü tarafından yapılan bir araştırma sonucunda, bu büyük haber ajanslarının gelişmiş güçlü devletler yanlısı bir çizgide faaliyet gösterdiği anlaşılmıştır. Ayrıca, bu uluslararası haber ajanslarının eleştirilen diğer yönlerinden biri de isimlerini daha fazla dünyaya duyurmak için sansasyonel haberlere ilgi duymalarıdır. Bu nedenle de bu ajansların gerçekleri saptırabileceği düşünülmektedir.⁹⁰

Uluslararası dev haber ajansları dünyada enformasyon dolaşımında tekel durumundadır. Bu ajansların dünyada ayrı ayrı 100’den fazla büroları bulunmakta ve 1,5 milyon ile 17 milyon arası kelime yayınlamaktadırlar. Bu haber ajansları bağlı oldukları ülkelerin çıkarları doğrultusunda haber ve bilgilere ağırlık vermekte ve dolayısıyla azgelişmiş bağımlı ülkeler hakkında eksik ve de tek taraflı enformasyon yaymaktadırlar. İşin diğer tarafı da bu haber ajanslarına bağımlı ülkelerin birbirileri ile ilgili fazla bilgi sahibi olamamalarıdır.⁹¹

Küresel haber ajansları muhabirlerinin dünya genelinde dağılımı da dengesiz enformasyon akışındaki unsurlar içerisine girmektedir. Daha, 1974 senesi verilerine göre uluslararası haber ajansları muhabirlerinin dağılımı Kuzey Amerika ve Avrupa (toplam %60) merkezli olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda en düşük orana sahip olan bölgeler ise Orta Doğu ve Afrika’dır. Yani, haber ajansları muhabirlerinin

⁸⁸ N. Rigel, **a.e.**, s. 81 -82

⁸⁹ Özgür Gönenç, “Uluslararası Haber Dolaşımındaki Dengesizlikler ve Nedenleri”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 20, 2004, s. 40 -41

⁹⁰ N. Rigel, **a.g.e.**, s. 82 -83

⁹¹ S. Kaypakoğlu, **a.g.e.**, s. 82 -83

dünya genelinde dağılımı oranı da gelişmişlik ve azgelişmişlik oranıyla örtüşmektedir. Aşağıdaki tablo bu durumu daha bariz şekilde göstermektedir.⁹²

Tablo 2: Uluslararası Haber Ajansları Muhabirlerinin Dünyadaki Dağılımı (1974)

Bölgeler	Oran
Kuzey Amerika	%34
Avrupa	%28
Asya –Okyanusya	%17
Latin Amerika	%11
Orta Doğu	%6
Afrika	%4
Toplam	%100

Dünya genelinde birçok bölgesel haber ajansı haberleri yukarıda adlarını zikrettiğimiz büyük haber ajanslarından almaktadır. Bağlantısız ülkelerin haber ajansı Tanjung bile haberlerinin %21’ni bu ajanslardan sağlamaktadır.⁹³ Hatta uluslararası enformasyon dağılımında söz sahibi ilk üç haber ajansı AP, AFP ve Reuters azgelişmiş ülkelere sadece batılı ülkelerden haberler değil, kendi ülkelerinden de haberler hazırlayıp sunmaktadır.⁹⁴ Bu da tek taraflı etkileşimin bir başka önemli boyutudur. Böylece batılı kaynaklı haber içeriklerinden tek taraflı etkiye maruz kalan gelişmemiş ülkeler kendisi ile de ilgili yabancı haber sunumuna maruz kalmaktadır. Atilla Girgin’in de belirttiği gibi, bu üç dev haber ajansı hep gelişmiş ülkelerin (özellikle kendi ülkelerinin) haberlerini gelişmemiş ülkelere taşımakta, oralardan gelişmiş ülkelere yönelik haber trafiği ise “seçmeli” ve “beklenmedik” haber düzeyinde kalmakta ve geliştirmekte olan ülkelere haber

⁹² Z. Özcan, **a.g.e.**, s. 22

⁹³ Ş. Tekinalp, **a.g.e.**, s. 95

⁹⁴ A. Girgin, **a.g.e.**, s. 63

toplanırken “istisnalar” kuralı uygulanmaktadır.⁹⁵ Bu anlamda günlük haber dolaşımının 2/3’ü dolaylı ya da dolaysız New York merkezli olduğu, büyük haber ajanslarında çalışan gazetecilerin 2/3’ünden fazlasının Amerikalı ve Avrupalı olduğu ve dolayısıyla dünyaya onların gözü ile bakıldığı⁹⁶ belirtilmektedir. Her ne kadar ulusal haber ajansları ile (ülkesinin, bölgesinin konumuna göre değişmektedir) uluslararası haber ajansları arasında yapılan bir takım sözleşmelerin haber dolaşımına çift yönlü katkı sağladığı söylene de, böyle bir akış için ulusal ajansların yeterli olanaklara sahip oldukları söylenemez.⁹⁷ Keza birkaç ulusal ajansın uluslararası haber ajansı ile işbirliğine gitmesi (karşılıklı haber alış verişindeki oran da önemli kıstastır) dünya genelinde varolan tek yönlülüğün değiştiği anlamına da gelmez.

Batılı egemen haber ajanslarının dünya enformasyon dağılımında yol açtıkları dengesizlik bilim çevreleri tarafından çeşitli tartışmalara neden olmuştur. “Ajansların dünyaya dağıttığı haberlerin Batı gözüyle yorumlanması yanında en çok eleştiri alan konu, ajans haberlerinin çoğunlukla gelişmiş Batı ülkeleri üzerinde yoğunlaşmasıdır. Masmoudi, bu haber ajanslarının gelişmekte olan ülkelere ayırdıkları haber oranının %20’den daha az olduğunu ve verilen haberlerin genellikle bu ülkelerdeki az gelişmişliği vurgulayan askeri darbe, doğal afet ya da buna benzer felaket haberleri olduğunu belirterek Batı ajanslarını suçlamıştır. Kuşkusuz, bu oran ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye değişmektedir. Örneğin, Asya’da dört büyük haber ajansı ile ilgili olarak yapılan bir çalışma, gelişmekte olan ülkelere ayrılan haber oranının %50 olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ancak, yapılan çalışmaların çoğu Batı ile gelişmekte olan ülkelere ayrılan haberlerde Batı lehinde büyük bir dengesizlik olduğunu ortaya çıkarmıştır ve bu dengesizlikte en büyük pay ABD ajanslarına düşmektedir.”⁹⁸ Böylece dünya haber dolaşımının dört büyük Batı ajansının egemenliğinde olması

⁹⁵ Atilla Girgin, “Uluslararası Haber Ajansları”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 12, Cilt: 1, 2002, s. 179

⁹⁶ A. Girgin, **a.m.**, s. 180

⁹⁷ Ceyda Ilgaz, “Uluslararası Haberleşme Sistemi ve Az Gelişmiş Ülkeler”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 9, 1999, s. 104

⁹⁸ Ş. Tekinalp, **a.g.e.**, s. 95

dünyaya pompalanan değer yargılarının tamamıyla Batı değer yargıları olmasını kaçınılmaz kılmaktadır.⁹⁹

Uluslararası haber ajanslarının 1981 yılı verilerine göre dünyaya dağılımı bu durumu daha açık bir şekilde göstermektedir.¹⁰⁰

Tablo 3: Uluslararası Haber Ajanslarının Dünya Geneline Dağılımı (1981).

Ajans	Ülke Sayısı	Aboneler	Kelime Çıkışı	Sürekli Personel	Yabancı Muhabir
AP	116	7300 ABD 10.000 ABD	17 Milyon	1500	450
UPI	92	5600 ABD 990 ABD Harici	13 Milyon	1823	578
AFP	152	1300 Yabancı	3,35 Milyon	1990	1371
Reuters	158	6500 Yabancı	1,5 Milyon	2000	1150
TASS	80	13.000 Rusya 325 Yabancı	?	560	61
Kyodo	37	137 Japon 73 Yabancı	255.000	1900	?
Tanjug	103	?	100.000	896	46
IPS	25	419	100.000	390	44

Uluslararası alanda üne kavuşan batılı haber ajanslarının günümüze kadar geliş sürecine baktığımızda onların başarılarının teknolojik gelişmeler ve yeniliklerle bağlantılı olduğunu görürüz. Çünkü teknolojik yeniliklere ayak uyduran ve teknolojiyi yakından takip eden haber ajansları dolayısıyla başarılı olmakta ve uluslararası haberleşmede etkinliklerini koruyabilmekteler. İşte bu olanakları elinde bulundurarak hep zirvede kalan haber ajansları eskiden güçlü bir etkinliğe sahip olan TASS'ı da katarsak AP, UPI, AFP ve Reuters'dir.¹⁰¹ Bu haber ajansları yıllarca

⁹⁹ Ş. Tekinalp, *Camera Obscura'dan...a.g.e.*, s. 208

¹⁰⁰ Ş. Tekinalp, *Elektronik Kitle İletişim... a.g.e.*, s. 96

¹⁰¹ O. Tokgöz, *a.g.e.*, s. 38

uluslararası haber akışına yön vermiş ve dünya genelini hedef kitle olarak kendi aralarında paylaşmışlardır.

Ekonomik altyapısı kuvvetli olan ülkeler teknolojik gelişmelerde de başı çekmekte ve bu da o ülkelerin haber ajanslarının olanaklarını daha da arttırarak güçlendirmektedir. Hal böyleyken teknolojik donanımları ile diğerlerinden üstün olan bu büyük haber ajansları da uluslararası iletişimde dengesizliğe aracı olmaktadır.

Yeryüzünde ilk haber ajansının “çabuk haber alır, haberi çabuk ulaştırır” sloganı ile faaliyet gösterdiğini ve Fransız Charles Louis Havas tarafından “Havas” adıyla Paris’te 1835 yılında kurulduğunu¹⁰² düşünürsek, haber ajanslarının o günden bugüne bu kadar güçlü yapıya erişmelerinin altında ait oldukları gelişmiş ülkelerin çıkarlarıyla yakından ilişkili olduğu gerçeği de yatmaktadır. Bu da açık ki, haber ajansları dünya insanının haber ihtiyacını karşılama gibi olumlu bir misyon yüklense de, ticari anlayışın da işin içine girmesi dünya enformasyon akışında dengesiz dolaşımın oluşumunu tetiklemiştir. “Uluslararası haberleşmenin %10’nu ‘haberler’ in oluşturduğu düşünülecek olursa, haber ajanslarının ne denli önemli oldukları gerçeği ortaya çıkar. Çok kısa bir süre öncesine kadar haber ajansları günde birkaç bin sözcük üretirken, artık günümüzde bu sayı dakikada 9000 sözcük veya daha üstüne çıkabilmektedir. Şüphesiz bunda haberleşme uydusu ile birlikte bilgisayarın uluslararası haber akışındaki kanal kapasitelerini arttırmış olmasının büyük rolü vardır.”¹⁰³ Bu gibi iletişim teknolojileri habere ulaşma imkanlarını artık daha da kolaylaştırmaktadır.

Dünya genelinde enformasyon akışını yönlendiren haber ajanslarından AP ile UPI ABD’ye aittir. Bunlardan AP 1848 yılında, UPI ise United Press’le ‘International News Service’ ajanslarının 1958’de birleşmesiyle kuruldu. 1960’lara gelindiğinde günlük gazetelerin %40’dan fazlası AP ile %25 kadar bir oranın UPI ile çalıştığı görülmektedir. 1971’de 1300 gazeteci arasında yapılan araştırma sonucu,

¹⁰² M. İspirli, **a.g.e.**, s. 156

¹⁰³ Y. İnceoğlu, **Uluslararası...a.g.e.**, 1997, s. 104

AP en güvenilir haber ajansı olarak seçildi, UPI ise beşinci sırada yer aldı. 22 Haziran 1982’de Scripps şirketi UPI’yi sattıktan sonra, 1983’te 14,8 milyon, 1984’te 11,1 milyon dolarlık zarara uğramış, giderek borç bataklığına düşmüştür. Bunu takiben 1985’te ajansın kaybının 18 milyona ulaşması sonucunda şirket bünyesinde değişiklik yapılarak toplam 150 kişi işten çıkartılmış ve birtakım mali çözümlere gidilse de durum düzelmeyince, 1990 yılında UPI’in tamamına yakın hissesi Infotechnology tarafından alınmıştır.¹⁰⁴ “Eleştirmenlere göre, UPI’nin başarısızlığındaki en büyük etken, ABD’deki ajans hizmetinin doğal yapısından kaynaklanmaktadır. UPI, her zaman için öncelikle kar amacı güden bir kuruluşken, rakibi AP abonelerce desteklenen, masrafları karşılanan, kar amacı gütmeyen bir kurum olmuştur. AP’in her zaman için parası olduğundan çok eleman ve çok yönlü habercilik söz konusu olabilmıştır.”¹⁰⁵

Dünya habercilik tarihinde AP, 1875’de haber geçmek amacıyla ilk telgraf hattını kiralayan ajans olmuştur. Ayrıca, 1927’de haber fotoğrafları hizmeti başlatan AP, 1995 yılında ise Antarktika dışında her kıtaya, telefon hatları yardımıyla fotoğraf gönderebiliyordu. 1942 senesinden itibaren radyo ve televizyon kuruluşları için haber sağlayan AP’in yıllık bütçesi ise 300 milyon dolardı. Le Monde gazetesi muhabiri C. Julien AP’i Amerikan İmparatorluğu’nun en güçlü silahlarından biri olarak değerlendirmekte ve her gün 1 milyardan çok insanın bu haber ajansının haberlerinden yararlandığını vurgulamaktadır.¹⁰⁶ Bir araştırmada, AP’nin toplam haberlerinin yalnızca %5 ile %10’nun dış ülkelere ait haberlerden oluştuğu¹⁰⁷ ortaya çıkmıştır. Demek ki, geri kalan ağırlıklı yüzde ise kendi ülke haberlerinden oluşmaktadır. Bu da dünya enformasyon akışı içeriğinde etki açısından önemli bir boyuta işaretler. Bir başka araştırmada ise, belirli bir günde AP’nin dış ülkelere verdiği yerel Amerika haberi toplam haberlerin %18, yine Amerika’dan dışa verdiği dış haber de haberlerin %81, buna karşılık aynı ajansın aynı gün dışarıdan

¹⁰⁴ Y. İnceoğlu, **a.e.**, s. 104 -106

¹⁰⁵ Y. İnceoğlu, **a.e.**, s. 106 -107

¹⁰⁶ N. Rigel, **a.g.e.**, s. 84 -85

¹⁰⁷ A. Girgin, **a.g.e.**, s. 89

Amerika'ya ilettiği dış haber sayısı ise sadece %1'den oluşmaktaydı. Bu araştırmaya göre, AP'nin haberlerinin %41'i ise devletlerarası ilişkilerle ilgili olmuştur.¹⁰⁸

1892 yılından itibaren “Associated Press” olarak bugünkü adını alan ve 1942'de yayıncılık, 1946'da spor, 1967'de ekonomi, 1972'de fotoğraf servislerini kuran¹⁰⁹ AP'in, ABD'nin yanı sıra 112 ülkede (71'i az gelişmiş ülkeler) 8.500 dolayında olmak üzere, toplam 15.000'den çok abonesi bulunmakta, her gün 6 dilde (İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca, Flamanca ve İsveççe) yaklaşık 20 milyon kelime haber ve 1000'i aşkın fotoğraf ve grafik yayımlamaktadır.¹¹⁰

ABD'ye ait olan haber ajanslarının dışında uluslararası haber akışında etkili olan diğer haber ajanslarından biri Fransa'nın AFP, diğeri ise İngiltere'nin Reuters ajanslarıdır.

Dünya genelinde haber ajanslarının ilkinin oluşturan ve 1835'te kurulan Havas ajansının devamcısı olarak 1944 yılında faaliyete başlayan¹¹¹ Agence France Presse, Fransa'nın haber ajansı olarak İngiltere'de kurulmuş, ama 2.Dünya Savaşı sonrası anavatan Fransa'ya geçmiştir. AFP haberlerini Fransızca, İngilizce, Almanca, Arapça ve Portekizce sunmaktadır. Günde yaklaşık 30 bin fotoğraf ve bir milyonu aşkın kelime üreten ajansın günümüzde 100 milli haber ajansı, 7 bin dolayında gazete, yaklaşık 2.500 radyo ve 400 televizyon kanalı abonesi olduğu bilinmektedir.¹¹² “AFP, 20'si Avrupa'da, 14'ü Afrika'da, 5'i Yakındoğu'da, 9'u Asya'da ve 6'sı Amerika'da olmak üzere toplam 45 ajansla işbirliği yapmaktadır.”¹¹³ Bu ajansın abonelerinin %45'ni medya, geri kalanını ise bakanlıklar, büyükelçilikler gibi resmi kuruluşlar oluşturmaktadır.¹¹⁴ “Medya organizasyonları dışında şirketler, bankalar ve kamu kuruluşlarının da AFP'in aboneleri arasında yer alabilmesi için AFP, hizmet

¹⁰⁸ Filiz Seçim, Seyfettin Turhan, **Haber Ajansları**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1994, s. 128

¹⁰⁹ M. İspirli, **a.g.e.**, s. 157

¹¹⁰ A. Girgin, **a.g.e.**, s. 193

¹¹¹ O. Tokgöz, **a.g.e.**, s. 41

¹¹² M. İspirli, **a.g.e.**, s. 158

¹¹³ A. Girgin, **a.g.e.**, s. 221

¹¹⁴ N. Rigel, **a.g.e.**, s. 88

çeşitlendirilmesi yoluna gitti. Ulusal ve uluslararası fotoğraf servisi, AFP-Foto oluşturuldu, radyolar için AFP-Audio, güncel röportajlar ve görsel-işitsel magazin haberleri için de AFP-Video servisi kuruldu. AFP yayınlar servisi, isteyen abonelere günlük, haftalık, aylık ihtisaslaşmış bültenler, dergiler ve referans dosyaları hazırlıyor.”¹¹⁵ 1974’den itibaren haberlerin hızlı gönderilmesinde teknolojik gelişmelerden yararlanan ajans, aynı yıl uydu bağlantıları ile de abonelerine hizmet sunmaya başladı. 1980 yılında ise AFP’in veri bankası olan AGORA kuruldu.¹¹⁶

Teknolojik yeniliklerden yararlanarak altyapısını daha da güçlendiren batılı haber ajanslarından olan AFP de günümüzde uluslararası enformasyon dolaşımında çok etkili bir yere sahip olmakla haber akışını yönlendiren kuruluşlar arasında yer almaktadır.

Dünya genelinde haber akışına yön veren en güçlü ilk dört haber ajansı içerisine giren ve 1850’de Aix La Chapelle’de kurulan Reuters haber ajansı, 1851’den itibaren Londra’da faaliyet göstermektedir.¹¹⁷ Paul Julius Reuter tarafından kurulan Reuters ajansı, kurulduğu ilk yıllarda ticari haberciliğe yoğunlaşmıştır. Sonradan çizgisini biraz değiştiren ve önceleri 86 ülkede 128 bürosu bulunan ajansın yaklaşık 600 muhabiri ve part-time çalışan toplam 4.500 elemanı bulunuyordu. Ajans İngilizcenin dışında Fransızca, Almanca, Arapça ve İspanyolca da hizmet veriyordu.¹¹⁸ Günümüzde ise, Reuters, 151 ülkede, 24 dilde, günde 2 milyon kelimeyi aşan haber servisi yapmakta ve abonelerine 263 borsadan haberler ulaştırarak, 93 ülkedeki 310 televizyon kuruluşuna görüntülü haber satmaktadır.¹¹⁹ 1866’da Bombay’da ilk bürosunu kuran Reuters gelirin en önemli bölümünü ülke dışındaki abonelerinden sağlamaktadır. Haber dosyalarının çeşitliliği bakımından en önde gelen ajansıdır. 130 ülkede, 200 bin terminalde Reuters’in raporları izlenir. 1992’de uluslararası TV haber ajansı Visnews’ün kontrolünü yüzde 51 hisseyle eline

¹¹⁵ N. Rigel, **a.e.**, s. 88

¹¹⁶ N. Rigel, **a.e.**, s. 87

¹¹⁷ O. Tokgöz., **a.g.e.**, s. 43

¹¹⁸ M. İspirli, **a.g.e.**, s. 156 -157

¹¹⁹ A. Girgin, **a.g.e.**, s. 208

alan ajans, haberciliğin biçimlenmesinde ve profesyonellik tarzının teknoloji ile değişmesinde dünyada başrolü oynar.¹²⁰ “Uluslararası haber ajansları içinde giderek uzman yayına doğru kayan Reuters, özellikle ekonomi verileri konusunda dünyada en güvenilir ve hızlı haber kaynağı durumuna gelmiştir. Her gün ortalama 5 milyon kelimelik haber üretimi yapan Reuters, diplomatik, politik olaylar, ekonomik ve sosyal değişimler, sağlık, spor ve eğlence konularında dünyadaki gelişmeleri izleyerek haber bültenlerine yansıtır. Temel dağıtım merkezi Londra olan Reuters’ın diğer editörlük merkezleri ise New York ve Hong Kong’dur.”¹²¹ Ekonomi, bilgi, haber ve iletişim gibi dört unsur arasındaki bağlantının önemini bizzat Reuters’ın tarihçesiyle ortaya koymak mümkündür. Reuters ajansı 300 bin civarında bilgisayar ekranına bağlı bir iletişim ağı ile tam 149 ülkede faaliyet gösteriyor. 1994’te personel sayısı 14 bini buldu. Yıllık gelirinin yüzde 7’sini araştırma - geliştirme faaliyetlerine ayırıyor. Ayrıca bu ajans dünyanın önde gelen 200 büyük firması arasındadır.¹²² Başka bir kaynağa göre, Reuters ajansı 14.637 çalışanı, 1936 muhabir ve fotoğrafçısı ile dünyanın en büyük haber ajansıdır. Ajans, esas olarak banka, broker ve finans piyasalarının diğer öğelerine enformasyon sağlamaya yönelik faaliyet içermektedir. Günümüzde ise Reuters’ın amacı, tüm ülkelerdeki ve piyasanın tüm segmentlerindeki finansal topluluğa enformasyon sağlayıcı olarak önder duruma gelmektedir. Bu ajans, gazete ve yayın şirketleri gibi geleneksel dünya enformasyon kaynakları için uluslararası haber sağlayıcısı olmanın yanısıra her tüketicinin evinde ulaşılabilir kitle iletişim araçlarının büyümekte olan sektörünü de egemenliği altına almaya çalışmaktadır. Reuters’ın üçüncü küresel gelişim doğrultusu, finans piyasaları ve kitle iletişim araçları dışında çalışan yönetici ve uzmanlara ticari bilgi ve ilgili teknolojiyi sunmaktır.¹²³

Bu ajansın sunduğu hizmetleri 4 gruba ayırmak mümkündür: Birincisi, dünya piyasasındaki fiyat dalgalanmaları ve son haberlerle ilgili bilgileri elde ederek analiz

¹²⁰ N. Rigel, **a.g.e.**, s. 88 -89

¹²¹ N. Rigel, **a.e.**, s. 90

¹²² S. Özdemir, **a.g.e.**, s. 166

¹²³ Daniyar Kaldiyarov, Amangeldi Muhambetov, **Uluslararası Enformasyon Sistemleri**, Kazakistan El-Farabi Milli Devlet Üniversitesi, Çeviri ve Hazırlayan: Yepa Ltd. Şti., Ankara, 2000, s. 15 -16

eden finans ve ticaret grubudur. İkincisi ise, ek olarak döviz işlemlerini, hisse senedi ve tahvil alım satımını yapan alış satış grubudur. Üçüncü grup ise haberler servisi ki, burada kitle iletişim araçları, Reuters röportajlarını kullanarak haber oluşturmakta ve yayınlamaktadır. Bu gruba gazeteler, dergiler, radyo ve televizyon kanalları girmektedir. Dördüncüsü ise Reuters televizyonudur ki, 84 ülkede bulunan 200'den fazla kanala hizmet veren televizyon haberi sağlayıcısıdır.¹²⁴ Dünya genelinde kitle iletişim araçlarına uluslararası haberler paketini Reuters World Service sağlamaktadır. 1985'te ise United Press International şirketinin uluslararası fotoenformasyon bölümünü elde ettikten sonra Reuters ajansı, Reuters News Pictures Service'i faaliyete soktu. Bunun ardından ise 1990 yılında Reuters News Graphics Service kuruldu ve faaliyete başladı. Kitle iletişim araçları için hazırlanan ürünler, Reuters'e gelirinin %6'nı (153 milyon pound -1995 yılı verisi) sağlamaktadır.¹²⁵

Uluslararası haber dolaşımını yönlendiren batılı haber ajanslarından giderek gücünü kaybeden UPI de dahil, dört egemen haber ajanslarının dışında uluslararası arenada söz sahibi olan diğer haber ajanslarından Almanya'nın DPA (Deutsche Presse Agentur) haber ajansı hızla gelişerek, bağımsızlığı, güçlü mali yapısı ve haberlerinin kalitesi gibi nedenlerle 4. büyük haber ajansı konumuna gelmektedir.¹²⁶ DPA'nın dışında farklı ülkelere ait diğer uluslararası haber ajanslarını büyüklüklerine göre sıralayalım: ITAR- TASS, ANSA, MENA, EFE, IRNA, KYODO, XIN XUA, BTA, TANJUG, ANA, BERNEMA. Bu haber ajansları her ne kadar uluslararası faaliyet gösterebilirler de, dünya enformasyon dolaşımının tek yönlülüğünü etkileyici bir güce sahip değildir.

Yukarıda anlatılanlardan da görüldüğü gibi uluslararası habercilik alanında söz sahibi olan batılı haber ajansları dünya haber dolaşımını adeta çekip çevirmektedirler. Bu da, dünya halklarının dünyada olup bitenleri batının gözü ile görmesi anlamını taşımaktadır. Böylece uluslararası haber akışını yönlendiren bu dev haber ajanslarının gelişmiş batılı ülkelere ait olması dünya enformasyon akışının

¹²⁴ D. Kaldiyarov, A. Muhambetov, **a.e.**, s. 19

¹²⁵ D. Kaldiyarov, A. Muhambetov, **a.e.**, s. 32 -33

¹²⁶ A. Girgin, **a.g.e.**, s. 226

gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru tek yönlü oluşunu bir daha kanıtlamaktadır.

2.1.4.2. KÜRESEL MEDYA İSTASYONLARINA İKİ ÖRNEK: CNN VE BBC

Uluslararası enformasyon akışında etkili olan batılı haber ajanslarının dışında iletişim akışındaki tek yönlülüğün gelişmesinde küresel medya istasyonlarının da etkisi az değildir. Bu anlamda uluslararası medya alanında önde gelen iki medya istasyonu üzerinde konu tartışılabilir. Bunlardan biri Amerika'nın CNN'i, diğeri ise İngiltere'nin BBC'sidir.

Uluslararası iletişim akışındaki tek yönlülüğün körüklenmesinde etkili olan küresel medya istasyonlarına örnek teşkil edenlerden biri ve en etkilisi CNN (Cable News Network), Ted Turner tarafından 1980 yılı Haziran ayında Atlanta'da kuruldu. Ted Turner, CNN'nin ilk yayına başladığı gün “Dünyanın sonu geldiğinde onu da haber yapacağız” diyerek, habercilikte yeni bir dönüm noktasını başlatmış¹²⁷ ve kısa sürede dünya haberciliği alanında yayın istasyonu olarak merkez konuma yerleşmiştir.

24 saat canlı olarak haber programı yayınlayan ve ABD’de kablolu televizyon şirketlerinden olan CNN, AP, UPI, Reuters, AFP ajanslarından haber almakta ve hem kablolu yayınlara, hem de uydu antenle tüm dünyada hedef kitlesine ulaşabilmektedir.¹²⁸ “CNN, kurulduğu 1980 yılında sadece Amerika ve dünyanın belli başlı bölgelerine yayın yapabiliyordu. Oysa şimdi kullandığı uydular sayesinde dünyanın hemen hemen her bölgesine ulaşabilen CNN, sadece Sibirya’nın kuzey

¹²⁷ Y. İnceoğlu, **a.g.e.**, s. 61

¹²⁸ Nalan Sönmezşık, “CNN: Bir Numaralı Haber Kanalı”, Hazırlayan: G. Öngören, **a.g.e.**, s. 255 - 256

doğusunda ve kutuplarda izlenemiyor. Bu özelliğiyle CNN en geniş yayın ağına sahip televizyon unvanını elinde bulunduruyor. Güney ve Kuzey Amerika kıtasına ve bütün Avrupa, Asya, Afrika, Avustralya'ya yayınları ulaşıyor. CNN International sadece Avrupa'da 50 milyon evde ve 370 bin otel odasında izleniyor. Kuzey Amerika'da ise 63 milyon eve giren CNN kablolu yayınları sayesinde de ulaşabildiği insan sayısını her geçen gün artırıyor.”¹²⁹

En büyük sırrının “canlı haberlere” önem vererek farklı zaman dilimlerinde herkese seslenebilmek ve ayrıntılı yerel haber sunmaktan ibaret olan¹³⁰ CNN’i farklı kılan ise çeşitli tarihi olayları zamanında ekranlara taşıyabilmesidir. Şöyle ki, Wall Street’te borsa bunalımı, Challenger uydu taşıyıcısının patlaması, Çin’de Tiananmen olayları, Moskova’daki darbe, Nelson Mandela ile ilk konuşma gibi CNN’i başarıya ulaştıran olayları canlı olarak yayınlaması, onun iletişimdeki gücünü göstermektedir. Körfez Savaşı içerisinde anında görüntüler vererek herkesi heyecanlandırmış ve bu başarısında teknolojik altyapısı da etkili olmuştur.¹³¹ 24 saat haber yayınlayan dünyanın en büyük haber istasyonu CNN, 93 ülkeye durmadan sinyal yollamakta ve günde 13 saatini sadece haber yayınına ayırmaktadır. Toplam çalıştırdığı insan sayısı 1700’ü bulan ve 1989 yılında gelir toplamı 342 milyon dolar, karı ise 134 milyon dolar olan¹³² CNN, 1990 yılında 350 milyon doların üzerinde gelir elde etmiş, 1991’de ise sadece Körfez Savaşı’nın başladığı gün elde ettiği gelir 150 milyon doları bulmuştur.¹³³ Sadece bu örnek bile CNN’in dünya genelindeki gücünü göstermek için yeterlidir.

CNN’in ‘ulusal egemenlik’ kavramını değiştirdiğini savunan New Hampshire Üniversitesi’nden iletişim bilimci Joshua Meyrowitz’e göre, iletişim teknolojisi ilerledikçe ulusal egemenlik bilginin kontrolü üzerine temellendirilmiş oldu.

¹²⁹ N. Sönmezışık, Hazırlayan: G. Öngören, **a.e.**, s. 259 -260

¹³⁰ Yasemin İnceoğlu, **ABD’de Medya**, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s. 85

¹³¹ N. Sönmezışık, Hazırlayan: G. Öngören, **a.e.**, s. 264

¹³² Y. İnceoğlu, **a.g.e.**, s. 59 -60

¹³³ N. Rigel, **a.g.e.**, s. 97

Günümüzde ise uluslar, bilgi kontrolü üzerindeki egemenliklerini kaybediyorlar. Bunun sebebi, CNN'in bilgiyi tüm dünyaya yaymasıdır.¹³⁴

İlk on yıl içerisinde başarılı yayın hayatı sürdüren CNN diğer Amerikan TV istasyonları ABC, NBC ve CBS tarafından hoş karşılanmamış ve bağlantılı yerel kanallar CNN'in varlığından çok rahatsız olmuşlardır.¹³⁵ “Eskiden tek başına tüm dünyaya 24 saat haber yayını yapan CNN, rakipleri BBC World, CBS, NBC'nin de aynı arenaya girmesinden sonra, fark edilmek uğruna temel ilkelerden taviz vermeye başladı. Rekabet, mesleğin icrasında kaliteyi yükseltmek yerine tam ters sonuçlar veriyordu.”¹³⁶

1980'lerden itibaren gelişen global medya anlayışı, içerikteki değişimi de beraberinde getirdi. CNN'in ilk global medya olarak sahneye çıkmasının ardından rakiplerinin de gelişen teknoloji sayesinde tüm yerküreye seslenebilme olanağına kavuşması, medya mülkiyetinin niteliğini, işlev ve amaçlarını da değiştirdi.¹³⁷ Sosyolog Ellis Cashmore, ‘uyarıcı kültür’ kavramını açıklayarak bu kavramın dünyamızı çepeçevre kuşatan ve çoğu ABD'ye ait 3 bin uydu tarafından dünyaya yayılan iletişim ağıyla ortaya çıktığını belirtmektedir. Ayrıca, eğer televizyon bir kültür taşıyıcısı olarak görülüyorsa, ABD kültürünün de uydu yayıncılık vasıtasıyla dünyaya yayıldığını kabul etmemiz gerekir.¹³⁸ “Dünya ekonomik anlamda globalleşirken, medya globalleşmeyi Amerikanlaşmaya dönüştürerek, global dünyaya kültürel boyut kazandırıyor. Bunun en bariz örneği, Amerikanlaşmış bir global kültürün temsilcisi olarak CNN çıkıyor karşımıza. Savaşlar, barışlar, siyasi karışıklıklar, buluşlar, yenilikler, darbeler 20 dakikada bir değişen dünyanın verileri sunuluyor CNN'de.”¹³⁹ Dünyanın Amerikanlaşması üzerine bir değerlendirme yapan Stjepan Mestrovic, dünya haber kanalı CNN'in eski Komünist ülkelerde evlere

¹³⁴ N. Rigel, **a.e.**, s. 98

¹³⁵ Marilyn J. Matelski, **TV Haberciliğinde Etik**, Çeviren: Bahar Öcal Düzgören, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 85

¹³⁶ R. Duran, **a.g.e.**, s. 47

¹³⁷ R. Duran, **a.e.**, s. 66

¹³⁸ Edibe Sözen, **Medyatik Hafıza**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997, s. 55

¹³⁹ E. Sözen, **a.e.**, s. 55

girdiğini¹⁴⁰ de vurgulayarak bu dev medya istasyonunun hiçbir sınır tanımadığının altını çizmektedir.

Habercilik alanında dünyada ilk yeri tutan küresel bir yayın istasyonu CNN televizyonu günümüzde 8 televizyon kanalına, 2 radyo istasyonuna, 10 web sitesi ve mobil medya hizmeti ile 212 ülkede bir milyar insana ulaşabilmekte, tüm haber kanalları arasında 23 uydudan oluşan uydu ağı ile geniş erişime sahip olmakta ve en ileri, en yeni teknolojilere yatırım yaparak hızını ve yayılma alanını genişletmektedir.¹⁴¹ Yerel yayıncılarla işbirliği yaparak (CNN Deutchland-Almanya; CNN+ -İspanya; CNN Türk –Türkiye) gücünü daha da artıran CNN çok sayıda haber kaynağı ile de dünya düzeyinde en güçlü uluslararası habercilik kanalı unvanını kimseye kaptırmamaktadır.

Uluslararası iletişim düzeninde dengesiz enformasyon akışını körükleyen küresel medya istasyonlarından ikinci örneğimiz ise BBC’dir.

Hem radyo, hem de televizyon yayıncılığında İngiltere’nin ilki olan ve 14 Kasım 1922 yılında kurulan¹⁴² BBC’nin yurtdışı muhabirlik hizmetlerinin yapıldığı örgüt uzantıları ve ülkelerarası yayın birlikleri de dikkate alınırsa, dünyayı kapsayan haberleşme ağına sahip olduğu görülür. BBC’de yayınlar halk ve yayıncı tarafından biçimlendirilmektedir. BBC’in Avrupa, Asya, Afrika ve Falkland Adaları için yaptığı İngilizce yayınların toplamı haftada 200 saati bulmaktadır. Ayrıca BBC World Service dünyanın her yerinden kısa dalga üzerinden dinlenebilmektedir.¹⁴³ 1936 yılında “kamu hizmeti” yayıncılık anlayışıyla dünyanın ilk televizyon kurumu BBC’yi devreye sokan İngilizler, radyo döneminde yerleştirdikleri “güvenlik” imajını günümüzde de sürdürüyorlar. 2. Dünya Savaşı kurumun personel sayısında

¹⁴⁰ Stjepan G. Mestrovic, **Duyguötesi Toplum**, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 295

¹⁴¹ Ceyda Ilgaz Büyükbaykal, “Uluslararası Televizyon Yayıncılığı ve CNN”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 22, 2005, s. 57 -58

¹⁴² N. Rigel, **a.g.e.**, s. 100

¹⁴³ N. Rigel, **a.e.**, s. 101

artışa sebep olmuş ve 1938’de 5.000 kişi çalışırken, 1946’da bu sayı 11.000’e çıkmıştır.¹⁴⁴

BBC’nin uluslararası yayıncılığında Avrupa ve Dünya Servisleri bulunmaktadır. Avrupa servisi tüm Avrupa’da her hafta 20 milyon radyo dinleyicisine ulaşabilmektedir. BBC World Service Television, yani BBC Dünya TV servisi tamamen BBC’ye bağlı olarak çalışmaktadır. Mart 1991’de global televizyon haber servisini oluşturmak ve tümü BBC uydu televizyon ilgilileri için bu sorumluluğu üzerine almak amacıyla kurulmuştur. BBC’in var olan BBC TV Europe adlı Avrupa ek kanalına ilave olarak, geleceğin en iyi BBC 1 ve BBC 2 programlarını oluşturacak eğlence kanalı özelliğinde kanal kuruldu. Kasım 1991’de BBC’in ilk 24 saatlik haber ve bilgi kanalı Asya’ya yayın yaptı. Tamamen kendi imkanları ile çalışan BBC Dünya Servisi Televizyonu İngiliz lisans gelirlerinden yardım almadığı gibi, yasal Dünya Servisi bağışından da yardım almamaktadır. BBC-WST Çinlilerin uzaya fırlattığı Asiasat 1 adlı uyduyu kullanıyor ve BBC’nin bu uydu aracılığı ile beş kanal üzerinden yayın yaptığı belirtiliyor. Müzik, haber ve varyete programlarından oluşan bu kanallar Tayvan ve Hindistan’da büyük ilgi görüyor ve devlet televizyonları ile rekabet ediyorlar.¹⁴⁵

Bunların dışında BBC World Service Radio ise tüm dünyaya haber ağırlıklı yayın yapmaktadır. Bu yayınlar 40 farklı dilde hazırlanmakta ve radyonun çeşitli ülkelere direkt yaptığı yabancı dil yayınları haftada 873 saati bulmaktadır. BBC-WSR’nin amacı, hazırlanan haberlerle İngiliz görüşünü ve yaşamını dünyaya duyurmaktır. Düzenli dinleyici sayısının 124 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Bunu da belirtelim ki, BBC –WSR’de hangi dillerde kaç saatlik yayın yapılacağına İngiliz hükümeti karar vermektedir.¹⁴⁶

Dünyanın en büyük uluslararası yayın istasyonlarından biri olan BBC’nin her ne kadar farklı dillerde yayınlar gerçekleştirse de, asıl maksadının İngiliz kültürünü

¹⁴⁴ Ayten Görgün, “İngiltere ve BBC”, Haz: G. Öngören, **a.g.e.**, s. 276 -278

¹⁴⁵ A. Görgün, Haz: G. Öngören, **a.g.e.**, s. 294 -295

¹⁴⁶ N. Rigel, **a.g.e.**, s. 102 -103

dünyaya yaymak olduğu bilinen bir gerçektir. “BBC –WSR’nun haber bültenleri ve diğer programları tüm dünyadaki 90 ülkede uydu ve kablolu yayın sistemleri kanalıyla 630 radyoda tekrar edilir. Bunun yanı sıra BBC konulu haber ve orijinal programların yer aldığı 250 bandı tüm dünyadaki 50 ülke yayıncılarına yollar. BBC dinleme servisi de, Londra dışındaki merkezlerde dünyadaki TV, Radyo ve haber ajanslarının yayınlarını izler. BBC Dünya Servisi editörlerinden Ernest Warburton’un verdiği bilgiye göre BBC yöneticilerinin habercilik alanındaki yeni ilkelerinden biri de, ‘haberde hız CNN’e aittir, doğruluk ise her zaman BBC’ye kalmalıdır’ şeklinde özetlenmektedir.”¹⁴⁷

Sonuç olarak BBC her ne kadar tarafsız ve ilkeli, doğru ve kaliteli yayıncılık anlayışı ve imajını sergilese de asıl maksadının İngiliz kültürünü tüm dünyaya kabullendirmek olduğu için ve ülkesinin çıkarları doğrultusunda yayın politikası izlediği için, CNN örneğinde olduğu gibi tek taraflı enformasyon akışını körüklemekte ve dünya genelinde dengesiz iletişim düzeninin oluşumunu ve gelişimini hızlandıran medya kuruluşlarının ilk sırasında yer almaktadır.

2.1.4.3. ULUSLARARASI REKLAM ŞİRKETLERİ

Dünya iletişim düzeninin çarpıklığında ve tek yönlü enformasyon akışında etkili olan uluslararası haber ajansları ve dev medya istasyonları gibi küresel boyut kazanmış reklam şirketleri de az rol oynamamaktadır.

Genel bir deyişle: “Reklam, belirli bir kaynak tarafından malların, hizmetlerin veya düşüncelerin para karşılığında iletişim araçları yardımıyla tanımlanarak duyurulmasıdır.”¹⁴⁸ Ekonomik açıdan bakıldığında ise reklamcılığı amaç edinen

¹⁴⁷ N. Rigel, **a.e.**, s. 102 -103

¹⁴⁸ Nilüfer Akın Pembecioğlu, “Uluslararası Yayıncılık ve Uluslararası Reklamcılık”, Hazırlayan: G. Öngören, **a.g.e.**, s. 189

kuruluşların yapılarında oluşan değişimler de uluslararası reklamcılık ilişkisine katkıda bulunmuşlardır. Diğer iletişim kuruluşları gibi reklam ajansları da gruplaşarak büyümekte ve bu şekilde uluslararasılaşarak önemli ölçüde iletişim düzenini etkilemektedir. Uluslararası reklamda, uluslararası müşterilerine, uluslararası hizmetler zorunluluğu da bu birleşmeyi hızlandıran bir gereklilik olarak görülmektedir.¹⁴⁹

Küresel çapta reklam ajanslarının faaliyetleri şu şekilde özetlenebilir: “Uluslararası reklamcılığı üstlenen ajans, ya doğrudan, etkinlik gösterilecek ülkelerde merkeze bağlı şube açma yoluna gider, ya da özellikle gelişmekte olan ülkelerde, gelişmekte olan reklam ajanslarıyla ortaklığa girmek gibi dolaylı etkinlikler gerçekleştir. Bu durumda, yerel pazarlar hakkında bilgi sağlamayı, yerel medya verilerini sağlayıp değerlendirmeler yapmayı, reklam verenin, o ülkedeki yan kuruluşları ve lisans verdiği işletmeleri ile iletişim ve çalışmayı sürdürmeyi ve reklamın yerel anlamda yeniden yapımını üstlenmeyi amaç edinmiş.”¹⁵⁰

Dünya reklam sektöründe de en büyük pazar ABD’nin elindedir. Uluslararası reklam pazarları üzerinde tekel kuran ABD’nin reklam ajanslarının ilk onunun 1980’lerin başlarında elde ettikleri gelirin 2,5 milyarının çoğunu dış pazarlardan sağlamaktadır. Japonya’nın Dentsu reklam firması dünyanın en büyük reklam ajansı olmasına rağmen, dünya genelinde 25 büyük reklam ajansının 21’i Amerika’nındır. ABD reklam ajansları her ne kadar gelirlerinin önemli ölçüsünü gelişmiş ülkelerden kazansa da, bu konuda gelişmekte olan ülkelerdeki egemenlikleri kayda değer ölçüdedir. Örnek vermek gerekirse, 1980’lerin başında en büyük reklam ajansı olan A.C. Nielsen, gelirinin %55’ini, ikinci büyük ajans IMS International, 124.8 milyon liralık gelirinin üçte ikisini 33 yabancı işletmeden sağlamaktaydı.¹⁵¹ 1990 yılında ünlü Amerikan reklamcılık dergisi “Advertising Age”de yayımlanan “Avrupa Reklam Ajansları Birliği”ne bağlı en büyük 5 reklam ajansı şunlardır: Young and Rubicam Europe, Publicis-FCB, Saatchi and Saatchi Worldwide, Mc Cann-Erickson,

¹⁴⁹ N. A. Pembecioğlu, Haz: G. Öngören, **a.e.**, s. 198

¹⁵⁰ N. A. Pembecioğlu, Haz: G. Öngören, **a.e.**, s. 198

¹⁵¹ Ş. Tekinalp, **a.g.e.**, s. 93

J. Walter Thompson.¹⁵² Bunlardan Saatchi and Saatchi'nin 1986 Yıllık raporunun bir kısmında şöyle yazıyor: "Dünyanın bir pazaryeri haline gelmekte olduğuna hiç kuşku yok. Sermaye, ürün ve hizmet piyasası, üretim teknikleri ve yönetimi, hepsi yapıları itibarıyla global hale geldiler. Sonuçta firmalar, bütün dünya üzerinde – global pazaryeri üzerinde- rekabet etmek zorunda olduklarını daha çok farkına varıyorlar. Bu yeni gelişme, ileri teknolojilerin iletişim ve haberleşmede dönüşüm yarattıkları bir dönemde ortaya çıkıyor."¹⁵³ Amerikalı reklam grubunun yıllık raporlarının içeriğini eleştiren Mattelart, bu raporların bile ambalajlama ve çekicilik stratejilerinden çok ekonomik anlamda savaş bildirilerine benzediğinin¹⁵⁴ altını çizmektedir. Buna rağmen uluslararası alanda tekelleşme eğilimleri gösteren ve toplumda zararlı neticeler doğuran reklamcılarının karşısına bazı sınırlamalar getirilmek istenince Avrupa Reklam Ajansları Birliği bu duruma tepki göstermiştir.¹⁵⁵

Medya ile reklam olgusunu ilişkilendiren Eyüboğlu, şöyle yazmaktadır: "Reklam, iki önemli işlevle medyanın ayrılmaz parçası, olmazsa olmaz koşulu oldular. Reklamlar sayesinde ki, medya, siyasal iktidarın karşısında avuç açmadan yaşayabilme olanağına kavuşmuştur.(...) Ama yine reklamlar yüzündendir ki, medya, bağımsız habercilik yapma özgürlüğünü yitirebilir ve ne yazık ki, önemli ölçüde yitirmiştir."¹⁵⁶

1980'li yıllardan itibaren küreselleşmeye başlayan dünya reklamcılık alanında da şirket birleşmeleri yaşanarak tekelleşmeler oluşmuştur. Özellikle televizyon gibi kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması sonucu reklam sektörü, küresel kimliğiyle çok sayıda insanları müşteriye dönüştürme işlevini üstlenmiştir.¹⁵⁷ Bu anlamda reklamcılık uluslararası alanda ortak tüketici kültürünün oluşumunda veya

¹⁵² Ş. Tekinalp, a.e., s. 93

¹⁵³ Armand Mattelart, **Beyin İğfal Şebekesi, Uluslararası Reklamcılık**, Çeviri: Işın Gürbüz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 82

¹⁵⁴ A. Mattelart, a.e., s. 83

¹⁵⁵ Ş. Tekinalp, a.e., s. 93

¹⁵⁶ Ercan Eyüboğlu, "İletişim, Siyaset, İktidar, Medya", Hazırlayan: Korkmaz Alemdar, **Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar**, AFA Yayınları, İstanbul, 1999, s. 54

¹⁵⁷ İlker Bıçakçı, **İletişim Dünyamız**, MediaCat Yayınları, İstanbul, 2001, s. 52

oluşturulmasında etkili bir araca dönüşmüştür. “Medya –reklam satışının resmen birleşmesi süreci birçok açıdan medya düzenini etkiliyor. Her şeyden önce medya içeriğinin reklamcılarının yüzde yüz kontrolü altına girmesini ifade ediyor. Kamusal görev de böylece tamamen rafa kalkmış oluyor. Çünkü reklamcının tek amacı ürünlerin en iyi şekilde satılmasını sağlayabilecek bir medya içeriğinin oluşturulması şeklinde tezahür ediyor.”¹⁵⁸

Reklam sektörü her geçen gün uluslararası boyut kazanmaktadır. Bu anlamda batı etkin bir güce sahiptir. İster ABD, isterse de Avrupa büyüklerinin reklam şirketleri dünya genelinde daha çok pay elde edebilmek için yarış halindedir. Reklamcılığın her iki boyutu da emperyalizmin amaçlarına hizmet edebilmektedir.¹⁵⁹

Advertising Age Dergisi’nin (1997) değerlendirmesinde 1996 verilerine göre dünyanın en büyük 25 reklam kuruluşundan ilk ona girenleri aşağıdakilerdir:¹⁶⁰

Tablo 4: 1996 Yılı Cirolarına Göre Dünyanın İlk 10 Reklam Kuruluşu.

Adı	Dünya Geneli Ciroları	Merkezi
WPP Group	24.740.5	Londra
Omnicom Group	23.385.1	New York
Interpublic Group of Cos.	20.045.1	New York
Dentsu	14.047.9	Tokyo
Young&Rubicam	11.981.0	New York
Cordiant	9.739	Londra
Grey Advertising	6.629.4	New York
Havas Advertising	7.295.1	Fransa
Hakuhodo	6.677.0	Tokyo
True North Communication	7.040.9	Chicago

¹⁵⁸ S. Özdemir, **a.g.e.**, s. 41

¹⁵⁹ S. Özdemir, **a.e.**, s. 158 -159

¹⁶⁰ S. Özdemir, **a.e.**, s. 160 -161

Tablodan da anlaşıldığı gibi 1996 yılı toplam cirosuna göre dünyada ilk 10'a giren uluslararası reklam şirketlerinden sadece ikisi Japonya, diğer sekizi ise ABD ağırlıkta olmakla batı merkezlidir. Bu da, diğer iletişim sektörlerinde ve teknolojilerinde olduğu gibi reklam sektöründe de Batılı şirketlerin dünyaya hakim olduğunu göstermektedir.

1999 verilerine göre ise dünyanın en büyük 10 reklam pazarının başında 117 milyar dolar toplam harcama tutarı ile ABD gelmekte, onu 35,5 milyar dolarla Japonya, 20,8 milyar dolarla İngiltere, 20,3 milyar dolarla Almanya ve 9,7 milyar dolarla ise Fransa takip etmektedir.¹⁶¹ “Endüstrileşmeyi ve gelişmeyi hedefleyen Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik uluslararası reklam akışı, uluslararası reklam ajansları ve ulus ötesi şirketlerin dikey yapılaşmaları ile uluslararası tüketici ve endüstri reklamcılığının belli kaynakları olmaktadır.”¹⁶²

Enformasyon sürecinin reklam endüstrisi tarafından yönetildiğini ileri süren Herbert Schiller şöyle yazmaktadır: “Yerel devasa kuruluşların dünyanın dört bir yanına kol atmışları olan çokuluslu korporasyonlar, küresel ekonomiyi hakimiyeti altına almışlardır. Sonuç itibarıyla da uluslararası iletişim akışının organizatörleri ve üreticileri olma konumunu edinmişlerdir.”¹⁶³ Ayrıca “Yatırımların tabiatının değişmesi, kaçınılmaz olarak uluslararası iletişim aygıtını ve içeriğini doğrudan doğruya etkilemiştir”- diyen Schiller, dünyadaki kitle iletişim araçlarının Amerikan tüketim maddelerinin yaygınlaştırılması için adeta yarıştıklarını¹⁶⁴ belirtmektedir.

Amerikan şirketlerinin reklam dünyasına egemen olduklarını vurgulayan Schiller şöyle der: “Reklamcılık ve kendisine köle kıldığı kitle medyası, kültür ticaretinin ve ticaret kültürünün emrine amade ajanslardır. Halkla ilişkiler, pazar araştırmaları, kamuoyu araştırmaları gibi diğer servisler de bir yandan pazarlama olayının etkinliğini arttırmak için kullanılırken, bir yandan da hizmetlerinden

¹⁶¹ Serdar Kaypakoğlu, **Küresel Medya ve Kültürel Değişim**, Naos Yayınları, İstanbul, 2004, s. 60

¹⁶² H. Yengin, **a.g.e.**, s. 33

¹⁶³ H. Schiller, **a.g.e.**, s. 202 -203

¹⁶⁴ H. Schiller, **a.e.**, s. 203 -204

uluslararası ticari iletişim akışına hız kazandırmak için faydalanılmaktadır.”¹⁶⁵ Bu da bir gerçektir ki, küresel boyut kazanan reklam şirketlerinin de etkisiyle uluslararası ticari iletişim akışı ekonomisi güçlü gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere yönelik tek taraflı bir seyir izlemektedir.

Dolayısıyla farklı kültürler üzerinde etki oluşturan uluslararası reklam şirketleri, tek yönlü enformasyon akışı olgusunun bir parçasına dönüşerek kültür emperyalizminin işleyişini daha da hızlandırmaktadır.

2.2. TEK YÖNLÜ ENFORMASYON AKIŞINI ÖNLEME ÇALIŞMALARI

Dünya iletişim düzeninde ortaya çıkan dengesizliğin fark edilişinden sonra bu sorun, bilim çevreleri tarafından sık sık tartışılır olmuştur. Dengesiz enformasyon akışı sorununun önlenmesi adına ortaya atılan birçok öneri ve çözüm yolları olsa da en tutarlı adım BM bünyesinde UNESCO tarafından atılmıştır. Bu anlamda UNESCO tarafından oluşturulan MacBride Komisyonu’nun hazırladığı rapor, uluslararası düzeyde en kapsamlı çalışma olarak kayda değerdir.

2.2.1. DÜNYA GENELİNDE SORUNUN FARK EDİLİŞİ

Geçen asrın ortalarından itibaren iletişim teknolojilerindeki gelişmeler hız kazanınca buna paralel gelişen dünya enformasyon akışındaki tek yönlülük ve iletişim düzenindeki dengesizlik bariz bir şekilde fark edilmeye başlanmıştır.

¹⁶⁵ H. Schiller, **a.e.**, s. 214

Dengesiz enformasyon akışı kavramı ilk kez 1968 yılında Yugoslavya'nın Ljubijana kentinde UNESCO himayesinde yapılan bir toplantıda tartışılmış, özgür ve çift yönlü haber akışı kavramı ise ilk kez UNESCO'nun 1970'de yapılan 16. Genel Kurulunda gündeme getirilmiştir.¹⁶⁶ Dünya iletişim akışındaki dengesizlik, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası örgütlerde çeşitli düzeylerde tartışmalara sebep olmuş ve 1957'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na sunulan bir raporda, dünyada haber alma yönünden bir açlık bulunduğuna işaret edilmiştir. 1958'de BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi tarafından az gelişmiş ülkelerde kitle iletişim araçlarını geliştirmek amacıyla somut bir eylem planı geliştirilmesi istenmiştir.¹⁶⁷ Bunu takiben on yıl aradan sonra ise yukarıda da vurguladığımız gibi, dengesizliğin ilk kez tartışıldığı 1968 Ljubijana toplantısı yapılmıştır. “Bu tür gelişmeler, uluslararası iletişim düzeninin gelişmekte olan ülkeler aleyhinde olduğunun genel kabul gördüğü ve çözüm yollarının aranmaya başladığı başlıca ilk uluslararası girişimler olmuştur. Uluslararası düzeyde, iletişimde eşitsizliklere ve dengesizliklere karşı gösterilen tepkiler ve yapılan eleştirilerle 1970'li yılların başlarında yavaş -yavaş bir kavram oluşturulmuş ve bu kavram 1976 -1980 yıllarında somut bir içerik kazanmıştır.”¹⁶⁸

Başta UNESCO olmak üzere çeşitli uluslararası örgütler konferans, seminer ve toplantılar düzenleyerek dengesiz enformasyon akışı sorununun çözüm yollarının arayışına girmişlerdir. Bu toplantılardan bazıları şunlardır: Dengesiz iletişimin tartışıldığı ilk seminer (Ljubljana,1968); “İletişim Araçları ve Toplum” konulu seminer (Montreal,1969); UNESCO Genel Konferansı (Paris, 1970); UNESCO Genel Konferansı (Paris, 1972); Televizyon programlarının tek yönlü dolaşımı semineri (Tampere, 1973); Asya Kitle İletişim ve Habercilik Merkezinin (AMIC) UNESCO'nun desteği ile düzenlediği, iletişimdeki dengesizlikler konusundaki toplantı (Kandy, 1975); UNESCO'nun düzenlediği Latin Amerika'da haber alış verişinin geliştirilmesi için uzmanlar toplantısı (Quito, 1975); Bağlantısız ülkeler arasında iletişimin geliştirilmesi için uluslararası sempozyum (Tunus, 1976);

¹⁶⁶ E. İlal, **a.g.e.**, s. 106

¹⁶⁷ O. Tokgöz, **a.g.e.**, s. 30

¹⁶⁸ İ. Adil, **a.g.e.**, s. 27 -28

Uluslararası haber alış verişi için iletişim politikaları toplantısı (Honolulu, 1976); İletişim Enstitüsü ile Dag Hammarskjöld Vakfı'nın birlikte düzenledikleri, Uluslararası Yeni Ekonomik Düzenle İletişimin Rolü Semineri (Meksika, 1976); UNESCO Genel Konferansı (Nairobi, 1976); Bağlantısız Ülkeler Haber Ajansları Pool'ün Koordinasyon Komitesi Toplantısı (Kahire, 1977); İletişim Koordinasyon Komitesi Toplantısı (Tunus, 1977); Gelişmiş ve gelişme yolundaki ülkeler arasında özgür ve dengeli haber alış verişi toplantısı (UNESCO, 1977); Strasbourg devletler hukuku ve özgür haber dolaşımı semineri (1977); ILET'in düzenlediği, uluslararası iletişim ve üçüncü dünyanın katkısı semineri (Amsterdam, 1977); Yeni iletişim düzeni ve Afrikalı gazeteciler semineri (Uluslararası Gazeteciler Örgütü, Lome, 1977); Asya Haber Ajansları Birliği Toplantısı (UNESCO, Sri Lanka, 1977).¹⁶⁹

Yukarıda sıraladığımız toplantı, seminer ve konferanslar bir ana çizgide birleşmekte: uluslararası iletişim düzenindeki eşitsizliğin ortadan kaldırılması. “1970’lerin dünya düzeninde tarafsız ülkeler dünyada daha adaletli bir düzen arayışı yönünde, 1974’de Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen (YUED) talebiyle geldiler ve ardından bu taleple ilgili uğraş ve gelişmeler hızlandı. Bu talebe 1976’da Yeni Uluslararası Enformasyon Düzeni (YUID) eklendi. Bu yeni talep uluslararası düzendeki genel dengesizliğin ve enformasyon ve teknoloji akımındaki eşitsizliğin iletişimdeki bir yansımasıydı.”¹⁷⁰

Bu anlamda 70’li yılları Armand Mattelart, şöyle değerlendirmektedir: “70’li yıllar gerek haber üretimini yöneten endüstriyel mekanizmalar, gerek kitle kültürü ve uluslararası akış ve iletişim dengesizlikleri açısından, tarihsel bir dönüm noktasıdır. Bu dönem, eleştirinin altın çağıdır.”¹⁷¹ Daha 1969’da, Fransız Jean Maheu’nün başkanlığında başlatılan ve Kuzey/Güney ilişkilerini belirginleştiren “tek yönlü iletişim” tartışması, 1977’de iletişim sorunlarının incelenmesi için uluslararası bir komisyonun Senegalli Amadou Mahtar M’Bow’un başkanlığında kurulmasıyla

¹⁶⁹ İ. Adil, **a.e.**, s. 28 -29

¹⁷⁰ İ. Erdoğan, **a.g.e.**, s. 253

¹⁷¹ A.Mattelart, **a.g.e.**, s. 87

sonuçlandı.¹⁷² Bu gibi toplantı ve çalışmalar tek yönlü enformasyon akışının dünya genelinde etkisinin bilinmesi ve bu sorunun dünya arenasında gündeme gelmesi açısından önem arz etmektedir. “Yıllar geçtikçe yeni bir Dünya Enformasyon Düzenine duyulan ihtiyaç ilk önce enformasyon uzmanlarının toplantılarında, daha sonra da Üçüncü Dünya ülkelerinin yenedünya düzenlerine ilişkin kapsamlı ihtiyaçlarının bir parçası olarak çığ gibi büyüdü. Bu gelişme, ekonomik alanda görülen dengesizliklerin enformasyon ve iletişim sahasında da hüküm sürdüğünün anlaşılması sonucu ortaya çıktı ve eşit şekilde düzeltilmesine ihtiyaç duyuldu.”¹⁷³

Gerçekten de, uluslararası enformasyon akışındaki dengesizliğin altında ekonomik faktörler yatmaktadır. Şöyle ki, ekonomisi güçlü olan ülkeler iletişim teknolojilerini üretebilme, satabilme ve dünya genelinde de dağıtabilme iktidarına sahiptirler. Hal böyle olunca ekonomik altyapısı güçlü batılı gelişmiş ülkeler uluslararası enformasyon ve ya geniş anlamda iletişim akışının içeriğine de hakim olmakta ve tek taraflı akışa sebep olmaktadır. Bu dengesiz akışla beraber uluslararası iletişimin güçlü batının egemenliğine geçmesi dünyanın geri kalanının haklı itirazına neden olmakta ve tepkiyle karşılanmaktadır.

2.2.2. UNESCO TARAFINDAN YAPILAN ÇALIŞMALAR

Dünya iletişim düzeninde ortaya çıkan ve ekonomisi güçlü gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru tek yönlü enformasyon akışı sorunu tartışmalarının merkezinde bir uluslararası örgüt olarak UNESCO durmaktadır. BM’in özel bir kuruluşu olarak 20 üye ülkenin katılımıyla 1946’da kurulan UNESCO’nun 1985 senesinde üye sayısı artarak 160 olmuştur. Genel merkezi Paris’te olan UNESCO, 45 kişilik Yönetim Kurulu’nun denetiminde yürütülmekte ve

¹⁷² A. / M. Mattelart, **a.g.e.**, s. 95

¹⁷³ Hamid Mevlana, “Yeni Enformasyon Düzeni”, Hazırlayan: Nabi Avcı, **Enformatik Cehalet**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 141

Genel Kurul program ve bütçeyi görüşmek üzere iki yılda bir toplanmaktadır.¹⁷⁴ Kuruluş amacının uluslararası kültürel işbirliğini sağlayarak insanların ve ulusların anlaşmasını kolaylaştırmak olan ve başlangıçta İngiltere, Fransa ve ABD gibi gelişmiş ülkelerin bir araya gelmesiyle kurulan UNESCO, 1960'lı yıllara gelindiğinde ise Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunluğu oluşturduğu bir kuruluş haline gelmiştir.¹⁷⁵

İletişim alanında sorunların açığa çıkartıldığı ve tartışma ortamının oluşturulduğu önemli bir forum haline gelen UNESCO'nun girişimleri sayesinde uluslararası topluluk uluslararası iletişim sorunları konusunda bilinçlendi ve gerekli çözüm yollarının üretilmesine odaklandı. Özellikle, 1970 senesinde yapılan 16. Genel Konferans'ta gelişmekte olan ülkelerin heyetleri enformasyon araçlarının dengesiz dağılımı üzerinde durarak daha dengeli bir sistemin kurulması ve kültürel kimliğin korunması konusunda mutabakata vardılar.¹⁷⁶

Tek yönlü enformasyon akışı ve dengesiz iletişim düzeninden etkilenen gelişmekte olan ülkelerin bu sorunun çözülmesinde UNESCO çatısı altında birleşmeleri dünya genelinde ses getirmiştir. Sorunun çözümü ile ilgili UNESCO bünyesinde yapılan çeşitli çalışmalar uluslararası iletişim alanında nihai sonuçlar doğurmasa da belli ölçüde etkili olabilmiştir.

2.2.2.1. MACBRİDE KOMİSYON RAPORU

Daha önce de vurguladığımız gibi, dünya enformasyon dolaşımında oluşan tek yönlülüğü önlemek ve bu sorunu gidermek amacıyla uluslararası çapta en

¹⁷⁴ Ş. Tekinalp, **a.g.e.**, s. 111

¹⁷⁵ Ş. Tekinalp, **a.e.**, s. 111 -112

¹⁷⁶ S. MacBride, **a.g.e.**, s. 43

kapsamlı çalışma, UNESCO çerçevesinde hazırlanan MacBride Komisyon Raporu olmuştur.

Kasım 1976'da Nairobi'de toplanan UNESCO Genel Konferansı'nda az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler iletişim sorunları konusuna ağırlık verilmesini talep etmişlerdir. Buna rağmen Amerika ve İngiliz basını ise UNESCO'yu basın özgürlüğüne karşı çıktığı gerekçesiyle suçlamışlardır. Bu toplantıda serbest ve dengeli haber dolaşımı sorununun çözümü için UNESCO Genel Müdürlüğü'ne geniş yetki verilmiş ve bütün sorunların incelenmesi gereği 16 üyeden ibaret MacBride Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon Aralık 1977'de Paris'te ilk toplantısını yapmış ve bunu takiben toplantılar 1979 yılına kadar devam etmiştir.¹⁷⁷ İrlanda Dışişleri Eski Bakanı Sean MacBride başkanlığında oluşturulan ve adını da bu bakanın adından alan MacBride Komisyon raporu, 1980 yılından bu yana, bu alanda yapılan uluslararası nitelikli toplantıların çoğunun en önemli gündem maddesini oluşturmuştur.¹⁷⁸

Uluslararası MacBride Komisyonu'na verilen görev çerçevesinde genel olarak araştırma yaptığı konular dört noktada toplanmaktaydı: a) İletişim ve enformasyon alanında varolan durumu incelemek, ulusal düzeyde yeni bir eylem ve uluslararası düzeyde de bütünsel ve uyumlu bir yaklaşım gerektiren sorunları belirlemek. Günümüz dünyasında iletişimin durumu ve özellikle enformasyon sorunları incelenirken sosyo -ekonomik koşulların gelişmişlik düzeyleri ve türleri dikkate alınmalıdır; b) Genel Konferans kararlarına uygun olarak, dünyada özgür ve dengeli enformasyon dolaşımı sorunlarına gelişmekte olan ülkelerin özgün gereksinimlerine özel bir dikkat göstermek; c) Yeni bir ekonomik düzen kurulması ve “yeni bir dünya iletişim düzeni”nin kurulmasını kolaylaştırmak için yapılacak girişimler ışığında iletişim sorunlarını çeşitli görünümleri altında çözümlemek; d) Dünyanın karşı karşıya bulunduğu büyük sorunlar üzerinde kamunun bilinçlenmesinde iletişimin oynayabileceği rolü belirlemek, onu bu sorunlara karşı

¹⁷⁷ R. Bülbul, **a.g.e.**, s. 56

¹⁷⁸ İ. Adil, **a.g.e.**, s. 31 -33

duyarlı hale getirmek ve bunların ulusal ve uluslararası düzeyde planlı eylemlerle çözümüne yardımcı olmak.¹⁷⁹ 100 araştırma, bir ara rapor ve bir sonuç raporundan oluşan MacBride Komisyon Raporu'ndaki öneriler ise dört özet halinde sunulabilir: a) Ulusal kapasitelerin kuvvetlendirilmesi ve genişletilmesi; b) Niteliksel dengesizliğin giderilmesi; c) İletişimin demokratikleşmesi; d) Yeni Dünya Bilgi ve İletişim Düzeni'ne gidilmesi.¹⁸⁰

Bir yazısında Armand Mattelart MacBride Komisyonu'nun oluşumunu şöyle kaleme almaktadır: “1977’de UNESCO’nun yeni başkanı, Senegalli Amadou Mahtar M’Bow, Nobel ve Lenin barış ödülleri sahibi İrlandalı Sean MacBride başkanlık ettiği İletişim Sorunlarının Araştırılması İçin Uluslararası Komisyon’dan bir rapor ister. Rapor son biçimiyle 1980’de yayınlanır. Bu rapor, ajansların bildirilerinin, radyo ve televizyon programlarının, filmlerin ve başka kültürel ürünlerin ve donanım dağılımının dengesizliğini kağıda döken, uluslararası topluluğun bir temsil örgütünün desteğiyle yayınlanan ilk resmi belgedir.”¹⁸¹

1980 yılında Belgrad’da düzenlenen UNESCO Genel Konferansı’nda MacBride Raporu geniş tartışmalara sahne olmuş, ama her şeye rağmen Reagan Amerika’sı uzlaşmayı reddederek savunduğu Free Flow of Information öğretisini kabul ettirmeye çalışmıştır.¹⁸² Çünkü bu Free Flow of Information (serbest enformasyon akışı) kuralı uluslararası iletişim alanında egemenliğinin güçlenmesinde ABD’nin işine gelmekteydi. Her ne kadar uluslararası iletişim problemlerini çözmek için kurulsaydı da MacBride Komisyonu’nun 1980’deki raporu Kuzey (gelişmiş) ve Güney (gelişmemiş) arasındaki tartışma ve çatışmaları daha da kızıştırdı.¹⁸³

¹⁷⁹ S. MacBride, **Bir Çok Ses...a.g.e.**, s. 45 -46

¹⁸⁰ Ş. Tekinalp, **a.g.e.**, s. 118 -119

¹⁸¹ A. Mattelart, **a.g.e.**, s. 88

¹⁸² A. Mattelart, **a.e.**, s. 89

¹⁸³ İ. Erdoğan, **a.g.e.**, s. 253

484 sayfa ve 5 ana bölümden oluşan¹⁸⁴ MacBride Komisyonu Raporu'nda yer alan iletişimle ilgili sorunların ve çözüm yollarının en önemlileri şöyle özetlenebilir:

“– İletişim, farklı ülkelerde farklı çözüm yolları gerektiriyor. Dünya üzerinde belirgin bir kalıbın olmadığından söz edilebilir. Uluslararası anlamda belli bir model, bir kalıp yoktur. Ancak, iletişim alanında yaygın amaçlar çerçevesinde bir kalıp hazırlanabilir.

-Düşüncemiz, iletişimin, tüm ülkelerde ve tüm toplumlarda kolektif olduğu kadar, bireysel bir hak olduğu yolundadır.

-İletişim yapısı, ekonomik ve politik şartları ile ülkeler arasındaki ilişkilerin durumuna ve doğasına bağlıdır.

-Toplunun, kültürel ve ekonomik amaçları ile ulusal iletişim politikalarının birlikte geliştirilmesi temel alınmalıdır.

-Her ülke kendi iletişim kalıplarını, ihtiyaçlarının, geleneklerinin, bağımsızlık ve saygınlıklarının güçlendirilmesi yolunda geliştirmelidirler.

-Bilgilendirme ve iletişim sistemindeki dengesizlikler, kültürel ve teknolojik rahatsızlıklar da doğurmaktadırlar. Bu rahatsızlıklar da kabul görmezler.”¹⁸⁵

Beş ana bölümden oluşan MacBride Komisyon Raporu'nun bu ana bölümlerinin ayrı ayrılıkta hangi konuları içerdiği aşağıda özetlenmektedir:

1) Bağımsızlığı Kuvvetlendirmek ve Kendine Güven:

a) İletişim Politikaları: Tüm bireylerin ve halkların başkalarına devredilemez ulusal ve global çapta daha iyi yaşama hakları vardır. Burada iletişim uçurumunun daraltılıp yok edilmesi çok büyük önem taşımaktadır; b) Yeteneklerin Geliştirilmesi: İletişim politikaları bilginin, medya önceliklerinin saptanmasında yol göstericilik

¹⁸⁴ Ş. Tekinalp, **a.g.e.**, s. 121

¹⁸⁵ İ. Adil, **a.g.e.**, s. 33

yapmalıdır; c) Temel Gereksinimler: Tüm ülkeler yatırım önceliğini iyi saptamalı, iletişim eğitim ve gelişme için de kullanılmalıdır; d) Önemli Tehlikeler: Uluslararası işbirliği gerektiren 3 tehlike kısaca; kağıt, tarifler ve elektromanyetik tayflardır.

2. Sosyal Sonuçlar ve Yeni Görevler:

a) İletişim- Gelişme Bütünleşmesi: İletişim araçları, karar verme, siyasi katılım, siyasi seçeneklerin belirlenmesi, ulusal öncelikler konusunda halkı bilgilendirme, bilinçlendirme görevi yapabilir; b) Teknolojik Tehlikelere Karşı: Teknolojik patlamanın tehlikelerinin karşısına geçmek ve değişik alternatiflerin sosyal etkilerini tartışmak; c) Kültürel Kimliği Kuvvetlendirmek: Bir toplum uluslararası alanda uyum sağlayabilmesi için kendi kültürel kimliğini kalıcı yapacak koşulları oluşturması gerekir; d) İletişimde Tecimselleşmeyi Yavaşlatmak: Tecimselleşmenin ortaya çıkaracağı sosyal sonuçlar, özel ve kamu sektörlerinin politikalarını ilgilendirdiğinden önem taşımaktadır; e) Teknik Bilgiye Ulaşma: Ulusal teknik bilgi akışı haber kaynaklarına ulaşmak kadar yaşamsal bir konudur ve gelişmenin en temel kaynağıdır.

3. Mesleki Bütünleşme ve Standartlar:

a) Gazetecilerin Sorumluluğu: Özgürlük ve sorumluluk birbirinden ayrılamaz iki kavramdır. Sorumsuz gazetecilik yalana ve yolsuzluğa davetiye çıkarır ve özgürlüğün olmadığı yerde de sorumluluk olmaz; b) Uluslararası Habercilikte Gelişme: Ülkelerin birbirleriyle ilgili verdikleri haberlerin ne kadar doğru olup olmadığı tartışmalıdır ve durumun düzeltilmesi için evrimsel önlemler ve uzun bir süreç gerekmektedir; c) Gazetecilerin Korunması: Ölüm tehlikesine varacak kadar gazetecilerin karşı karşıya kaldığı çeşitli tehlikeler için tüm kamuoyunun dikkatini toplayacak sürekli etkinlikler içinde bulunulmalıdır.

4. İletişimin Demokratikleşmesi:

a) İnsan Hakları: İnsan haklarının yerleşmesinde en temel gerçek söz, basın, bilgi edinme ve toplama özgürlüğüdür. İletişim araçlarına bütün bu hakların

savunulmasında önemli görevler düşmektedir; b) Engellerin Kaldırılması: Fikirler ve deneyimler özgürce geniş ve eşit bir katılımı sergilenmelidir; c) Çeşitlilik ve Seçenek: Merkezi olmayan bol seçenekli medya, halkın iletişim sürecine doğrudan katılmasını sağlayacak ve daha geniş olanaklar sunacaktır.

5. Uluslararası İşbirliği:

a) Gelişmede Taraflar: Neden ne olursa olsun, ülkelerarası iletişimde büyük eşitsizliklere yol verilmemelidir. Bağımlılığın, ülkeler üzerindeki kültürel egemenliğin ve eşitsizliğin yerini ulusların hak ve egemenliğine dayalı karşılıklı dayanışma ve yardımlaşmaya bırakması gerekir; b) Bağımsızlıkta Ortak Hareket: Gelişmekte olan ülkelerin, iletişim alanındaki bağımlılıklarından kurtulmak için ulusal, ikili, bölgesel, alt bölgesel ve bölgelerarası düzeylerde kararlı ve zorlayıcı anlaşmalar yapmaları gerekir; c) Uluslararası İşbirliğine Doğru: Barışın kalıcı kılınması, uluslararası güven ve işbirliği ile gerilimlerin ortadan kaldırılması tüm ülkelerin ortak ilgi alanı olmalıdır.¹⁸⁶

MacBride Raporu'nun 5 bölümünün özetinden de görüldüğü gibi, amaç uluslararası iletişim düzeninde oluşan dengesizlikler ve tek yönlü enformasyon akışı sorununun giderilmesi ve gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan veya üçüncü dünya ülkeleri arasında iletişim alanında açılan uçurumu kapatmaktır.

MacBride Komisyonu Raporu'nun hazırlanmasından sonraki dönemlerde de belli aralıklarla MacBride Yuvarlak Masa toplantıları yapılmıştır. "MacBride raporunda sözü edilen dünyadaki dengesiz iletişim olgusunun değerlendirilmesi bakımından ilk MacBride Yuvarlak Masa toplantısı Afrika'da Zimbabwe'nin başkenti Harare'de yapılmıştır. WACC'ın öncülüğünde Ekim 1989'daki bu toplantıya 14 ülke, 18 hükümet dışı kuruluş katılmış ve yayınlanan bildiride 10 yıl içinde görülen küresel değişikliklerin yeni iletişim düzeni arayışlarını daha önemli hale getirdiği iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin, dünyanın bu gelişmelerden

¹⁸⁶ Ş. Tekinalp, a.g.e., s. 121 -123

yoksun ya da bu gelişmelere sahip ülkeler arasındaki uçurumları genişlettiği belirtilmiştir.”¹⁸⁷

İkinci MacBride Yuvarlak Masa Toplantısı ise 1990 yılının Eylül ayında 20 ülkeden akademisyen ve meslek mensuplarının katılımıyla Çekoslovakya’da (Prag) gerçekleştirilmiştir. Yeni uluslararası iletişim düzeni bakımından öze dönülmesinin önemine değinilen bu toplantıdan bir yıl sonra, Haziran 1991’de 14 ülkeden temsilcilerin katıldığı üçüncü MacBride Yuvarlak Masa toplantısı ise İstanbul’da yapılmıştır. Bunu Brezilya’nın Sao Paulo şehrinde gerçekleştirilen dördüncü MacBride toplantısı izlemiştir. Beşinci MacBride Yuvarlak Masa toplantısı, 1993 yılının Haziran ayında İrlanda’nın başkenti Dublin’de yapılmıştır.¹⁸⁸ “Bu toplantıda, dördüncü toplantıda da ele alınan 1991 Körfez Savaşı, Sovyetler Birliğinin Dağılması, Doğu Avrupa haritasının yeniden düzenlenmesi bakımından ortaya çıkan yeni dünya düzeni üzerinde durulmuştur. Bu düzenin temelinde tek süper güç olarak kalan ABD’nin ekonomik ve siyasal konumu, silahsızlanmaya karşın askeri gücünün dünyada yeniden konuşlandırılması, iletişimde görülen ticarileşme, küreselleşme, homojenleşme öğeleri ile bunların birbirleriyle etkileşimleri de tartışılmıştır.”¹⁸⁹ MacBride Yuvarlak Masa toplantılarına Dublin’i takiben 1994 yılında Hanolulu Havai’de, 1995’de Tunus’ta, 1996’da Seoul’de, 1997’de ABD Colorado’da, 1998’de Avusturalya’da, 1999’da ise Singapur’da devam edilmiştir. Örneğin, bunlardan 1997’de ABD Colorado MacBride Yuvarlak Masa Konferansı’nda büyük planlar ve bildirilerin eylemin yerini tutamayacağı vurgulanmış ve alternatif medyanın gerçek etkisini değerlendirmek ve yeni teknolojilerin geçerliliğini ortaya çıkarmak üzere araştırma yapılması gibi somut fikir ve yaklaşımlar ortaya konmuştur.¹⁹⁰

UNESCO tarafından yeni dünya bilgi ve iletişim düzeni üzerindeki tartışmalar (özellikle MacBride Raporu) sonradan farklı yorumları ortaya çıkarmıştır. Bu tartışmalar bazı düşünürlere göre az gelişmiş ulusların içlerini boşaltma ve

¹⁸⁷ R. Bülbul, **a.g.e.**, s. 60

¹⁸⁸ R. Bülbul, **a.e.**, s. 60 -61

¹⁸⁹ R. Bülbul, **a.e.**, s. 60 -61

¹⁹⁰ Ş. Tekinalp, **Camera Obscura’dan...a.g.e.**, s. 229 -230

rahatlama sübapları görevini yapmış; bazıları ise bu tartışmaların yasa ve yönetmeliklerin hazırlanmasında yol gösterici olduğunu savunmuştur. Bu düşünürlerden biri Jeffrey C. Andy, MacBride Raporu'nun başarısızlığı konusunda yorum yaparken, toplumların iletişim teknolojilerine kavuşmasının her zaman için olumlu sonuç vermediğini ve teknolojik gelişmeleri geriden takip eden toplumlara teknoloji dağıtılması önerisini onları yatıştırmak için önlerine atılan bir kemik görevini yaptığını belirtmekte ve aslında iletişim teknolojilerinden doğru yararlanmanın “açık diyaloga, ekonomik refaha ve insanların mutluluğu” faktörlerine bağlamaktadır. Büyük medya tartışmasının bitmediğini vurgulayan eleştirmen Nordenstreng, MacBride Komisyonu tarafından öne sürülen fikirler ölse de tartışma terimlerinin ölmediğini, değiştiğini savunarak sivil toplum örgütleri, alternatif yayınlar vs. girişimlerle tartışmaların daha sesli bir biçimde sürdüğünü belirtmektedir. Diğer düşünürler Hancock ve Hamelink ise raporda sunulan önerilerin kırılğan bir uyumu yansıttığını ve önerilerin iletişimin bütün olarak kavranmasını sağlayacak biçimde kaynaşmadığı veya kaynaştırılamadığı yorumunu getirmektedir.¹⁹¹

Sonuç olarak, dünya iletişim düzeninde oluşan dengesizliklerin çözümü için atılan en önemli adımın UNESCO çerçevesinde MacBride Komisyonu tarafından hazırlanan Rapor kendini kanıtlasa da, bu komisyon, ABD ve İngiltere'nin “serbest enformasyon akışı” ilkesini savunmaları vs. gibi engelleyici nedenlerden dolayı asıl amacına ulaşamamıştır. Yine de, bu raporun dünya kamuoyunda güçlü rezonans etkisi yaptığı bilinen bir gerçektir.

2.2.2.2. MACBRİDE KOMİSYONU DIŞINDAKİ ÇALIŞMALAR

¹⁹¹ Ş. Tekinalp, **a.e.**, s. 228- 229

UNESCO'nun girişimi ile uluslararası iletişim alanında ses getiren MacBride Komisyonu Raporu dışında yine UNESCO çerçevesinde birtakım toplantı ve konferanslar düzenlenmiş, dengesiz enformasyon akışı sorunu defalarca gündeme getirilmiştir.

Yeni uluslararası iletişim düzeninin kurulması konusunu içeren ilk toplantı Mart 1976'da Tunus Toplantısı'dır. Daha sonra, 1976'da Honolulu'da, aynı yıl Meksika'da, Yeni Delhi'de, Tunus'da ve Kolombo'da yapılan toplantılarda yeni uluslararası iletişim düzeni ile ilgili alınan kararlar daha da pekiştirilmiştir.¹⁹² Daha sonra 1978 yılında Paris'te yapılan UNESCO'nun 20. Genel Konferansı'nda Yeni Evrensel Habercilik ve İletişim Düzeni'nin kurulması ilkesi, çalışma programına alınmıştır. Burada genel olarak iletişim alanında ülkeler arası eşitsizliklerin ve dengesizliklerin kaldırılması ve daha dengeli ve özgür bir haber dolaşımının sağlanması üzerinde durulmuştur.

UNESCO tarafından yapılan önemli çalışmalardan bir diğeri ise 1982 yılında çıkartılan Roma Bildirgesi'dir. Bu bildirgede, iletişimin demokrasi ve gelişmede uygulanması vurgulanmış, yeni uluslararası iletişim düzeninin dünyada çoğulcu bir iletişim sisteminin kurulmasına yönelik bir süreç olduğu, ayrıca bu düzenin Kuzey-Güney ya da Doğu-Batı iletişim ilişkilerine çözüm getirmeye yönelik bir düzen olmadığı, insanlığın tüm iletişim sorunlarını kapsayan bir alan olduğu üzerinde durulmuştur.¹⁹³ Roma Bildirgesi'nden bir yıl sonra, Eylül 1983'de Avusturya'nın Iglis kentinde Birleşmiş Milletler ve UNESCO'nun ortaklaşa düzenledikleri yuvarlak masada ise daha çok gözlem ve uyarıların açıklanmasıyla yetinilmiştir.¹⁹⁴ Bu toplantıda ise daha çok aşağıdaki ayrıntılar üzerinde durulmuştur: "Yeni Evrensel Habercilik ve İletişim Düzeni diye kesin ve somut bir düzen yoktur. 'Yeni bir Evrensel Habercilik ve İletişim Düzeni' diye esnek, ilkeleri ve içeriği tanımlanmamış bir kavram vardır. Bu 'evrensel' bir düzendir, 'uluslararası' bir düzen değildir. Haber dolaşımından, yalnız gelişme yolundaki ülkeler değil, gelişmiş ülkeler de

¹⁹² İ. Adil, **a.g.e.**, s. 31

¹⁹³ O. Tokgöz, **a.g.e.**, s. 33

¹⁹⁴ O. Tokgöz, **a.e.**, s. 33

yakınmaktadır.”¹⁹⁵ Daha önceki paragraflarda da değindiğimiz gibi bazı gelişmiş Avrupa ülkeleri bile ABD medya emperyalizminden, iletişim alanında ABD egemenliğinden şikayet etmişlerdir.

Iglis toplantısını takiben UNESCO’nun 1983’te Paris’te yaptığı Genel Konferansı’nda, yeni uluslararası iletişim düzeni konusunda uzlaşma sağlanırken, bu konuyla ilgili tasarılar tartışmalara yol açmadan onaylanmıştır. Bunun üzerine, ABD, 1984 yılının sonundan itibaren UNESCO’dan çekileceğini açıklamıştır.¹⁹⁶ Bunu takiben önce ABD, ardından da İngiltere UNESCO’dan çekilmiştir. “UNESCO içindeki savaşı yitirmiş görünmekle birlikte, ‘özgür ve dengeli bir haber akımı’ istemi biçimini alan ‘Yeni Dünya İletişim Düzeni’ çağrısı günümüzde güncelliğini her zamankinden daha büyük bir önemle korumaktadır. Çünkü ileri sürülen savların tersine yeni gelişen uydu, bilgisayar, kablo gibi teknolojik olanaklar daha kapsayıcı tekelleşme eğilimleri ve daha dengesiz bir haber ve program akımı getirmektedirler.”¹⁹⁷ Yani, burada teknolojik gelişmeler ve teknik olanakların dünya genelinde daha da artması aslında tek yönlü enformasyon akışını hızlandırmakta ve pekiştirmektedir. Bu yüzden de gelişmiş batı, üçüncü dünya ülkelerine yönelik teknolojik yardım ve destekle sorunun çözüme kavuşacağı fikrini savunmaktalar.

Görünen o ki, uluslararası enformasyon dolaşımında tek yönlü akış sorununun çözümü konusunda çalışmalar UNESCO çerçevesinde yoğunlaşsa da, geçen asrın sonlarında UNESCO’nun bu anlamda etkinliği azalmıştır. Bu da haliyle dengesiz enformasyon akışının merkezinde yer alan yönlendirici güce sahip gelişmiş kapitalist ülkelerin lehine bir durum oluşturmaktadır.

¹⁹⁵ İ. Adil, **a.g.e.**, s. 32

¹⁹⁶ O. Tokgöz, **a.g.e.**, s. 33

¹⁹⁷ E. İlal, **a.g.e.**, s. 108

2.2.3. UNESCO DIŞINDA GELİŞEN ÇALIŞMALAR

Önceki paragraflarda da gördüğümüz gibi uluslararası iletişim düzeninde oluşan dengesizliklerin çözümü konusunda yapılan çalışmaların merkezinde uluslararası bir örgüt olarak UNESCO durmaktadır. Ancak bu meseleye UNESCO dışındaki bazı kurum ve kuruluşlar da ilgi göstermiş, hatta soruna şahsi düzeyde akademik yaklaşımlar da olmuştur.

Dünya enformasyon akışının dengesizliği konusuna eğilen UNESCO dışındaki çalışmalardan biri de Maitland Komisyon Raporu'dur. Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'nin (ITU) 1982'de Nairobi'de yaptığı toplantıda ilk defa iletişim altyapılarının ülkelerin sosyal ve ekonomik kalkınmasında önemli bir rol oynadığı kabul edilmiştir. Bu konuda araştırma yapmak için İngiliz Sir Donald Maitland başkanlığında bir komisyon kurulmuş ve komisyon ilk toplantısını 1983 yılının Ekim ayında Cenova'da yapmıştır.¹⁹⁸

Maitland Komisyon Raporu'nun sonuçları aşağıdaki gibidir: "1) ITU, bu toplantıda ilk defa teknik adamlar topluluğu dışında, ülkelerin gelişmesinde etkin rol oynayan bir kuruluş durumuna getirilmiştir. 2) Telekomünikasyon alt yapısının geliştirmekte olan ülkeler için yaşamsal olduğu kabul edilmiştir. 3) Gelişmiş ülkelere telekomünikasyon teknolojisi transferi için 140 geliştirmekte olan ülkeye yardımda bulunması istenmiştir. 4) Yeni bir dünya Telekomünikasyon Düzeni kurulması için çağrıda bulunulmuştur."¹⁹⁹

Buna rağmen ABD liderliğinde Batı'nın ITU'ye karşı baskısı Maitland Komisyonu'nun çalışmalarını da çıkmaza soktu. Böylece UNESCO'da olduğu gibi, ITU'daki girişimler de sonuç vermemiş ve tartışmalar 1990'lardan sonra giderek unutulmaya yüz tutmuştur. Bunun önemli nedenleri arasında uluslararası iletişim düzenindeki eşitsizliğe karşı gelen ve uluslararası örgütlerde bağlantısız ülkelere

¹⁹⁸ Ş. Tekinalp, **Elektronik Kitle İletişim... a.g.e.**, s. 125

¹⁹⁹ Ş. Tekinalp, **a.e.**, s. 125 -126

destek veren Sovyetler Birliği odağının dağılması da gösterilmektedir. Ancak 2000 yılına gelindiğinde G-8 ülkelerinin sayısal bölünmenin kapatılmasına ilişkin girişim başlatarak Okinawa Zirvesi'ni gerçekleştirmeleri de bu anlamda düşündürücüdür. Biraz daha geriye gidersek, II. Dünya Savaşı'ndan sonra geliştirilen modernleşme kuramlarının yerini 1970'li yılların sonundan itibaren enformasyon toplumu senaryolarının almaya başladığını görürüz. Artık sayısal uçurum enformasyon toplumuna giden yolda ABD'den Avrupa'ya kadar en önemli sorunlardan biridir. Bu erişim uçurumu enformasyon toplumu olarak adlandırılan toplumlarda “enformasyon zenginleri – enformasyon yoksulları” şeklinde iki parçalı toplum yaratma tehlikesini beraberinde getirmektedir. Okinawa Zirve bildirisinde sayısal bölünmelerin giderilmesi için başlatılacak uluslararası girişimin varolan uluslararası rejim ve piyasa mekanizmalarına uyumlu şekilde uygulanacağı yer almaktadır. Dolayısıyla başlatılacak girişim çerçevesinde çevre ülkelerin etkileşimli iletişim ağlarının yaygınlaşmasının G-8'lerin işine geleceği muhtemeldir. Çevre ülkeler ve bu ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında gelir dağılımından telekomünikasyon ve bilgi iletişim teknolojileri gibi araçların kullanımına kadar bir sürü farklılıklar mevcuttur. Dolayısıyla, G-8'lerin başlattığı türden sayısal eşitsizliği kapatma girişiminin başarı şansı iyice düşmektedir.²⁰⁰

Ayrıca, Yeni Düzen tartışmaları, ister istemez stratejik açıdan etkin bir uyanışa neden olmuştur. Bu gibi tartışmalar, International Advertising Associated (IAA), Amerika Basın Sahipleri Şirketi (SIP) gibi lobicilikte çok etkin olan ortak çıkarları savunma ağlarına toplumsal olmayan, ‘küresel’ olarak nitelenen bir meydan okuma için yeni kurumsal örgütlenme düşüncesi esinlemiştir. Sivil toplum örgütleri ağlarının 1974-76 yılları arasında, Nestle şirketinin Üçüncü Dünya'da süt tozu için yaptığı gösterişli reklam promosyon kampanyasını önlemek için yürüttüğü uluslararası başarılı boykot, bu girişimlerin önemli bir örneğidir.²⁰¹

²⁰⁰ Haluk Geray, **İletişim Teknolojisi, Uluslararası Birikim Düzeninde Yeni Medya Politikaları**, Ütopya Yayınları, Ankara, 2003, s. 134 -140

²⁰¹ A. Mattelart, **a.g.e.**, s. 90

Bir yapıtında çarpık enformasyon düzenine değinen ve geliştirmekte olan ülkeler için bazı öneriler sunan Shramm, şöyle yazmaktadır: “Geliştirmekte olan bir ülke kitle medyasının kullanım alanını çok iyi belirlemelidir. Her konudaki planların kitle medyasının gelişimi göz önünde tutularak yapılması gereklidir. Kişilerarası iletişim kurulmasında kitle medyasının sürekliliğine çok önem verilmesi gerektiğinin benimsenmesi gerekir. (...) Kitle medyasında geriye besleme (feed back) olgusunun gerçekleştirilmesine dikkat edilmelidir.”²⁰² Ancak işin uluslararası boyutu farklılık göstermekte, Shramm’ın vurguladığı geriye besleme süreci global düzeyde geçerliliğini yitirmektedir. Şu da bir gerçek ki, enformasyonun anında yerkürenin her yanına iletilmesi globalleşmenin hayati unsurlarındandır. “İletilen bilgi ve haberlerin kaynağına, içeriğine, diline ve söylemine baktığımızda çoğu zaman insan haklarına ve kamu yararına zarar verici, uluslararası dev bir iktidar odağı haline gelen piyasa ideolojisi doğrultusunda bir bilgilendirmenin söz konusu olduğunu görüyoruz.”²⁰³ – diyen Ragıp Duran, medyanın toplumdan koparak azınlık diktatörlüğünün hoparlörü haline geldiğini belirtmektedir.

Akademik alanda Noam Chomsky, Neil Postman ve Edward Said gibi aydınlar, egemen medyanın üretimini bilimsel yöntemlerle sorguluyorlar. Dev medya holdinglerine karşı, küçük, tematik ya da yerel medya organları hızla yaygınlaşmakta, egemen medyaya karşı koymaya çalışanların sayısı da gitgide artmaktadır. Bu konuda en çok dikkat çeken girişimler, medya profesyoneli-akademisyen-okur üçlüsünün bir araya gelerek gösterdikleri faaliyetlerdir. Bu tür faaliyetler son dönemlerde internette yaygınlık göstermektedir. Başta ABD, Kanada, İngiltere ve Fransa kaynaklı bu tür örgütlere “Medya Gözlemevi”, “Medya Sorgulama Merkezi”, “Medya Eleştiri Komitesi” ve “Medyanın Bekçi Köpekleri” gibi kuruluşları örnek gösterebiliriz. Bu tür komitelerde bağımsız gazeteciler, bağımsız akademisyenler ve medyadan şikayetçi olan yurttaşlar bir araya geliyor. Komite, grup, merkez, enstitü adı alan bu kuruluşların faaliyet alanlarını gözden geçirirken, en çok karşılaşılan sözcüklerin “doğruluk”, “tahrifat”, “haber gizleme”,

²⁰² B. Groombridge, *a.g.e.*, s. 81 -82

²⁰³ R. Duran, *a.g.e.*, s. 96

“nesnellik”, “denge”, “dürüstlük”, “demokrasi” olduğu anlaşılmaktadır ki, bu durum bile çağdaş egemen medyanın bu kavramlarla ne tür bir ilişkide olduğunu gösteriyor.²⁰⁴

Çarpık iletişim düzenine karşı İnternette faaliyet gösteren bu tür kuruluşlardan bazıları şunlardır:²⁰⁵ Accuracy in Media, AIM (Medyada Doğruluk); The Allodium; Broadcast Technologies (Yayıncılık Güreşi Teknolojileri); Fairness and Accuracy in Reporting, FAIR (Doğru ve Dürüst Habercilik); Jwatch (Japon Gözlemcisi); Medias Bias (Medyada Tarafgirlik); Media Studies Center (Medya İncelemeleri Merkezi); Media Filter (Medya Filtresi); News Study Group (Haber İnceleme Grubu); Paper Tiger TV (Kağıt Kaplan Televizyonu); The GLAAD Media Watch (GLAAD Medya Gözlemcisi); Newsweek Watch (Newsweek Gözlemcisi); Liberty Tree (Özgürlük Ağacı).

Bunların dışında dünyada iletişimin çarpık düzenine karşı farklı yöntemlerin de geliştirildiği göze çarpmaktadır. ABD’de kurulan TV Free America (Televizyonsuz Amerika) derneğinin faaliyeti ve daha 1970’lerde yayımlanan Jerry Mander’in “Televizyonu Ortadan Kaldırmak İçin Dört Gerekçe” kitabı örnek gösterilebilir. Mander, kitabında şu dört gerekçe üzerinde durmaktadır: Televizyon gözleri bozar, televizyon zekanızı geriletir, televizyon sizi toplumdan koparır, televizyon sizi gerçeklerden uzaklaştırır. Neil Postman, televizyonun on beşinci yüzyıldaki matbaanın değil, on dokuzuncu yüzyıl ortasında telgraf ve fotoğrafın devamı olduğunu ve bunun için de okuma yazma kültürünü genişletmediğini ve pekiştirmediğini, tam tersine okuma yazma kültürüne saldırdığını²⁰⁶ dile getirmektedir. Gerçekten de KİA arasında görselliği ile en etkili olan televizyon yayıncılığının küreselleşmesi, medya emperyalizmi etkisi oluşturarak ABD merkezli batılı güçler tarafından kullanılmakta, bu da dünya kültür çeşitliliğini olumsuz yönde etkilemektedir.

²⁰⁴ R. Duran, **a.e.**, s. 96 -98

²⁰⁵ R. Duran, **a.e.**, s. 98 -102

²⁰⁶ Neil Postman, **Televizyon: Öldüren Eğlence, Gösteri Çağında Kamusal Söylem**, Çeviren: Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 96

ABD'deki örgütlenme modelini benimseyen bir grup Fransız televizyon izleyicisinin oluşturduğu “Televizyonun İmhası Şebekesi” Fransızları haftada bir gün televizyon izlememeye çağırmıştır. Bunun sonucunda, altmış milyon Fransız'dan bir milyonunun bu çağrıya uyarak tam on iki hafta sonra televizyon alıcılarından kesin olarak kurtuldukları²⁰⁷ belirtilmektedir.

Bir kitabında küreselleşen kitle iletişim araçlarının yazılı kültürü çökerttiğini ileri süren Barry Sanders, bu çöküşle birlikte medyanın küreselleşmesi sürecinde meydana gelen bireysel ve toplumsal değişikliklerin yaşandığının altını çizerek, okulda ve evdeki eğitim sürecinin önemli olduğunu belirterek öykü anlatımı önerisini dile getirmektedir. Çünkü sözlü kültürde topluluğa ait her şeyin bir aktarım aracı olan öyküler ve öykü anlatıcılar çok önemlidir. Yazar, bilgisayarın öyküleri ve öykü anlatımlarının ortadan kalkmasına sebebiyet verdiğini de dile getirmektedir.²⁰⁸ Dolayısıyla eğitim konusu bu anlamda çok önemli yer tutmaktadır.

Uluslararası iletişimdeki dengesizliğe karşı Ahmet Kot, aşağıdaki bazı öğelerin hayata geçirilmesi gerekliliğini savunmaktadır:²⁰⁹ Bilgi kaynakları oluşturmak; Dijital teknolojilerin alternatifini hazırlamak; Kültürel çeşitliliği yaşatmak; Eğitici ve Uyarıcı Yaklaşımı Sürdürmek; Halkın Bağımsız Medya Kanallarını Oluşturmak, Desteklemek; Sivil Toplum Çıkışlı Girişimlerin Sesini Yükseltmek; Yeni Bir Paradigma Oluşturmak.

Medya emperyalizmine ve enformasyonun tek yönlü akışına ve bu gibi sorunlara karşı direnmenin yollarını “Medya Denetimi- Immediast Bildirgesi” adlı eserinde her detayıyla ortaya koyan Noam Chomsky, Immediast Bildirgesi'nin amacını açıklarken: “Medyayı engellemek için onunla doğrudan uğraşmak gerekir. İlk çalışmamız, medya ve seyirlik politikalarla yinelenen zor yöntemlerini ve kilit imgeleri nötralize etmek olmalıdır, nihai görevimiz ise ticari medyayı tamamen susturmaktır. Immediast Enternasyonalı bu temel kamu hizmetlerini sağlamak için

²⁰⁷ R. Duran, **a.g.e.**, ss. 29 -30

²⁰⁸ Sevim Kesim, “Küresel Medyadan Okuryazar Medyaya”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 16, 2003, s. 338 -339

²⁰⁹ A. Kot, **a.g.m.**, s. 921 -922

vardır.”²¹⁰ – demektir. Immediast, Medyanın devlet ve şirketler elinden alınarak halk denetimine geçmesini isteyen ve bunun için mücadele veren grubun adıdır.²¹¹ İletişimde dengesizliğe sebep olan egemen kuruluşlara karşı toplumu koruma ve bu dengesizliğin önüne geçme amacıyla Immediastlar tarafından oluşturulan 8 maddelik Immediast Yaklaşımı aşağıdaki gibidir: 1) Karşı-ticari basılı, görsel, işitsel, modern, aktivist ve iletişime dayalı medyanın üretilmesine, farklı türlerin birbirleriyle eşleşmesine ve güçlendirmesine katılmak; 2) Şirket ve Devlet medya denetiminin temel kaynaklarını, dinamiklerini ve etkilerini belgelemek. Akıl denetimi, davranış değiştirme ve imaj yaratımı yöntemlerini teşhir etmek; 3) Aldatıcı, bilgisizlendirici ve bilinçaltı medya etkisine karşı bağımsızlık kazanmayı ve kurtulmayı güçlendiren araç ve yöntemleri açıkça tartışmak. Tüm iletişim medyasında çözmek, üretmek ve yayımlamak üzere kamunun medya okuryazarlığını artırmak; 4) Kültürel anlatımlar, eğitim, şebeke çalışması ve direnişi yaratmak; 5) Radyo ve TV yayınlarında kamu egemenliğini ilan etmek; 6) Tüm kamu alanlarını hükümet, şirket ve iş dünyasının mesajlarından kurtarmak; 7) Tüm ticari yayın medyasının halka devri ve halk üretim kütüphanelerinin yaratılması; 8) Glasnost olarak kurtuluş: Demokratik halk kitle iletişim araçlarının ve medya ağının ortaya çıkışı.²¹²

Immediast Bildirge’de belirtilen bu maddeler başarılı bir şekilde uygulanırsa hem ulusal boyutta medya sorunlarının, hem de uluslararası alanda enformasyon akışındaki dengesizliğin çözümü ve daha demokratik bir iletişim düzeninin oluşumu hatırı sayılır derecede kolaylaşır.

2.3. İNTERNET VE ULUSLARARASI İLETİŞİM DÜZENİ

²¹⁰ Noam Chomsky, **Medya Denetimi – Immediast Bildirgesi**, Çeviren: Şen Süer, Tümmizanlar Yayınları, İstanbul, 1995, s. 26 -27

²¹¹ N. Chomsky, **a.e.**, s. 9

²¹² N. Chomsky, **a.e.**, s. 19

1990'lı yılların ortasından itibaren yaygınlık kazanan sanal dünya – İnternet, artık hayatımızın ayrılmaz bir parçasına dönüşmüş, dünyamız gittikçe kontrolü daha da zorlaşan bu mucize ağla çepeçevre sarılmıştır.

Bir eserinde internetin 2000'li yıllarda hızla tüm dünyaya yayılması ile dünyanın düzleştiğini vurgulayan Thomas Friedman şöyle yazıyor: “İletişimin giderek daha çok sanal alemde dolaşan ve dünyanın çeşitli yerlerindeki sunucularda depolanan baytlar haline geldiği bir dünyaya doğru gidiyoruz. Bu sanal alemin hiçbir hükümet kontrol edemez.”²¹³ Diğer taraftan ise internetin her ne kadar geleceğin iletişim ortamını oluşturacağı ve görsel işitsel yayınların interaktif olarak bu ortamda yayınlanabileceği düşünülse de bu süreç uzun bir zaman alacaktır.²¹⁴

Öte yandan, “küresel köy durumundaki dünyamızda, artık geleneksel olarak yerel ve uluslararası düzeylerde ortaya çıkan toplumsal, ekonomik, kültürel gelişme, değişim ve dönüşümlerin birbirlerinden ayrı ayrı düşünülmesi, değerlendirilmesi, farklı algılanması olası değildir.”²¹⁵ – diye yazan Suat Gezgin, insanlık tarihinde önemli bir değişimin yaşandığını ve “Sanayi Devrimi” çağının yerini “Enformasyon Çağı”nın aldığını, böylece “Sanayi Toplumu”nun yerini de “Enformasyon Toplumu”nun aldığını²¹⁶ vurgulamaktadır. 1969'da ABD Savunma Bakanlığı tarafından kurulan ve internet teknolojisinin atası olarak tarihe geçen Arpanet'in (Advanced Research Programme Agency) 1990 yılından itibaren “internet” adını alması ile internet iletişim ağının temeli oluşturulmuş ve bu internet olgusu tüm dünyada varlığını sürdüren küreselleşmeyi daha geniş bir kapsama alanına ulaştırmıştır.²¹⁷

²¹³ Thomas L. Friedman, **Yirmi Birinci Yüzyılın Kısa Tarihi, Dünya Düzdür**, Çeviren: Levent Cinemre, 2. Baskı, Boyner Yayınları, İstanbul, 2006, s. 215

²¹⁴ Ahmet Şahinkaya, “Televizyon Yayıncılığına Alternatif Teknoloji: MMDS”, **Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 10, Ekim 1999, s. 38

²¹⁵ S. Gezgin, **Medya ve Eğitimde...a.g.e.**, s. 77

²¹⁶ S. Gezgin, **a.e.**, s. 78

²¹⁷ Murat Özgen, “İnternet ve Türkiye’de İnternet Gazeteciliği”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 10, 2000, s. 58 -59

Dünya geneline baktığımızda iletişim teknolojilerinin dengesiz paylaşımında olduğu gibi, internet kullanıcıları bakımından da eşitsizlik gözlemlenmektedir. Örneğin, Avrupa ve Kuzey Amerika’da internet kullanımı en yüksek seviyesine ulaşmış ve bu gelişmiş ülkelerde 2003 yılında on-line kullanıcısı 500 milyon olmuş ve günümüzde de dünya genelinde internet kullanıcılarının %90’ı gelişmiş ülkelerdendir.²¹⁸ Bu durum da aslında dünya iletişim düzenindeki çarpıklığa yol açan faktörlerdendir. Oysaki bazı bilim çevreleri tarafından internet olgusunun gelecekte dünya genelindeki iletişim dengesizliğine alternatif teşkil edeceği düşünülmektedir. Her ne kadar ilerici ve demokratik bir iletişim ağının oluşturulmasında, özellikle ticari medyanın zorlamalarına maruz kalan kesimler için önemli bir alan açtığı düşünülen internetin gittikçe hızla ticarileşiyor olması hayalleri suya düşürmektedir. Çünkü, tekelleşmeler küresel medya üzerinde önemli bir etki yaratarak bunları dijital medya imparatorluğuna dönüştürecektir ki, tahmini olarak internet de ticari bir alana dönüşen dijital iletişim ağının yerini alacaktır. Ayrıca medya devleri arasında belki de en saldırgan tavrı sergileyen haber ağının sahibi Rupert Murdoch ile Microsoft’un sahibi Billy Gates’in internetin kitlesel kullanım sürecinin çok yavaş olacağı konusunda ortak fikre sahip olmaları medya ve iletişim endüstrileri arasında açık bir uzlaşımın ifadesidir²¹⁹ ki, bu da internetle ilgili “alternatif alan” gibi yaklaşımlara gölge düşürmektedir. Küresel seviyede oligopol yapıyı sekteye uğratacağı fikrinin aksine internetin bu süreçle bütünleşeceği ve internetin pazara sunulması gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki dengesizliği daha da artıracığına inanılmaktadır. En azından İngilizcenin resmi web dili olarak kullanılması ABD’li şirketlerin ve kullanıcılarının üstünlüğünü güçlendirmektedir.²²⁰

Her ne kadar yeni iletişim teknolojilerinin elde edilmesinin eşitliği ve katılımcılığı arttıracığı düşünülse de gerçekte bu teknolojiler eşitsizliği körükleyen

²¹⁸ S. Gezgin, **a.g.e.**, s. 139

²¹⁹ Robert W. McChesney vd. (Ed.), **Kapitalizm ve Enformasyon Çağı, Küresel İletişim Devriminin Politik Ekonomisi**, Çeviren: Nil S. Çınga vd., Epos Yayınları, Ankara, 2003, s. 32 -33

²²⁰ R. W. McChesney vd. (Ed.), **a.g.e.**, s. 35- 36

ticari sömürü yapıları ile işbirliğine yönelmiştir. İnternet de bu çerçevede değerlendirilmekte ve örneğin 1994 senesinde doğrudan internete bağlı bilgisayar şebekesine sahip hiç bir azgelişmiş ülkenin bulunmadığı vurgulanmaktadır. Diğer taraftan ise, 1996’da yaptığı 1.094 milyon dolarlık satışla dünyanın en büyük on-line servis sağlayıcısı olan America Online’nin, Knight- Ridder, Time Warner ve Turner Broadcasting gibi bazı medya şirketleri ile yaptığı anlaşmalar bu teknoloji (internet) - ticaret işbirliğine örnek olarak gösterilebilir. Ticari alandaki gelişmeler internetin gücünü, dünyadaki zengin bölgelerde pazarlama aracı olarak kullanılması için hızla artırmakta ve onu bu amaçla dönüştürmektedir.²²¹

İnternetin demokratik pratiği nasıl etkileyebileceği üzerine iki düşünce okulu bulunmaktadır. Bunlardan biri – insanların hükümetin karar alma süreçlerine doğrudan katılımına imkan vermesini, diğeri ise teknolojinin elit olmayan yurttaşlar için temsili daha karşılıklı kılmak üzere kullanılmasını istemektedir. İlk düşüncede artık temsilin gerekli olmayabileceği ve internetin “doğrudan demokrasi” için uygulanabilir oluşu yatmakta, ikinci düşünce ise temsili hala temel alarak yurttaşlar ve siyasal liderler arasındaki doğrudan iletişim kanalları temsilcilerin gündeminde, tartışmalarında ve aldıkları kararlarda daha yüksek sese izin vermektedir. Temsili demokraside bir gelişme söz konusu olsun olmasın, araştırmalar İnternetin bu ihtimalleri iki biçimde kolaylaştırabileceğini önermektedir: insanlar arasındaki yatay iletişimi ve insanlarla elitler arasındaki dikey iletişimi artırarak.²²²

Daha geniş bir kitleye daha düşük maliyetle bilgi ulaştırmak gibi önemli özelliğe sahip internet teknolojisinin demokratik unsurlarının hızla kaybolduğunu üzüntüyle dile getiren Özgür Konuşma İnternet Televizyonu’nun web yöneticisi ABD’li Manse Jacobi, iş çevrelerinin gelecekteki internet kullanıcılarının “edilgen tüketicilere” çevirme konusunda kararlı olduklarını belirtmekte ve İnternetin

²²¹ R. W. McChesney vd. (Ed.), **a.e.**, s. 97 -98

²²² Aylin Dağsalgüler, Erkan Saka, “Yeni İletişim Teknolojileriyle Habermas’ın Kamusal Alanı’nı Yeniden Düşünmek”, Derleyen: Özgür Yılmazkol, **Medya Okumaları**, Nobel Yayınları, Ankara, 2007, s. 169

yapısının 1995 yılından sonra değişerek hızla ticarileştiğini²²³ vurgulamaktadır. Ayrıca Jacobi, internete bağlananlar ile bağlanmayanlar arasındaki farklılığın sınıflar arasında hüküm süren ayrımlara ve sanayileşmiş ülkelerle Üçüncü Dünya ülkeleri arasındaki farklılıklara denk düştüğünü ve yeni teknolojilere, yani internete uyum sağlayamama gibi bir sorunun olduğunu da dile getirmektedir.²²⁴ Buna rağmen, en önemli haber kaynaklarından interneti şirket medyasına karşı alternatif olarak düşünen ABD’li köşe yazarı Charles Levendosky, internetin Endonezya’da Başkan Suharto’yu devirmek için öğrenciler tarafından kullanıldığını hatırlatmakta ve alternatif habercilik medyasının milyonlara ulaşma olasılığının İnternet’te varolduğunun altını çizmektedir.²²⁵ İnternet temelli yeni araçların ve yöntemlerin iki yönlü iletişim akışını güçlendireceği ve online oy verme, elektronik imza, internet üzerinden kamuoyu araştırmaları gibi yöntemlerle demokratik süreçlerin daha hızlı ve daha sağlıklı işleyeceği düşüncesinin temelinde yatan internet ile demokrasinin bütünleşeceği “elektronik demokrasinin” ideal bir model olduğu görüşüdür.²²⁶ Ancak bir başka görüş ise konuya farklı yaklaşmakta ve internet ile yeni iletişim teknolojileri sayesinde şirketlerin gazetecilik üzerindeki hakimiyetinin kırılmaya başladığı düşüncesini destekleyecek hiçbir kanıtın olmadığını savunmaktadır. “Her ne kadar yeni teknolojiler demokratik iletişim için büyük bir potansiyel taşıyorsa da, çözüm piyasaya bırakıldığı sürece internetin demokratik amaçlara hizmet etmesi beklenemez.”²²⁷

Paul Virilio “olabileceğin hem en iyisi, hem de en kötüsü” şeklinde nitelendirdiği interneti stratejik bir iletişim tekno-sistemi olarak görmektedir. Telekomünikasyonun gerçek zamanlı küreselleşmesi ile birlikte (ki, Virilio interneti bu durumun vahşi bir modeli adlandırmaktadır) enformasyon devriminin bir sistemli ihbarcılık devrimi haline geldiğini vurgulamakta ve dolayısıyla bu fenomenin basın

²²³ L. Foerstel (Haz.), **Medya ve Savaş Yalanları...a.g.e.**, s. 251 -252

²²⁴ L. Foerstel (Haz.), **a.e.**, s. 254

²²⁵ L. Foerstel (Haz.), **a.e.**, s. 263

²²⁶ G. Uluç, **a.g.e.**, s. 303

²²⁷ Noam Chomsky – Edward S. Herman, David Peterson- Justin Podor, **Medyanın Kamuoyu İmalatı, Medyanın Tekelleşmesi, Kitlelerin Yönlendirilişi ve Zorunlu İtaat**, Çevirenler: Adnan Köymen, Ebru Kalak ve d., Chiviyazıları Yayınları, İstanbul, 2004, s. 171

özgürlüğünün temelindeki meslek ahlakını yıktığı görüşünü benimsemektedir. Ayrıca, gerçeklikle ilgili şüpheler, haber kaynaklarının ve dolayısıyla kamuoyunun manipüle edilmesinin kontrolsüz şekilde artması gibi çeşitli işaretler gerçek enformasyon devriminin aslında “sanal dezenformasyon” devrimi olduğunu gösterdiğini ortaya koymaktadır.²²⁸ “İnternet ağının ve on-line servislerin promosyonu eşi benzeri görülmemiş bir ideolojik bulaşma olgusudur. (...) Burada şimdiye kadar “barış zamanında” hiç denenmemiş bir şey denenmekte, en büyük kamuoyu dönüştürme operasyonu düzenlenmektedir. Bu operasyon ulusların kültürünü olduğu kadar kolektif zekayı da hiçe saymaktadır.”²²⁹ İnternet alanında ABD’nin yönlendirici gücünü belirten Virilio, şöyle devam etmektedir: “Nihai bir tekelci manzara olan Siber Dünya sibernetik bir sömürgeciliğin aşırı büyümüş şeklidir. İnternetin her yeri birbirine bağlaması hem “siber bombanın”- geleceğin enformasyon otoyollarının, hem de ABD’nin kanatları altında NATO’nun genişletilmesinin ve Soğuk Savaş’ı andıran birçok yönlü yeni savunmanın kurulmasının habercisidir. Burada atomik caydırmanın yerini enformatik buzullaşma almaktadır.”²³⁰

İstatistik bilgilere göre tüm dünya genelinde internet kullanıcısı sayısı 1995 yılında yalnızca 30 milyon olmuş, bu rakam 2000 senesinde 400 milyona, 2006’da ise 1 milyara ulaşmıştır.²³¹ Çok etkili ve aynı zamanda karmaşık bir iletişim ortamı oluşturan dünya internet alanında hızlı bir gelişimin yaşandığı kullanıcı sayısının bu artışından da açıkça görülmektedir. Ümit ediyoruz ki, internet olgusu dünya iletişim düzeninde olumsuz değil, tek yönlü enformasyon akışına ve dengesiz iletişim düzenine alternatif teşkil ederek olumlu yönde demokratik ve eşitlikçi bir iletişim ortamının oluşumunu hızlandıracaktır.

²²⁸ P. Virilio, **a.g.e.**, s. 104 -105

²²⁹ P. Virilio, **a.e.**, s. 106

²³⁰ P. Virilio, **a.e.**, s. 129

²³¹ A. Dağsalgüler, E. Saka, **a.g.e.**, s. 170

2.4. ULUSLARARASI İLETİŞİMDEKİ DENGESİZLİĞE KARŞI ALTERNATİFLER

Dünya genelinde gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere yönelik gerçekleşen ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde olumsuz etki bırakan tek taraflı enformasyon akışının önüne geçmek ve uluslararası iletişimi yönlendiren egemen kuruluşlara direnmek için yeni iletişim düzeni anlayışı çerçevesinde alternatif kuruluşlar oluşturulmuştur.

Bunlardan ilki, 1964 yılında Peru, Arjantin ve Şili'nin teşebbüsü ile Latin Amerika ülkeleri arasında haber dolaşımını sürdürmek üzere kurulan Inter Press Service (IPS), 1971 yılından itibaren ise Latin Amerika dışına açılarak Yugoslavya haber ajansı Tanjug'un da desteğiyle başta Arap ülkeleri olmakla bağlantısız ülke ajanslarıyla işbirliğine gitmiş ve faaliyet alanını ve gücünü artırmıştır. IPS'nin ulusal haber ajanslarıyla yaptığı işbirliği anlaşmaları o ülkelerin doğası ve ekonomik güçlerine göre değişiklik göstermiştir. Ekonomisi güçlü ülkelere yapılan hizmet karşılığı ücret talep edildiği halde, örneğin Mozambik ve Angola gibi yoksul ülkelere ise alınan ücret sembolik olmuş ve hatta kurtuluş mücadelesi verme aşamasında olan kuruluşlardan ise hiçbir hizmet karşılığı alınmamıştır.²³² Bu da haberleşme alanında dünyada oluşturulan tekdüzeliliğe karşı alternatif teşkil eden bir kuruluşun amacına uygun davranışının en önemli göstergelerindendir.

Uluslararası haberleşmedeki dengesizliğe karşı kurulan bir diğer kuruluş ise PANA (Pan- African News Agency) Afrika Haber Ajansı'dır. 1961 yılından itibaren başlatılan kuruluş çalışmaları ancak 1979 yılında sonuç vermiş ve o yılda Adis – Ababa'da toplanan Afrika ülkeleri Enformasyon Bakanları toplantısında PANA'nın kurulması gerçekleşmiştir. Afrika birliğinin, dayanışmasının, bağımsızlığının korunması ve sömürgeciliğe, ırkçılığa, siyonizme ve her türlü baskıya karşı mücadele edilmesinin öngörüldüğü kuruluşun toplu sözleşmesinde, batılı haberleşme araçlarının

²³² Z. Özcan, **a.g.e.**, s. 113- 115

sebeap olduğu tek yönlü etkiden yakınılmış ve ekonomik-kültürel ve toplumsal gelişmenin bu etkinin kırılmasıyla mümkün olacağı kanısına varılmıştır. Merkezinin Senegal’in başkenti Dakar’da olan PANA, üç yıllık hazırlık aşamasından sonra 1982’de resmen faaliyete geçmiştir.²³³

PANA’nın dışında uluslararası habercilik düzeninde alternatif oluşturan kuruluşlardan biri de Bağlantısız Ülkeler Haber Ajansları Birliği (Pool of News Agencies of the Non Aligned Countries)’in resmen kuruluşu 1976 yılında Colombo (Seylan)’da yapılan Bağlantısız Ülkeler Zirve Konferansı ile gerçekleştirilmiştir. Bağlantısız ülkelerin eşit durumlardaki haber ajanslarının birbirlerinden üstün pozisyona geçmeyeceğinin de vurgulandığı anlaşma ile işbirliği sağlayan birliğin amaçlarından biri de haberleşme uydularının kolektif olarak satın alınabilmesi önlemlerini hızlandırmak ve birliği oluşturan ülkeler arasında haberin yanısıra radyo-televizyon programları, film ve kitap değişimi yapmaktır.²³⁴

Yukarıdaki alternatif haberleşme kuruluşları her ne kadar tek yönlü enformasyon akışına karşı etkili mücadele seçenekleri belirleseler de, daha 1983 yılı verilerine göre dünya genelinde günlük 30 milyon kelimelik haber dolaşımı içerisinde çok cüzi kalan haber alış verişi ile dünya habercilik alanında etkili olamamaktalar.

Bu gidişle çözüm yolu, alternatif düşüncenin oluşturduğu sistemin dünya genelini etkisi altında tutan en büyük uluslararası haber ajanslarını da kapsaması ile mümkün olacağı bir varsayım olarak aklımızdan geçmiyor da değildir. Bu da o dev ajansların kendi (ülke) çıkarlarını bir tarafa bırakıp genel dünya toplumu ve insan hakları çerçevesinde bir tutum içerisine girmesiyle mümkündür ki, bu da hayalden öte bir şey değildir.

Golding, küresel dengesiz iletişim düzenine alternatif olarak direniş biçimlerini beşe ayırmaktadır. Bunlardan ilki “pasif olmayan seyirci” direncidir ki,

²³³ Z. Özcan, **a.e.**, s. 116- 117

²³⁴ Z. Özcan, **a.e.**, s. 118- 119

burada seyircilerin aldıkları mesajlara karşı direnç gösterme kapasiteleri tartışılmakta ve seyirci özerkliğinin geliştirdiği direniş sıklıkla, romantikleştirilmiş bir aşırılık ve çoğunlukla tüketim üzerindeki dolaylı özerkliğin bir biçimi (üretimle bir ilgisi olmayan) olarak değerlendirilmektedir.²³⁵ İkinci direniş biçimi “yerel güç”te ise üçüncü dünyadaki birçok merkezlerin medya ürünlerinin önemli üretici kaynakları (ör: Mısır, Brezilya, Hindistan, Meksika vs.) haline geldikleri vurgulanmaktadır. Diğer alternatif direniş biçimlerinden “bölgecilik” ise, MacBride Raporu’nun vardığı sonuçlardan biri olan haber ajanslarının uluslararası dengesiz haber akışına karşı bölgesel işbirliğine gitme anlayışını kapsamaktadır. Bu biçimlerden dördüncüsü olan “iletişim politikası”, küresel kültürdeki şirket işbirliklerine karşı direnmek için gerekli olan her şeyin, ulusal politik forumlar aracılığıyla demokratik bir biçimde gerçekleştirilmesini içermektedir. Golding’in saydığı alternatif direniş biçimlerinden sonuncusu ise “farklı bir biçimde yaşamak” ilkesidir. Burada yerel ve demokratik kontrol altındaki alternatif medyanın öneminden bahsedilmektedir. Örneğin Amazon ormanlarında yaşayan Kızılderililerin çevrelerindeki yağmaya dikkat çekmek için videoyu kullanmaları, Güney Afrika’da yaşanan ırk ayrımına (Apartheid) yönelik alternatif gazetecilik, Chiapas’taki direniş hareketinin düzenlediği internet kampanyaları, Bolivya maden bölgelerinde yaşayan halk arasında sendika hakları ve temsili için yapılan radyo yayınları vs. gibi sayılabilecek alternatifler bu direniş biçimlerindendir.²³⁶ Özellikle Amerika ve Latin Amerika’da 1945’li ve Avrupa’da ise 1975’li yıllardan itibaren görülmeye başlayan alternatif radyoculuk, UNESCO’nun dünya genelinde dengeli iletişim düzeninin oluşturulması konusundaki bilinen çalışmalarını takiben Avrupa Konseyi’nin 1991 yılında aldığı 957 sayılı kararla uluslararası düzeyde desteklenmiştir. Kamusal bir radyo türü olarak demokratik anlatım biçimini uygulayan, dinleyicilerin yönetime ve program oluşturma sürecine katılımını sağlayan ve kar amacı gütmeyen alternatif radyoculuğun yayıncılık tarzları şunlardır: a) Kamusal Radyo: Kuzey Amerika ülkeleri ABD ve Kanada’da gelişmiştir; b) Halk Radyosu: Latin Amerika ve Batı

²³⁵ R. W. McChesney vd. (Ed.), **a.g.e.**, s. 101 -102

²³⁶ R. W. McChesney vd. (Ed.), **a.e.**, s. 103- 104

Avrupa'nın Latin kesiminde gelişmiş bir türdür; c) Özgür Radyo: Batı Avrupa'da yönetime ve politikacılara bir tepki olarak doğmuş ve "yerel –özel –derneksel radyo" şeklinde de tanımlanmaktadır; d) Eğitsel Radyo: Afrika ülkelerinde okuma yazma, gelişim ve kırsal bölgelerin hizmetinde kullanılan radyoculuktur; e) Topluluk Radyosu: Kuzey Amerika ve Avrupa ülkelerinde yerliler ve çeşitli azınlık grupları ve göçmenler tarafından kendi dil ve geleneklerini yaşatmaları maksadıyla oluşturulmuştur. Her ülkede farklı gelişim sürecinden geçen bu alternatif radyo türlerinin tamamının ortak özelliği tecimsel anlayışı kabul etmeyiştir.²³⁷

ABD'li antropolog ve Ortadoğu konusunda uzman haberci Barbara Nimri Aziz, uluslararası iletişimin dengesiz yapısına kardeş Arap ülkelerini alternatif kaynak olarak göstermektedir. Arap ülkeleri arasında diyalog ve değiş tokuşun çok yoğun olduğunu, aralarında haber akışının hızlı geliştiğini ve bu konuda en önemli unsurun da ortak Arap dili olduğunu vurgulayan yazar, uzun yıllar Ortadoğu'nun eğitim, medya ve yayıncılık merkezi olan Lübnan'ın da Arap dilinde yayıncılığın merkezine dönüştüğünü belirtmektedir. 22 Arap ülkesinin coğrafi yakınlığının da (bölge faktörü) önemini dile getiren yazar, yazılı basının dışında, yayınlarda klasik Arapça kullanıldığından radyoculuğun da bölge için önemli bir haber kaynağı olduğunu yazmaktadır. Ayrıca, son dönemlerde Arap gazeteleri ve diğer kitle iletişim araçlarının Batılı haber ajanslarına artık daha az dayandıklarını ve bunun da Amerikan ve Avrupalı haber kaynaklarına karşı yeni alternatifler geliştirmede önemli olduğunu belirten Aziz, habercilikte kaliteyi artırarak dünya genelinde muhabir ağı kuran Londra merkezli Suudi şirketi – MBC'yi (Ortadoğu Yayıncılık), ANN'yi (Arap Habercilik Ağı) örnek göstermektedir. Uluslararası habercilik kulübüne son yıllarda hızlı bir giriş yapan Katar şirketi El Cezire'nin de bir haber kanalı olarak dünyanın ilgisini çektiğini vurgulamaktadır. Arapça yayın yapmalarından dolayı bu ve bunun gibi yayın istasyonlarının CNN ve diğer batılı şirketlerle rekabet edebilirliklerini dile getiren yazar bölgenin bir diğer avantajının da örneğin, herhangi bir Arap televizyonunda Iraklı bir kameramanın, Lübnanlı bir asistanın, Mısırlı bir

²³⁷ Ersoy Soydan, "Dünyada Alternatif Radyoculuk", **Çevrimiçi:** <http://www.bianet.org/diger/arastirma1191.htm>, 01.09.2004

yapımcının ve Suriyeli bir yazarın oluşturduğu kadro zenginliğinden doğduğunu söylemektedir. Bu bölgenin genel iletişim olanakları, özellikleri ve avantajlarını sıralayan yazar uluslararası enformasyon akışının dengesizliğine ve varolan dünya iletişim düzenine Arap ülkelerinin bölgede alternatif teşkil edebileceğini ve bu konuda Arapların da habercilikte bir numara olarak gördükleri ve zengin medya kaynağına sahip Lübnan'ı merkez konuma oturtmaktadır.²³⁸ Yukarıda da bahsedildiği gibi, Katar'ın El Cezire televizyonu bir haber kanalı olarak dünyanın ilgisini çekmiş ve bu anlamda CNN'e karşı bir alternatif olarak da değerlendirilmektedir. Örnek vermek gerekirse eğer I.Körfez Savaşı CNN ile sembolleştiyse, II. Körfez Savaşı ise hem CNN, hem de El Cezire ile sembolleşti. 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin Afganistan'a başlattığı operasyonu dakika başı El Cezire kanalından takip etmesi (CNN de son gelişmeleri bu kanala bağlanarak duyuruyordu) sonucunda dünyanın ilgisini çeken El Cezire ile CNN II. Körfez Savaşı sürecinde adeta iki ayrı savaşı dünya kamuoyuna sundular. Örneğin, CNN, ABD ve İngiliz askerleri için "Koalisyon Güçleri" ifadesini kullanırken, El Cezire "İşgalci Amerikalılar"ı tercih etti. El Cezire, tahrip edilen yerleşim yerlerini, genellikle sivillerin mağduriyetini ön plana çekerken, CNN'in görüntülerinde hep Amerikan askerleri vardı. Özetle CNN'de devamlı yenilmeyen Amerikan askerleri göze sokulurken, El Cezire bütün dünyaya öldürülen, esir alınan askerlerin görüntülerini sansürsüz yayınlıyordu.²³⁹ Bu gibi karşıt durum örneklerinin sayını arttırabiliriz. Bütün bunların üzerine yeni dönemin CNN'inin El Cezire olduğu hakim görüş olarak bütün dünyada kabul edildi. Arap dünyasında medya ortamını tamamen değiştiren ve CNN tekeli kiran El Cezire'nin her hangi bir sihirli formülünün olmadığı ve sadece habercilik ve gazetecilik işlevini yerine getirerek bunu başarmıştır (R. Duran).²⁴⁰ Bu durumla farkını ortaya koyan El Cezire, yılların uluslararası tek haber kanalının (CNN) tekeli kırıdığını görüşüne dayanarak dünya iletişim düzeninin en azından bu alanında alternatif oluşturduğu söylenebilir.

²³⁸ L. Foerstel (Haz.), **a.g.e.**, s. 223 - 230

²³⁹ Faruk Can, **Bilgi Çağının Gündümlü Silahı: Medya**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005, s. 101- 104

²⁴⁰ S. Özbudun, G. Özgür, T. Demirel, **a.g.e.**, s. 115

Ayrıca, dengesiz iletişim düzenine alternatif oluşturması ve daha demokratik bir iletişim düzeni için kitle iletişim araçlarının da kullanılarak “insanı ön plana alan alternatif iletişim arayışı” olgusunu ileri süren Mina M. Ramirez: “gerçeğe, eyleme ve gerçeğin yansıtılmasına dayalı böylesi bir anlayış ve çaba alternatif siyasal, ekonomik ve iletişim düzeninin temelini teşkil etmektedir.”²⁴¹ - diyerek önerisini dile getirmektedir.

Her ne kadar bu gibi olumlu düşünceler geliştirilse de, dengesiz akışa alternatiflerin oluşturulması konusunda bugüne kadar tutarlı yöntemlerin gelişmediğini savunanlar da var. Bunlardan biri, gelişmiş ülkelere yönelik yayın yapan özel kuruluşların yerel değerleri yansıtsalar da Batı formatlı üretim dolayısıyla kültürel anlamda tek yönlü akışa alternatif bir yayıncılık arayışları olmadığı ve bazı medya kuruluşlarının ise zaten Batı kaynaklı sermaye üzerinde kurulduklarından dolayı bu yönde eğilimlerinin olmayacağını savunmaktadır.²⁴²

Uluslararası iletişim düzeninin çarpıklığına ve enformasyon akışının tek yönlü yapısına alternatif oluşturacak bir düzenin kurulması için yukarıda anlatılan örneklerde olduğu gibi, çok muhtemelen ki, gelecekte de yeni çözüm yolları üretilecektir.

2.5. YENİ ULUSLARARASI İLETİŞİM VE ENFORMASYON DÜZENİ ARAYIŞININ GENEL GÖRÜNÜMÜ

İletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi ve bu teknolojilerin özellikle geçen asrın ortalarından itibaren ekonomisi güçlü kapitalist ülkelerin elinde toplanması, iletişim teknolojilerinin dünya genelinde eşit olmayan dağılımı ve dolayısıyla

²⁴¹ Y. Kaplan (Der. ve Çev.), **a.g.e.**, s. 384- 386

²⁴² S. Kaypakoglu, **a.g.e.**, s. 128

enformasyon dolaşımında tek yönlü akışın egemenliği bu dengesizlikten etkilenen taraf olarak gelişmekte olan ülkelerin tepkisine neden olmuştur. Global iletişim alanında oluşan bu çarpık yapının fark edilişinden sonra yeni iletişim düzeni arayışına gidilmiştir.

1970'lerin başlarından itibaren ortaya atılan Uluslararası Yeni Enformasyon ve İletişim Düzeni olgusunu Thomas L. McPall şöyle tanımlamaktadır: “Yeni Uluslararası Enformasyon ve İletişim Düzeni, enformasyonun içeriğinde ve akışında daha eşit ve adaletli bir dengenin kurulmasını, ulusal iletişim politikalarının ulusal düzlemde gerçekleştirilebilme hakkının sağlanmasını ve son olarak da gelişmekte olan ülkelerin beklentilerini ve olaylarını daha doğru ve çarpıtmadan yansıtabilecek, uluslararası düzeyde iki yönlü enformasyon akışının gerçekleştirilmesini olanaklı kılmaya çalışan evrensel bir süreçtir.”²⁴³

Daha önce de belirttiğimiz gibi dünya iletişim alanında egemenliği ele geçiren ABD, gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelerin haber trafiğine daha fazla katılma yolundaki isteklerini, eleştirilerini dile getirdikleri uluslararası forumları, konferansları engelleme çabasına girmiş,²⁴⁴ 1984 yılında da UNESCO'dan çekilmiştir. Genellikle üç büyük ülkenin – ABD, Japonya ve Almanya hegemonyasının üstünlüğünün hissedildiği yeni dünya düzeni²⁴⁵ özellikle ekonomik yönden Yeni Uluslararası Enformasyon ve İletişim Düzenini etkilemektedir. Diğer taraftan 1970'li yıllarda, dengeli bir düzen arayışı içine giren tarafsız ülkeler 1974 yılında Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen'in kurulmasını önermişlerdir. Bu ekonomik düzenin kurulmasına ilişkin çalışmalara ise 1976'dan itibaren Yeni Uluslararası Enformasyon Düzenine ilişkin girişimler eklenmiştir.²⁴⁶ “UNESCO'nun 1970 yılında yapılan genel kurulunda, dünya iletişim araçlarında savaş ve ırkçılık propagandası yapılmasını yasaklamak gerekçesiyle öne sürülen, ancak daha sonra dünya iletişim düzenindeki dengesizliklerin düzeltilmesi için, boyutları giderek

²⁴³ Y. Kaplan (Der. ve Çev.), **a.g.e.**, s. 142

²⁴⁴ N. Rigel, **a.g.e.**, s. 71

²⁴⁵ Mehmet Yılmaz, **Emperyalizm ve Yeni Dünya Düzeni**, Uyanış Yayınları, İstanbul, 2000, s. 52

²⁴⁶ R. Bülbül, **a.g.e.**, s. 43

derinleşen bu tartışma, 1980’li yılların ortasına kadar sürmüştür. (...) Yeni küresel ekonomiler oluşurken, gelişmiş ülkeler için enformasyonun bütün dünyada engelsiz dolaşımı önem kazanmış, kapalı toplumlar ve azgelişmiş ülkeler kendilerini koruma gibi bir psikolojiye girmişlerdir. İşte YDİED tartışması da bu temel etkilerin üzerinde kurulmuştur. Bu büyük tartışma bir bakıma, Doğu ile Batı arasındaki 40 yıllık soğuk savaşın son cephesi, bir bakıma da insanlığın büyük bölümünü temsil eden, üçüncü dünya ya da güney ile zengin kuzey arasındaki yeni savaşın ikinci cephesini oluşturmuştur.”²⁴⁷

Tartışmaların çeşitli toplantılarla sürdüğü yılları takiben 1980’li yıllara gelindiğinde ise yeni uluslararası iletişim düzenini etkileyen bazı belirtiler gözlenmiştir. Bu belirtilerden birisi UNESCO’nun ve BM’lerin yeni uluslararası iletişim düzeninden “resmi” desteklerini çekmeleridir. Bir diğer belirti ise, MacBride Raporu’nda anlatılan küresel iletişimdeki çokuluslu denetimin acımasız şekilde artışı yer almıştır. Üçüncü olarak ise Batılı ülkelerin, BM katkısıyla da kendi yeni dünya düzenlerini kurma istek ve girişimleri gösterilebilir. Dördüncü belirti ise uluslararası kültürel kaygıların daha fazla ortaya çıkmasıdır. En son belirti ise, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinde gözlenen ekonomik ve siyasal değişikliklerdir. Bu belirtiler yeni uluslararası iletişim düzeninin geleceğini etkileyecek kadar önem arz etmekteydiler.”²⁴⁸

“Güney-üçüncü dünya ülkeleri ile Kuzey’deki- Batılı gelişmiş ülkeler arasında haber akışı açısından büyük bir dengesizliğin söz konusu olması; üçüncü dünya ülkelerine ilişkin haberlerin çarpıtılması; uluslararası haber ajanslarının haber alanındaki haksız ve ezici hakimiyeti; üçüncü dünya ülkelerinin birbirleri hakkındaki haberleri, değer sistemi, ideolojisi, önyargıları kısacası dünya görüşü kaçınılmaz olarak iletilen haberlere yansıyan yabancı Batılı ülkeler ve haber ajanslarına mensup gazetecilerden almak zorunda bırakılmaları”²⁴⁹ şeklinde Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni’nin kurulmasına ilişkin üçüncü dünya ülkelerinin şikayetlerini

²⁴⁷ R. Bülbül, **a.e.**, s. 45 -46

²⁴⁸ R. Bülbül, **a.e.**, s. 59

²⁴⁹ Y. Kaplan (Der. ve Çev.), **a.g.e.**, s. 202

özetleyen Paul A.V. Ansah, bütün bunların medya emperyalizminin doğmasına ve üçüncü dünya ülkelerinin gelişmiş batılı ülkelere zaten varolan bağımlılıklarını daha da pekiştirdiğine²⁵⁰ dikkat çekmektedir.

Yeni Uluslararası Enformasyon ve İletişim Düzeni hakkında görüşlerini dile getirdiği bir eserinde İrfan Erdoğan şöyle yazmaktadır: “YDEİD (Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni) tezi en özlü biçimiyle dünyadaki iletişim düzeninin dengesiz olduğunu, enformasyon akımının tek yönlü olarak çalıştığını, bunun ekonomik ve kültürel egemenlik ile birlikte gittiğini, enformasyonda koloniciliğin son bulması gerektiğini ve bunun için de yeni bir dünya ekonomik ve iletişim düzeninin zorunluluğu görüşü etrafında toplanmıştı. Tez büyük ölçüde ‘medya emperyalizmi’ tezinin bir yansıması biçimindedir. (...) Tartışmalar genellikle haber akımı, televizyon akımı, reklamcılık ve iletişim teknolojisi, uluslararası iletişim, uydu iletişimi ve kültürel egemenlik üzerinde toplanıyordu. Kapitalist güçler Amerika’nın önderliğinde UNESCO’ya ekonomik fonu ödememeye ve UNESCO’dan çekilmeye kadar giden şantajlı tepkide bulundular. 1984’de Amerika ve 1985’de de büyükanne İngiltere UNESCO’dan çekildi.”²⁵¹ 1989’a gelindikte ise, UNESCO’nun o zamanki Genel Direktörü Mayor’un “Yeni Dünya Enformasyon Düzeninin UNESCO’da artık yer almadığı” şeklinde haberi yayınlandı ve böylece UNESCO General Directory Amerikan tezi ve pozisyonunun destekleyicisi oldu.²⁵² Ve bu durum haliyle dünya iletişim düzenindeki dengesizliklerin tartışıldığı merkezi platform haline gelen UNESCO’ya ve onun saygınlığına gölge düşürmüştür. “Gerçi YDEİD tezi çerçevesindeki tartışmalarının ateşi söndürüldü, fakat henüz öldürülmüş durumda değil. UNESCO içindeki mücadele üçüncü dünya ülkelerinin Amerikan ideolojik egemenliğine tepkileri biçiminde devam etmektedir. UNESCO dışında, Inter-Press Service (IPS), Non-Aligned News Pool, Pan- African News Agency (PANA), Caribbean News Agency (CANA), Gulf News Agency ‘enformasyonun tek yönlü akımına’ karşı, daha doğrusu AP, UPI, AFP ve Reuters egemenliğine karşı,

²⁵⁰ Y. Kaplan (Der. ve Çev.), a.e., s. 202

²⁵¹ İ. Erdoğan, **İletişim Egemenlik... a.g.e.**, s. 332

²⁵² İ. Erdoğan, a.e., s. 333

aktif olarak haber alanında mücadele vermektedir.”²⁵³ Buna karşın, Batılı gelişmiş ülkeler, ifade ve yayın özgürlüğüne ters düştüğü gerekçesiyle yeni bir düzen arayışına belirli kalıpların dışında şiddetle karşı çıkmışlardır. Diğer taraftan ise, Batı yayınlarında gelişmekte olan ülkelerle ilgili haberlere az yer verilmesi ve bu “bilgi çağında” o ülkelerle ilgili Batıdaki bilgi azlığı düşündürücü bir konu²⁵⁴ olarak akıllarda açıklanması gereken bir soru da doğurmuyor değildir.

Doğrudan uydu yayını (DUY) uluslararası enformasyon ve iletişim düzeni tartışmasında en duyarlı konulardan biridir. DUY konusunda gelişmekte olan ülkelerin endişesi üç açıdan ele alınmaktadır: a) Yabancı tecimsel malların reklam etkisiyle tüketim gücü sınırlı olan halkı tüketime zorlaması; b) Gelişmekte olan ülkelerin politik ve sosyal düzenini yıkabilecek propaganda olasılığı; c) Ulusal kültürün dışarıdan gelen kültür ve değer yargılarıyla kimliğini kaybetmesi, ya da bozulması.²⁵⁵ Ama maalesef ne BM ve UNESCO, ne de uluslararası hukuk kurumları doğrudan uydu yayını sorununa bir çözüm getirememiş ve gelişmiş ülkelerin uzaya fırlattıkları uydu sayısı arttıkça sorun daha da karmaşık bir hal almıştır.²⁵⁶ “Üçüncü dünya ülkelerinin, Yeni Dünya Enformasyon ve İletişim Düzeni (NWICO) kurulması yolundaki yıllar süren istek ve çabalarının ardından (Ansah, 1991) UNESCO’nun 1978 yılında aldığı bir kararla tüm dünya ölçeğinde dengeli ve eşit bir enformasyon akışı sağlanması önerisine, bu durumun serbest Pazar mekanizmalarını altüst edeceği ve basın özgürlüğü ilkesiyle çelişeceği gibi gerekçelerle batılı ülkeler karşı çıkmışlardı (McPhall 1982). Bu tarihten dört yıl sonra 1982 yılında UNESCO Mexico City’de gerçekleştirdiği Kültürel Siyasalar Üzerine Dünya konferansından sonra bir rapor hazırlayarak raporda anahtar sözcük olarak kültürel kimlik kavramı kullanmıştı. Çeşitlilik içinde birlik üzerine oturtulan raporda buna ne ölçüde uyulduğu tartışma götürmekle birlikte bütün insanların ve

²⁵³ İ. Erdoğan, **a.e.**, s. 333

²⁵⁴ Ş. Tekinalp, **a.g.e.**, s. 101 -102

²⁵⁵ Ş. Tekinalp, **a.e.**, s. 110 -111

²⁵⁶ Ş. Tekinalp, **a.e.**, s. 110 -111

kültürlerin eşit olduğu ve birbirlerine saygı göstermeleri gerektiği ve ulusal kültürün meşruluğu vurgulanmıştı.”²⁵⁷

Örneğin daha önceleri “kamu yararı” ilkesinin hakim olduğu Avrupa yayıncılığında 1980’li yıllardan itibaren hukuki, ekonomik ve teknolojik değişimlerin karmaşık etkileşimi sonucu medya sanayilerinde muazzam karışıklıklar meydana geldi ve yeni medya düzeni diyebileceğimiz bir durumun esası oluştu. Böylece, kamu yararını gözeten düzenlemeden ekonomik ve girişimcilikle ilgili zorunluluklar dolayısıyla yeni bir düzenleme rejimine geçilmeye başlandı.²⁵⁸ Ve bu sadece Avrupa’da değil, tüm dünya iletişim alanına ticari yayıncılık anlayışının hızlı girişi sonucunda oluşan değişimler gereği bir zorunluluk haline geldi. “İthal programların serbest ve engelsiz dolaşımı – ki buna sınırları olmayan televizyon diyoruz- yeni düzenin büyük idealidir. Bu öyle bir idealdir ki, bunun mantığı nihai olarak küresel programlar ve küresel piyasalar oluşturulmasına varır- ve daha şimdiden ideali gerçek kılmaya çalışan küresel şirketlerin iktidarını görmekteyiz. Yeni medya düzeni, artık küresel bir düzen haline gelmeye başladı.”²⁵⁹ Bir taraftan Yeni Uluslararası Enformasyon ve İletişim Düzeni tartışmaları sürerken, diğer taraftan küresel şirketler dünya hakimiyetine oynamaktalar. Ve bu gerçek küresel oyuncuların amaçları stüdyoya sahip olmak ve ürün üretmek, toptan dağıtım yapmak ve donanım temin eden bir sistem kurmaktır. Bu özelliklerden ikisine sahip olmak kültürel hakimiyete soyunmak için yeterli olmaktadır. Hollywood stüdyolarının el değiştirmesi de zaten bu sebeptendir.²⁶⁰ Yeni Dünya Düzeni’nin belirleyici iki egemen değerinin piyasa ve medya olduğu söylenmekte ve 20. yüzyılın sonlarında meydana gelen siyasal, ideolojik ve medyatik değişim ve evrimi irdelerken, ulus-devletin yerini çokuluslu kapitalist şirketlerin, yurttaşların yerini de müşterilerin aldığı belirtiliyor.²⁶¹

²⁵⁷ M. Işık, **a.g.m.**, s. 42

²⁵⁸ D. Morley, K. Robins, **a.g.e.**, s. 28 -29

²⁵⁹ D. Morley, K. Robins, **a.e.**, s. 30

²⁶⁰ D. Morley, K. Robins, **a.e.**, s. 33

²⁶¹ R. Duran, **a.g.e.**, s. 15

Ragıp Duran, yeni dünya düzeninde iletişim araçlarının rolünü şöyle değerlendirmektedir: “Yeni Dünya Düzeni başta piyasa olmak üzere kendi değerlerini yerküre çapında yaygınlaştırmak için medyaya, iletişime ve bilgiye büyük önem veriyor. (...) Ancak, bilginin yaygınlaştırılması sürecinde medyanın ve iletişim araçlarının kullanımına çok yüzeysel de olsa biraz eleştirel bir şekilde yaklaştığımızda, medyanın aslında çokuluslu sermayenin medyası olduğunu ve neoliberalizm dışındaki hiçbir düşünceye hayat hakkı tanımadan, tek düşünceyi egemen kılmaya çalıştığını görüyoruz.”²⁶² McChesney’in de dediği gibi, küresel ticari medya, politikasızlaştırma sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır ve hedef kitlesini elit, üst orta sınıf olarak belirleyen ciddi bir gazetecilik anlayışı geliştirmiştir.²⁶³

Dünya genelinde oluşan çarpık iletişim düzeninin geleceği konusunda fikirlerini dile getiren Erdoğan, bu dengesizliğe karşı girişilen mücadelede en başarılı aşamanın 1970’li yıllar olduğunu, fakat bu verimlilikten doğan birçok kararların hayata geçirilmesinde başarısızlıkların görüldüğünü ve UNESCO’nun MacBride Raporu’nun bu konuda en verimli bir çalışma olmasına rağmen rafa kaldırıldığını²⁶⁴ vurgulamaktadır. Dört büyük haber ajansının dünya üzerinde haber akımını halen kontrolde tuttukları görülmekte, AP’nin durumunun sağlam olduğu, UPI’nin her zaman güçsüz düşme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı, AFP’nin devlet tarafından finanse edildiği ve güçlü olduğu ve dünyada borsa ve diğer ticari haberleri adeta rakipsiz yayınlayan Reuters’e bağımlılığın gittikçe arttığı²⁶⁵ belirtilmektedir.

Atilla Girgin, yeni iletişim düzeni arayışının aşamaları ile ilgili şöyle yazmaktadır: “Bu yeni düzen arayışının birinci aşaması, söz konusu ülkelerin haber ajanslarının özerkleştirerek, bağımsız hareket edebilme yetisine kavuşturulmasıdır. İkinci aşama teknik altyapıların güçlendirilmesi, akılcı bir iletişim ağı kurulmasıdır.

²⁶² R. Duran, **a.e.**, s. 16

²⁶³ R. W. McChesney vd. (Ed.), **a.g.e.**, s. 26

²⁶⁴ İ. Erdoğan, **Uluslararası...**, **a.g.e.**, s. 282

²⁶⁵ İ. Erdoğan, **a.e.**, s. 284

Son aşama ise gelişmekte olan ülkelerin benzer niteliklere kavuşmuş haber ajanslarının, kendi aralarında yoğun bir dayanışma ve işbirliğine gitmeleridir.”²⁶⁶

Dünya genelinde iletinin akışı ile ilgili geleceğe dönük bir değerlendirme yapan Erdoğan’ın da dediği gibi: “Amerikan pazar hakimiyeti satışlarında Avrupa ve Japonya’nın artan etkisiyle karşılaşsa bile, ideolojik hakimiyeti daha da yaygın ve belirgin hale gelecek. İleti ürünleri hangi ülkede üretilirse üretilsin ideolojik ve yapısal bakımdan ‘Ben Amerikalıyım’ diye bas bas bağırmaya devam edecek.”²⁶⁷ Uluslararası iletişim düzeninde yıllardır süren yeni yapılanma arayışının bu gidişle Erdoğan’ın da vurguladığı gibi iletişim dünyasının Amerikanlaşmasının önünü alamayacağı görülmektedir.

Üçüncü dünya ülkelerinin uluslararası arenada dengesiz iletişim akışı sorununun aşılması açısından sesine çevrilen “UNESCO, demokratik ülkelerin basınına; Brejnev, Kaddafi ve Humeyni tarafından hazırlanan kuralları benimsetmeye çalışıyor suçlamalara yol açtı. YEİD, ‘yeni sansür edilmiş enformasyon düzeni’ olarak nitelendi.(Elio Comarin)”²⁶⁸ Böylece 1975 yılında UNESCO tarafından ortaya atılan Yeni Enformasyon ve İletişim Düzeni (YEİD), BM Enformasyon Komitesi, “Yeni Düzendeki” daha karmaşık olan bu kavramdan vazgeçince BM tarafından 1990 Mayıs’ında kesin olarak hasıraltı edildi.²⁶⁹

Yeni Uluslararası Enformasyon ve İletişim Düzeni arayışında tek yönlü enformasyon akışından etkilenen ülkeler, çift yönlü, eşit, dengeli ve daha demokratik bir yapının oluşmasından ötürü daha çok çaba sarfetmekte. Bu yeni iletişim düzeninin oluşumu süreci UNESCO bünyesinde tartışmalara sebep olmuş ve MacBride Komisyon Raporu’nda düzenin geleceğinin bir bakıma temelleri atılmıştır. Gel gör ki, uzun tartışmaların sonucunda iletişim dünyasının merkezinde yer alan ABD ve batılı ülkelerin baskılarına maruz kalarak konuyla ilgili merkez kale

²⁶⁶ A.Girgin, **a.g.e.**, s. 66

²⁶⁷ İ. Erdoğan, **a.g.e.**, s. 293

²⁶⁸ Jean-Marie Charon (Der.), **Medya Dünyası**, Çev: Oya Tatlıpınar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 205

²⁶⁹ J-M. Charon, **a.e.**, s. 204

görevini üstlenen UNESCO maalesef etkisiz bırakılmış ve en önemli belge MacBride Raporu da maalesef rafa kaldırılmıştır.

3. BÖLÜM

ULUSLARARASI ENFORMASYON AKIŞI BAĞLAMINDA AZERBAYCAN'IN DURUMU

3.1. AZERBAYCAN'DA GÖRSEL-İŞİTSEL YAYINCILIK VE HABERCİLİĞİN GELİŞİM SÜREÇLERİ

19. Yüzyılın ilk yarısında Azerbaycan toprakları (1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Anlaşmaları ile) Çar Rusya'sı ve İran arasında ikiye parçalanmıştır. Kuzeyi Çar Rusya'sının, Güneyi ise İran'ın terhibine dahil edilmiştir. Her ne kadar 1918-1920'li yıllar arasında Kuzey Azerbaycan bağımsızlığını ilan etse de (Azerbaycan Demokratik Halk Cumhuriyeti), 1920 işgali ile 70 sene Sovyetler Birliği esaretinde kalmış ve nihayet 1990 yılında Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, birliği oluşturan diğer ülkeler gibi bağımsızlığını elde etmiştir.

Bu 70 sene boyunca her alanda olduğu gibi Azerbaycan kitle iletişim alanında da merkez Moskova yönetimine bağlı Sovyet ideolojisi doğrultusunda çıkarların gözetildiği bir yayıncılık anlayışı hakim olmuştur. Bu durum Sovyetler Birliği'nin çöküşüne kadar devam etmiş ve 1990'lı yıllardan sonra Azerbaycan görsel-işitsel yayıncılığı ve haberciliği yepyeni ve daha farklı bir döneme girmiştir.

3.1.1. AZERBAYCAN BASIN TARİHİNİN TEMELİ: “EKİNCİ” GAZETESİ

Azerbaycan'da gazetecilik denince ilk akla gelen Hasan Bey Zerdabi'nin İkinci gazetesidir. Her ne kadar çalışmamız yazılı basını kapsamasa da, ülkenin

habercilik tarihinde tuttuğu yer bakımından Azerbaycan'ın ilk gazetesi hakkında genel bilgi vermek yerinde olurdu.

Azerbaycan'da basın yayın tarihi Çar Rusya'sı döneminde 19. yüzyılın ikinci yarısında çıkan Ekinci isimli gazeteyle başlamaktadır. Ekinci gazetesinden önce, o dönemde Kafkasya'nın medeni merkezi sayılan Tiflis'te 1828 yılında çıkartılan ve Kafkasya bölgesinin ilk Rusça gazetesi olan Tiflisskie Vedomosti, 1829'da Gürcüce, 1830'da Farsça, 1832 senesinde ise diğerleri ile birlikte Azerbaycan dilinde Tiflis Ehbarı (Tiflis Haberleri) adı altında da çıkartılmıştır.¹ Tiflisskie Vedomosti gazetesine bağlı bir ek olarak çıkartılan bu gazete (her ne kadar Bakü merkezli olmasa da) Azerbaycan dilinde çıkan ilk gazete olarak nitelendirilebilir.

Sadece Kafkasya'da değil, İran ve Türkiye'de de okunan ve 1932 yılının Ocak ayında ilk sayısı çıkan Tiflis Ehbarı 1833 senesinin başlarına kadar yayınıni sürdürmüş ve bu gazeteyi, 1838 senesinde yine Tiflis'te Rus dilinde yayınlanan Zakavkazski Vestnik gazetesine bağlı Kafkas'ın Bu Tarafının Haberi adlı Azerbaycan dilinde çıkartılan gazete izlemiştir.²

İster Tiflis Ehbarı, isterse de Kafkas'ın Bu Tarafının Haberi gazeteleri Azerbaycan basın tarihinin temelini oluşturmaları da, bu temele giden yolda önemli birer adım olarak tarihe geçmişlerdir.

O dönemin genel değerlendirmesini veren bir yazar şöyle yazmaktadır: “19. yüzyılın birinci yarısında Tiflis Kafkasya'nın merkezi şehri sayılsa da, 19. asrın ikinci yarısından sonra Bakü uyanışın, başkaldırışın merkezi oldu.”³ O dönemin Azerbaycan'ında bilim ve medeniyet alanının gelişmesinde öne çıkan isimlerden biri, Azerbaycan'da süreli yayınların başlangıcını oluşturan Ekinci gazetesinin kurucusu Hasan Bey Zerdabi idi.

¹ Neriman N. Zeynalov, **Azerbaycan Matbuatı Tarihi I**, Azerbaycan Devlet Üniversitesi Yayınları, Bakü, 1973, s. 7 -8

² N. Zeynalov, **a.g.e.**, s. 10

³ Azer Aliyev, **Mirza Celil ve Azerbaycan Matbuatı**, ELM Yayınları, Bakü, 2005, s. 11

Hasan Bey Zerdabi'nin önderliğinde Azerbaycan'da ana dilde bir gazetenin çıkartılması mücadelesi tam 7 yıl sürmüş ve nihayetinde Çar hükümeti 1875 senesinde gazetenin yayına başlamasına izin vermiştir. Bunu takiben 1875 yılının 22 Temmuz'unda Ekinci gazetesinin ilk sayı çıkmış ve Azerbaycan'da ilk milli ulusal gazete yayınına başlamıştır. Bu gelişme bütün Kafkasya'da büyük ilgi ile karşılanmıştır.⁴

Toplam 56 sayı çıkan Ekinci gazetesinin çeşitli sebeplerden dolayı 1877 senesinde yayını durdurulmuştur. Bir taraftan resmi denetim ve hükümet baskısı, diğer taraftan Rus-Türk Savaşının başlaması⁵ bu sebepler arasında gösterilmektedir. O dönemde ülkenin demokrat ruhlu ilerici aydınlarını kendi etrafına toplayan Ekinci gazetesinin genişleyen gücünden çekinen Çar Emperyalizmi'nin baskısı zaten maddi sorun yaşayan gazetenin kapatılmasının en birincil sebebidir kuşkusuz. Azerbaycanlı yazar Mirza İbrahimov, bir yazısında Ekinci gazetesinin kapatılmasından dolayı duyduğu üzüntüyü şöyle ifade etmektedir: “Bu ilerici Azerbaycan gazetesi zulüm ve baskı, cehalet ve nadanlık, haksızlık ve zorbalık düzeninde tatlı bir umut, zayıf bir kırılcım gibi zulmet içerisinde parlayarak söndü.”⁶

O dönemin zor şartları altında (yetersiz teknik olanaklar vs.) faaliyetini sürdüren Ekinci gazetesinin haber ve bilgilendirme fonksiyonları hep ön planda tutulmuştur. Gazetede yayınlanan enformasyonun içeriksel zenginliğine ve coğrafi genişliğine önem verilmiştir.⁷ Gazetenin içerik açısından oluşturulan farklı bölümleri de bunu açıkça göstermektedir. Öncesinde “Dahiliye”; “Ekin ve Ziraat Haberleri”; “İlmi Haberler”; “Taze Haberler” olarak farklı bölümleri kapsayan gazeteye sonralar bir de “Mektubat” bölümü eklenmiş ve gazete yayın hayatını bu 5 bölüm çerçevesinde son sayına kadar sürdürmüştür.⁸ Gazetenin haber ve bilgilendirme işlevine önem verdiği ve yayın hayatı boyunca dönemin Azerbaycan'ında

⁴ N. Zeynalov, **a.g.e.**, s. 13

⁵ N. Zeynalov, **a.e.**, s. 34 -35

⁶ A. Aliyev, **a.g.e.**, s. 27 -28

⁷ Cihangir Memmedli, **Gazeteciliğin Çağdaş Gelişim Eğilimleri**, ELM Yayınları, Bakü, 2006, s. 54

⁸ N. Zeynalov, **a.g.e.**, s. 13 -14

enformasyon boşluğunu doldurmaya çalıştığı yukarıdaki bölüm başlıklarının isimlerinden de kolayca anlaşılmaktadır. Bu da, Ekinci'yi Azerbaycan tarihine kazandıran Zerdabi'nin bilgi birikiminin ve dünyaya aydın ve demokratik bakışının bir sonucu idi.

Azerbaycanlı bilim adamlarından Hüseyinov, Ekinci gazetesi hakkında bir değerlendirmesinde, gazetenin o dönemin şartlarında uluslararası gazetecilik deneyiminden yola çıkarak özgür irade ile basın faaliyetini sürdürdüğünü ve hiçbir zaman kaynağı belli olmayan enformasyona sayfalarında yer vermediğini⁹ belirterek, Ekinci'nin habercilik ve bilgilendirme anlayışını gözler önüne sermektedir.

Azerbaycan basını o dönem içerisinde Bolşevik işgaline kadar Ekinci gazetecilik yolunu izlemiş ve bu özgür ve ilkeli gazetecilik anlayışı Komünist rejimi döneminde merkezi anlayış ve yapı nedeniyle bozuntuya uğramıştır. Tek merkezli gazetecilik anlayışının Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan basını (özellikle habercilik bakımından) üzerindeki etkisi ve ona verdiği yön hakkında (her ne kadar çalışmamız ülke basınına kapsamasa da) gerekli hallerde çalışmamızın ileriki aşamalarında yer verilecektir.

“Gerçek anlamda milli düşüncemizde, milli kültürümüzde, toplumsal düşünce tarihimizde büyük bir inkılâp yapmıştır(...) İmparatorluğun eyalet politikasındaki bin türlü engeli aşabilmek beceriden çok fiziki dayanıklılık ve cesaret gerektiriyordu”- diye Ekinci gazetesi ve onun naşiri Zerdabi ile ilgili düşüncelerini dile getiren Cihangir Memmedli, şöyle devam etmektedir: “Gazetenin enformasyon coğrafyası, enformasyon çeşitliliği bugün de bizi hayran bırakmaktadır. Bizim şimdilerde dilimizden düşürmediğimiz bednam emperyalizm siyasetinden Ermeni – Müslüman ilişkilerine, bilimsel haberlerden süt ürünlerinin üretimine kadar bütün problemler

⁹ **Elektron Medya: Yasal Düzenleme ve Deneyim**, Hazırlayan: Eflatun Amaşov, AJMK Azerbaycan Gazeteciler Koruma Komitesi Yayınları, Bakü, 2002, s. 17

onun sayfalarında boy göstermiştir. Azerbaycan gazeteciliğinin sonraki nesli Ekinci enformasyon mektebini kendisine yol seçmiştir.”¹⁰

Bu yüzden olsa gerek, Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra Ekinci gazetesinin yayına başladığı 22 Temmuz, her sene Azerbaycan’da milli basın günü olarak kutlanmaktadır.

Ekinci gazetesi kapatıldıktan iki yıl sonra, 1879 senesinin Ocak ayında yayına başlayan Ziya gazetesi, (76 sayıdan sonra gazetenin adı Ziyayı Kafkasiye olarak değiştirilmiştir) 1884 yılına kadar yayınıni sürdürmüştür. Bunun yanı sıra 1883 yılında çıkartılan ve Azerbaycan basınının ilk dergi örneğini teşkil eden Keşkül, daha sonradan gazeteye çevrilerek yayınıni 1891’e kadar devam ettirmiştir.¹¹

Genel olarak baktığımızda 19.yüzyılın ikinci yarısında, özellikle 1870-1899 seneleri arasında Kafkasya’da toplam 56 basın organı çıkmıştır ki, bunlardan sadece 3’ü Azerbaycan Türkçesi’nde yayınlanmıştır. Bu gazete ve dergilerin 20’si Rusça, geri kalanları ise diğer dillerde basılmıştır.¹²

Keşkül gazetesinin dışında 1900’lü yıllarda yayınlarına başlayan Şarkı - Rus, Hayat, İrşat, Açık Söz, Güneş, Molla (Hoca) Nasrettin, Füyuzat, Zenbur, Babayı – Emir vs. gibi gazete ve dergiler Ekinci gazetesinin açtığı matbu yolun gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

Çar Rusya’sı döneminde Azerbaycan’da 19.yüzyılın dördüncü çeyreğinin başlangıcından itibaren ta 1920 senesinin Rus işgaline kadar her alanda olduğu gibi, basın ve gazetecilikte de Kafkasya’da Rus dilli basın ürünlerinin ağırlığı ve bu anlamda diğer Kafkasya ülkelerinde olduğu gibi Azerbaycan üzerinde de Rus siyasetinin ve kültürünün gazetecilik tabanlı başlayan etkisi yukarıdaki veriden de kolayca anlaşılmaktadır. Bu durum 1918 senesinde kurulan bağımsız Demokratik

¹⁰ Cihangir Memmedli, “Yaslandığımız Dayanaklar”, **Edebiyat Gazetesi**, Sayı: 1(2973), 5 Ocak 1996, s. 7

¹¹ Akif Rüstemov, **Jurnalistika(Gazetecilik)**, Bakü Üniversitesi Yayınları, Bakü, 2005, s. 22

¹² N. Zeynalov, **a.g.e.**, s. 50

Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde kesintiye uğrasa da 1920 yılında Rus işgali ile tekrar vuku bulmuştur.

70 senelik Sovyetler Birliği döneminde diğer alanlarda olduğu gibi Azerbaycan basını da merkez denetiminde ve ideoloji bakımından Sovyet rejiminin diktası doğrultusunda gelişim sergilemiştir. Bu durum 1990'lı yıllara kadar sürmüş ve Azerbaycan bağımsızlığını elde ettikten sonra basının yeni dönem gelişim süreci başlamıştır.

3.1.2. SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİ'NDE AZERBAJCAN'DA GÖRSEL - İŞİTSEL YAYINCILIK VE HABERCİLİK ANLAYIŞI

3.1.2.1. MERKEZ (MOSKOVA) GÜDÜMÜNDE RADYO YAYINCILIĞI

Azerbaycan'da ilk radyo yayınları her ne kadar Azerbaycan Demokratik Halk Cumhuriyeti (1918-1920) döneminde başlasa da, ülkede radyo yayıncılığının Sovyetler Birliği döneminde (1926) başladığı kayıtlara geçmiştir. Sovyet ideolojisi çerçevesinde yayınları düzenlenen Azerbaycan Devlet Radyosu, merkez yönetimin direktifinde propaganda aracı olarak soğuk savaşta dışa yönelik yayınlarını da sürdürmüştür. Sovyetlerin çöküşüne kadar Azerbaycan'da radyo yayıncılığı devlet tekelinde tek resmi istasyon bünyesinde Moskova yönetiminin güdümünde gelişmiştir.

3.1.2.1.1. AZERBAYCAN'DA RADYO YAYINININ BAŞLAMASI

Azerbaycan'da radyo yayınlarının başlaması Sovyetler Birliği'nin 1920'de ülkeyi işgalinden sonraki döneme denk gelmektedir.

Radyo olgusunun Batı merkezli ortaya çıkışından sonra, harekete geçen Rusya yönetimi tarafından Nijni Novgorod laboratuvarında teknik ekibin çalışmalara başlatılması sonuç vermiş ve 1919 senesinin 27 Şubatı'nda Rusya'da ilk kez insan sesi radyo yayınında duyulmuştur. Bu gelişmeyi takiben Sovyet Rusya'sı 1922 yılının 21 Ağustosundan itibaren ilk deneme yayınlarını başlatmış¹³ ve bundan iki yıl sonra 23 Ekim 1924'te ise Moskova merkezli Radyo-Telefon istasyonundan sürekli yayınlara geçilmiştir.¹⁴

Sovyetler Birliği'nde merkezi radyo yayınlarının hızla geliştiği başlangıç dönemi sürerken, artık Sovyetler Birliği'ni oluşturan ülkelerden olan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Sovyet'inin 22 Nisan 1925 tarihli toplantısında Bakü'de bütün Azerbaycan'a hizmet edebilecek ve yayın alanı 600 km varan bir radyo istasyonunun inşası karara bağlanmış ve bu gelişmeyi takiben 6 Kasım 1926'da Azerbaycan'da ilk radyo yayını gerçekleşmiştir.¹⁵ Böylece Azerbaycan'da radyo yayıncılığının temeli atılmıştır.

Her ne kadar radyo yayıncılığının başlama tarihi 6 Kasım 1926 olarak gösterilse de, ülkede ilk radyo yayını bundan 7 sene öncesine, Azerbaycan Halk Demokratik Cumhuriyeti dönemine dayanmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti kurulduktan (28 Mayıs 1918) kısa süre sonra ülkenin başkenti Gence şehrinde 1918 yılının yazında, yeni hükümet tarafından kurulan bir radyo istasyonu faaliyete başlamıştır. Eylül ayının 15'de Türk ordusunun yardımı ile düşmanlardan kurtarıldıktan sonra Bakü başkent seçilse de, Gence'deki

¹³ Yalçın M. Alizade, **Radyo Gazeteciliğinin Temelleri**, Bakü Devlet Üniversitesi Yayınları, Bakü, 1991, s. 9

¹⁴ A. Rüstemov, **a.g.e.**, s. 47

¹⁵ Y. M. Alizade, **a.g.e.**, s. 11 -12

radio istasyonu rabita maksatlı kullanılarak, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin faaliyeti ile ilgili dış ülkelere ara-sıra bilgiler verilmekte idi.¹⁶ O dönemde Fransa ile sık ilişkiler içerisine giren Azerbaycan Hükümeti, 1919 yılının Ekim ayında Fransa Hükümeti ile karşılıklı anlaşma çerçevesinde Gence radyo istasyonunun Eiffel Kulesi'ndeki Avrupa radyo istasyonuna bağlantısının gerçekleştirilmesi gereği Fransa'nın Telgraf ve Telefon Kurumu Azerbaycan'a teknik yardımda bulunmuştur. Bunun takiben Kasım 1919'da ilk defa Gence radyo istasyonu Eiffel Kulesi'ne bağlanarak Azerbaycan hükümet sözcüsü tarafından "Azerbaycan radyo istasyonunun yayına başlaması" dolayısıyla tebrik mesajı iletilmiştir.¹⁷ Bununla da Azerbaycan'da Gence merkezli ilk radyo yayını gerçekleşmiştir.

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ömrü gibi, Gence radyosunun ömrü de kısa olmuş ve Bolşevik Rusların 1920 işgali ile bu radyonun gelişim çalışmaları da yarım kalmıştır.

Gence radyo istasyonunun artık malum akıbetinden sonra, daha önce de belirttiğimiz gibi, Azerbaycan'da kitlesel radyo yayınlarına 6 Kasım 1926 yılında geçildi. Başlangıçtan itibaren Azerbaycan, Rus ve Ermeni dillerinde programlar sunan radyonun, 6 Kasım'ı takiben 7-8 Kasım günlerinde yayını yaklaşık 30 bin kişinin dinlediği¹⁸ belirtilmekte ve ilk günlerde Bakü stüdyosunun program saatinin günlük bir saati geçmediği, yaklaşık bir ay sonra ise yayınların 3 saati bulduğu¹⁹ yazılmaktadır. İlk başlarda yalnız Bakü'de dinlenebilen ve stüdyodan sadece gazetelerin baş makalelerinin okunduğu* ve çeşitli konser programlarının seslendirildiği Bakü radyosu, yaklaşık 5 ay sonra, 1927 yılının Şubat-Mart aylarından itibaren kadrolaşmaya ve kendine çeki-düzen vermeye başladı.²⁰ Azerbaycan'da Bakü Radyosu'nun yayına başlaması edebiyatçıları, bilim adamlarını,

¹⁶ Gulu Muharremov, **Radyo Dalgalarında**, Azerbaycan Devlet Yayınları, Bakü, 1999, s. 71

¹⁷ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 71 -72

¹⁸ Y. M. Alizade, **a.g.e.**, s. 13

¹⁹ Yalçın M. Alizade, Gulu M. Muharremli, **Azerbaycan Efiri (Yayını), Tarih ve Çağdaşlık**, Nurlan Yayınları, Bakü, 2006, s. 16

* Merkezin talimatı ile rejimin ideolojik yapısını ve faaliyetini yansıtan makaleler seçilmekte ve okumalar Rusça yapılmakta idi.

²⁰ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 16

müzişyenleri vs. gibi ülkenin ileri gelenlerini galeyana getirmiş ve bu coşku Bakü radyosunun yayınlarına da yansımıştır.

Azerbaycan radyosunun teknik altyapısını geliştirme çalışmalarını takiben 1929 yılının sonlarına doğru yeni RV-8 radyo istasyonunun açılması dolayısıyla tanınan Azerbaycan bestecilerinden Müslüm Magomayev, o dönemin meşhur “RV -8 Marşı”nı bestelemiş ve bu marş yeni stüdyodan yayınlanmıştır.²¹ Bu ve bunun gibi diğer örnekler, Sovyet düşünce sisteminin ve ideolojisinin Azerbaycan’da yayılmasının hızlanmasında radyonun etkisinin büyük olduğunu göstermektedir.

1 Aralık 1928’den itibaren Azerbaycan ve Rus bölümlerinden ibaret işçi radyo üniversitesini faaliyete başlatan Azerbaycan Radyosu’nun, 1929 yılına gelindiğinde toplam yayın içeriğinin %36’sının edebi – bedii programlardan oluştuğu²² ve bu potansiyelin sonucu olacak ki, 1930’da da ilk radyo tiyatrosunun yayına konulduğu²³ yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Sovyetlerde merkez Komünist Partisi’nin siyasi ideoloji yapısının daha da pekişmesi ve etki alanının daha da genişlemesi maksadıyla Moskova radyosunun haricinde en önemli eyalet radyosu olan Azerbaycan radyosundan da etkili bir araç olarak yararlanılmıştır. Bunu, Bakü radyosunda resmi – ideoloji gazete haberlerinin okunması, siyasi enformasyon ve kitlesel propaganda içerikli programların 1929 verilerine göre o yıl için toplam yayının %51’ni oluşturması²⁴ kanıtlamaktadır.

İlerleyen yıllarda Sovyetler İttifakı’nın diğer cumhuriyetlerinde olduğu gibi Azerbaycan’da da radyo, merkezi Komünist Partisi’nin ideoloji propaganda aygıtına çevrilmiş ve bu durum, 2.Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında daha da pekişerek devam etmiştir. Azerbaycan radyosunun merkez güdümünde yurt dışına yönelik yayınlarının başlamasına ve Soğuk Savaş yıllarında Sovyet ideoloji aracı olarak faaliyetine çalışmamızın ileriki safhalarında açıklık getirilecektir.

²¹ Tefik Rüstemov, **Efirde (Yayında) Adımlar**, Azerbaycan Devlet Yayınları, Bakü, 1969, s. 5

²² Y. M. Alizade, **a.g.e.**, s. 15

²³ T. Rüstemov, **a.g.e.**, s. 6

²⁴ Y. M. Alizade, **a.g.e.**, s. 21

3.1.2.1.2. AZERBAIJAN RAYOSU'NUN GELİŞİM SÜRECİNE GENEL BİR BAKIŞ

1930'lerden 2. Dünya Savaşı'na Kadarki Dönem

6 Kasım 1926'dan itibaren yayına başlayan Azerbaycan Radyosu'nun ilk başlarda ister teknik, isterse de yayın içeriği bakımından yoksun olduğu görülmektedir. O dönem için en tutarlı ideoloji araç olarak radyonun öneminin bilincinde olan Moskova merkezli Bolşevik yönetimi, çok geçmeden Azerbaycan Radyosu'nun teknik donanımını arttırmış ve program akışını kendi siyasi-ideoloji prensipleri yönünde formata sokmuştur.

Merkez direktifinde yapılan değişiklikler ve yeniliklerden en önemlisi ise Azerbaycan Radyosu'nda haberler programının başlaması idi.

28 Ağustos 1932'de Sovyetler Birliği genelinde faaliyet gösteren merkezi radyoda siyasi haberlerden oluşan Son Haberler programı yayınlanmaya başlandı. Hemen ardından Sovyet Merkezi Radyo Programları Komitesi'nin 341 numaralı kararı ile aynı yılın 1 Eylül'ünde Merkezi Enformasyon Kurum'u oluşturuldu.²⁵ Bu yenilikler olduğu gibi Azerbaycan'da da tekrarlandı ve 5 Mayıs 1933'de Azerbaycan Halk Komiserleri Sovyet'inin kararı ile HKS'ye bağlı Radyolaştırma ve Radyo Programları Komitesi kuruldu.²⁶ 1933 yılında toplam günlük yayınının 8,5 saatten ibaret olduğu Bakü Radyosu ile Moskova Radyosu arasında 1934 yılında kurulan radyo rabıta aracılığıyla merkez radyosunun Son Haberler bülteninin direkt Bakü Radyosu'ndan yayınlanmasına başlandı.²⁷

Haberlerin hazırlanması ve radyodan okunması süreci ile bağlı Rüstemov şöyle yazmaktadır: “Önceleri Sovyet Malumat Bürosu'nun haberleri Azerbaycan

²⁵ Y. M. Alizade, *a.g.e.*, s. 19

²⁶ G. Muharremov, *a.g.e.*, s. 95

²⁷ Y. M. Alizade, *a.g.e.*, s. 20

Telgraf Ajansı'nda tercüme edilerek radyoya gönderiliyordu. Moskova'dan verilen en yeni haber iki-üç saatten sonra Azerbaycan dilinde yayınlanıyordu.”²⁸

1930'lu yılların ortalarından itibaren radyoda siyasi ve ideoloji propaganda çizgisi daha da güçlenmiş, rejim düşmanlarına ve küçük burjuvalara karşı sürdürülen mücadele bir hayli hızlanmış²⁹, devlet organları ve Sovyet sansür mekanizmi radyo programlarını sıkı denetimden geçirmiş ve programların konusu, ideoloji yönü ve hatta biçimi bile merkez tarafından dikte edilmiştir.³⁰

1936 yılında 35 Kilovatlık güce sahip yeni radyo istasyonundan yayınlarını sürdüren Azerbaycan Radyosu'nun Özbekistan, Türkmenistan ve Kırım'da dinlenmesi ve 4 Aralık 1937'de ilk kez Azerbaycan ve komşu Gürcistan radyoları arasında yapılan program değiş tokuşu³¹ o dönemin Azerbaycan'ında işitsel yayıncılık bakımından uğurlu adım sayılmakta idi.

18 Temmuz 1938'de Azerbaycan SSC Yüksek Sovyet'inin 1. toplantı açılışının tamamının radyoyla canlı yayınlanması da akıllarda kalan önemli olaylardandı. 1940 yılının sonlarına doğru Azerbaycan'da radyo dinleme noktalarının sayı 51 bine ulaşmaktaydı. Ayrıca ülkenin 32 farklı ilçesinde yerli radyo programları faaliyete başlamıştı. 2.Dünya Savaşı'na yaklaşıldıkça Sovyet merkez radyosu ile birlikte Azerbaycan radyosu da, faşizme karşı programlar hazırlamakta ve çeşitli siyasi programlarda uluslararası önemli meselelere değinmekte ve alman faşizminin Avrupa'da yol açtığı tahribata ve kargaşaya dikkat çekmekte idi.³²

Bu dönem için Azerbaycan radyosunda en önemli yenilik her ne kadar Moskova güdümlü ve merkezin bir benzeri olsa da Son Haberler adı altında bir enformasyon programının başlaması olmuştur kuşkusuz. Azerbaycan radyoculuğunun ilk haber bülteni özelliğini taşıyan bu haber programı, özgür ve

²⁸ T. Rüstemov, **a.g.e.**, s. 14

²⁹ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 26

³⁰ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 97

³¹ Y. M. Alizade, **a.g.e.**, s. 23

³² G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 105 -106

ilkeli habercilik anlayışı çerçevesinde faaliyetini sürdürmese de Azerbaycan işitsel haberciliğinin temelini oluşturmaktadır.

2.Dünya Savaşı Yıllarında

Savaşın başlaması ile ülkenin her tarafına hüznün ve durgunluk çökse de, birliğin radyosu sıkı bir iş rejimine geçmiş ve savaş yıllarında merkez radyosu gibi Azerbaycan radyosu da savaşın gerektirdiği prensipler doğrultusunda faaliyetini sürdürmüştür.

Bu yıllarda dikkati çeken en başlıca eğilimlerden biri Moskova merkez radyosu ile yerli radyolar arasında ilişkilerin daha da arttırılarak yayınların daha sıkı bir plan çerçevesinde yürütülmesi idi.³³ Sovyet Malumat Bürosu savaş ortamında bütün enformasyon akışını denetimine alan ve yönlendiren, her türlü söylenti ve asparagasin önlemini alan organa dönüşmüştür.³⁴

Savaşın başlamasından itibaren Azerbaycan Radyosu da yeni iş rejimine geçerek merkez yönetimin taleplerine uygun faaliyet göstermiş ve haber programlarının sayı ve hacmi arttırılmıştır. Moskova Radyosu'nun programlarının yerli radyoya girişi ve toplumsal-siyasi enformasyonun çoğalması dolayısıyla Azerbaycan Radyosu'nun günlük yayını 5 saat artmış ve bu anlamda en ağır yük Son Haberler programının üzerine binmiştir. Gece yayınlarına da başlayan Son Haberler bülteni, Moskova'dan Rusça yayınlanan en önemli siyasi-resmi haberleri Azerbaycan diline çevirerek yaklaşık 30 dakika sonra yayınladığı³⁵ belirtilmektedir.

Sovyetler birliği savaş yıllarında toplam 28 yabancı ve çok sayıda yerli dillerde radyo yayınlarını sürdürerek³⁶ bir anlamda enformasyon mücadelesinin içine girmiş ve savaş bitimiyle de galip taraf olmuştur. Nitekim 1941 yılında Azerbaycan

³³ Y. M. Alizade, **a.g.e.**, s. 25

³⁴ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 108

³⁵ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 41 -42

³⁶ Y. M. Alizade, **a.g.e.**, s. 25

Radyosu'ndan İran ve Türkiye'ye yönelik yayınlara başlanmıştır. Bu tarihte yurt dışına yönelik yayınlarına başlayan Moskova güdümündeki Azerbaycan Radyosu'nun uluslararası yayınları ve enformasyon savaşındaki yeri, çalışmamızın ileriki safhalarında ayrıca ele alınacak ve irdelenecektir.

Genel olarak, Azerbaycan Radyosu'nun savaş dönemindeki yayınlarının konuları aşağıdaki şekilde gruplaştırılmaktadır:³⁷

1. Sovyet Malumat Bürosu'nun her türlü haberleri;
2. Sovyet halkının kendi ülkesini koruma azmi;
3. Faşistlerin yenilerek geri çekilmesi;
4. Azerbaycan askerlerinin savaş bölgelerindeki kahramanlıkları;
5. Sanayi ve köy emekçi işçilerinin savaş arkasındaki fedakarlıkları;
6. Aydın kesimin mücadeleye ruhlu çalışmaları;

Moskova Radyosu ile birlikte Azerbaycan Radyosu da 9 Mayıs 1945 yılında savaşın zaferle bitmesini büyük coşkuyla Son Haberler bülteninden duyurmuştur.

2. Dünya Savaşı'ndan Sonraki Dönem

1941-1945 yılları arasında gerçekleşen ve Sovyet Rusya'sının zaferi ile sonuçlanan 2.Dünya Savaşı sonrasında her alanda olduğu gibi radyo yayıncılığında da yeniden yapılanmanın ve gelişmenin gerçekleştiği görülmektedir.

Savaş sonrasında ülke genelinde çökmüş ekonomiyi yeniden kalkındırma ve düzenleme dolayısıyla 1946'da SSCB Ali Sovyet'inin kabul ettiği karar gereği, ülkede radyo ve radyo teknolojisinin geliştirilmesi ve savaş öncesi döneme nazaran radyo alıcı ağının %75 genişletilmesi düşünülmüştür.³⁸ Bunu takiben 1949 yılında elektromıknatıs ses kayıt tekniğini kullanmaya başlayan Azerbaycan Radyosu'nda,

³⁷ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 113

³⁸ G. Muharremov, **a.e.**, s. 116

1951’de kurulan ikinci program radyonun yayıncılık olanaklarını hayli genişletmiştir.³⁹

Bu yıllarda radyo yayıncılığının gelişimi tüm hızıyla sürerken Sovyetler Birliği’nde ve ardından Kafkaslarda ilk kez Azerbaycan’da olmak üzere ortaya çıkan televizyon (1956 senesinde) deneme yayınlarına başladı.

Önceki dönemlerde de olduğu gibi, bu yıllarda da radyo üzerinde merkez denetimi daha keskin bir hal alarak devam etmekteydi. Şöyle ki, radyoda yayınlanan bir müzik eserinde sade bir kelime veya her hangi bir cümle çalışanların kaderini belirleyebilmekteydi. Örneğin, 1953 yılının sonlarında Azerbaycan Radyosu’nda SSCB halklarının müzik toplusundan ibaret programda, tesadüf eseri yayınlanan bir Gürcü şarkısında Beriya’ya rağbet ezgisi olduğu için kıyamet kopmuş ve radyo çalışanları önce Devlet Emniyet Komitesi’ne, sonra Partinin Merkez Komitesi’ne çağrılarak cezalandırılmış ve ardından da bu dikkatsizlik yüzünden radyonun birkaç deneyimli gazetecisi işinden uzaklaştırılmıştır.⁴⁰ Sovyetlerde merkez yönetiminin kitle iletişim araçları üzerindeki sıkı denetiminin boyutunu ortaya koymak için bu basit örnek bile yeterlidir. Yeri gelmişken, Sovyetlerde sansür sistemi “Glavlit” (Glavnoe Upravleniye Po Delam Literaturı i İzdatelstvo-Edebiyat ve Yayın İşlerinin Genel Yönetim Merkezi) olarak bilinen bu devlet denetimi 1922 yılının Haziran ayında HKS (Halk Komiserleri Sovyeti) tarafından oluşturulmuştur. O günden itibaren tam 70 yıl süresince ifade özgürlüğü üzerinde en sert sansür sistemi olarak tarihe geçen “Glavlit” askeri sansür, dış sansür, dışta enformasyonu denetim, yerli organları denetim, merkezi gazeteler ve radyo programlarını denetim, kütüphane ve kitap ticareti, basımevleri üzerinde denetim, gizli bölüm vs. gibi bölümlerden oluşmuştur. 1938 yılında SSCB’de “siyasi açıdan zararlı” görüldüğü gerekçesiyle 1606 eser sahibinin eserlerini yok eden ve binlerce kitabı yasaklayan Glavlit yönetimi, genellikle eğitimsiz, antidemokratik şahıslardan oluşuyordu. Stalin döneminde en katı şeklini alan Glavlit sansür sistemi, Azerbaycan’ın önde gelen

³⁹ Y. M. Alizade, **a.g.e.**, s. 31

⁴⁰ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 117

aydınlarını (Hüseyin Cavit, Mikail Müşfik, Ahmet Cevat ve b.) acımasızca katlederek ülke halkına ve özgür düşünceye gözdağı vermiştir.⁴¹ Aydın insanları ortadan kaldıracak kadar en katı yöntemlere başvuran bu gizli devlet denetim organının faaliyeti 1980'lerin sonlarına kadar sürmüştür. Bu sansür aygıtı, hiç bir ayrıntıyı gözden kaçırmamış, hatta ideoloji yanı olmayan, içerik bakımından herhangi bir özellik taşımayan basit ve günlük yayınları, sıradan konuşmaları da sansür kapsamına almıştır. Bir örnek vermek gerekirse, Azerbaycanlı ses sanatçılarından Mirza Babayev'in okuduğu ve Sovyet sistemine hiçbir şekilde aykırı olmayan "Kelebek" şarkısının AzTV'de yayınlanmasını takiben "çiçekten çiçeğe konarak özgürce dolaşan ve her çiçeğe kendi geçmişinin izlerini koyan kelebeğin burjuva ahlak normlarını tanıttığı" gerekçesiyle yayın sorumluları Az. KP MK'de günlerce sorguya çekilmişlerdir.⁴²

Radyoculuk alanında teknik olarak değişim ve gelişmeler sürse de (ki, bu geliştirme ve genişletme çabaları merkez yönetimin daha çok kendi ideolojisini ve siyasetini yurt içi ve yurt dışında yaymasına olanak sağlamakta idi) yayın içeriği bakımından tek seslilik, resmîlik, ideoloji yönlülük ağır basmaktaydı.

Özellikle haber programlarında, haberler can sıkıcı, bir birinin benzeri ve genellikle merkez partisinin çalışmaları, kolhoz ve sovhozlarda* gerçekleşen işçi yarışmaları vs. hakkında olmakta ve hatta edebi, müzik ve sanatla bağlı yayınlar bile siyasileştirilmekte idi.⁴³

Resmî enformasyon programlarının dışında Azerbaycan Radyosu yayınlarının içeriğinde kendisini gösteren Sovyet ideolojisi milli Folklor programını bile etkilemiştir. Şöyle ki, Azerbaycan Radyosu yönetimi tarafından folklor programlarında güzelleme söyleyen bir ozandan Sovyet ideolojisi, sosyalizm olgusu hakkında yazıp okumasının talep edildiğini ve bir sonraki programda bu talebin

⁴¹ C. Memmedli, **a.g.e.**, s. 32- 35

⁴² Elşad Guliyev, **Televizyon: Kuramsal, Gelişim Eğilimleri**, Şark- Garp Yayınları, Bakü, 2004, s. 55

* Kolhoz – zirai üretim kooperatifi; Sovhoz – devlet çiftliği anlamına gelmektedir.

⁴³ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 122

yerine getirildiğini⁴⁴ anlatan yazar, dönemin gerçek durumunu şöyle değerlendirmektedir: “Toplumda ortamın havası böyle idi ve her hangi parlak bir fikir radyoda kendine zorlukla yer edine bilmekteydi. Sovyet şerefine söylenen şişirme övgüler ve ülke başkanı Stalin’in müdrikliğinden bahseden programlar radyo yayınlarından ağır bir taş gibi asılmaktaydı.”

60’lı yıllarda radyo yayınlarında kendini gösteren eğilimlerden birisi de haber programlarının artışı ve dolgunlaşmasıdır.

“Radyo Yayınlarında Enformasyonu Geliştirme Hakkında” Sovyet İttifakı Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin 24 Haziran 1964 yılında çıkardığı kararla, enformasyon alanında bir takım yeniliklere imza atıldı. Karardan hemen sonra merkez radyosuna bağlı “Mayak” (1 Ağustos 1964) haberler ve müzik programı, onu takiben 15 Ekim 1964’de ise Azerbaycan Radyosu’na bağlı “Araz” haberler ve müzik programı yayınına başladı. Bu süreç birliği oluşturan diğer ülkelerde de (ör. Ukrayna’da “Promin” programı) sürdürüldü.⁴⁵

1966 yılının 13 Haziran’ında “Günün Sesi”* şeklinde adının değiştirildiği⁴⁶ ana haber programı - Son Haberler, 1950 yılında Azerbaycan dilinde günlük toplam 4 kez yayınlandığı halde, 1968 yılına gelindiğinde ise günlük yayın sayısı (hem I radyo yayını ile hem de Araz programı ile) 24’ü bulmuştur.⁴⁷

1970 yılında Az. SSC Bakanlar Sovyet’ine bağlı Radyo Programları ve Televizyon Komitesi, Bakanlar Sovyet’inin Devlet Televizyon ve Radyo Programları Komitesi’ne⁴⁸, 1985 yılından itibaren ise Devlet Televizyon ve Radyo Programları Şirketi’ne⁴⁹ çevrildi ve bu radyo - televizyon üzerinde devletin siyasi statüsünün daha da arttığını göstermekteydi. Bu kurumun adı Azerbaycan bağımsızlığına

⁴⁴ G. Muharremov, **a.e.**, s. 123

⁴⁵ Y. M. Alizade, **a.g.e.**, s. 34

* Bu değişiklik sadece Azerbaycan Radyosu için geçerlidir. Moskova merkez radyosunda programın adı Son Haberler olarak kalmakta idi.

⁴⁶ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 54

⁴⁷ Y. M. Alizade, **a.g.e.**, s. 35

⁴⁸ Y. M. Alizade, **a.e.**, s. 36

⁴⁹ Y. M. Alizade, **a.e.**, s. 38

kavuştuktan sonraki yeni dönemde ise Azerbaycan Devlet Televizyon ve Radyo Kapalı Hissedar Cemiyeti (Kurumu) olarak değiştirilecekti.

Bunun ardından yerli radyoda genel olarak farklılık ve yayın içeriklerinde zenginlik sezilmeye, yeni ve değişik programlar* ortaya çıkmaya başladı. Azerbaycan Radyosu'nun 1975 yılından itibaren ayrıca her gün ortalama 3 saatlik stereofonik yayınlara başlaması⁵⁰ Azerbaycan'da radyo yayın teknolojisi açısından yaşanan önemli gelişmelerdendi.

1978 yılında, Azerbaycan'da bir milyona kadar radyo alıcı cihazın olduğunu ve 457 bin adet radyo noktasının faaliyet gösterdiğini⁵¹, 1980'li yılların sonuna doğru ise Sovyetler Birliği genelinde toplam 144 milyon radyo alıcı cihazının, ayrıca 66 milyon radyo alıcısının ve 77,8 milyon yayın noktasının bulunduğunu⁵² yazılı kaynaklardan öğrenmekteyiz.

1980'lerin sonlarına kadar ister radyo, isterse de televizyon yayınları konusunda farklı tarihlerde Sovyet İKP MK bir düzine kararlar almış ve bu kararlar, radyo ve TV yayınlarının merkez denetiminde ve güdümünde tutulmasına ve yayıncılığın komünist rejimin çıkarları doğrultusunda yenilenmesine yaramıştır.

1982 yılının verilerine göre, Moskova Radyosu tarafından Sovyetler Birliği genelini kapsayıcı günlük 26 saatten çok toplam 130 haber bülteni hazırlanmakta ve yayınlanmaktaydı.⁵³ Bu da Sovyet yönetiminin haberciliğe (merkez güdümlü ve çıkarlı) ne kadar önem verdiğinin bir göstergesidir.

Bu aşamada diğer gelişmelerle birlikte göze çarpan en önemli olgu, enformasyon içerikli programlarda ortaya çıkan artıştır. Sovyetler Birliği toplumunun bütün alanlarının hızla yenileştirilmesi mücadeleleri dönemi olarak tarihe geçen 1980'li yıllarda, Azerbaycan Radyosu da en yüksek gelişim seviyesine ulaşmış,

* Bu yeni programlardan “Bulak”, “Ben Fehleyem (İşçğim)”, “Natevan Kızlar Kulübü”, “Rus Dili”, “Sabahınız Heyir (Günaydın)” vs.lerini örnek gösterebiliriz.

⁵⁰ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 55

⁵¹ Y. M. Alizade, **a.g.e.**, s. 37

⁵² Y. M. Alizade, **a.e.**, s. 38

⁵³ Y. M. Alizade, **a.e.**, s. 38

programlarda çeşitlilik ve yenilikler, haber programlarında (her ne kadar merkez ideoloji ve siyasi enformasyonun ağırlığı sürse de) hacmin küçülmesi ile toparlayıcılık dikkat çekmekteydi. En önemlisi de, dinleyicilerle fikir alış verişinde bulunulma ve onların düşünce ve isteklerini dikkate alma gibi diyaloga dayalı özelliklere sahip “Mektup Günü” radyo programının⁵⁴ yararını vurgulamak gerekmektedir. Kapalı toplum olan Sovyetlerde ve onun yayıncılık anlayışında bu çok önemli bir atılımdı.

1980’lerin sonlarına doğru Sovyetler Birliği’nde yavaş yavaş çözümler başladı. Yenilikçilik, yeniden yapılanma (Garbaçov’un perestroykası) söylentileri yayılıp düşüncelerde yer edindikçe ve bunu takiben daha sonraları ortaya çıkan çeşitli sorunlar, (birliği oluşturan ülkeler arasındaki sürtüşmeler, Ermenistan’ın Azerbaycan’dan haksız toprak talepleri ile gelişen Dağlık Karabağ sorunu vs.) oluşumundan itibaren “halklarına” sürekli “komünizm cenneti” sözünü veren Sovyetleri parçalanmaya ve çöküşe doğru götürüyordu.

3.1.2.1.3 YURT DIŞINA YAPILAN RADYO YAYINLARI VE SOĞUK SAVAŞ YILLARINDA AZERBAYCAN ULUSLARARASI RADYOSU’NUN ETKİNLİĞİ

Kitle iletişim araçlarının sırayla ortaya çıkışı ve gelişmesi, özellikle geçen asrın başlarından itibaren iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması, iletişimin kitleselleşmesi ve hatta küreselleşmesi belli siyasi çevre ve çevrelerce çıkar ilişkilerinde kullanılmayı da beraberinde getirmiştir.

Daha 1922 senesinde Vladimir İliç Lenin, bir demecinde yeni emeklemeye başlayan radyonun öneminden bahsederken onu sınır tanımayan “kağıtsız gazete”

⁵⁴ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 57

olarak nitelemiş ve devamında şöyle demiştir: “Kapitalist ülkelerde yaşayan kardeşlerimize, işçi ve köylülere faaliyetimiz, mücadelemiz ve başarılarımız hakkında kendi dillerinde bilgi aktarabiliriz. Kapitalist ülkelerin milyonlarca emekçi kitlesini, gerçeklerimizle ilgili doğru ve düzgün şekilde bilgilendirmek için bu aracın değeri oldukça büyüktür.”⁵⁵ Bu sözler daha sonraları ortaya çıkacak enformasyon savaşının bir habercisi olarak da nitelendirilebilir.

Her ne kadar diğer ülkelere yönelik ilk sürekli radyo yayıncılığı 1927 yılında Hollanda’da başlasa da, ulusal sınırları ve kıtaları aşarak uluslararası dinleyiciye ulaşmanın olanaklarından yararlanan ilk ülke ise 1925 yılından itibaren Moskova’dan yayına başlayan Sovyetler Birliği olmuş ve ilk beş yıl içerisinde Almanca, Fransızca, Hollandaca ve İngilizce komünizm propagandası yapmıştır.⁵⁶

Sovyetlerin habercilik anlayışına göre, haberlerin Komünist Partisi için “olaylara tahrik”ten ibaret olduğunu belirten İsmet Giritli, şöyle yazmaktadır: “Bilindiği gibi propaganda, kamuoyunu ve toplumun güdümünü etkilemek için yapılan bir harekettir. Propaganda ile varılmak istenen amaç, insanlara belirli bir düşünceyi, inancı, davranış biçimini benimsetmektir. Propaganda olmasa idi faşizm ve komünizm gibi çağımızın totaliter akımları zor başarı kazanırdı.”⁵⁷

Almanya’da Nazilerin iktidara gelmelerinden sonra kurulan ve radyo yayıncılığının bir propaganda aracı olduğuna inanan Josef Goebbels’in başkanlığındaki Hitler’in Propaganda Bakanlığı’ndan⁵⁸ da önce, Eylül 1920’de Sovyet Komünist Partisi tarafından “Agitprop” adı altında tahrik ve propaganda dairesi kurulmuş ve bu daire 1939 senesinde “Sanatların ideolojik kontrol aracı” olarak genel müdürlük statüsüne sokulmuş ve daha sonra birkaç kez şekil değiştiren

⁵⁵ Nasir Ahmedov, **Sesler İçinde**, Işık Yayınları, Bakü, 1990, s. 3

⁵⁶ S. Kaypakoğlu, **Küresel Medya...a.g.e.**, s. 22 -23

⁵⁷ İsmet Giritli, **Günümüzde Haberleşme ve Bazı Sorunları**, Filiz Kitabevi, İstanbul, s. 28

⁵⁸ S. Kaypakoğlu, **a.g.e.**, s. 23

bu teşkilat nihayet 1966'dan itibaren "propaganda dairesi" adıyla Sovyet Komünist Partisinin Merkez Komitesi'ne bağlanmıştır.⁵⁹

Bu anlamda Komünist Partisi'nin uluslararası propagandasını denetleyen ve yöneten Sovyet Propaganda Dairesi'nin faaliyetleri TASS (Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı), Novosti (Haberler) gibi haber ajansları, basın, radyo, sonradan da televizyon gibi kitle iletişim araçları kullanılarak yapılmıştır.

Daha 1929 yılının Ekim'inde Moskova merkez radyosuna bağlı yabancı dillerde programlar bölümü açılıyor ve aynı aydan itibaren ilk olarak Almanya'ya yönelik muntazam yayınlara başlanıyordu. 1933 yılında Moskova'dan dış ülkelere yönelik 8 yabancı dilde (Almanca, Fransızca, İngilizce, Macarca, İspanyolca, İtalyanca, İsveççe ve Çekçe) radyo programları hazırlanıp yayınlanıyordu.⁶⁰ 1941 yılına gelindiğinde ise, Moskova radyosu 21 yabancı ülkeye günlük 51 saat yayın yapıyordu. Bu propaganda yayıncılığı, daha çok SSCB'ye düşman olan ülkeleri, faşistlerin işgal ettikleri arazileri, faşizme karşı koalisyon oluşturan ülkeleri ve tarafsız devletleri kapsamaktaydı.⁶¹

Komünizmin düşüşüne kadar (Sovyetlerin çöküşüne dek dünya genelinde) faaliyet gösteren propaganda araçları üç çeşit altında toplanmaktadır:

- Beyaz olanlar: ulusal, ünlenmiş ve dışarıya yayın yapan araçlar (Fransa Uluslararası Radyosu – RFI; Moskova Radyosu; Amerika'nın Sesi vs.)
- Gri olanlar: ülkesinde önlenmiş, ancak yöneldiği ülkelerin yasakladığı haberleri yayınlayan araçlar. (Doğu ülkelerine doğru yayın yapan) Free Europe, Radio Liberty.

⁵⁹ İ. Giritli, **a.g.e.**, s. 29

⁶⁰ Y. M. Alizade, **a.g.e.**, s. 122

⁶¹ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 145 -146

- Siyah olanlar: tamamen gizli, yer altından yayın yapan araçlar (Radio Solidarnosc vs.)⁶²

Bu arada parantez içerisinde şunu da hatırlatalım ki, Sovyetlerden dışa yönelik ilk canlı radyo yayını Türkiye'ye yapılmıştır. 1932 senesinde SSCB ve Türkiye futbol takımlarının Moskova'nın Dinamo stadyumundaki karşılaşmasından hazırlanan röportajın oluşturduğu⁶³ bu yayın, aynı zamanda Sovyetlerden Türkiye'ye yönelik ilk radyo yayınıydı.

2. Dünya Savaşı'nın artık ayak seslerinin duyulduğu günlerden itibaren Sovyet yönetimi savaş hazırlıkları içerisine girerken, bir yandan da yurt dışına yönelik propaganda yayınlarını arttırmaya başlamıştır. Sovyet Azerbaycan'ın uluslararası radyosu (Bakü'nün Sesi) tam bu aşamada ortaya çıkmıştır.

Biz, burada konuyu Azerbaycan'ın uluslararası radyosu (Bakü'nün Sesi) çerçevesinde daraltarak Sovyet güdümünde dışa yönelik siyasi propaganda aracı olarak kullanılan bu radyonun enformasyon savaşındaki etkinliğini genel hatlarıyla irdelemeye çalışacağız.

Doğu ülkelerinin, özellikle strateji konumlu Türkiye ve İran'ın Hitler Almanya'sının etkisinde kalmasını istemeyen SSCB yönetimi, bu ülkelere yönelik propaganda yayınlarının önemini kavrayarak kısa hazırlıklardan sonra, 20 Temmuz 1941 yılında Azerbaycan Radyosu ile ilk kez "Burası Bakü", "İnco Bakü" kelimeleriyle Türkiye ve İran için deneme yayınlarını başlattı. Yaklaşık bir ay süren deneme yayınlarından sonra 18 Ağustos 1941 yılında Azerbaycan Radyosu Türkçe ve Farsça olarak "Bakü'nün Sesi" adı altında uluslararası yayınlarına başladı.⁶⁴ Bu, Sovyet güdümünde Moskova merkezli anlayış ile sürdürülen dışa yönelik radyo yayıncılığının Azerbaycan kolunu oluşturmaktaydı.

⁶² Jean- Jacques Cavalier, **Dünden Bugüne Medya ve İletişim Teknolojileri**, Çeviren: Mete Çamdereli, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2004, s. 133- 134

⁶³ Y. M. Alizade, **a.g.e.**, s. 123

⁶⁴ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 146

Azerbaycan Radyosu'nun SSCB için çok önemli rol oynadığını vurgulayan yazarımız şöyle yazmaktadır: “Türkiye’ye ve İran’a yayınlanan programlarda faşizmin bütün dünya ve bölge için oluşturduğu tehlikeden geniş bahsedilmiştir. Bunun dışında Bakü’nün Sesi ile Sovyet Malumat Bürosu’nun haberleri, savaş bölgelerindeki durumla ilgili bilgiler iletilmiş ve Sovyetlerin dış siyasetinin propagandası yapılmıştır. Savaş sonrasında da bu radyo uzun yıllar dört dilde- Azerbaycan, Türk, Fars ve Arap dillerinde programlar hazırlayarak Sovyet yaşam tarzının ve sosyalizmin üstünlüklerinden bahsetmiştir.”⁶⁵ Çok geçmeden Ankara ve Tahran radyoları da Bakü Radyosu’nu kaynak göstererek haber yayınlamaya başlamışlardır.⁶⁶

İlk aylarda Bakü Radyosu’nda 3 temel konu ön plana çıkmakta idi.⁶⁷

a) Sovyet halkının dayanıklılığı ve kendi istiklalini koruma azmi; b) Almanların kayıp vermeleri ve Sovyet halkının zafere inamı; c) SSCB’nin olası zaferinin uluslararası önemi (özellikle Doğu ülkeleri için).

2.Dünya Savaşı yıllarında ise radyonun yayınlarında haberlerin konusunu oluşturan önemli olaylardan ağırlıklı olanları şunlardı:⁶⁸ Tahran Konferansı, Stalingrad Çarpışması, Kursk çarpışması, faşistlerin geri çekilmeleri, Oryol ve Kiev şehirlerinin kurtarılması, Sovyet ordusunun İran’a sokulması vs.

O dönemlerde dışa yönelik radyo yayınlarının faaliyeti gizli tutulmaya çalışılıyordu. Bu yayınların tam olarak varlığından ideoloji görevlere sahip küçük bir grubun haberi vardı ve ilçelerdeki radyo kavşaklarında çalışanlar Bakü Radyosu’nun dışa yönelik yayınlarının ülke içinde yayınlanmaması konusunda sık

⁶⁵ Nizami Hudiyeu, **Radyo, Televizyon ve Edebi Dil**, Azerbaycan Devlet Neşriyatı Yayınları, Bakü, 2002, s. 56

⁶⁶ Nasir Ahmetli, “Azerbaycan Uluslararası Radyosunun Yaranması ve Faaliyetinin İlk Dönemi”, **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 7, 2003, s. 17

⁶⁷ N. Ahmetli, **a.m.**, s. 17

⁶⁸ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 147

sık uyarılıyorlardı.⁶⁹ Yani dış siyasi ve propaganda yayınlarının ülke insanlarının dinlememesi öngörülmekteydi.

2.Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkan Sovyetler Birliği, yabancı ülkelere yönelik radyo yayınlarını durdurmamaya bu yeni dönemde Sovyet sistemi, komünist ideolojisi, oluşturduğu halklar dostluğu ve dış siyaseti gibi konuları kapsayıcı şekilde yayınlarını dizginleyerek devam ettirdi. Bu doğrultuda yurt dışı yayınlarını sürdüren ve yabancı ülkelerde yaşayan soydaşlara* yönelik 1951 yılında günde bir saat olmakla Azerbaycan Türkçesi'nde yayınına başlayan Azerbaycan radyosu, 1959 yılının Eylül'ünden itibaren dış yayınlarına Arapçayı da ekledi.⁷⁰ Bakü Radyosu'nda Azerbaycan Türkçesi'nde uluslararası yayınların başlamasına verilen izin arkasında, Sovyet yönetiminin bu bölgede batılı güçlerin yayımlamacılığının önünü kesme isteği ile beraber, aslında Stalin'in önceki yıllarda Azerbaycan halkına karşı yaptığı cinayetleri** örtbas etmeye ve yurt dışında (İran ve diğer ülkelerde) yaşayan Azerbaycanlıların gözünde adını yüceltmeye çalışması yatmaktadır.⁷¹

Böylelikle Bakü'nün Sesi radyosu bu yıllardan itibaren dış ülkelere yönelik yayınlarını 4 ayrı dilde (Azerbaycan Türkçesi, Türkçe, Farsça ve Arapça) sürdürmüştür. Bu dört dildeki yurtdışı yayınlar Sovyetler Birliğinin çöküşüne kadar devam etmiştir.

2. Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalist bireyciliğin şampiyonluğunu yapan ABD ile Marksizm-Leninizm'den esinlenen Sovyet görüşü, iki ayrı kutuplaşma oluşturarak Soğuk Savaş*** dönemini başlatıyorlardı. Her iki kutup da dışa yönelik

⁶⁹ N. Ahmetli, **a.g.m.**, s. 17 -18

* Burada İran rejiminde yaşayan (Güney Azerbaycan) 30 milyonluk Azerbaycanlı dinleyici kastedilmektedir.

⁷⁰ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 148 -149

** Stalin rejimi tarafından Azerbaycan'a karşı yapılan 1937, 1946 vs. gibi yıllarda zorla uzak memleketlere göç ettirmeler, katliamlar, demokratik aydın kesimin kurşuna dizilmesi, sürgün edilmesi vs. gibi tarihi gerçekler kastedilmektedir.

⁷¹ Nasir Ahmetli, **Dışa Yönelik Siyasi Propaganda Sisteminde Kitle İletişim Araçları**, Bakü Üniversitesi Yayınları, Bakü, 2004, s. 43

*** Soğuk Savaş söylemi ilk defa olarak 5 Mart 1946 yılında İngiltere'nin geçmiş başbakanı Winston Churchill tarafından bir kolejde konuşma yaparken kullanılmıştır. SSCB tehlikesine karşı batılı ülkeleri birlikte mücadeleye davet eden bu konuşmada radyonun gücünden yararlanma gerekliliği de vurgulanmıştır.

radio yayınlarını kullanarak enformasyon savaşına girmişlerdir. Komünizm propagandası, savaş sonrası Sovyet siyasetinin temel unsurunu oluşturmakta ve esasen Doğu Blok'u ve Üçüncü Dünya'yı hedef almaktaydı. Bu anlamda en büyük propaganda aracı olan Moskova Radyosu 1960'ların sonlarına doğru dünyanın en büyük uluslararası yayıncısı idi. Amerika'nın Sesi, Özgürlük Radyosu (Radio Liberty) ve Özgür Avrupa Radyosu (Radio Free Europe) radyoları ise ABD'nin uluslararası yayıcılığının önemli unsurları idi⁷². 2. Dünya Savaşı'nın sürdüğü bir dönemde 1942 yılının Şubatı'nda özel radyo şirketlerinden bayrağı alarak Voice of America (Amerika'nın Sesi) radyosunu kuran Washington, dış ülkelere yönelik propagandacılığı iki örgütün sorumluluğuna veriyor. Bunlardan biri açık propaganda (overt propaganda) yapmakla görevli Office of War Information, diğeri ise örtülü propaganda (covert propaganda) alanında uzman Office of Strategic Service'dir (OSS).⁷³ Bunlar ve bunlarla beraber 2. Dünya Savaşı'ndan sonra BBC ve Alman Dalgası radyoları da Rusça olarak SSCB'ye karşı propaganda yayınlarına başlamıştır. Amerika daha önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi, serbest enformasyon akışı söylemine dayanarak yayınlarını sürdürmekte ve sınır tanımamaktaydı.

Sovyetler Birliği de boş durmayarak kitle iletişim araçlarını (özellikle radyoyu) "burjuva propagandasına" karşı propaganda atağını güçlendiriyordu. 25 Ocak 1947'de kabul edilmiş "Merkezi Radyo Yayınlarını İyileştirme Tedbirleri" adlı Sovyet kararında dışa yönelik yayınlar için gazetecilere şu görevler verilmiştir:⁷⁴ Sovyet devlet ve toplum yapısının üstünlüklerinden bahsetmek, burjuva devletlerinin gerici emperyalist politikasını ve Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca tavırlarını her şekilde ifşa etmek. Moskova merkezli diğer dış yayınları yürüten radyolarla birlikte Azerbaycan uluslararası radyosu da dışa yönelik siyasi yayınlarını bu kararı rehber tutarak gerçekleştiriyordu.

⁷² S. Kaypakoğlu, **a.g.e.**, s. 24 -25

⁷³ Armand Mattelart, **İletişimin Dünyasallaşması**, Çeviren: Halime Yücel, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2005, s. 64 -65

⁷⁴ N. Ahmetli, **Dışa Yönelik Siyasi...**, **a.g.e.**, s. 41

Moskova'dan ve birliği oluşturan ülkelerden 9'nun başkentinden dış ülkelere yönelik yapılan radyo yayınları 1964 yılında "Mir i Progress (Sulh ve Terakki)" adlı yeni radyo istasyonun kurulmasıyla daha da artmıř⁷⁵ ve bu kurumun yayınlarında kullandığı 14 farklı dilden biri de Azerbaycan Türkçesi (1986'dan itibaren) olmuştur.⁷⁶ Sovyetlerden dışa yönelik 1960'lı yıllarda yapılan günlük yayınların %45'i gelişmekte olan ülkelere, %30'u kapitalist ülkelere, %25'i ise sosyalist ülkelere yönelik olmuştur.⁷⁷

1971'e gelindiğinde Sovyet dış radyo yayınlarının haftalık miktarı 1754 saati bulmakta, yayınlar 70 yabancı dilde yapılmakta ve ayrıca Sovyet Haber Ajansı "TASS" 72 ülkeye, basın ajansı "Novosti" ise 110 ülkeye haber ve propaganda içerikli enformasyon sağlamakta idi.⁷⁸

Bir başka kaynakta ise, Moskova merkezli Sovyet dış radyo yayınlarının 1960 verilerine göre 37 yabancı dilde olmakla günlük 115 saat ve birliğin parçalanmasına doğru - 1988 yılı verilerine göre ise yayınların 80 yabancı dilde olmakla günlük 254 saati bulduęu⁷⁹ yazılmaktadır. Kapitalist düzenin ve emperyalist güçlerin eleştirildiği bir kaynakta, Sovyetlerin Marksizm-Leninizm ideolojisi temelindeki dışa yönelik siyasi propagandasının karakterinin "beynelmilelcilik" olduęu⁸⁰ vurgulanmakta ve Sovyetlerin dışa yönelik radyo yayınlarının önemli fonksiyonlarından birinin de burjuva ideolojisine karşı faal antipropagandadan ibaret olduęu⁸¹ belirtilmektedir.

Bu iki kutup arasında 2.Dünya Savaşı'ndan sonra başlayıp devam eden soğuk savaşta Bakü'nn Sesi radyosunun etkinliği de az rol oynamamıştır.

⁷⁵ Y. M. Alizade, **a.g.e.**, s. 128

⁷⁶ N. Ahmetli, **a.g.e.**, s. 50

⁷⁷ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 149

⁷⁸ İ. Giritli, **a.g.e.**, s. 32

⁷⁹ Y. M. Alizade, **a.g.e.**, s. 126

⁸⁰ N. Ahmedov, "Yakın ve Orta Doğu lkelerine Yönelik Sovyetlerin Dış Siyasi Propagandasının Karakteri ve Temel Prensipleri", **Azerbaycan Basını, Televizyonu ve Radyosunun Gelişim Eğilimleri**, Az. SSC Halk Eğitim Bakanlığı Yayınları, Bakü, 1988, s. 24

⁸¹ N. Ahmedov, **a.e.**, s. 26

Moskova Radyosu'nun bir kolu olarak Sovyet güdümlü faaliyet gösteren Azerbaycan Radyosu'nun yurt dışına yönelik yayınları sırf siyasi mahiyet taşımakta, hazırlanan programlar ise yalnız propaganda işine hizmet etmekte idi. Dolayısıyla bu yayınlar gazetecilik ilkeleri esasında değil, Moskova'nın kapalı ideoloji merkezlerinde hazırlanan diktaya (buyruğa) dayalı tavsiyelere göre yapılmaktaydı. Hem de soğuk savaş başladıktan sonra Azerbaycan'dan dış ülkelere yönelik yapılan programlar sistemine, SSCB'nin geniş dış radyo propaganda ağıının bir kolu, onun güney kısmını oluşturan bir yapı ögesi gibi bakılabilir.⁸²

80'li yılların sonlarına kadar Azerbaycan Radyosu'nun İran'a, Arap ülkelerine, Türkiye'ye ve Güney Azerbaycan'a (Azerbaycan Türkçesi'nde) yönelik yayınları günlük 6 saat 20 dakikaya varmıştır.⁸³ Bu günlük yayınların 2 saat 15 dakikası İran'a, 2 saati Türkiye'ye, 1 saati Arap ülkelerine, 1 saati de yurt dışında yaşayan (özellikle Güney Azerbaycan-İran) Azerbaycanlılara yönelik olmuştur.⁸⁴

Karşı taraf bu durumu ciddiye almış ve Amerika'nın Sesi Radyosu SSCB'ye yönelik propaganda yayınları çerçevesinde 1982 yılından başlayarak Azerbaycan dilinde de yayınlarına başlamıştır. Önceleri günlük 30 dakika olarak yayınlanan bu yayınlar 1984 yılının Mart'ından itibaren bir saate çıkartılmış ve bu anlamda diğer batı kaynaklı radyo istasyonu olan Özgürlük Radyosu'nun günlük 4 saatlik yayını da buna eklenirse durumun ciddiyeti tam olarak ortaya çıkar. Bunlarla birlikte o yıllarda yabancı ülkelerden Az. SSC'ye yönelik günlük toplam 40 saatlik radyo yayınlarının gerçekleştiği⁸⁵ bildirilmektedir.

Kapitalist batılı ülkelerin burjuva ideolojisini ve yaşam tarzlarını eleştiren ve iki kutup arasındaki soğuk savaştan – ideoloji çatışmalardan bahseden Sovyet baskılı (1985) bir kitapta, ABD'nin radyo yayınlarıyla sıradan propaganda ile birlikte “psikoloji baskı” da yaparak Sovyetlerde insan haklarının ihlalinin ve Sovyet askeri

⁸² G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 149

⁸³ Y. M. Alizade, **a.g.e.**, s. 126

⁸⁴ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 150

⁸⁵ N. Ahmedov, **Sesler İçinde...**, **a.g.e.**, s. 5

tehlikesinden uluslararası kamuoyuna yalan yanlış bahsedildiği⁸⁶ belirtilmekte, batılı ülkelerde SSCB'ye karşı faaliyet gösteren burjuva merkezlerinin elinde 40'a yakın radyo istasyonunun varlığı ve ABD'nin dış ülkelere yönelik radyo yayınlarının %75'ni SSCB'ye karşı propagandanın oluşturduğu⁸⁷ kaydedilmektedir. Aynı kaynakta, dışa yönelik propaganda yayınlarında Sovyetlerin hiçbir zaman “psikoloji baskı” kullanmak istemediği iddiası⁸⁸ ileri sürülerek şöyle yazılmaktadır: “Sovyet basını, radyo ve televizyonu, burjuva enformasyon ve propaganda araçlarından farklı olarak, gerçek, objektif olayları, ilerici görüşleri temsil eder, barış, demokrasi ve sosyal gelişim uğrunda mücadele eden güçlerin birliğini savunur.”⁸⁹ Burası doğaldır ki, her iki kutup soğuk savaşta girdikleri ideoloji-enformasyon propaganda mücadelesinde kendilerini haklı çıkaracak yönlerini öne sürmüş ve savunmuşlardır.

Azerbaycan uluslararası radyosu Bakü'nün Sesi, yayınlarında bütün Sovyetler Birliği ülkelerinde yüksek refahın ve gelişmenin kaydedildiğinden bahseden istatistik veriler sık sık tekrarlanıyor ve bu rakamlar olduğundan fazla ve şişirilerek veriliyordu. Çünkü gazeteciler kuru istatistik ve çoğu kez de sahte rakamlar arkasına saklanarak gerçek durumu perdelemek zorundaydılar.⁹⁰ Bu durum her alanda olduğu gibi yayıncılıkta da Sovyet rejiminin iç yüzünü açıkça göstermektedir.

Sovyetlerin dışa yönelik propaganda yayınlarının tahlili verilirken şöyle yazılmaktadır: “Sovyet propagandacılığının en başlıca kusurunun “Sovyet gerçekliği” halkasının kendini denetlemesi yerine, direktif organların, hakim Marksist - Leninist ideolojisinin formalastırdığı gerçeklik modeliyle çalışıyor olması ve bu modelin gerçekliğe ne kadar uygun olup olmadığının farkına varılmamasıdır. Ki, bu uygunluk da minimum derecede kalıyor ve çoğu kez modelle gerçeklik arasında derin uçurum oluşuyordu.”⁹¹ Bu da onu gösteriyor ki, 70 senelik

⁸⁶ Büyükağa Çerkesov, **Kitle İletişim ve Propaganda Araçlarının Evrensel Terbiyede Rolü**, Az. SSC “Bilik” Cemiyeti Yayınları, Bakü, 1985, s. 54

⁸⁷ B. Çerkesov, **a.g.e.**, s. 57

⁸⁸ B. Çerkesov, **a.e.**, s. 74

⁸⁹ B. Çerkesov, **a.e.**, s. 73

⁹⁰ N. Ahmetli, **Dışa Yönelik Siyasi...**, **a.g.e.**, s. 48

⁹¹ N. Ahmetli, **a.e.**, s. 58

Sovyetlerde propaganda sistemi, Sovyet yaşam tarzının gerçek sosyalizm olgusunun değil, onun uydurulmuş kuru görüntüsünün propagandası ile uğraşmıştır. “Sovyet ideoloji işçilerinin sorumluluğuna verilen model Sovyet toplumunun gerçekliğini, oradaki objektif ilişkileri yansıtmıyordu. Bu nedenle de sosyalist hayat tarzının propagandacıları bir nevi robota çevrilerek temel ilişkilerini vicdanla açıklamak, onların gelişmesine yardımcı olmak yerine “yukarıdan” gelen emir ve talimatları körü körüne yerine getiriyor, bu direktiflerin gerçeklikle ne kadar örtüştüğünün farkına varmıyorlardı.”⁹²

1988 yılında Sovyet baskılı bir eğitim kitabında ise “Dünyamız ideoloji çarpışma alanıdır ve bu çarpışmada düşman tarafı önceki yıllara nazaran daha da aktifleşmiş, aleyhimize enformasyon propagandasını daha da güçlendirmiştir”⁹³-denilerek SSCB’ye karşı ideoloji ve fikri tabanda karşı tarafın (ABD liderliğinde batılı kapitalist ülkelerin) üstünlüğü açıkça kabul edilmektedir.

1980’lerin sonlarına doğru, (1986) ABD başkanı Reagan’la, Gorbaçov’un Reykyavik görüşmelerinden sonra dışa yönelik radyo yayınlarında ve geniş anlamda soğuk savaşta yeni bir aşamaya girildi. Bu resmi görüşmede uluslararası radyo yayınları meselesi de masaya yatırıldı ve bunu takiben 1987 yılının Mayıs ayından itibaren resmi Moskova, Amerika’nın Sesi radyosunun SSCB’de serbest yayınlanmasına olanak sağladı ve bunun karşılığında Sovyet yönetimi Küba üzerinden ABD’ye yönelik İngilizce yayınlarının serbestliği sözünü aldı. Yaklaşık bir sene sonra (1988) ise, Sovyet yönetimi, batı kaynaklı diğer propaganda araçları olan Özgür Avrupa Radyosu, Özgürlük Radyosu ve Alman Dalgası Radyosu’nun ülkesine yönelik yayınlarının önündeki engelleri kaldırdı.⁹⁴

İşte bu gelişmeler (enformasyon ve radyo yayınları savaşında ABD liderliğinde batının ani sıçrayışı ve üstünlüğü) ve Garbaçov’un meşhur perestroykası,

⁹² N. Ahmetli, **a.g.e.**, s. 60

⁹³ A. Rüstemoğlu, “İdeoloji Mücadelede Enformasyon Açıklığı”, **Azerbaycan Basını, Televizyonu ve Radyosunun Gelişim Eğilimleri**, Az. SSC Halk Eğitim Bakanlığı Yayınları, Bakü, 1988, s. 16

⁹⁴ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 279

yenileşme, açıklık söylemleri ve bunu takiben daha önce de vurguladığımız gibi, birliği oluşturan ülkelerden bazılarında ortaya çıkan karışıklıklar* ve vuku bulan sosyal, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık 70 yıllık Sovyetler Birliği'ni çöküşe sürükledi.

3.1.2.2. MERKEZ (MOSKOVA) GÜDÜMÜNDE TELEVİZYON YAYINCILIĞI

Radyo yayıncılığında olduğu gibi, Azerbaycan'da televizyon yayıncılığı da Sovyetler Birliği'nin çöküşüne dek merkez ideolojinin belirlediği çizgi doğrultusunda gelişmiştir.

Bağımsızlığın ilanına kadar ülke televizyonculuğunda rakipsiz tek istasyon olarak yayınlarını sürdüren devlet kanalı Azerbaycan Televizyonu (AzTV), Sovyetler Birliği'nin merkez Radyo Televizyon Kurumu çerçevesinde bölgesel bir kurum olarak yönetilmiştir.

3.1.2.2.1. AZERBAIJAN'DA TELEVİZYON YAYINLARININ BAŞLAMASI

Geçmiş Sovyetler Birliği'nde muntazam televizyon yayınlarının başlaması 2. Dünya Savaşı'nın bitiminden hemen sonra 1946 yılına denk gelmektedir. SSCB'de ilk televizyon deneme yayını ise 1931 senesinde Nisan ayında gerçekleştirilmiştir.⁹⁵

* Kazakistan olayları, Dağlık Karabağ sorunu, Özbekistan'da Ahıska olayları, Moldova – Dnestryanı, Gürcü Abhaz çatışmaları vs.

⁹⁵ A. Rüstemov, **a.g.e.**, s. 51

Moskova merkezli televizyonun yayına başlamasından tam 10 yıl sonra Kafkasya ve Orta Asya bölgesinde ilk kez Azerbaycan'da olmak üzere Bakü'den televizyon yayınları başlamıştır. 1954 yılının Eylül'ünde temeli atılan Bakü televizyon stüdyosunun inşasından yaklaşık bir buçuk sene sonra – 14 Şubat 1956'da muntazam yayınlara geçildi⁹⁶ ve böylece Azerbaycan'da televizyon yayıncılığının temeli atılmış oldu. SSCB Kültür Bakanlığı'nın emri ile yapılan Bakü televizyon stüdyosunda yayınların başlaması Sovyet İttifakı Komünist Partisi'nin 20. Kurultayı'nın açılış gününe denk getirilmiştir.⁹⁷ İlk başlarda haftada sadece bir saate yakın yayın süresine sahip olan bu televizyonun, 1957 yılında haftada 5 gün olmakla haftalık toplam yayın süresi 2 saat 5 dakikaya çıkartılmıştır.⁹⁸ Aynı yıl, Bakü ve etraf ilçelerde yaklaşık 10 bin televizyonun olduğu ve açılışından itibaren ilk bir yıl içerisinde yaklaşık 8 bin izleyici mektubu alındığı⁹⁹ kaydedilmiştir ki, bu da televizyonla yeni tanışan Azerbaycan toplumunun mavi ekrana merakını ve bu yeni gelişmeyi çok yakından takip ettiğini göstermektedir.

İlk televizyon programlarının Bakü ve etraf ilçelerden toplam 60 bin izleyicisinin olduğu tahmin edilmektedir. Daha yeni yayınına başlayan Azerbaycan televizyonunda sinema filmleri, sinema dergileri ve önceden kaydedilmiş konserler, edebi tiyatrolardan parçalar gösterilmekteydi. Ayrıca merkezden (Moskova'dan) Bakü stüdyosuna hazır programlar gönderilmekteydi. Bunların çoğunluğunu propaganda amaçlı toplumsal -siyasi programlar ve farklı merkez stüdyolarında hazırlanmış bilimsel belgeseller oluşturmaktaydı. 1956 yılının Nisan ayından itibaren ise Bakü stüdyosundan canlı konserler, toplumsal-siyasi söyleşiler, başarılı emekçi işçilerin konuşmaları yayınlanmaya başlanmıştır.¹⁰⁰

İlk altı aylık süreçte çeşitli teknik aksaklıklar ve problemler yaşasa da Bakü stüdyosu bu zaman zarfında yaklaşık 100 adet konulu film yayınlamıştır.¹⁰¹

⁹⁶ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 68

⁹⁷ Gulu Muharremov, **Televizyon Hakkında Etütler**, Azerbaycan Devlet Yayınları, Bakü, 1996, s. 99

⁹⁸ N. Hudiyeve, **a.g.e.**, s. 153

⁹⁹ Zeynal Memmedov, **Konuşan Aynanın Sırrı**, Işık Yayınları, Bakü, 1985, s. 79

¹⁰⁰ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 74

¹⁰¹ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 101

Yayınlanan bu filmlerden yalnız ikisinin Azerbaycan dilinde olduğu istatistik verilerden anlaşılmaktadır. O dönemde yayınlanan programların çoğunluğu Rusça olmuş ve 1956 yılının Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında Azerbaycan dilinde sadece bir uzmanın konuşmasına yer verilmiştir.¹⁰² Bu da daha işin başındayken bile televizyon yayınları üzerinde yapısal ve yönetsel olarak zaten var olan Rus siyasetinin içeriksel etkisinin bir göstergesidir.

1957 yılının 9 Haziran'ında stüdyo dışından ilk defa olarak canlı yayını gerçekleştiren (bir futbol karşılaşmasından röportaj)¹⁰³ Azerbaycan Televizyonu'nda aynı yıl içerisinde televizyon tiyatrosu kendine yer edinmeye başladı.¹⁰⁴ 1957-1958 yılları Azerbaycan televizyonunda birtakım teknik yeniliklerin (yeni verici kulenin yapımı vs.) yılları olmuştur.

Kültür Bakanlığı'na bağlı olan Bakü televizyonu, 1957 yılının Ekim'inden itibaren Radyo Enformasyon Kurumu ile birleşerek Bakanlar Sovyet'inin direktifinde yeni kurulan Devlet Radyo ve Televizyon Programları Komitesi tarafından yürütölmeye başlanmıştır.¹⁰⁵ Ve bu kurum adı altında televizyon yayıncılığı Sovyetler Birliğı'nin parçalanmasına kadar devam etmiş, Azerbaycan bağımsızlığına kavuştuktan sonraki yeni dönemde kurumun adı değıştirilmiştir. Bu konuda çalışmanın ileriki kısımlarında bahsedilecektir.

¹⁰² Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 77

¹⁰³ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 103

¹⁰⁴ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 77

¹⁰⁵ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 102

3.1.2.2.2 DEVLET TEKELİNDE RAKİPSİZ TV İSTASYONU: AZERBAYCAN TELEVİZYONU (AzTV)

Radyo yayıncılığında olduğu gibi, Azerbaycan'da televizyon yayıncılığı da Sovyetler Birliği zamanında başlamış ve 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni gelişim sürecine giren Sovyet rejimi direktifinde Moskova güdümünde faaliyetini sürdürmüştür. Sovyetler Birliği'nin çöküşüne kadar (1990) rakipsiz olarak devlet tekelinde bir televizyon istasyonu - Azerbaycan Devlet Televizyonu (AzTV) varlığını sürdürmüştür.

Genel olarak Sovyetlerde Azerbaycan televizyonunun gelişim sürecinden bahsederken ona Sovyetler Birliği televizyonculuğunun bir altbölümü gibi yaklaşmak gerektiğini¹⁰⁶ vurgulamaktadır Azerbaycan Devlet Radyo ve Televizyon Programları Komitesi'nin eski genel müdürlerinden olan Elşad Guliyev.

Azerbaycan televizyonunun tarihi ile ilgili daha objektif bilgilerin elde edilmemesinden, yazılı kaynakların, arşiv belgelerinin azlığından ve bu konuda yöntemibilim prensiplerinin belirlenememesinden üzüntü duyan bir diğer yazarımız, Azerbaycan televizyonunun Sovyetler Birliği dönemini 3'e ayırmaktadır:¹⁰⁷

1. Başlangıç dönemi (1953 – 1960): Bu dönem televizyonun teknik altyapısının oluşturulduğu ve stüdyonun inşası ve genel hazırlıkların yapıldığı aşama olarak kaydedilmektedir.

2. Kitleli programcılık (yayıncılık) dönemi (1960 – 1980): Bu dönem televizyon programlarının sayının ve yayın türlerinin arttığı ve biçimlendiği, video kayıtların ve stüdyo dışından çekimlerin eşzamanlı gerçekleştiği ve televizyonun bir sistem gibi yönetilmesinin olduğu yılları kapsamaktadır.

¹⁰⁶ Elşad Guliyev, **Televizyon: Kuramsal...a.g.e.**, s. 55

¹⁰⁷ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 96 -97

3. Toplumsal hayat üzerinde etkinin artması dönemi (1980 – 1990): Televizyon gazeteciliğinin yeni gelişim aşamasına girmesi, ekranın özellikli yaratıcılık alanı gibi kabul görmesi, programların toplumsal hayata daha da yaklaşması, milli uyanış belirtilerinin kendini göstermesi ve özellikle enformasyon programlarında yönlendiricilikten ve propagandadan gerçek haberciliğe geçme eğilimlerinin artması vs. bu dönemi kapsamaktadır.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Azerbaycan televizyonculuğunun dördüncü dönem olarak ayırdığımız bağımsızlık dönemine ise çalışmamızın ileriki aşamasında ayrıca yer verilecektir.

29 Ocak 1960 yılında Sov. İKP MK'nin “Sovyet Televizyonunu Daha da Geliştirmek Hakkında” adlı kabul ettiği karar enformasyon programları ve haber yayınlarıyla da ilgili düzenleme getiriyordu. Bu karardan sonra aynı yıl içerisinde Azerbaycan Televizyonu “Günün Yenilikleri” adı ile ilk haberler programını yayınlamıştır. Bu haber programı aynı yılın Nisan ayından itibaren ise “Son Haberler” adı ile yayınlanmaya başlandı.¹⁰⁸

Ülke içinde ve dışında gelişen olaylardan haberdar etmek için enformasyon aracı olarak televizyonun kullanılmasını öngören kararda bir de şöyle yazılmaktadır: “Basın ve radyo ile birlikte televizyon da, Sovyet insanının komünist ideali ve ahlakı ruhunda, burjuva ideolojisine ve ahlakına karşı duruş ruhunda terbiye edilmesinde, devlet planlarının başarı ile yerine getirilmesi için emekçi işçilerin seferber edilmesinde mühim rol oynamalıdır.”¹⁰⁹

1961 yılında Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde kurulan yeni televizyon istasyonları (ör. Gence'de, Şuşa'da - Dağlık Karabağ'da) ülke genelinde yayın ağıının genişlemesini sağlamış ve onun ardından 1962 yılının Ocak ayında ise Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde televizyon istasyonu kullanıma açılmıştır. Bu yerli istasyon hem Bakü'nün yayınlarını, hem de 1963 yılının

¹⁰⁸ A. Rüstemoğlu, **a.g.e.**, s. 52

¹⁰⁹ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 81

Martı'ndan itibaren kendi bölgesinde muntazam yayınlarına başlayan Nahçıvan televizyonunun yayınlarını yerli vatandaşlara ulaştırmada önemli rol oynamıştır.¹¹⁰ Her geçen gün TV programlarının günlük süresi de artmış ve 1962 senesine gelindiğinde AzTV'nin günlük yayın süresi 7 saate ulaşmıştır.¹¹¹

AzTV'nin haberler programlarında da zaman ilerledikçe değişiklikler gözlemlenmekteydi. Ama ne yazık ki, bu değişiklikler ve yenilikler Moskova merkez televizyonunu takip etmekteydi. Azerbaycan'da kapsamlı haberler programının yayını Moskova merkez televizyonunun "Zaman" enformasyon programının yayınına başlamasından sonraya tesadüf etmekte¹¹², 1967 yılından itibaren televizyonun ana haber bülteni "Günün Ekranı" şeklinde yeni adı ile yayınlanarak en çok izlenen ve merak edilen program haline geldiği¹¹³ belirtilmektedir. Günümüzde ise AzTV'nin ana haber programı "Haberler" adı altında yayınına sürdürmektedir.

1970 yılında Moskova televizyonunun renkli yayınlanmaya başlamasını takiben 1973'de de Azerbaycan Televizyonu düzenli olarak renkli yayınlarına geçmiştir.¹¹⁴ 1970'li yıllara kadar ister haber programlarında, isterse de diğer programlarda tekdüzelik sürmüş ve anlaşılan o ki, 1970 yılından itibaren Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nin (şimdiki Bakü Devlet Üniversitesi) iletişim fakültesinde televizyon gazetecilerinin yetiştirilmeye başlanması¹¹⁵ televizyon programcılığının kalitesini biraz yükseltmiştir.

1960 -1980 yılları arasında AzTV'de toplumsal-siyasi ve edebi-bedii programların ve belgesel filmlerin üretiminin nitelik ve nicelik yönünden paralel gelişmesi dikkat çeken en önemli özelliklerdendi. Şu da bir gerçektir ki, bir taraftan bu gelişmeler yaşanıyor olsa da, AzTV'de merkez güdümlü mevcut siyasi rejimin karakterine ve onun talebine uygun olarak toplumsal-siyasi, ekonomik ve hatta

¹¹⁰ G. Muharremov, **Televizyon...**, a.g.e., s. 107 -108

¹¹¹ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 83

¹¹² E. Guliyev, **a.g.e.**, s. 56

¹¹³ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 86

¹¹⁴ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 113

¹¹⁵ Z. Memmedov, **a.g.e.**, s. 89

kültürel programların çoğunluğu propaganda özellikleri taşımakta idi.¹¹⁶ Yazarımız o dönemin televizyon yayınlarının noksanlarından bahsederken şunları vurgulamaktadır: “Programlarda propagandacılık ve yönlendiricilik alışkanlığının doğurduğu sahtecilik, yerli yersiz resmiyetçilik, programlarda doğallığın boğulması, konuşmalardaki sunilik ve ezbercilik, normal yaşam tarzı süren bir insanın idealleştirilmesi, o dönemde beyazperde ile izleyici arasında uçurum oluşturmaktaydı. Kimi zaman programlarda sunulan herhangi bir istatistik rakam o iktisadi başarıyı elde eden insandan daha değerli bir gösterici gibi abartılıyordu.”¹¹⁷ Bütün bunların altında merkez güdümlü Sovyet rejiminin yönetim biçimi yatmaktadır tabii ki.

Ortaya çıktığı günden itibaren Azerbaycan televizyonu faaliyetini merkezi Moskova televizyonunun programı ve iş kuralları çerçevesinde modelleştirmiş ve bu doğrultuda giden merkezileşme süreci bağımsız bir şekilde televizyonculuk anlayışının gelişmesine engel olmuştur. Aynı zamanda merkez televizyon yayınlarının güçlü vericilerle birliği oluşturan en uzak eyaletlere kadar yayınları ulaştırılmakta ve bu da yerli yayınların üzerine gölge düşürmekteydi.¹¹⁸ Sovyet yayıncılığı ve genel olarak bütün medya araçları aslında tek sesli “Sovyet Halkı” oluşturulması sürecinde kullanılmıştır. Bu “Sovyet Halkı”nın bir kesimini de köylülerden ve işçilerden ibaret yeni “televizyon nesli”nin “zihni zümreleri”, kapalı çerçevede yaşadıklarının bilincinde bile olmayan ve her şeyi bildiklerini zanneden “yeni aydın zümreler”¹¹⁹ oluşturmaktaydı ki, Sovyet güdümlü yayıncılık anlayışının Azerbaycan insanının düşünce tarzı üzerindeki etkisini irdeleyen yazarımız “bu insanlar dünyanın her tarafından haberdar olsalar da, seçkilerde hangi bakana oy verdiklerinden habersizdirler.”¹²⁰ - diyerek, o dönemin gerçeğini önümüze sermektedir.

¹¹⁶ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 88 - 90

¹¹⁷ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.e.**, s. 91

¹¹⁸ Aydın Dadaşov, **Gerçekliğin Astanasında (Eşiğinde)**, Işık Yayınları, Bakü, 1992, s. 14

¹¹⁹ A. Dadaşov, **a.e.**, s. 14 - 17

¹²⁰ A. Dadaşov, **a.e.**, s. 17

Televizyon yayınlarının o dönem için Azerbaycan insanı üzerinde (bilim, sanat, kültür, dünya görüşü vs. ile ilgili) birçok anlamda olumlu etkisi olduğu vurgulansa da “AzTV’nin tarihi, genel olarak propaganda tarihi, kitleleri sosyalizm ideolojisi uğrunda seferberliğe çağırış tarihidir”¹²¹ denilerek AzTV’nin gerçek ve öz değerlendirilmesi yapılmaktadır. Azerbaycan televizyonunun sosyal eğitim işlevinden bahseden bir kaynakta ise, 1956- 1991 yıllarını kapsayan Sovyetler Birliği döneminde bu işlevin bile komünist ideolojisinin propagandası çerçevesinde oluşturulduğu ve totaliter rejimlere özgü kurallarla yürütüldüğü¹²² belirtilmektedir. “Azerbaycan televizyonculuğu merkezi televizyonculuğun etkisi altında formallaşmış, onun iş ve icra sistemini uzun yıllar körü körüne taklit etmiştir. Farklı yıllarda sayısız solgun programlar orijinalmiş gibi ülke insanına tekrar tekrar izletilmiştir.”¹²³

“Televizyon ve Enformasyon”(1971) isimli bir makalesinde o dönemin AzTV Haberler bölümünün baş redaktörü, enformasyon kaynaklarından bahsederken, haberlerin adeta SİTA’dan (Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı), AzerTA’dan (Azerbaycan Telgraf Ajansı), yurtiçi muhabirlerden ve haber programı ekibinden ve merkezi Moskova televizyonundan alındığını¹²⁴ vurgulamaktadır. Aynı makalede haber programlarında en önemli noksanlardan birinin programlarda şerhçinin (şerhçi: açıklamacı, tahlilci, Anchorman) olmadığı vurgulanmaktadır. Dünyanın birçok ülkesinde haber programlarında şerhçilerin olduğunu ve halk tarafından sevidiklerini belirten yazar, ülkede haber şerhçilerinin “şimdilik” olmamasından üzüntü duyduğunu dile getirmekte, çok geçmeden bunun gerçekleşeceğini¹²⁵ umutla bahsetmektedir. Ancak ülkede televizyon şerhçisinin olmayışı durumu Sovyetler Birliği’nin çöküşüne dek devam etmiştir. Sebep de çok açıktır: Sovyet rejiminin gözetildiği kapalı bir toplumda siyasi-toplumsal haberlerin daha açıklayıcı, analiz edici tahlilini verici bir durum söz konusu olamazdı. Bu durumu yine 1983-1990

¹²¹ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 70

¹²² Elçin Alibeyli, **Azerbaycan Televizyonu**, MBM Yayınları, Bakü, 2005, s. 75

¹²³ A. Dadaşov, **a.g.e.**, s. 22

¹²⁴ Nuhbala Guliyev, “TV ve Enformasyon”, **Muhbir Gazetesi**, Sayı: 11, Kasım 1971, s. 11

¹²⁵ N. Guliyev, **a.m.**, s. 11

yılları arasında Azərbaycan Devlet Televizyon ve Radyo Programları Komitesi'nin müdürü Guliyev'in de bir kitabında ülkenin televizyon tarihinde çalışan şərhçi gazetecilerin olmamasından, olsa da yüzeysel oluşundan¹²⁶ bahsetmesi, bir diğer kaynakta ise merkezi Moskova televizyonunda yayınlanan “Yenilikler Startı”* haberler ve yorumlar (şerhler) programının tecrübesinden AzTV de yararlanabilirdi¹²⁷ şeklinde bahsedilmesiyle şərhçi olgusunun Azərbaycan'da gelişmediği fikri doğrulanmaktadır.

1980'li yıllardan itibaren birliği oluşturan bütün toplumlarda olduğu gibi Azərbaycan'ın iletişim alanında da bir değişim rüzgarları esmeye başladı.

1980'li yılların AzTV'nin rönesans dönemi olarak nitelendirildiği¹²⁸ bir kaynakta, diğer yayın türleri ile beraber bu yıllar itibariyle enformasyon programlarının yenilenmesi, yeniden yapılanması ve ilk defa AzTV'de “Haberler” isimli haber bültenin günde 5 kez yayınlanmaya başlaması ve Sovyetler Birliği'nde ilk olarak AzTV'de şikayet ve önerilerin dikkate alındığı “Televizyonun Toplumsal Kabul Odası” programının ortaya çıkışı¹²⁹ belirtilmektedir. Bu gelişme yayınlarla ilgili kamuoyu görüşünün öğrenilmesine yardımcı olmaktaydı. 1985 yılında AzTV'ye gönderilen 18 bin izleyici mektubu sayısı 1988 yılına gelindiğinde 200 bini aşmaktaydı.¹³⁰ AzTV'de ve genel olarak eski birliğin bütün kitle iletişim araçlarında ve onların yayın içeriklerindeki değişime Gorbaçov'un yeniden yapılanmasının (perestroyka) ve açıklığının (glasnost) (1985) da etkisi büyük olmuştur. Sovyet ideolojisinin yasakladığı konular teker teker gündeme gelmeye ve enformasyon açlığı çeken halklar gerçekleri görmeye ve uzun yıllar yalnız propaganda aracı rolünü oynayan TV giderek gerçek enformasyon aracına

¹²⁶ Elşad Guliyev, **Televizyon İki Asrın Ayırıcında**, Işık Yayınları, Bakü, 1993, s. 92

*1961- 1971 yılları arasında Moskova merkez televizyonunda haftalık olarak yayınlanan şərh (yorum) ve haber programıydı ve açımlayıcı, çözümleyici, serbest ve az çok demokratik oluşuyla akıllarda kalmıştır.

¹²⁷ Z. Memmedov, **a.g.e.**, s. 82

¹²⁸ İrade Hanım, **TeleFenomen, Elşad Quliyev'le 16 Saat Sohbet**, Şark - Garp Yayınları, Bakü, 2004, s. 83

¹²⁹ İ. Hanım, **a.e.**, s. 86

¹³⁰ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 124

çevrilmeye başlamıştır.¹³¹ Yeniden yapılanma, demokrasi olgusunun gelişimi kitle iletişim araçları, keza televizyon için yepyeni enformasyon ortamı oluşturmuştur. O değişim döneminin durum değerlendirmesini yapan Giritli şöyle yazıyor: “Öğle anlaşılıyor ki, Sovyet basınına tanınan imkanlar, Gorbaçov’un ülkenin ekonomisini modernleştirmek ve canlandırmak çabalarını desteklemeyi öngörmekte, Sovyet uzmanlarının vurguladığı gibi, Glasnost haberleşmenin hatırı için haberleşme özgürlüğünü amaçlamaktadır.”¹³²

Azerbaycan televizyonunda değişime ve yeniliğe örnek gösterilecek programlardan biri 1981 – 1987 yılları arasında yayınlanan “Ozan” adlı folklor - kültür programıdır ki, bu aylık program halkı eğitmekle kalmamış, milli şuurun uyanmasında da etkili olmuştur.¹³³

Genel olarak baktığımızda o dönemde Azerbaycan’da toplam baskı sayısı 3,3 milyon olan 160 gazete, 123 dergi bulunmaktaydı. Görsel işitsel yayıncılıkta ise, ülkede tek örnek teşkil eden Azerbaycan Devlet Televizyonu ve Radyosu’nun yayınları günlük 68 saati geçmekte idi. Azerinform Haberler Ajansı (şimdiki AZERTAC Haber Ajansı) ise ayda yaklaşık 500 haber – röportaj ve 150 kadar da fotoğraf sunmaktaydı.¹³⁴

Her ne kadar yenileşme ve demokratikleşme eğilimleri kendini gösterse de, televizyon toplumun isteklerinin sesi değil, yine de Sov. İKP’nin elinde “mutlu gelecek için” insanların bilincini etkileme adına propaganda aracı olarak kalmaktaydı. Bu nedenledir ki, AzTV halkın isteklerine değil, Sovyet ideolojisine, Sovyet egemenliğine hizmet etmekte ve bu anlamda “milli çıkarlar” söz konusu olamamakta idi. Keza, 1988 yılında patlak veren Karabağ olaylarını (Ermeni milliyetçilerinin ve terörcülerinin taşkınlıkları ve tahribatları) zamanında ekranlara taşımayan, hatta olayları çarpıtarak örtbas eden başta AzTV olmakla bütün KİA,

¹³¹ G. Muharremov, **a.e.**, s. 119 - 120

¹³² İsmet Giritli, **Günümüzde Haberleşme, Olaylar, Sorunlar, Gözlemler**, Der Yayınları, İstanbul, 1988, s. 58

¹³³ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 95 - 96

¹³⁴ E. Guliyev, **Televizyon: Kuramsal..., a.g.e.**, s. 23

habercilikte büyük bir fiyasko yaşayarak, ağır sonuçlar doğurdular. Çünkü ülkede baş verenleri haberleştirerek ekranına taşımayı başaramayan televizyonun yayınları kendi iradesi dışındaydı ve bunun için “yukarıların” onayı gerekmekteydi.¹³⁵ Hatta Rus askeri birliklerinin siyasi sebeplerle 20 Ocak 1990 yılında Bakü’de dinç ahaliye karşı gerçekleştirdiği katliamdan birkaç saat önce Azerbaycan televizyonunun enerji bloğunun patlatılması* ve yayınların tamamen kesilmesi¹³⁶ durumun vahametini gözler önüne sermekte ve Sovyetlerin haberleşme özgürlüğü gerçekliğine ve tartışmalarına belki de son noktayı koymakta idi. Sovyetler Birliği’nde haberciliğin işleyiş tarzını eleştiren yazarımız şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “Geçmiş SSCB’de enformasyonun yönetim tarafından yönlendirilmesi, açıklığın (şeffaflığın) hiçe indirgenmesi gibi tarihi tecrübe, bu tür toplumun gelişimden uzak kaldığını göstermektedir. Rastlantı değildir ki, objektif enformasyonu toplumdan gizleterek güçlü sansür uygulayan Sovyet devletinin güçlü ekonomik ve doğal kaynakları olmasına rağmen ülke bu anlamda dünyanın geride kalmış bir bölgesine dönüşmüştür.”¹³⁷ Bu kapalı sisteme ve merkez güdümünde yayıncılığa alışan, özgür irade ile faaliyet gösteremeyen diğer kitle iletişim araçları gibi Azerbaycan televizyonu da, gerçek işlevlerini yerine getiremeyerek en son örnekte olduğu gibi halkın sesine dönüşmesi gerekirken despotizmin, ezilenler üzerinde ezenlerin bir bakıma görüntülü silahı rolünü oynamıştır, hem de kendi halkının ezilmesi pahasına.

Bütün bunları takiben Sovyetler Birliği’nin çökmesi sonucu birliği oluşturan diğer ülkeler gibi Azerbaycan da bağımsızlığını ilan etti ve daha sonraki aşamada her alanda olduğu gibi ülke medyasında ve haberciliğinde de yeni bağımsız ve özgür bir dönem başladı.

¹³⁵ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 104

*Azerbaycan halkının özgürlük sesini boğmaya çalışan Moskova yönetimi tarafından televizyonun enerji bloğu patlatıldıktan 9 gün sonra, 28 Ocak günü tamir edilmiş ve yayınlar birkaç ay daha Rus harpçilerinin sıkı denetiminde sürdürülmüştür.

¹³⁶ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 127

¹³⁷ C. Memmedli, **a.g.e.**, s. 68

3.1.3. BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNDE AZERBAYCAN'DA GÖRSEL İŞİTSEL YAYINCILIK VE HABERCİLİK

3.1.3.1. DEVLET DENETİMİNDE RADYO-TELEVİZYON YAYINLARI

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra bağımsızlığını elde eden Azerbaycan'da 1990'lı yıllardan itibaren özel radyo-televizyon yayıncılığının başlamasına kadar görsel-işitsel yayıncılık özgür bir şekilde yürütülse de devlet tekelinde olduğundan dolayı eski kapalı sistemin alışkanlıklarını yeni dönemde de yansıtmıştır. Her ne kadar devlet radyo-televizyon kurumunda bağımsızlığın da verdiği serbest düşünce anlayışı içinde bir yenilik havası esse de Sovyet döneminden kalma monotonluk ve resmiyetçilik yayınlarda kendini göstermiştir.

3.1.3.1.1. AZERBAYCAN DEVLET RADYOSU YAYINLARI

1988 yılından itibaren sancılı dönemden geçen ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünü takiben bağımsızlığına yeniden kavuşan Azerbaycan'da diğer siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlarda olduğu gibi medya ve iletişim alanında da zamanın ve gidişatın talebi gereği değişimler ve yeni oluşumlar sürecine girildi. Bağımsızlığa geçiş sürecinde Azerbaycan görsel - işitsel yayıncılığında rakipsiz olarak devlet tekelinde faaliyet gösteren Azerbaycan Devlet Televizyon ve Radyo Programları Komitesi varlığını sürdürmekteydi.

Daha önce de vurguladığımız gibi, 20 Ocak katliamı öncesinde televizyonun enerji bloğu patlatılmış ve o günden itibaren sadece belli saatlerde kimsenin tanımadığı bir ses tek enformasyon aracı olan radyodan halka hitap etmekte,

katliamla ilgili yalan haberler iletmekte, olayı örtbas etmeye çalışmakta ve merkez Moskova'nın emirlerini okuyarak halkı evlerinden çıkmamakla ilgili bilgilendirmekte idi. Böylece radyoda askeri sansür uygulaması başlamış bulunuyordu. O günlerde enformasyon boşluğu, soğuk savaşta Sovyetler Birliği'ne karşı propaganda yayınları ile ünlü radyolardan biri olan Özgürlük Radyosu tarafından doldurulmakta ve Azerbaycan'dan gizli yollarla aktarılan haberler dünyaya yayılmakta idi.¹³⁸ Bunun dışında radyo çalışanlarının cesareti ile dönemin ileri gelenlerinin Gorbaçov yönetimini 20 Ocak olaylarından sorumlu tutarak bu vahşetin hesabının sorulması gerekliliği açısından yaptıkları demeçlerin sıkı denetime rağmen gizli şekilde birkaç kez radyodan yayınlanması ve ardından bu bildirilerin yurtdışı yayınları ile gizlice Türkiye'ye, İran'a ve Arap ülkelerine ulaştırılması gereken rolü oynamış ve durumdan haberdar olan askeri sansür 24 Ocak günü yurtdışı yayınlarını kapatsa da iş işten geçmişti.¹³⁹ Zamanında Sovyet yönetiminin güdümünde propaganda aracı olarak yurtdışına dört farklı dilde yayınlarını sürdürmüş ve ideoloji silah olarak sadece merkezin çıkarlarına alet olan Azerbaycan Uluslararası Radyosu ilk kez gizli de olsa gerçek habercilik adına işlevini yerine getirmiştir. Bu, ülkeyi 70 sene sömürü ve baskı altında tutan Sovyet rejiminin kendisine karşı yönelmiş yayıncılıkta bir dönüm noktası olmuştur.

18 Ekim 1991'de yeniden bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'da, her alanda olduğu gibi radyoculukta da tam bağımsız yayıncılık dönemi başladı.

1991 senesinde Azerbaycan Devlet Televizyon ve Radyo Programları Komitesi'nin adı değiştirilerek Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Televizyon ve Radyo Programları Şirketi oldu. Daha demokratik, daha objektif yayıncılığa can atan Azerbaycan Radyosu'nda canlı yayınlar yapılarak toplumun istekleri doğrultusunda programlar hazırlanmakta ve hatta önceleri yasaklanmış konular da durmadan işlenmekteydi. Gelişmiş batı yayıncılığını örnek alan radyo, haber programlarına verdiği yeni çekidüzenle önceki dönemlerden farklı olarak daha çekici ve inandırıcı

¹³⁸ G. Muharremov, **Radyo Dalgalarında...** a.g.e., s. 132 - 133

¹³⁹ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 58

olmakta ve bu yeni dönemde bağımsız devletçilik ideolojisi, vatanseverlik, yeni toplumsal oluşum, sosyal problemler, ekonomik reform ve yeniliklerle ilgili programlar sunmaktaydı.¹⁴⁰ Yazarımız Azerbaycan Radyosu'nun eski ve yeni dönemini karşılaştırarak yazıyor: "Radyo uzun müddet ideoloji propaganda sisteminin ayrılmaz bir parçası olarak parti basınının ve gazeteciliğinin en mücadeleci prensiplerine dayanmaktaydı... Bugün ise o, bağımsız bir devletin sesi, onun çarpan kalbi, dünyaya açılan tanıtım penceresidir. Bu radyo başta Azerbaycan kültürünün, müziğinin, hem de halkın maneviyatının sesi ve koruyucusudur. Çünkü radyodan en prensipsel fark ise burada emperyalist düşünceye hizmet eden insanların değil, özgür düşünceye sahip olan, kendi devlet menfaatini her şeyden üstün tutan ve ona hizmet eden insanların çalışmasıdır."¹⁴¹

Azerbaycan ile Ermenistan arasında çıkan Dağlık Karabağ Savaşı ve savaşla ilgili yaşanan gelişmeler uzun müddet Azerbaycan Radyosu'nun haber programlarında ağırlıklı yer tutmuştur. Önceleri Sovyet propagandası ve habercilik anlayışı prensipleri temelinde faaliyet gösteren devlet radyosu ve onun "Haberler" programı, yeni dönemde Azerbaycan'ın iç ve dışışleri ile bağlı haberlere daha çok önem vermekte ve onun enformasyon siyasetinin ana damarı devletçiliğin pekiştirilmesinden ve milli çıkar bakımından zarar verici propagandanın defedilmesinden oluşmaktadır.¹⁴²

Yeni bağımsızlık coşkusu ile hareketlenen ve yayın akışı ve yayıncılık anlayışı değişen Azerbaycan devlet radyosu belli bir süre sonra AzTV ile beraber devlet tekelinde oluşundan dolayı olacak ki, 1990'lı yılların ortalarından itibaren yeniden eski düzenine yakın bir görüntü sergilemeye başlamıştır. Yazarımız Gulu Muharremli bu durumu şöyle değerlendirmektedir: "90'lı yılların ortalarından başlayarak radyoya yeniden propaganda aracı gibi bakma eğilimlerinin güçlenmesi ortaya birçok problemler çıkardı. Özellikle haber programlarında ve toplumsal – siyasi programların içeriklerinde geleneksel noksanlar kendini göstermeye başladı.

¹⁴⁰ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.e.**, s. 59 - 60

¹⁴¹ N. Hudiye, **a.g.e.**, s. 26

¹⁴² N. Hudiye, **a.e.**, s. 39 - 40

Canlı yayınlardan caymalar birçok dinamik radyo formatlarının dondurulmasına, yayın akışının monotonluğunun artmasına neden oldu.”¹⁴³

Sonraki tarihlerde farklı yayın bölümlerinin (Ör: Askeri Vatanseverlik ve Salname (1994); Eğitim ve Bilim – Kitleli Programlar (1998) vs.)¹⁴⁴ de açıldığı radyonun canlı yayınlara 2007’den itibaren tekrar geçmesine rağmen, günümüzde önceden hazırlanan paket programlar ezici ağırlığını korumakta ve halen radyo içi teknik altyapı ufak tefek değişikliklerin dışında yenilenmeden eski halinde kalmaktadır.

Bu dönem içerisindeki gelişmelerden biri de daha önce bahsi geçen “Araz” programının ayrıca yayını teşkil edilerek faaliyete başlamasıdır. Bunun sebepleri arasında 1994 yılından başlayarak ortaya çıkan özel radyolarla rekabet olgusu da gösterilmektedir. Böylece devlet radyosu birinci ve ikinci (Araz radyosu) olarak ayrı frekanslardan yayınlarını sürdürüyordu. Birinci radyodan program çeşitliliği ve çoksesliliği ile bir bakıma seçilen Araz radyosu 10 farklı dilde (Azerice, Rusça, Ermenice, Talışça ve Lezgice,* Kürtçe, Gürcüce, Almanca, İngilizce, Fransızca) programlar hazırlamakta ve programlarında serbest düşünce tarzı sezilmekte idi. Her saat başı dinleyicilere 10 dakikalık “Haberler Bülteni” ile haber sunan Araz Radyosu, “Gün Geçti” isimli ana haber programıyla da akıllarda kalmıştır. Her akşam 30 dakika yayınlanan “Gün Geçti” haber bülteni çağdaş habercilik anlayışı ve yöntemi ile seçilmiştir.¹⁴⁵ Yazarımız bu haberler programı ile ilgili olumlu düşüncelerinin yanı sıra üzüntüsünü de gizlemeyerek yazıyor: “Bazı farklı yönlerine göre Gün Geçti enformasyon programını Azerbaycan radyosunun geleceği, onun yeni rüşeym - modeli hesap edilebilir. Eğer o, genellikle radyodaki geleneksel noksanlardan (sözcülük, format yetmezliği, kuruluk, resmiyetçilik, şablonculuk) yakasını kurtara bilirse...”¹⁴⁶ Maalesef bu bekleyiş boşunaydı ve 2007’lere gelindiğinde Araz

¹⁴³ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 135

¹⁴⁴ G. Muharremov, **a.e.**, s. 136

* Talışça ve Lezgice Azerbaycan’da yaşayan Talış ve Lezgi azınlıklarının dilleridir.

¹⁴⁵ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 137 - 138

¹⁴⁶ G. Muharremov, **a.e.**, s. 138

radynosunun yayınlarına son verildi ve yayın akışında bazı değişiklikler yapılan Azerbaycan 1. radyosu devlet tekelinde tek olarak yayınlarını sürdürdü.

Hazırda Haberler, Toplumsal Siyasi Yayınlar, Gençlik ve Spor Yayınları, Halk Yaratıcılığı (Folklor) Yayınları, Mektuplar ve Yerli Radyo, Edebiyat ve Güzel Sanatlar Yayınları bölümlerinden oluşan Azerbaycan Radyosu'nun sorumlu başmüdürü Mevlit Süleymanlı, bir röportajında devlet radyosunun milli dili en doğru kullanan radyo olmasının yanında halen eskiden kalma teknik olanaklarla çalıştığını belirtmiş ve gelecek yayın hayatı adına şunları eklemiştir: “2007 yılına yeni reformlarla başlıyoruz. Radyoda Sovyet döneminden kalma biraz monotonluk var. Biz bu durumu ortadan kaldırarak programları kendimize daha yakın tarzda hazırlamaya çalışacağız. Programları dinleyici kitlesine daha yakın olan konular çerçevesinde kuracağız.”¹⁴⁷ 2007 yılına gelindiği halde halen eski yayıncılık anlayışının yok olmadığı ve Sovyet döneminden kalma alışkanlıkların devam ettiği buradan da anlaşılmaktadır.

Günümüzde yayın kalitesini biraz daha yükselterek mono halinde yayınlarını sürdüren Azerbaycan Radyosu'nun FM dalgasından (88.00 Fm) yayına başlaması olumlu gelişmelerden sayılabilir. Ancak bu durum ülkede yayınlanan diğer özel radyolarla rekabette dinlenilirlik ve yayın kalitesi açısından geri kalışını ortadan kaldıramamaktadır.

3.1.3.1.2. AZERBAIJAN ULUSLARARASI RADYOSU'NUN YENİ FAALİYET ALANI

1941 yılından itibaren Sovyet ideolojisinin bir aracı olarak merkez güdümünde yurtdışı yayınlarına başlayan Azerbaycan'ın Uluslararası Radyosu

¹⁴⁷ Hatıra Solmaz, “Bizim Radyo”, *TV Plyus Dergisi*, Sayı: 1, Ocak 2007, s. 55

(Bakü'nün Sesi) ve onun Sovyetler Birliği'nin çöküşüne kadarki faaliyeti hakkında daha önce de bahsetmiştik. Bağımsızlığa geçişten sonraki yeni dönemde de birtakım değişiklikler ederek faaliyetine yenilikler ekleyen bu uluslararası radyonun yayınları günümüze kadar sürmektedir.

Yeni dönemde bu radyonun ideoloji maksadı değişmiş ve ülkenin bağımsızlığı, onun uluslararası ilişkiler sisteminde kendine yer tutma mücadelesi ve ülke problemlerinin dünyaya duyurulması “Azerbaycan'ın Sesi” anonsu ile yayınlarını sürdüren Azerbaycan Uluslararası Radyosu'nun (AUR) yeni ideoloji yönünü oluşturan konuların başında gelmektedir. 1992 yılının Kasım ayından itibaren bu radyo daha dört dilde – İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça yayınlarına başladı.¹⁴⁸ 1994 yılında ise bu dört dilde yapılan yayınlar birleşerek “Batı Avrupa dillerinde programlar” bölümünü oluşturdu.¹⁴⁹

1991 yılından günümüze kadar Azerbaycan Uluslararası Radyosu (AUR) adıyla bağımsız faaliyet sürdüren bu radyo, dört bölümden oluşmaktadır: Haberler bölümü; Doğu dillerinde programlar bölümü (Türk, Arap ve Fars dillerinde); Güney Azerbaycan yayınları bölümü (Azerbaycan Türkçesi'nde); Batı (Avrupa) dillerinde programlar bölümü (İngiliz, Alman, Fransız ve Rus dillerinde). 8 farklı dilde yayınlarını sürdüren bu radyonun günlük yayınları 7,7 saati bulmaktadır.¹⁵⁰

Günümüzde eski Sovyet anlayışından kurtulmaya ve yabancı ülkelerdeki dinleyicilerine çağdaş programlar sunmaya çalışan AUR, Arap, Fars ve Türk dillerinde yayınlarını gerçekleştirdiği Doğu dillerinde programlar bölümünde işlenen konular ve haberlerin ağırlıkta olanları şunlardır:¹⁵¹

- 1988 yılından beri Ermenistan'ın haksız talepleri ile ortaya çıkan Dağlık Karabağ sorunu, savaşla ilgili ortaya çıkan gelişmeler ve ülkenin içinde bulunduğu durum;

¹⁴⁸ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 150 - 151

¹⁴⁹ N. Hudiye, **a.g.e.**, s. 64

¹⁵⁰ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 64 - 65

¹⁵¹ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 152 - 160

- Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk kardeş ülke olarak Türkiye ile her alanda ilişkilerin pekiştirilmesi; Sözde Ermeni soykırımı ve Ermeni meselesi;
- Azerbaycan'ın iç ve dış siyaseti ve İran'la yapılan ticari ilişkiler, kültürel konular, Arap ülkeleri ile işbirliği vs.

AUR'un bir diğer bölümü olan Güney Azerbaycan yayınları bölümünün Azerbaycan Türkçesi'nde faaliyeti 1979'da yapılan İran devriminden sonra daha da artmıştır. Önceleri Moskova güdümünde SSCB-İran siyasetinin Batıya karşı takındığı tutum doğrultusunda yayın içeriğine bürünen Güney Azerbaycan yayınları bölümü, günümüzde Güney Azerbaycan'daki soydaşlara yönelik kültürel ağırlıklı programlar hazırlayıp sunmaktadır. Başlarda 1 saat olan yayın süresi de arttırılarak günlük 2 saat 45 dakikaya çıkartılmıştır. Bu bölüm yayınlarında Güney Azerbaycan'da yaşayan soydaşlarla manevi bağın pekişmesine çok önem vermekte ve bunu bir görev saymaktadır.¹⁵² Güney Azerbaycan'da milli benliğin uyanmasında, kültür ve edebiyatın yeşermesinde AUR'un Güney Azerbaycan yayınları bölümünün rolünün kayda değer olduğu¹⁵³ belirtilmektedir. Bir başka kaynakta ise, dünya Azerbaycanlılarının teşkilatlanmasındaki AUR'un öneminden bahsedilmekte ve İran dışında yaşayan Azerbaycanlıların da AUR'un Güney Azerbaycan yayınları bölümünün programlarını her daim dinlediği ve bu radyonun dünya Azerbaycanlılarının sesine dönüştüğü¹⁵⁴ vurgulanmaktadır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra özgür irade ile AUR, yenileşme ve değişme ihtiyacı hissetti ve 1992 yılından itibaren ilk olarak İngilizce yayınlara başlayan ve ardı ardına Fransızca, Almanca ve Rusçayı da bu yayınlara ekleyen Batı dillerinde programlar bölümünü açtı. Bu bölümün yayınlarının ana çizgisini ise bağımsız Azerbaycan'ın günümüz hayatına dair haberler ve çağdaş gelişim sürecinin kronolojisi oluşturmaktadır. Bu yayınların

¹⁵² G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 160 - 164

¹⁵³ N. Hudiye, **a.g.e.**, s. 75

¹⁵⁴ Mehman Veliyev, "Uluslararası Radyonun Dünya Azerbaycanlılarının Teşkilatlanmasında Rolü", **Ekran Efir Gazetesi**, Sayı: 33(2608), 31 Ağustos 2007, s. 12

yaklaşık ilk 10 dakikasını ülke içi haberler (siyasi, toplumsal ve ekonomik gelişmeler) teşkil etmekte ve programların temel amacı uluslararası alanda, Batı ülkelerinde Azerbaycan'ı tanıtmak, onun demokrasi yolundaki gelişmelerine ışık tutmak ve ayrıca bazı ülkelere (ör. Fransa'da) Azerbaycan'la bağlı oluşturulmuş olumsuz fikirleri ortadan kaldırmaktan ibarettir. Daha tam olarak dinleyici kitlesini oluşturamayan bu yayınlarla dünyanın veya batının Azerbaycan'la ilgili düşüncesini değiştirmek mümkün değildir.¹⁵⁵

AUR'un genel olarak dinleyici kitlesinden ve yayın alanından bahseden Nasir Ahmetli, yayınların daha çok yakın ve orta doğu ülkelerine yapıldığını hatırlatarak, yaklaşık 5,6 milyon km² olan bu bölgede yaşayan 180 milyondan çok insandan tahmini rakam olarak 45 milyonunun radyo yayınlarını dinlediğini¹⁵⁶ belirtmekte ve 1991'den bu yana her ne kadar çeşitli değişiklikler ve yenilikler yapılsa da eski üslubun, eski konuların yine ağırlıkta olduğu için AUR' un dışa yönelik siyasi yayınlarında pek bir ilerleyiş yaşanmadığından¹⁵⁷ üzüntü duymaktadır. Bu da radyonun etki alanının zayıf olduğunu göstermektedir.

Şunu da vurgulamakta yarar var ki, Soğuk savaş döneminde Sovyetlere karşı propaganda aracı olarak kullanılan batı merkezli radyolarda Azerbaycan'a yönelik başlayan Azerbaycan Türkçesi'ndeki yayınlar günümüzde de devam etmektedir. Yazarımız: "Prag'dan Özgürlük, Londra'dan BBC, Washington'dan Amerika'nın Sesi radyoları her ne kadar batı güdümlü ve kendi devletlerinin bakış açısıyla Azerbaycan'a yayınlar gerçekleştirirler de, bu aynı zamanda Azerbaycan'ın da uluslararası düzeyde sesi olabilmektedir."¹⁵⁸ diyerek bir değerlendirme yapmaktadır. Buradan da anlaşılıyor ki, AUR kendi ülkesinden yayınlanmasına rağmen zayıf kalmakta ve gelişmiş batılı ülkelerin radyoları bu anlamda üstünlük teşkil etmektedir. Bunun da çeşitli sebepleri vardır. İletişim teknolojilerinin ve

¹⁵⁵ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 165 - 166

¹⁵⁶ N. Ahmetli, **Dışa Yönelik Siyasi...**, **a.g.e.**, s. 67

¹⁵⁷ N. Ahmetli, **a.e.**, s. 54

¹⁵⁸ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 175

ekonomik üstünlüklerin yarattığı fark, gelişmişlik düzeyi gibi faktörler bu sebeplerdendir.

Azerbaycan Uluslararası Radyosu'nun günümüzde zayıflığı hissedilmekte ve birçok eksiklik ve probleme rağmen 8 ayrı dilde yurtdışı yayınlarını sürdürmektedir.

3.1.3.1.3. GÜNÜMÜZDE AZERBAYCAN DEVLET TELEVİZYONU (AzTV)

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden bu yana bağımsızlık döneminde diğer kitle iletişim araçları gibi Azerbaycan Devlet Televizyonu da (AzTV) yeni oluşum içerisine girmiş, yeni yayın politikası belirleyerek çağdaş görünüm sergilemeye çalışmıştır.

Bağımsızlığa geçiş dönemi içerisinde 25 Nisan 1991 yılında yeni Nizamname kabul edilmiştir. Bu karara göre Devlet Televizyon ve Radyo Kurumu'nun yönetimi Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan 11 kişiden ibaret yayın kuruluna devredilmekteydi. Bu karar, artık televizyonun eski Sovyet tarzı ile değil, yeni kurallar çerçevesinde yönetilmesine olanak sağlamaktaydı.¹⁵⁹

AzTV'de programların boyutu artırılarak eski klişe, şablon ve monoton yayınlardan kaçınılmaya ve yeni çağdaş içerikte programlar hazırlanmaya başlandı. Daha başlarda iken dikkat çeken yeniliklerden biri de çok uzun yıllar Azerbaycan televizyonculuğuna egemen olmuş spiker enstitüsünün iptali idi. Avrupa standartlarında televizyon oluşturulması arzusu ile eski geleneksel yayıncılık anlayışının değişmesi, özellikle yönetmenlik işinin canlanması, monoton programların yerini analitik programların alışı, yeni sunucu ve araştırmacı

¹⁵⁹ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 106 - 107

gazetecilerin ortaya çıkışı¹⁶⁰ gibi gelişmeler yeni ve bağımsız bir AzTV'nin oluşumunu hızlandırmaktaydı. Sovyet döneminde eyalet statüsünde olan AzTV, yeni dönemde bağımsız bir ülkeyi temsil etmeye başladı ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı ideası, ülkenin dünyaya uyum sağlaması, yeni devlet yapılanması vs. gibi meseleler programlarının temel konularını oluşturdu.¹⁶¹ 1996 yılından itibaren Azerbaycan Devlet Televizyon ve Radyo Programları Şirketi'nin başkanlığını yapmış Nizami Hudiye, bu yıldan itibaren dört yıllık devlet yayıncılığının faaliyet yönünü değerlendirirken, yayın politikasının Türkçülük-Azerbaycancılık ideolojisi temelinde oluşturulduğunu ve bu anlamda bağımsızlık, özgürlük, istiklal tefekkürünün sağlam tanıtımına, kitleselleşmesine hizmet etmek¹⁶² olduğunu belirtmektedir.

Bağımsızlığa geçişten sonra genel olarak Azerbaycan toplumunda demokratikleşme eğilimleri kendini göstermeye başladı. Ülkede ister devlet televizyonunun, isterse de sonradan ortaya çıkan özel televizyonların serbestliğe, iletişim özgürlüğüne önem vermeye başladıkları da seziliyordu. Bu anlamda iletişim bilimci ve televizyoncu Gulu Muharremli'nin teşebbüsü ile 1993 senesinde Azerbaycan devlet televizyonunda yayınlanmaya başlayan “7 Gün” enformasyon programı kayda değerdir. 1998 yılına kadar yayınlanan 7 Gün programı yenilikçi oluşuyla, çağdaşlığıyla, ülkenin toplumsal ve siyasi olaylarını objektif ve tarafsız değerlendirmesiyle, toplumsal öneme sahip enformasyon programı olarak akıllarda kalmıştır.¹⁶³ 1998 yılından itibaren “7 Gün” programı “Hafta” analitik programı olarak değiştirilmiştir. “Hafta” enformasyon programı haftalık olarak günümüze kadar yayını devlet televizyonunda sürdürmektedir.

Devlet televizyonunda enformasyon ağırlıklı programlardan biri de 14 Ağustos 1995 yılında sabah kuşağında canlı yayınlanmaya başlayan müzik ve enformasyonun harmanlandığı “Seher” programıdır. “Seher”den önce ise bağımsızlık

¹⁶⁰ G. Muharremov, **Televizyon...**, a.g.e., s. 128 - 129

¹⁶¹ Gulu Muharremli, **Televizyon Gazeteciliğinin Temelleri**, Bakü Üniversitesi Yayınları, Bakü, 2005, s. 38

¹⁶² N. Hudiye, a.g.e., s. 166

¹⁶³ E. Alibeyli, a.g.e., s. 80

kazandıktan sonra oluşan boşluğu doldurmak maksadıyla aynı kategoride 1992 yılında yayınına başlayan “Sabahınız Heyir (Günaydın)” programı potansiyel izleyici kitlesi yakalayamamış ve bir yıl sonra yayından kaldırılmıştır.¹⁶⁴ Bu anlamda oluşan boşluğu ise “Seher” programı doldurmuş ve günümüze kadar AzTV’de yayınlanan bu müzikli enformasyon programı hem içerik zenginliğine, hem de izleyici potansiyeline göre bütün programlardan başarı ile seçilmekte ve hatta sonradan ortaya çıkan özel televizyonlardaki yeni sabah kuşağı programları da “Seher”le yarışamayacak kadar zayıf kalmaktadırlar. Bunu ülke televizyonlarının sabah kuşağı programları arasında yapılan izlenme rekorları da doğrulamaktadır. İzleyiciler arasında yapılan anket sonuçlarına göre AzTV birinci gelmiş, onu diğer özel televizyonlar ANS, Space, Azat Azerbaijan ve Lider takip etmiştir.¹⁶⁵ Hiç rastlantı değildir ki, Azerbaijan’ın önde gelen akademisyenlerinden Bekir Nebiyev, bir röportajında “Bu programda hem enformasyon bolluğu, hem de renklilik var”¹⁶⁶ diyerek hakkında yorum yaptığı “Seher” programının kalitesinden bahsederek en çok izlediği televizyon programının bu program olduğunu belirtmiştir.

1990’lı yılların ortalarında toplumsal yeniliklerin ve demokratik ilkelerin genişlemesine rağmen, devlet tarafından maliyeleşen AzTV’nin programlarının çoğunluğu tanıtım – propaganda özellikleri taşımakta ve yayınlarda siyasi plüralizm dikkate alınmamaktadır. Bunun sebepleri ise eski düzenden çıkmanın zorlukları ve yeni bakış açısını gereğince sahiplenememektir. İzleyici beğenisini toplamış canlı ve toplumsal programların daha sonralar ortadan kalkması da üzüntüyle karşılanmıştır. “Haberler” programının sunulmasında eksiklikler gözlemlenmekte ve haberler tarafsızlıktan, bütünsellikten uzak kalmaktadır. Haber bültenlerinde resmi konuşmalara aşırı yer verilmesi “Haberler” programını olumsuz etkileyen faktörlerdendir.¹⁶⁷ 1995 yılının sonlarına doğru, Rusya’nın Azerbaijan’ı kendi yayın uydusundan çıkarması 370 binlik Nahçıvan nüfusunun bölgede izlenilen tek

¹⁶⁴ E. Alibeyli, **a.g.e.**, s. 47

¹⁶⁵ E. Guliyev, **a.g.e.**, s. 164

¹⁶⁶ Vüsal Metleboğlu, “Bilim Adamlarımız Ülkemizde Televizyonların Faaliyetini Nasıl Değerlendiriyorlar”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 8, Temmuz 2007, s. 76

¹⁶⁷ G. Muharremov, **a.g.e.**, s. 135

ulusal televizyon olan AzTV'nin yayınlarına bakmaktan alıkoymuştur. Çünkü Türkiye'ye sadece 11 km sınırı olan ve geri kalan sınırının İran ve Ermenistan'la kaplı olduğu Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin ülke ile karasal bir bağı bulunmamaktadır. Bu durumda oluşan enformasyon ablukasından çıkması için Nahçıvan halkının en azından haberlerden mahrum bırakmamak adına AzTV "Haberler" programının günlük bandını bölgeye göndererek bir sonraki gün yerli televizyonda yayınlanması sağlanmış ve bu çözüm yolu bir hayli sürmüştür. Nahçıvan'ın içinde bulunduğu bu aksaklık 1996 yılında Azerbaycan'ın Türkiye uydusuna bağlanması ile son bulmuştur.¹⁶⁸

Sonraları özel televizyonların ortaya çıkmasıyla rekabet havası oluşmuş ve böylece ülke televizyonculuğunun tek sahibi AzTV kendine çekidüzen vermeye başlamıştır.

1997 yılında ilk defa devlet televizyonunda çok bölümlü dizilerin yayınlandığı ve daha 1996-2000 yılları arasında 700 adet yabancı filmlerin alınıp televizyonun "Sinema programları" bölümüne verildiği¹⁶⁹ ve o dönem için 15 saatlik yayın süresinin yaklaşık yarısının eğlence programlarından oluştuğu¹⁷⁰ belirtilmektedir. Bu tarihten önce 1993'te ise Azerbaycan televizyonunda yayınlanan ve popülerleşen "İtkin (Kayıp) Gelin" dizisi primitif ve sade olsa da Azerbaycan'ın ilk milli dizisi adını taşımaktadır.¹⁷¹ Diğer bir kaynakta ise, bu ilk milli dizinin ortaya çıkışının sebepçisinin Azerbaycan'ın ilk özel televizyon kanalı olan BMTİ (Bilim Maarif Tahsil ve İnkişaf) olduğu ve dizinin ilk 5 -6 bölümünün de bu özel kanalda yayınlandığı¹⁷² belirtilmektedir.

1998 yılının Şubatı'nda AzTV'de Uluslararası Programlar bölümü açılmıştır ki, buradaki asıl maksat yabancı ülkelerin televizyonları ile program alış verişidir. Bu anlamda bir müddet Türkiye'nin TGRT kanalı ile Türkiye'ye ve dünyaya

¹⁶⁸ N. Hudiye, **a.g.e.**, s. 225 - 226

¹⁶⁹ N. Hudiye, **a.e.**, s. 216

¹⁷⁰ N. Hudiye, **a.e.**, s. 209

¹⁷¹ Elçin Alibeyli, "Televizyonun Medeniyet Sisteminde Yeri", **Medeni Maarif Dergisi**, Sayı: 5 (183), 2006, s. 10

¹⁷² E. Guliyev, **a.g.e.**, s. 219

yayınlanan “Azerbaycan Bugün” programı örnek gösterilebilir. Bunun dışında Kanada’nın 3 farklı kentinde, Almanya’nın 7 farklı kentinde ve İsveç’in Malmö kentinde yerli televizyon kanalları ile Azerbaycan hakkında Azerbaycan dilinde programlar yayınlanmış ve programları Uluslararası Programlar bölümünün ekibi hazırlamıştır.¹⁷³

Günümüzde AzTV maddi ve teknik olanaklarına göre Kafkasya bölgesinin en gelişmiş yayın ağlarından sayılmaktadır. 2003 yılının Ocak ayından itibaren yayını 24 saate çıkartan AzTV,¹⁷⁴ İnternet vasıtasıyla bütün dünyaya, Türksat 1C ve SeSat uydu aracılığıyla Türkiye de dâhil, Avrupa ülkelerine, Asya kıtasının birçok ülkesine yayınlarını ulaştırmaktadır. 2004 yılından itibaren alınan seyyar uydu vericisi ile ülkenin istenilen noktasından yayınlarını canlı aktarabilen AzTV, 16 Ağustos 2006 yılından itibaren ise Hotbird ve İntelsat Amerikas uyduları ile Avrupa ve Kuzey Amerika’ya yayınlarını ulaştırmaktadır.¹⁷⁵ Şunu da belirtelim ki, Azerbaycan, kendi uydusunun uzaya fırlatılması yolunda çalışmalarını da sürdürmektedir.

En son 23 Nisan 2005’de Cumhurbaşkanının fermanı ile Azerbaycan Televizyonunun statüsü değiştirilerek (devlet radyosu ile birlikte) Azerbaycan Devlet Televizyon ve Radyo Programları Anonim (halka açık olmayan anonim) Şirketi olmuştur.¹⁷⁶ Bu kurum bu adla da günümüze kadar faaliyetini sürdürmektedir.

AzTV’nin en çok izlenen programlarından olan “Haberler” bülteni, resmi enformasyon bülteni olarak da nitelendirilmektedir. Bu programda devlet ve yönetim işleri ile ilgili resmi haberler ağırlık taşımaktadır. Cumhurbaşkanı’nın, Milli Meclis’in aldığı kararlar, resmi yazışmalar, iç ve dış siyaset gibi resmi gelişmeler bu haber bülteninin ilk sıralarında gelmektedir. Bunları ise ülkede ekonomik gelişmeler, yeni yapılanmalar, yurt dışından haberler, toplumsal konular vs. izlemektedir.

¹⁷³ N. Hudiyev, **a.g.e.**, s. 171 - 172

¹⁷⁴ G. Muharremli, **a.g.e.**, s. 38

¹⁷⁵ “4 Uyduyla Avrupa, Asya ve Amerika’da”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 1, Ocak 2007, s. 19

¹⁷⁶ Murat (Hazırlayan), “80 ve 50 Yıl Önceki “Konuşuyor ve Gösteriyor Bakü” Realitesi” **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 1, Ocak 2007, s. 18

“Haberler” ana haber bülteninin yayın süresi 30 dakika olarak belirlense de, bu süre her gün 1 saate kadar uzatılmaktadır. Uzun resmi toplantılardan aktarılan röportajlar, konuşmalar AzTV’de habercilik anlayışına gölge düşürmektedir. Hatta Sovyet döneminde ideoloji aygıtı dönüşen televizyon bu kadar formalizme ve tekrara yol vermemekteydi.”¹⁷⁷ - diye yazan Guliyev, özel televizyonlarla devlet televizyonunu karşılaştırarak, AzTV’nin enformasyon programlarının özel televizyon kanallarının haber bültenlerinden açıkça geri kaldığı görüşünü¹⁷⁸ de dile getirmektedir. Bir diğer kaynakta ise, Azerbaycan’ın ilk televizyon kanalı olan AzTV’nin “Haberler” servisi ile Rusya’nın devlet televizyonu RTR’nin haber servisi karşılaştırılarak eski standartlarda kalmayan ve çağdaş habercilik anlayışına çabucak geçiş yapan ve böylece ipi göğüsleyen RTR’nin aksine AzTV’nin bu konuda geç kaldığı belirtilmekte ve bugüne kadar “Haberler” programı eskiden yayınlanan “Günün Ekranı” haberler programından kalma alışkanlıklarını bırakmadığından dolayı habercilikte zayıf kaldığı¹⁷⁹ doğrultusunda yorum getirilmektedir. Örneğin, 1992 yılında Azerbaycan Milli Meclisi binasının 16. katında çıkan yangın aynı gün içerisinde Türkiye ve Rusya’nın birçok televizyon kanallarının haber bültenlerinde duyurulmuş, AzTV’nin binası ile Milli Meclis’in binası yüz yüze olduğu halde bu yangın haberi bir gün sonra AzTV izleyicilerine sunulmuştur. Bir başka örnekte ise, 2001 yılının 11 Eylül’ünde gerçekleşen New York’ta ikiz kulelerine yapılan terör olayını AzTV o günün akşamında “Haberler” programının yalnızca 33. dakikasında ekranlara getirmiştir.¹⁸⁰ Sayını arttırabileceğimiz bu tür örnekler AzTV’nin habercilikte etkin olamayışını ve bu anlamda rakiplerinden geride kaldığını göstermektedir.

Daha 1980’lerin sonunda eski Sovyetler Birliği’nde teknik olanaklar bakımından 4. sırada yer alan Azerbaycan Televizyonu, 2006’dan itibaren teknik olarak yüksek çözünürlüklü rakamsal yayıncılığa (ilk olarak “Haberler” bülteninin

¹⁷⁷ E. Guliyev, **Televizyon: Kuramsal...**, a.g.e., s. 130 - 131

¹⁷⁸ E. Guliyev, **a.e.**, s. 131

¹⁷⁹ E. Alibeyli, **a.g.e.**, s. 19

¹⁸⁰ C. Memmedli, **a.g.e.**, s. 430 - 431

yayını için DVCAM biçimine)¹⁸¹ ve günümüzün talebi gereği BETECAM – SP formatından çağdaş rakamsal teknolojiye – MPEG İMX formatına¹⁸² geçmiştir. Bu ve bunun gibi teknik altyapı bakımından yenileştirme çalışmaları günümüzde de sürdürülmektedir. Ama bu teknik gelişmelerin aynı kuruma bağlı faaliyet gösteren Azerbaycan Radyosu için söylenmesi daha erkendir.

Günümüzde toplam 1600 çalışanı olan AzTV’nin yeni genel müdürü Alışanov’un belirttiğine göre, maliye olanakları arttırıldıktan sonra yayının %20-25’ni yapımcı şirketlerin üretimlerine ayrılacaktır.¹⁸³

Bütün bunlardan anlaşıldığı gibi, Azerbaycan’ın en köklü televizyonu olan AzTV, 18 yıllık bağımsız faaliyetini sürdürse de, bir takım yeniliklerin ve başarılı programların (ör: “Seher” müzikli enformasyon programı) dışında özellikle habercilik işlevinde eksiklikler yaşamakta ve genel olarak günümüz Azerbaycan’ının televizyonculuğunda özel televizyonlardan geri kalmaktadır. Bu da eski Sovyet güdümünde ve o ideolojide uzun süre yayıncılık hayatı sürmekten ve bu kurumda eski yönetim anlayışının hala tam olarak kaybolmadığından kaynaklanmaktadır.

3.1.3.2. RADYO – TELEVİZYON YAYINCILIĞINDA ÖZELLEŞME SÜRECİ, YASAL DÜZENLEMELER VE ÖZEL RADYO VE TELEVİZYONLAR

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonraki zaman zarfında yeni bir yol arayışına giren Azerbaycan’ın görsel işitsel veya bir diğer deyişle elektronik yayıncılığında

¹⁸¹ Rahim Daraferin, “Azerbaycan Televizyonculuğunda İlk Rakamsal Formatlı Yayın”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 1, Ocak 2007, s. 25

¹⁸² Rahim Daraferin, “Azerbaycan Televizyonu Teknik Bakımdan Oldukça Modernleşmektedir”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 9, Ağustos 2007, s. 21

¹⁸³ H. Allahverdiyeva, “İlkin Sonuçlar AzTV’de Doğru Yol Seçildiğini Gösterdi”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 5, Nisan 2007, s. 11

yeni dönemin şartları gereği çok geçmeden özelleşme sürecine geçildi ve 1990'lı yılların ortalarından itibaren ülkede teker teker özel radyo ve televizyonlar yayınlarına başladı.

2000 basımlı bir kitabında Zarife Musayeva, komünist kelepçesinden yeni kurtulan ülkede KİA'nın tam bağımsızlığını kazanamadığını vurgulamakta ve bu durumun sebeplerine şu şekilde açıklık getirmektedir: “Birincisi, totalitarizmden miras kalmış denetim sistemi, halen KİA'yı bağımsızlıktan mahrum bırakmakta, onu mevcut siyasi yapıların kölesine çevirmektedir. Bu, ülke nüfusunun genel politik kültürünün aşağı oluşu ve sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerinin zayıf oluşu ile de açıklanabilir. İkincisi, KİA'nın toplumdaki sosyal rolü ile ilgili yasal düzenleme ve normatif taban henüz yeterli seviyede değildir.”¹⁸⁴

Bağımsızlığa geçişten sonra oluşan yasal boşluk ortamı kitle iletişim alanında özelleşmenin başlaması ile birlikte geç de olsa bir takım yasal düzenlemeler getirilerek doldurulmaya çalışılmıştır. Öncelikle şunu belirtmekte yarar var ki, Azerbaycan'da söz ve düşünce özgürlüğü, haberleşme ve kitle iletişimi 1995 yılında yürürlüğe giren Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 47. ve 50. maddeleri ile anayasal çerçeveye oturtulmuştur. “Düşünce ve Söz Özgürlüğü” başlıklı 47. maddede “Herkesin düşünce ve söz özgürlüğü vardır. Kimse kendi düşünce ve inancını açıklamaya veya düşünce ve inancından dönmeye mecbur edilemez...”¹⁸⁵ - denilerek herkese düşünce ve söz özgürlüğü tanınmıştır. “Basın Özgürlüğü” başlıklı 50. maddede ise “Herkesin istediği bilgiyi yasal yolla arama, elde etme, paylaşma, hazırlama ve yayma özgürlüğü vardır. Kitle iletişim özgürlüğü güvence altındadır. Kitle iletişim araçlarında, o cümleden basında devlet sansürü yol verilmezdir.”¹⁸⁶ - denilerek basın ve iletişim özgürlüğü anayasal güvence altına alınmıştır.

¹⁸⁴ Zarife Musayeva, **Kitle İletişim Araçları ve İnsan Hakları**, İnam Plüralizm Merkezi Yayınları, İnsan Hakları Serisi – XV, Bakü, 2000, s. 3- 4

¹⁸⁵ “Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası”, **Çevrimiçi:** <http://www.meclis.gov.az/?/az/topcontent/27>, 12.08.2008

¹⁸⁶ **A.g.y., Çevrimiçi:** <http://www.meclis.gov.az/?/az/topcontent/27>, 12.08.2008

Daha ülkede kitle iletişim araçları ile ilgili geniş kapsamlı yasa çıkmamışken, toplam 15 maddeden oluşan 19 Haziran 1998 tarihli “Bilgi Özgürlüğü Hakkında” Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kanunu kabul edilmiştir. Bu yasanın “Bilgi Özgürlüğü” başlıklı 1. maddesinde Anayasa’nın 50. maddesine dayanarak şunlar eklenmiştir: “Bu yasanın maksatları için bilgi denince, sunum biçimine bakmaksızın doğada, toplumda ve devlette baş vermiş olaylar, prosesler, olgu ve kişiler hakkında haberler kastedilmektedir.”¹⁸⁷ Yasada bilgi özgürlüğünün temel prensipleri, bilginin kaynakları, bilginin elde edilmesi, elde edilmesi kısıtlanan bilgi vs. gibi konularla ilgili düzenlemeler getirilmiştir. 2000 yılında bir takım değişiklikler edilen bu yasa, medya alanında çalışan hukukçuların fikrine göre bir prensipler beyannamesidir ve pratikte uygulanmamıştır.¹⁸⁸ Bu yasa barındırdığı birtakım eksiklikler nedeniyle “Enformasyon Elde Etmek Hakkında Kanun” başlığı altında yeniden düzenlenerek 2005 yılında kabul edilmiştir. Bu Kanun medya hukuku alanına ait olmasa da, gazetecilerin, medya kurumlarının bilgi alma hakkının korunması ile ilgilidir. Kanun, toplumsal bilgilerin, toplumsal bilgi sahiplerinin anlayışını, bilgi sahiplerinin bilgileri açıklamak, aynı zamanda İnternet’te açıklamak, bilgi sorguları temelinde vermek görevlerini belirliyor.¹⁸⁹

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kurulmasından yaklaşık 9 yıl sonra kitle iletişim araçları hakkında yasal düzenleme yapılmıştır. 10 bölüm ve 62 maddeden oluşan “Kitle İletişim Araçları Hakkında” Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kanunu 7 Aralık 1999 yılında kabul edilmiş ve takiben 2001 ve 2002 yıllarında bir takım değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerden biri de Radyo – Televizyon yayınları ile ilgili oluşturulacak yeni yasa gereği “Televizyon ve Radyo Faaliyetinin Hukuki Temelleri” başlıklı 5. bölümün tamamının bu yasadan çıkartılmasıdır. Azerbaycan’da KİA’ nın düzene sokulması gereği ilk hukuki temeli oluşturan bu yasadaki değişikliklerin,

¹⁸⁷ “Bilgi Özgürlüğü Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kanunu”, **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 213(2022), 16 Eylül 1998, s. 3

¹⁸⁸ **Azerbaycan’da Enformasyon Araçlarının Genel Değerlendirilmesi**, İnternyus Azerbaycan Toplumsal Birliği Yayınları, Bakü, 2005, s. 15

¹⁸⁹ Zeynal Memmedli, Raşit Hacılı, İntikam Aliyev, **Medya Hukuku**, Hukuk Edebiyatı Yayınları, Bakü, 2006, s. 22

ülkenin Avrupa Konseyi'ne üye olmasına paralel şekilde geliştiği ve Avrupa standartlarına uygunlaşmak için yapıldığı¹⁹⁰ belirtilmektedir. Bu yasa daha çok yazılı basını kapsamaktadır. Genel kavramlardan oluşan birinci bölümün 1. maddesinde “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde kitle iletişimi özgürdür.” – denilerek kitle iletişim özgürlüğü güvence altına alınmakta, 7. maddede ise “Kitle iletişim araçları üzerinde devlet sansürüne, keza bu maksatla devlet organlarının ve ya mevkilerinin oluşturulmasına ve maliyeleştirilmesine izin verilmemektedir.”¹⁹¹ – denilerek devlet sansürü yasaklanmaktadır.

KİA hakkında yürürlükte olan bu yasada düzenlemeler yapılırken, diğer taraftan da ülkede daha 1990’ların ortalarından itibaren bir birinin ardına ortaya çıkan özel radyo ve televizyonlar yasal boşlukta faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Azerbaycan’da radyo televizyonlarla ilgili yasa 1994 yılında Türkiye’de yürürlüğe giren 3984 Sayılı “Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun”dan tam sekiz yıl sonra düzenlenmiştir. 25 Haziran 2002 yılında kabul edilen, 8 Ekim 2002’de ise yürürlüğe giren “Televizyon ve Radyo Yayını Hakkında” Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kanunu 7 ana bölümden ve toplam 44 maddeden oluşmaktadır. Kanunun 1. bölümü (ilk 5 madde) genel kavramlardan, 2. bölümü (6 – 10 maddeler) yayıncı ve yayın çeşitlerinden, 3. bölümü (11- 13 maddeler) televizyon ve radyo yayını alanında devlet düzenlemesinden, 4. bölümü (14- 25 maddeler) yayın lisansının verilmesi kurallarından, 5. bölümü (26- 38) televizyon ve radyo yayınlarının teşkilinden, 6. bölümü (39 ve 40. maddeler) yayıncıların hukuk ve görevlerinden, 7. son bölümü ise (41- 44 maddeler) televizyon ve radyo yayınları hakkında kanun ihlallerine göre sorumluluk kurallarından oluşmaktadır. Kanunun 2. maddesinin 1. bendinde “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde televizyon ve radyo yayını özgürdür. Televizyon ve radyo yayınının özgürlüğü vatandaşların bilgiyi yasal yollarla arama, elde etme, hazırlama ve yayma hakkına devlet tarafından verilen

¹⁹⁰ **Azerbaycan’da Enformasyon Araçlarının... a.g.e., s. 12**

¹⁹¹ “Kitle İletişim Araçları Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kanunu”, Çevrimiçi: <http://www.mincom.gov.az/az/main.html>, 12.08.2008

güvenceye dayanmaktadır.”¹⁹² - denilerek ülkede görsel işitsel yayıncılık özgürlüğü devlet tarafından güvence altına alınmıştır. Aynı maddenin 2. bendinde ise “Televizyon ve Radyo alanında sansür uygulanamaz.”¹⁹³ – denilerek radyo ve televizyon yayınlarında devlet sansürü de yasaklanmıştır. Bu yasa, Azerbaycan’da televizyon ve radyo yayınlarının temel kurallarından, bu alanda devlet tarafından yapılan düzenlemelerin kurallarından, düzenleyici kurumun - Ulusal Radyo ve Televizyon Kurulu’nun (Milli Televizyon ve Radyo Şurası - Türkiye’deki RTÜK anlamında) görevlerinden, yayın lisansının verilmesi kurallarından, televizyon ve radyo yayınının teşkili, yayın programları, reklamların yayınlanması vs. ile bağlı kurallardan oluşmaktadır. Bu kanunun kabul edilmesinden yaklaşık üç ay sonra da 5 Ekim 2002’de, toplam 3 bölümden oluşan “Milli Televizyon ve Radyo Şurası (Ulusal Radyo ve Televizyon Kurulu) Hakkında” karar kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanı tarafından 6’sı seçilen toplam 9 üyeden oluşan kurul, temel olarak televizyon ve radyo yayıncılığında devlet siyasetinin hayata geçmesini sağlamak ve bunu düzenlemektedir. Seçilen üyelerden 2’si 6 yıllığına, 2’si 4 yıllığına, 2’si ise 2 yıllığına atanmıştır. Bunun sebebi ise seçilen üyelerin sürelerinin aynı anda bitmesini önlemektir.¹⁹⁴ “Televizyon ve Radyo Yayınları Hakkında” Kanun’a değişiklikler ve ilaveler edilmesi hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kanunu ile 3 Haziran 2005 yılında Radyo - TV yasasının 11 ayrı maddelerinde ilaveler ve değişiklikler edilerek yeniden düzenlenmiştir.¹⁹⁵

Bu yasaların dışında 15 Mart 2003 yılında Azerbaycan Gazetecilerinin I Kurultayı’nda kabul edilen ve toplam 21 kuraldan oluşan “Basın Meslek İlkeleri” (Azerbaycan Basın Meslek İlkeleri’nin tam metni hem orijinal hali, hem de Türkçe çevirisi ile çalışmanın Ekler kısmında sunulmaktadır) de kayda değerdir. Gerçeğe hizmet, dakiklik ve objektiflik, enformasyon kaynaklarına saygı, şeref ve haysiyetin

¹⁹² “Televizyon ve Radyo Yayınları Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kanunu”, **Çevrimiçi:** <http://www.mincom.gov.az/az/main.html>, 12.08.2008

¹⁹³ **A.g.y., Çevrimiçi:** <http://www.mincom.gov.az/az/main.html>, 12.08.2008

¹⁹⁴ Z. Memmedli, R. Hacılı, İ. Aliyev, **a.g.e.**, s. 113

¹⁹⁵ “Televizyon ve Radyo Yayını Hakkında Kanun’a Değişiklikler ve İlaveler Edilmesi Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kanunu”, **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 128(4047), 7 Haziran 2005, s. 1

korunması, özel hayatın dokunulmazlığı vs. gibi anlayışlara açıklık getiren “Basın Meslek İlkeleri”nin ilk başlığının birinci kuralı “Gazeteciliğin kutsal maksadı gerçeği yaymaktır, objektiflik ise temel mesleki ilkedir”¹⁹⁶ ibaresinden oluşmakta, sonuncu kuralı ise Azerbaycan dilinin doğru kullanılmasını içermektedir. 401 gazetecinin iştiraki ile Bakü’de ilk kez toplanan bu kurultayda 9 gazeteci ve 6 sivil kişi üyeden oluşan Azerbaycan’ın Basın Konseyi de kurulmuştur.¹⁹⁷ Diğer ülkelerde var olan kendi kendini denetim - otokontrol mekanizmi pratiği örneklerinden esinlenerek ülkede bu yöndeki ihtiyacı karşılama adına kurulan Basın Konseyi, kitle iletişim araçları ile toplum arasında köprü rolünü oynamak ve KİA ile vatandaşlar arasındaki sürtüşmeleri mahkemelere kadar çözmek görevini üstlenmiştir.¹⁹⁸ İlk başlarda, daha önce kapatılan Azerbaycan Basın ve Enformasyon Bakanlığı’nın yerine oluşturulmak istenen veya ülkede faaliyet gösteren irili ufaklı yaklaşık 60 gazeteci teşkilatına yeni ilave olunan bir kurum gibi hakkında yorumlar getirilen Basın Konseyi’ni bu kurumun üyelerinden biri şu şekilde tarif etmektedir: “Basın Konseyi, vatandaşlarla (memur, polis, politikacı vs.) gazeteciler arasında gelişen anlaşmazlıkları (münakaşaları) mahkemeye gerek kalmadan çözümleyecek vatandaş otokontrol sistemidir. Ayrıca Basın Konseyi, basın etik kuralları çerçevesinde faaliyetini sürdürmesini denetleyecek gayri –devlet kurumudur.”¹⁹⁹ Buradaki etik kuralları Gazetecilerin I Kurultayı’nda kabul edilen basın meslek ilkeleridir. Yaklaşık 200 kadar KİA ve gazetecilik kurumlarını etrafında birleştiren ve basınla devlet kurumları arasında yaşanan problemlere çözüm üretmek için 2004 yılında 11 kişiden (kendi üyelerinden ve hukuki mercilerde çalışanlardan) oluşan kalıcı komisyon kuran Basın Konseyi’nin temel amaçları şu şekilde özetlenebilir: a) Gazetecilik meslek standartlarının yükseltilmesi ve onların korunması; b) Toplumsal çıkarları savunma, basının ve toplumun çıkarlarını dengeleme; c) Vatandaş toplumunun gelişimi ve

¹⁹⁶ “Azerbaycan Gazetecilerinin Basın Meslek İlkeleri”, **Respublika Gazetesi**, Sayı: 84(1721), 16 Nisan, 2003, s. 3

¹⁹⁷ “Azerbaycan Gazetecilerinin I Kurultayı”, **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 60(3373), 16 Mart 2003, s. 2

¹⁹⁸ Kamuran Bedelov, “Matbuatımızın Aynası, Gazetecilerin I Kurultayı’ndan Notlar”, **Halk Gazetesi**, Sayı: 61(24326), 18 Mart 2003, s. 2

¹⁹⁹ Azer H. Hasret, “Basın Konseyi Otokontrol Mekanizmidir”, **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 1, 2003, s. 10 -11

özgür ifadenin korunması; d) Gazetecilerin sosyal sorumluluğunu arttırma ve vatandaş hukuklarının güvence altına alınması.²⁰⁰

1986'da 28 gazetecinin bir araya gelmesiyle oluşumunun ilk basamağı atılan ve ardından 1988 yılının 6 Şubatı'nda Türkiye'de faaliyetine başlayan Basın Konseyi'nden²⁰¹ tam 15 yıl sonra Azerbaycan'da kurulan Basın Konseyi'nin Türkiye'dekinden farklı olarak Bakü'de ilk defa gerçekleştirilen bir kurultayda temeli atılmıştır. Ayrıca, temelini Türkiye'de daha önce varolan "Basın Ahlak Yasası"nın ahlak kurallarının oluşturduğu ve Basın Konseyi'nin kurulmasıyla bu yasal kuralların "ilkelere" dönüştürüldüğü²⁰² 16 ilkeden oluşan Basın Ahlak İlkeleri'nden farklı olarak, Azerbaycan Gazetecileri'nin I Kurultayında kabul edilen "Basın Meslek İlkeleri" 4 kural çerçevesinde 21 ilkeden oluşmakta ve bu iki meslek ilkeleri arasındaki benzerliğin yanı sıra birtakım farklılıkların da olduğu görülmektedir. Aradaki en belirgin fark Azerbaycan Basın Meslek İlkeleri'nin 3. Kuralının 5 ve 7, 4. Kuralının 3, 4 ve 5. ilkelerinin tamamen yeni nitelikte oluşu ve bazı ilkelerin "ilkelere" çok uzun anlatımlı yasal kuralları andırmasıdır.²⁰³

Azerbaycan'ın iletişim bilimcilerinden Zeynal Memmedli, ülke medyasının olumsuz yönlerinden bahsettiği bir makalesinde toplumsal kurum olarak nitelendirdiği Azerbaycan Basın Konseyi'nin faaliyetini yararsız ve zayıf bulmakta, bunun sebebini ise ülkede çok sayıda faaliyet gösteren iktidar yönlü basının varlığında görmekte ve Basın Konseyi'nin bu basın organları üzerinde etki gösteremediğini²⁰⁴ vurgulamaktadır.

Ayrıca ülkede Avrupa Konseyi talebiyle sonradan ortaya çıkacak olan kamu yayıncılığı temelinde oluşturulan Toplumsal Televizyon ve Radyonun faaliyetini kapsayıcı "Toplumsal Televizyon ve Radyo Yayını Hakkında Kanun (2004) da kabul

²⁰⁰ A. Rüstemov, **a.g.e.**, s. 73 -74

²⁰¹ Murat Özgen, **Gazetecinin Etik Kimliği**, Yenilenmiş 2. Baskı, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 196

²⁰² M. Özgen, **a.g.e.**, s. 198

²⁰³ Bkz., Azerbaycan Gazetecilerinin Basın Meslek İlkeleri, Ekler, Ek 2.

²⁰⁴ Zeynal Memmedli, "Azerbaycan Medyası: Beş Acı Özellik ve Bir Güzellik", **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 3(12), 2004, s. 9

edilmiştir. Bundan başka ülkede ayrıca Reklam hakkında (1997) Kanun (Değişiklikler: 1999; 2000; 2001; 2003; 2004) da mevcuttur.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonraki yeni dönemde medya alanında en önemli gelişmelerden biri de 1998'de Cumhurbaşkanı seçimleri sırasında – 6 Ağustos'ta o dönemin Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından ülkede devlet sansürünün (Glavlit'in) resmi olarak iptal edilmesidir.²⁰⁵ Sovyet sisteminin çöküşünden sonraki dönemde, özellikle Karabağ Savaşı sebebiyle ülkede sansür uygulaması daha da keskin bir hal almıştır. Bu durum 1993 -1998 yılları arasında ülkede yayınlanan muhalefet yönlü basın organlarının sayfalarından bariz bir şekilde fark edilmektedir.²⁰⁶ Yazarımız sansürün iptali sonrasıyla ilgili şu gerçeği dile getirmektedir: "Azerbaycan'da gazeteci – memur çekişmeleri dikkate alınmazsa, gerçek anlamda basın sansürden tam olarak kurtulmuştur."²⁰⁷

Ülkede yasal düzenlemelere uyulmadığı bilim çevreleri tarafından vurgulanmakta ve iletişim özgürlüğü konusunda Azerbaycan'da birçok eksiklik yaşandığı belirtilmektedir. Daha yeni yeni hukuki düzenlemelerin ve altyapının olduğu gözlemlenmektedir ki, genel olarak baktığımızda bu anlamda neredeyse son gelişmeler taraf olunan Avrupa Konseyi'nin etkisi ile hayata geçmektedir. Bir taraftan yasalar yürürlüğe girmekte ve devlet sansürü 1998 senesinde resmen ortadan kaldırılrsa da söz ve basın özgürlüğü konusunda ülkede gerçek durum tamamen farklılık arz etmektedir. Örneğin 2003 yılının verilerine göre, eleştirel yazıları nedeniyle gazetecilere karşı 39 psikoloji baskı olayı²⁰⁸ kayda geçmiş, 60 kadar gazeteci işini icra ederken gerekçesiz olarak polis tarafından alıkonulmuş²⁰⁹, 133 gazeteci ise yine işini icra ederken polis ve sivil devlet görevlileri tarafından fiziki

²⁰⁵ Mutallim Rahimli, **Demokratikleşme Sürecinde Kitle İletişim Araçları**, Kanun Yayınları, Bakü, 2002, s. 140

²⁰⁶ **Elektron Medya... a.g.e.**, s. 12

²⁰⁷ C. Memmedli, **a.g.e.**, s. 190

²⁰⁸ **Azerbaycan'da Söz ve Basın Özgürlüğü Alanında Durum,(RUH AGSK' nin Yıllık Raporu)** RUH Azerbaycan Gazetecileri Savunma Komitesi Yayınları, Bakü, 2004, s. 15

²⁰⁹ **Azerbaycan'da Söz ve Basın... a.g.e.**, s. 21

baskıyla karşılaşmışlardır.²¹⁰ Yine aynı yılın verilerine göre, resmi organlar tarafından gazetecilerin 4 adet ses kayıt cihazı, 4 adet fotoğraf makinesi, 6 adet video kamera ve 2 adet cep telefonu kırılarak çalışmaz hale getirilmiş, 2 fotoğraf makinesi ile 2 video kamera ise zorla alıkonulmuştur.²¹¹ 2003 senesinde söz ve basın özgürlüğü konusunda yaşanan 300'den fazla yasal ihlallerinin %39'u gazeteciler tarafından, %61'i ise karşı tarafın (ağırlıklı olarak devlet memuru ve siyasetçiler) sebebiyetiyle ortaya çıkmaktadır. Devlet sansürünün resmi olarak ortadan kaldırıldığı 1998'den önce durum daha da üzücüydü. Örneğin, 1996 yılında 400'ü aşkın yasal ihlaller yaşanmış, bunların %14'ü gazeteciler tarafından, %86'sı ise karşı taraftan kaynaklanmıştır. 1997 yılında ise 200'ü aşkın yasal ihlal kayda geçmiş ve bunların %10'u gazeteciler, %90'nı ise karşı taraf sebebiyle yaşanmıştır. Sansürün resmen iptal edildiği 1998 yılında ise yaşanan 150 yasal ihlalin %22'sini gazeteciler, %78'ini ise karşı taraf gerçekleştirmiştir. 2002 yılının verilerine göre ise yasal ihlallerin %42'si gazeteciler, %58'i ise karşı taraf sebebiyle ortaya çıkmıştır.²¹² Bu verilerden de anlaşıldığı gibi, sansürün iptalinden sonraki dönemde gazeteciler ve karşı taraf arasındaki uçurum kapanmaya doğru yüz tutsa da, yine de karşı taraf söz ve basın özgürlüğü konusunda yasal ihlallerde ağırlığını sürdürmektedir. Bu da Azerbaycan'da basın özgürlüğü konusunda gerçek durumu gözler önüne sermektedir.

Sadece 2003 yılının verilerine göre devlet kurumları tarafından basın ürünlerinin satışına yasak getirilerek toplatılması bakımından 60'a yakın yasal ihlal yaşanmıştır. Kitle İletişim Araçları Hakkında Kanun'un 27. maddesinde devletin bütünlüğüne ve ülkenin tehlikesizliğine ciddi zarar veren enformasyon ve pornografik yayınlar içeren neşirlerin satıştan alıkonulmasının mümkünlüğü belirlenmiştir. Ama araştırmalar 60'a yakın kayda geçen bu yasal ihlallerin hiç birinde KİA Hakkında Kanun'un 27. maddesinin geçerli olmadığını ortaya

²¹⁰ Azerbaycan'da Söz ve Basın... a.e., s. 26

²¹¹ Azerbaycan'da Söz ve Basın... a.e., s. 34

²¹² Azerbaycan'da Söz ve Basın... a.e., s. 6

çıkarmıştır.²¹³ Bu da en azından 2003 yılları itibarı ile söz ve basın özgürlüğü bakımından ülkedeki durumun bir başka yönden yansımasıdır.

Ayrıca Azerbaycan kanunlarında gazetecilere her ne kadar enformasyon alma hakkı konusunda ve enformasyonu gazetecilere vermekten kaçınan devlet görevlilerinin sorumlulukları ile ilgili düzenlemeler getirilmiş olsa da, ülkede gazetecilere bilgi vermekten kaçınma sayılamayacak kadar çok yaşanmaktadır. Buna rağmen bu konuyu kapsayan mahkeme duruşmaları parmakla sayılacak kadar azdır. Ülkedeki yasal nihilizm ve gazeteciler arasında mahkemelere olan inamsızlık²¹⁴ bu durumun sebepleri arasında gösterilmektedir. Buna açıklık getiren yazarımız, demokratik ilkelerin tam oturmadığı ve bağımsız yargı sisteminin tam oluşmadığı ülkelerde basın özgürlüğünden bahsetmenin güç olduğunu vurgulamakta, Azerbaycan açısından durumu izah ederken ise ülkede mahkemelerin üstlere tabii olduğunu ve bu şekilde de basın özgürlüğünün savunucusu mahkemelerin o özgürlüğü boğmaya çalışanların elinde bir vasıtaya dönüştüğünü²¹⁵ belirtmektedir. Azerbaycan’da basın özgürlüğü anlayışının geldiği nokta aslında buradan da anlaşılmaktadır.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Azerbaycan medyasının da geçiş dönemini yaşadığı tezi halen geçerli olmaktadır. Geçmiş SSCB, bugün ise BDT ülkelerinin çoğunda devlet KİA’nın çoğunun tek maliye kaynağıdır²¹⁶ ve bu da basın özgürlüğü, çok seslilik ve demokratikleşme olgusuna ters düşmektedir. Bu durum Azerbaycan için de geçerlidir. SSCB dağıldıktan sonra da Azerbaycan’da kapalı toplum anlayışının hüküm sürdüğü ve toplum bilincinin gelişmeleri objektif kavrama gücünde olmadığı ve bunun karşısını almak için de KİA’nın bilgilendirme işlevinin artması gerekliliği²¹⁷ bilim çevreleri tarafından zikredilmektedir. Ama şu da var ki,

²¹³ **Azerbaycan’da Söz ve Basın... a.e.**, s. 37

²¹⁴ İntikam Aliyev, “Basın Özgürlüğü”, **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 2(11), 2004, s. 3- 4

²¹⁵ İ. Aliyev, **a.g.m.**, s. 5

²¹⁶ Z. Musayeva, **a.g.e.**, s. 8

²¹⁷ M. Rahimli, **a.g.e.**, s. 101 -103

enformasyon “açlığı”ndan çıkmış toplum, enformasyon bolluğunun daha da artırılmasını talep etmekte ve onu yese de hazmedememektedir.²¹⁸

1990’lardan itibaren ülkede ortaya çıkan özel televizyon ve radyolar yasal boşluk ortamında yayınlarını sürdürmüşlerdir. Bu durum 2002 yılında çıkarılan radyo televizyon yasasına kadar sürmüştür. Azerbaycan bağımsızlığına kavuştuktan sonra ülkede yayına başlayan ilk özel televizyon konusunda bir takım tartışmalar mevcut olsa da anlaşılan o ki, 1993 yılında ülkede ilk özel yayını gerçekleştiren kurum BMTİ (Bilim Maarif Tahsil ve İnkişaf) televizyonudur. Bazı kaynaklarda ilk özel TV olarak belirtilen ANS (Azerbaijan News Service) ise 1991 den itibaren sadece “Haberci” haber programını hazırlayan ve ANS Pres Haber ajansı olarak faaliyet gösteren yapımcı şirket olmuş ve bu kurum BMTİ nin kapanışından birkaç ay sonra televizyon kanalı olarak faaliyete geçmiştir. Bu durumun bir bakıma kanıtlandığı bir makalede ülkedeki o dönemin yasal boşluğuna da değinilerek yazılmaktadır: “Hazırda ANS adı altında yayınlanan televizyon kanalı ilk başlangıç döneminde o zamanki devlet televizyonunun olanaklarından yararlanarak 215 KL stüdyosu olarak faaliyet gösteriyordu. Televizyon kanallarının kurulmasına izin verilmesinin kesin hukuki mekanizmi yoktu ve böylece izin verilmesi yasal çerçevede değil, yalnız yönetimdekilerin razılığı ile hayata geçebilmekteydi.”²¹⁹

Aynı zamanda ANS yayıncılık kurumuna bağlı olarak 28 Mayıs 1994 yılında yayınına başlayan ANS ÇM (Çingiz Mustafayev) ise ülkede ve bütün Kafkaslarda ilk özel radyodur.

Azerbaycan’da uzun, orta ve kısa dalgalarla sürdürülen radyo yayınlarının dışında, 1997 senesinde ilk kez olarak FM vericisi ile yayına başlanmış²²⁰ ve bu da ülkede radyo yayın kalitesinde önemli bir değişim olmuştur.

²¹⁸ M. Rahimli, **a.e.**, s. 105

²¹⁹ Sadrettin İsgenderli, “Televizyon ve Radyonun Hukuki Düzenlenmesi”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 6, Mayıs 2007, s. 59

²²⁰ Nurlan Memmedov, “Azerbaycan’da Telekomünikasyon Ortamının Seviyesi Nasıldır?” **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 1, Ocak 2007, s. 22

1998 verilerine göre ülkede 558 kitle iletişim aracı kayda geçmiştir. Bunlardan 366'sı gazete, 96'sı dergi, 40'ı televizyon ve radyo, 31'i ise haber ajansıdır. Bu KİA'dan bazıları yaklaşık 2 - 3 ay faaliyetten sonra kapanmıştır.²²¹ 2001 yılında Matbuat Bakanlığı devlet tarafından kapatıldıktan sonra gazetelerin sayında hızlı bir artışın gözlemlendiği ve bu süreçte 1900'e yakın gazetenin kayıttan geçtiği²²² belirtilmektedir. Günümüzde ise resmi olarak kayıttan geçen kitle iletişim araçları (Rd – TV, Gazete ve Dergi) sayının 3000'ni aştığı ve ülkede basın kartına sahip gazetecilerin sayının ise 40 bini geçtiği²²³ bildirilmektedir.

Günümüzde, Azerbaycan'da bir devlet yayın kurumu Azerbaycan Televizyon (AzTV) ve Radyosu, bir kamu yayıncılığı anlayışı ile yayınlanan İçtimai TV ve Radyosu, 5 özel televizyon kanalı (ANS TV, Lider TV, Space TV, Azat Azerbaycan TV, Hazar TV), adı geçen özel TV'lere bağlı yayınlanan (ANS ÇM, Lider FM, Space FM, Azat Azerbaycan FM, Hazar FM) ve bağımsız yayınlanan Anten FM, Burç FM (Bakü), Avrupa+Bakü FM vs. radyolar faaliyet göstermektedir. Ayrıca ülke içinde Radyo France, BBC, Radyo Rossiya gibi yabancı radyolar da yayınlanmaktadır. Ulusal TV'lerin dışında Azerbaycan'ın farklı şehir merkezlerinden 12 bölgesel televizyon kanalı da hazırda yayınlarını sürdürmektedir. Bunların haricinde Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde ise 1921 yılında bu bölgede ilk çıkan ve Nahçıvan basınının temelini oluşturan “Şark Kapısı” gazetesi²²⁴ de dahil günümüzde 9 gazete, 6 dergi, 3 televizyon (Nahçıvan Devlet Televizyonu, Kanal 35, UTV – Nahçıvan Devlet Üniversitesi'nin televizyonu) ve bir de “Nahçıvan'ın Sesi” Radyo istasyonu faaliyet göstermektedir. 19 Eylül 2001 yılında yayınına başlayan ve 2004 yılından itibaren ise Enformasyon Bakanlığı'na

²²¹ A. Rüstemov, **a.g.e.**, s. 63

²²² **Azerbaycan'da Enformasyon Araçlarının... a.g.e.**, s. 39

²²³ Vusal Metleboğlu, Elşen Allahverdiyev, “Ülkede Basın Kartı Taşıyan 40 Bin Kişi Var”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 8, Temmuz 2007, s. 51

²²⁴ Hüseyin Razi, “85 Yıllık Tarihin Matbuat Salnamesi”, **Özerk Cumhuriyet Basını: Dün ve Bugün**, Nahçıvan Basın Konseyi, Ecemi Yayınları, Nahçıvan, 2006, s. 32

bağlı faaliyet gösteren²²⁵ Nahçıvan'ın Sesi Radyosu birkaç FM'le günümüzde bütün bölgeye yayınlanmakta ve çağdaş yayın akışı, müzik çeşitliliği, 30'u aşkın farklı programlarıyla dinleyicilerin beğenisini toplamaktadır. Bu radyo resmi internet sayfası ile dünyaya açılarak 24 saat internet hizmeti de vermektedir.

Ayrıca çoktan beri diğer yerli ulusal TV istasyonları ile beraber Azerbaycan'da normal alıcılardan her eve yayınlarını sürdüren Kanal D (Türkiye) televizyonunun 2007 yılının 3 Ocak'ından, STV (Türkiye) ile Rusya'nın ORT ve RTR televizyonlarının ise aynı yılın 1 Haziran'ından itibaren ülke içine yayınları durdurulmuştur.²²⁶ Bu anlamda dışarıdan sadece TRT televizyonunun ülke içinde normal antenden yayınlarını iletmektedir. Yeri gelmişken 1- 12 Ekim 2002 tarihleri arasında TRT Kurumu Genel Müdürlüğü'nce Azerbaycan'da televizyon yayınlarını izleme durumu ile ilgili yapılan kamuoyu araştırması sonuçlarına göre %39,41 oranla en çok izlenen kanal TRT-1 olmuştur. Onu %20,45 ile STV, %16,68 ile Kanal D, %5,52 ile Show TV ve %3,25 ile TRT- Türk izlemektedir.²²⁷ Şunu da hatırlatmakta yarar var ki, TRT-1, STV ve Kanal D normal antenden de izlenilebilmekteydi. Bu televizyon yayınlarını normal antenden izleme olanağının da sonuçlardaki sıralamaya etki ettiği muhtemeldir. Günümüzde TRT haricinde yukarıda adını saydığımız kanallar sadece çanak anten kullanılarak izlenmektedir. Şu da bir gerçektir ki, özellikle Türkiye kanallarının kapatılmasından sonra ülkede uydu antenlerin satışında bir patlama yaşanmıştır. Uydu antenlerinin o kadar da pahalı olmaması ülkede satışını hızlandırmakta ve bu şekilde de Azerbaycan halkının yabancı (özellikle Türkiye ve Rusya) televizyon ve radyoları uydudan rahatlıkla izleme ve dinleme seçeneği yaygınlaşmaktadır.

²²⁵ **Nahçıvan'ın Sesi Radyosu Bilgi Kitapçığı**, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Telekomünikasyon ve Enformasyon Teknolojileri Bakanlığı Radyo-Televizyon Verici Merkezi, Gızıl-Dağ Yayınları, Nahçıvan, 2006, s. 6 - 8

²²⁶ Murat, "Ülkemizde Yabancı Kanalların Yayınlanması Niçin Durduruluyor?", **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 1, Ocak 2007, s. 55

²²⁷ **Radyo –Televizyon Yayınları Kamuoyu Araştırması (Azerbaycan 2002)**, Türkiye Radyo-Televizyon Genel Müdürlüğü, Yayın Planlama Koordinasyon ve Değerlendirme Dairesi Başkanlığı, Proje Yön: Necdet Şimşek, Bakü, 2002, s. 9

Azerbaycan televizyon yayınlarının içeriği bakımından ülkede en çok izlenen program türü hangisidir acaba? Azerbaycan Devlet Televizyon ve Radyo Kurumu'nun Süreli Yayınlar ve Sosyoloji Araştırmalar Departmanı'nın 21- 25 Nisan 2007 yılında rasgele seçimle yaptığı anket çalışması ülkede televizyon izleyicilerinin ne tür programları daha çok izlediğini ortaya koymaktadır. Şöyle ki, izleyicilerin verdiği cevaplar sonucunda %16,21'lik oranla müzik içerikli programlar birinci gelmiş, onu %14,18'le eğlence programları, %12,16 ile siyasi programlar, %10,81 ile kriminoloji içerikli programlar izlemiştir. Haber ve enformasyon içerikli programlar ise sıralamada %7,43 oranla 5. gelmiştir.²²⁸ Geri kalan %55'lik oran ise diğer konular (ör: dizi filmleri, ekonomi, spor vs.) arasında paylaşılmaktadır. Yine aynı kurumun farklı tarihte(14- 15, 28- 29 Temmuz 2007) yaptığı aynı anket çalışmasının sonuçları, yaklaşık bir ay önceki durumun hemen hemen değişmez olarak kaldığını göstermektedir. Şöyle ki, bu kez de müzik ve eğlence içerikli programlar (bu sefer aynı kategori altında) %13 oranla birinci gelmiş ve onu %9,20 ile de haber ve enformasyon içerikli programlar takip etmiştir.²²⁹ Bu sonuçlardan da anlaşılmaktadır ki, en azından geçen yıl içerisinde Azerbaycan izleyicisi daha çok müzik ve eğlence içerikli programa önem vermektedir.

3.1.3.2.1. ÖZEL RADYOLAR

İlk Özel Radyo: ANS ÇM (102.0 FM)

Azerbaycan'ın ve aynı zamanda Kafkasya bölgesinin ilk özel radyosu ANS-ÇM radyosudur. 28 Mayıs 1994 yılından itibaren yayınına başlayan bu radyo Azerbaycan'ın milli kahramanlarından gazeteci Çingiz Mustafayev'in adını taşıyor.

²²⁸ “Ülke İzleyicisi Hangi Yönlü Programları ve Konuları Daha Çok Beğeniyor”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 6, Mayıs 2007, s. 19

²²⁹ “Ülke İzleyicisi Hangi Yönlü Programları ve Konuları Daha Çok Beğeniyor”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 10, Ağustos 2007, s. 13

Burada ANS - Azerbaijan News Service (Azerbaycan Haber Servisi) kelimelerinin ilk harflerinden, ÇM ise Çingiz Mustafayev'in ad ve soyadının baş harflerinden alınmıştır.

24 saat durmaksızın yayınlanan ANS ÇM'in haftalık programlarının %95'ni yerli yapım, %5'ni ise yabancı programlar oluşturmaktadır.²³⁰

Radyo yayınlarının daha sadık ve devamlı dinleyicilerinin taksi şoförleri olduğu varsayılarak Bakü'nün sokaklarında rasgele 100 taksi sürücüsüne hangi radyoyu daha çok dinledikleri şeklinde yöneltilen soru sonucunda 30 taksicinin ANS ÇM'i dinlediği belli olmuştur. Geri kalan 70 taksi sürücüsünden 20'si Space'i, 18'i Burç FM'i, 16'sı 106 FM'i, 8'i Avrupa+Bakü'yü, 5'i Lider'i ve sadece 3'ü ise Azerbaycan Devlet Radyosu'nu dinlediğini belirtmiştir.²³¹ Demek ki, en azından Bakü taksicilerinin çoğunluğu ANS ÇM radyosunu dinlemekte ve bu anlamda en az dinlenen radyo ise Devlet radyosudur.

Azat Azerbaycan Radyosu (106.3 FM)

İlk başlarda günlük 6 saat olmakla 28 Mayıs 1998'de yayınına başlamıştır. Bu radyo Azat Azerbaycan Televizyon ve Radyo Yayınları Şirketine bağlı bir kurum olarak faaliyet göstermektedir. Radyo, yayınlarında Azerbaycan müziğinin yanı sıra Türk müziğinden de şarkılar çalmaktadır.

Anten Radyo (101 FM)

1 Haziran 1998 yılından itibaren yayınına başlamıştır. Programlarının %83'nün yerli, %17'nin ise Amerika'nın Sesi radyo istasyonunun Azerbaycan, Türk,

²³⁰ A. Rüstemov, **a.g.e.**, s. 60

²³¹ E. Guliyev, **a.g.e.**, s.156

Rus ve İngiliz dillerindeki yayınlarından oluşan Anten Radyo, ara vermeden 24 saat yayınlarını sürdürmektedir.²³² Popüler ağırlıklı müzik çalmaktadır.

Burç FM (100.5 FM)

Azerbaycan'da daha önce faaliyet gösteren Türkiye'nin Samanyolu Televizyonuna bağlı (aynı kurum içerisinde) olan Burç FM (Bakü) 25 Haziran 1998 yılında yayınına başlamıştır. Azerbaycan müziğinin yanı sıra ağırlıklı olarak Türk pop ve arabesk müziği çalmakta ve yayınlarında dini konulu programlar da bulunmaktadır.

106 FM Radyo (106 FM)

4 Mart 1999 yılında yayınlarına başlayan 106 FM günümüzde 24 saat yayınlanmakta ve programlarının %80'i Azerbaycan Türkçesinde, %20'si ise Rusça sunulmaktadır.

Avrupa+Bakü Radyosu (107.7 FM)

2 Haziran 1999 yılında yayınına başlayan Avrupa + Bakü Radyosu'nda programların %10'u Azerbaycan dilinde, %80'i Rusça, %10'u ise İngilizce sunulmakta ve programlarının %90'ı kültürel ve eğlence içeriklidir.²³³

²³² A. Rüstemov, **a.g.e.**, s. 60

²³³ A. Rüstemov, **a.e.**, s. 60

Lider Radyo (107 FM)

17 Kasım 1999 senesinden itibaren yayınlanan Lider FM’de programların %95’i Azerbaycan, %5’i ise yabancı dillerdedir. Yayınlarında kısa haber sunumlarına, çeşitli müzik ve eğlence programlarına yer ayırmaktadır.

Space Radyo (104 FM)

Ekim 2001’de yayınlarına başlayan Space Radyo’nun haftalık yayınları 168 saat kadardır. Bu radyoda programların %99’u Azerbaycan dilinde hazırlanmaktadır. Yayınlarında Azerbaycan ve Türk müziği örneklerine ağırlık vermektedir.

Hazar Radyo (103 FM)

Azerbaycan’da faaliyeti durdurulan Samanyolu TV’nin (Bakü) yerine ve aynı kadroyla kurulan Hazar TV’ye bağlı yayınlanan radyodur. 2008 yılının Nisan ayından itibaren yayınına başlayan Hazar FM, Azerbaycan’ın en genç radyosudur. “Hazarın Sesini Dinle” sloganıyla yayınlarını sürdüren radyo, 24 saat sadece Azerbaycan ve kısmen de Türk müziği yayınlayan radyoda, gelecekte orta Asya ve başka ülkelerin müziğine de yer verileceği belirtilmekte ve günümüzde Bakü ve çevresinde yayınlanan radyonun gelecekte ulusal olacağı²³⁴ da düşünülmektedir.

²³⁴ Çevrimiçi: www.xazar.fm/hdinlemez.aspx, 16.08.2008

3.1.3.2.2. ÖZEL TELEVİZYONLAR

İlk Özel Televizyon: BMTİ

Azerbaycan’da her ne kadar ilk özel televizyon kanalı olarak ANS gösterilse de aslında Azerbaycan’da ilk özel televizyonun BMTİ (Bilim Maarif Tahsil ve İnkişaf) olduğu bilinmektedir. 16 Ağustos 1993 yılında faaliyete başlayan BMTİ TV uzun ömürlü olamadı ve yayın hayatı yaklaşık 9 ay süren bu ilk özel televizyon kanalı Mayıs 1994 senesinde kapandı. Bu kapanıştan birkaç ay sonra ANS bir televizyon kanalı olarak yayına başlamıştır.²³⁵ Daha önce ise ANS sadece bir yapımcı şirket olarak faaliyet göstermiştir.

BMTİ TV’nin kurucusu, Sovyet döneminin 1980’li yıllarında AzTV’nin genel müdürlüğünü yapmış bilim adamı Elşad Guliyev, bir röportajında Sovyet döneminde televizyon kuruculuğu ve organizasyonu işini iyice benimsediğini ve bu donanımına sahip olduğundan dolayı da ülkede ilk özel televizyonun açılmasını başardığını²³⁶ belirterek, ANS’nin 1994 yılına kadar sadece “Haberci” enformasyon programını hazırlayan televizyon yapım şirketi olduğunun altını çizmektedir.

Bu yüzden de Azerbaycan’da ilk özel televizyon BMTİ olarak bilinmelidir. Daha o dönemde devlet ve iktidarın yeni açılan televizyon kanallarına ve onların özel şahıslar tarafından farklı siyasi çıkar amacı yönünde kullanılması ihtimalinden çekinmesi²³⁷ BMTİ televizyonunun kapanmasının sebepleri arasında gösterilmektedir.

BMTİ’nin yayın hayatında en akılda kalan olay, reklam konusunda olmuştur. O yıllarda TV reklamcılığı pek yaygın değildi ve bu özel kanala reklam vermek isteyenler de üst düzey memurlardan çekinmekteydi. Reklam alma konusunda sıkıntı

²³⁵ İ. Hanım, **a.g.e.**, s. 172

²³⁶ Adil İrşatoglu, “Azerbaycan Televizyonunda Oligarşi Oluşmuştur”(E. Guliyev’le röpotaj), **Eliller Gazetesi**, Sayı: 4 (141), 26.01. – 1.02.2001, s. 6

²³⁷ İlkin Memmedov, “Problemler İçinde Çabalayan Televizyonlar”, **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 2, 2003, s. 8

yaşayan BMTİ, 1993 yılında Azerbaycan'da ilk kez olarak Türk televizyon reklamlarını yayınlamış ve daha sonra reklam çeviri işine de girişmiştir.²³⁸

Çok kısa bir yayın hayatı yaşasa da BMTİ, Azerbaycan televizyon yayıncılığı tarihinde ilk özel TV olarak tarihe geçmiştir.

Sara TV ve Sara Radyo

27 Kasım 1994 senesinde yayınlarına başlayan²³⁹ Sara Televizyon ve Radyosu yaklaşık 6 sene faaliyet gösterdikten sonra 2000 senesinde devlet tarafından kapatılmıştır. Aynı günde yayınlarına başlayan Sara TV ve Radyosu başlarda yalnız eğlence işlevi çerçevesinde yayınlarını düzenlemiş, izleyici ve dinleyicilerine çeşitli eğlence programları sunmuştur. Bayağılaşan eğlence programlarının izleyici kitlesinin azalmasına sebep olduğunu fark eden kurum sonradan basit de olsa haber programları sunarak bu duruma çözüm getirmeye çalışmıştır.²⁴⁰ 1999 senesine kadar sadece eğlence programları hazırlayıp sunan Sara TV ve Radyosu bu tarihten itibaren habercilik işlevine geçse de, yayın hayatları uzun sürmemiştir. 1999 yılının Ekim ayında Adliye Bakanlığı tarafından “Kontakt” isimli program yayından kaldırılmış ve bir sonraki yılda da bu istasyonun bütün teknik araç gereçlerine devlet tarafından el konulmuş²⁴¹ ve böylece 2000 yılında bir daha yayınlanmamak üzere kapatılmıştır.

ANS TV

ANS TV'nin temelini oluşturan özel televizyon yapım şirketi olan ANS (Azerbaijan News Service) “Haberci” isimli derli toplu enformasyon programı ile ilk defa 1991 yılında devlet televizyonu AzTV'de yayınına başlamıştır. ANS bağımsız medya şirketi 9 Mart 1992 yılında Bakü'de sınırlı mesuliyetli işletme olarak tesis

²³⁸ E. Guliyev, *a.g.e.*, s. 231 -232

²³⁹ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, *a.g.e.*, s. 179

²⁴⁰ C. Memmedli, *Gazeteciliğin...a.g.e.*, s. 53

²⁴¹ *Azerbaycan'da Enformasyon Araçlarının... a.g.e.*, s. 49

edilmiştir.²⁴² Bu özel medya şirketi aynı zamanda ANS-Press (1991) haber ajansı olarak da özel faaliyete başlamıştır.

ANS'nin "Haberci" bülteni ülke televizyonları arasında itibarıyla, izlenme oranıyla, güvenilirliğiyle en seçilen haber bültenlerindendir. Ayrıca "İç Haber" adı altında sadece ülke içinde gerçekleşen olaylardan ve gelişmelerden haberler sunan haber bülteni de yayınlamaktadır.

Haber kaynağının belirtilmesi konusunda Azerbaycan'da en titiz davranan televizyon kanallarından ANS (Azerbaijan News Service - Azerbaycan Haber Servisi) televizyonu örnek gösterilmektedir.²⁴³

Günümüzde faaliyet gösteren diğer özel televizyon kanallarının haber bültenlerinden en eskisi (1991 yılından bu yana) olan "Haberci"yi çağdaş televizyon haberciliğinin öncüsü olarak nitelendiren Alibeyli şöyle yazmaktadır: "Haberci, izleyici için yeni bir enformasyon programı örneğinin oluşumuna öncülük etmiştir. Yeni yöntemle sunuş şekli, farklı yaklaşım, haberleri münazaasız, vicdanla, dakik ve etkin, gelişen olayları olduğu gibi sunan program çok kısa bir zamanda izleyici için inam ve itibar kaynağına dönüştü."²⁴⁴ Bütün bu özellikleriyle Azerbaycan televizyon haberciliğine yenilik getiren "Haberci" programına duyulan güven ANS TV'yi halkın gözünde alternatif kuruma dönüştürmüştür. Bir diğer kaynakta ise, enformasyon ve habercilik işini Batı standartlarına daha yakın ilk yürütebilen kanalın ANS TV olduğu vurgulanmakta ve haber sunumunda ikinci tarafın fikrine de yer vererek tarafsızlık ve objektiflik kurallarına en çok uyan kanal olarak da diğerlerinden seçildiği²⁴⁵ kaydedilmektedir. Ayrıca ANS TV, özellikle bölgede yaşanan Azerbaycan Ermenistan çekişmeleri ile (Dağlık Karabağ Savaşı sürecinde ve sonrasında yaşanan gelişmeler) en yakından ilgili olan ve bu konudaki her yeni gelişmeyi haber bültenlerine daha çok taşımasıyla diğerlerinden seçilen bir

²⁴² Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 115

²⁴³ **Elektron Medya...** **a.g.e.**, s. 18

²⁴⁴ E. Alibeyli, **a.g.e.**, s. 22

²⁴⁵ Aysel Memmedova, "TV'nin Batı Standartları Azerbaycan Televizyon Ortamında" **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 5, 2003, s. 20

televizyondur. Televizyon haberciliğinin sunum dilindeki klişelerden bahsedilen bir makalede, Dağlık Karabağ ve Azerbaycan'ın işgal altındaki bölgelerinden muntazam olarak haberler sunan ANS TV'nin maksadının sorunun devam ettiğini vurgulayıcı mahiyette yaygın klişelerden (haber başlarında) istifade edilerek bu durumun halkın devamlı dikkat merkezinde kalmasını sağlamaktan ibaret olduğu²⁴⁶ yazılmaktadır.

2003 yılında “Haberci” ana bülteninin süresinin 30 dakikadan bir saate çıkartılması konusunun tartışıldığı bir makalede, bu haber bülteninin ülke haberciliğinde lider oluşu vurgulansa da, 1 saatlik programın ticari çıkarlar gözetilerek her 10 – 15 dakikadan bir reklamlara geniş yer vermesi de izleyicilerin haklı iratlarına sebebiyet verdiği düşüncesi ile²⁴⁷ eleştirilmektedir. Bu ana haber bülteni günümüzde de bir saat olarak yayınıni sürdürmektedir.

Ancak haber sunumunda en büyük eksiklik dilin kullanımı açısından ortaya çıkmaktadır. Sadece ANS TV’de değil, diğer bütün özel televizyonların haber sunum dilinde problemler yaşanmaktadır. Bu anlamda Azerbaycan dilinin ülkede en doğru kullanan televizyon kanalının abartısız devlet televizyonu AzTV olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Space TV

12 Ekim 1997 yılında faaliyete başlayan Space TV, 1 Ocak 2002 yılından itibaren ise 24 saatlik yayına geçmiştir.²⁴⁸ Space TV özellikle, Azerbaycan ile yabancı ülkeler arasında enformasyon alış verişinin genişlenmesinde, toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında gelişen süreçlerin ışıktandırılmasında, ayrıca

²⁴⁶ Terane Mahmutova, “Televizyon Haberlerinin Dilinde Klişe”, **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 2(11), 2004, s. 13

²⁴⁷ İlham Guliyev, “Haberi Ver Haberciye Sloganı Yeni Varyasyonda”, **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 6, 2003, s. 17 -19

²⁴⁸ A. Rüstemov, **a.g.e.**, s. 61

televizyon eğlence programlarının, reklamların, video ürünlerin üretilmesinde kendine has rol oynamaktadır.²⁴⁹

“Her Gün” başlıklı ana haber bülteni ile izleyenlerine haber sunmaktadır. Space TV’nin faaliyetinin ilk yıllarında “Her Gün” haber bülteni haber sunumuna getirdiği yeniliklerle ANS TV’nin “Haberci” programı ile rekabet yapa biliyordu. Ama 2000’li yıllardan itibaren haber sunumunda sadece genç kızlardan oluşan spikerlerin seçilmesi geleneği “Her Gün” bülteninin dinamiğini ve habercilik gücünü zayıflatmış oldu.²⁵⁰

Lider TV

2000 yılının 1 Eylül’ünden bu yana yayınlarını sürdürmektedir. Günümüzde 24 saat olarak yayınlanan bu kanal uydu aracılığıyla da dünyaya yayınlarını ulaştırmaktadır.

Lider TV’nin yayınlarında toplumsal – siyasi, kültürel ve spor konularını işleyen programlar ağırlıktadır.²⁵¹ Bu kanal ayrıca “Seda” haberler bülteni ile izleyicilerine haber hizmeti vermektedir. Her ne kadar ABD’nin Irak’a girdiği gün özverili çalışarak birkaç saat canlı haberler sunmuş olsa da, bu haber bülteni ülke içinde yaşanan olayları ekranlara çok az taşımaktadır.²⁵²

Teknik altyapı bakımından diğer özel televizyonlardan seçilen Lider TV’nin bu özelliği “Seda” haber bültenine de yansımakta ve bu haber bülteni diğer televizyon haber bültenlerinden ülkenin spor hayatına ve genel olarak spor haberlerine daha geniş ve detaylı yer ayırmasıyla seçilmektedir.

²⁴⁹ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 116

²⁵⁰ E. Alibeyli, **a.g.e.**, s. 26

²⁵¹ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 115

²⁵² İlham Guliyev, “Lider TV Realitesi”, **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 3, 2003, s. 12- 13

Azat Azerbaijan TV

25 Aralık 2002 yılında faaliyete başlayan ATV (Azat Azerbaijan TV), özellikle eğlence ve gösteri (şov) kanalı olarak tanınmaktadır. Magazin haberciliği üstünlük sağlamaktadır. Buna rağmen “Son Haber” adlı ana haber bülteni ile ülke televizyonları arasında habercilik bakımından kendine yer edinmeye çalışmaktadır.

Teknik bakımdan zayıf kalan ATV’nin bu eksikliği “Son Haber” bültenine de yansımakta ve haber stüdyosunun görsellik bakımından can sıkıcı olması²⁵³ bu programın diğerlerinden geri kalmasına sebebiyet vermektedir.

Günlük yayınlarının %40’ını yerli programlar, %32’sini yabancı programlar, %25’ini şahsi programlar, %3’ünü ise reklamlar oluşturmaktadır.²⁵⁴ Yayınlarında daha çok müzik ağırlıklı programlara üstünlük veren ATV, bedii programlara, kısmen de eğitim ve enformasyon programlarına da yer vermekte ve realite – şovları ile tanınmaktadır.

Hazar TV

Bakü’deki yayınına son verilen Türkiye’nin STV kanalının devamı olarak 2 Ekim 2007’de faaliyete başlayan Hazar TV Azerbaijan’ın en genç televizyonudur. Hazar TV ve Radyosu Turksat uydusu ile dünyada izlenmekte ve dinlenmektedir.

Hazar TV’de yerli yapımı çeşitli içerikli programlarla beraber Türkiye yapımı dini konulu diziler de yayınlanmaktadır. Bu anlamda Hazar TV yerine geçtiği STV’nin (Bakü) bir devamı ve benzeri olarak nitelendirilmektedir.

Yayın alanı ülke genelinin %80’ni kapsamaktadır. Hazırda günlük 3 ara, bir de ana haber bülteni – Hazar Haber’i sunarak izleyicilerine haber hizmeti vermektedir. Haberlerin kısa ve merak doğurucu olmasına önem veren Hazar Haber bülteni toplam 40 dakika sürmektedir.

²⁵³ E. Alibeyli, **a.g.e.**, s. 28- 29

²⁵⁴ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 115

Buraya kadar her özel televizyon ve onların haber programlarının da görünümünü vermeye çalıştık. Ayrıca ülkede genelinde yayınlanan televizyonlarda ana dilde yayınlanan haber bültenleri yanında ülkede ikamet eden yabancılara yönelik yabancı dillerde haber bülteni sunanlar da vardır. Rusça haber programları şunlardır: “Den (Gün)” (AzTV), “Haberci” (ANS TV), “Seda” (Lider TV), “Carcı” (İçtimai TV). İngilizce haber bültenleri ise şunlardır: “Haberler” (AzTV), “Seda” (Lider TV), “Carcı” (İçtimai TV).

3.1.3.3. AZERBAYCAN’DA KAMU YAYINCILIĞININ TEMSİLCİSİ: İÇTİMAİ TV ve RADYO

İçtimai TV

İster Sovyetler Birliği döneminde, isterse de bağımsızlık kazanıldıktan sonraki yılların yasal boşluğundaki yeni dönemde Azerbaycan’da özgür medya, özgür iletişim anlayışı hep askıya alınmış, toplum, kendisine hizmet edecek, kendi sesini duyurabilecek kamu işlevini yerine getiren ve gerçek gazetecilik ve yayıncılık anlayışı sergileyen iletişim araçlarından hep mahrum bırakılmıştır.

Uzun yıllardan beri Azerbaycan izleyicisinin istediğini ne devlet ne de özel televizyon yayınlarından alamadığını belirten Muharremli, “Bu yüzden de ekranlarda özgür ve objektif enformasyonun, keza edepi ve entelektüel tartışmaların tadına vardıkça bizim izleyici toplumsal TV’nun önemini daha çok kavramaktadır.”²⁵⁵ – diye özetleyerek toplumsal yayıncılığın gerekliliğinden bahsetmektedir.

²⁵⁵ Gulu Muharremli, **İçtimai Televizyon, Prensipler, Gerçekler, Perspektifler**, BaküNeşr Yayınları, Bakü, 2003, s. 144

Ülkede kamu yayıncılığının oluşturulması ve toplumsal demokratikleşme sürecinin geliştirilmesi adına Avrupa Konseyi'nin talebi gereği²⁵⁶ başlatılan altyapı çalışmalarının sonucunda kurulan İçtimai (Toplumsal) Televizyon ve Radyo Yayınları Şirketi 29 Ağustos 2005 yılında faaliyete başlamıştır.

“Azerbaycan gerçeklerinin, Azerbaycan halkının tarihinin, milli mücadelesinin, halkın ölmez müziğinin, edebiyatının, onun büyük ananesinin bu toplumsal televizyon ve radyodan daha aydın gösterileceği ve sesleneceği inamla ifade edilmekte idi.”²⁵⁷ Bu sözler genel olarak yeni kurulan bir kurumun - İçtimai Televizyon ve Radyo Yayınları Şirketi'nin adına söylenmektedir.

Avrupa Konseyi'ne üyeliğin bir şartı gereği Azerbaycan'da kamu yayıncılığının (toplumsal yayıncılık) oluşturulması konusunda tartışmalar yaklaşık dört yıl sürmüştür. Bu tartışmalardan biri ve en önemlisi de Azerbaycan'da planlanan kamu yayıncılığı modeli konusunda yaşanmıştır. İlk başlarda Fransa ve Rusya modeli ireli sürülse de, kabul görmemiş, ardından Almanya modeli tartışılmış ve bu da çeşitli sebeplere göre cazip gelmemiştir. Tartışmalar sonucunda kamu yayıncılığı konusunda devletin maliyeleştirdiği ve yayınlarının bağımsız Yayın Kurulu tarafından yönetildiği Hollanda modeli kabul görmüştür.²⁵⁸

Nihayet 9 Ocak 2004 yılında “Toplumsal Televizyon ve Radyo Yayınları Hakkında” Kanun Parlamento'dan geçmiş, ama aynı yılın mart ayında Cumhurbaşkanı tarafından veto (Azerbaycan tarihinde ilk veto) edilmiştir. Bazı düzeltişler sonrasında içeriği yeniden oluşturulan bu kanun 9 Kasım 2004 tarihinde resmen kabul edilmiştir.²⁵⁹ Bu kanunla aynı zamanda İçtimai TV ve Radyosu'nun yayınlarını denetleyecek İçtimai TV ve Radyo Yayın Kurulu da oluşturulmuş ve bu kurul İçtimai Televizyon'un yayına başladığı günden - 29 Ağustos 2005 yılından itibaren de faaliyetine başlamıştır.

²⁵⁶ G. Muharremli, **a.g.e.**, s. 133

²⁵⁷ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 65 - 66

²⁵⁸ G. Muharremli, **a.g.e.**, s. 147

²⁵⁹ **Azerbaycan'da Enformasyon Araçlarının...a.g.e.**, s. 20 - 21

Bu gelişmeler sonucunda 29 Ağustos 2005'ten itibaren yayınına başlayan İçtimai Televizyon (İTV) ülkede umut doğurmuştur.²⁶⁰ Bu umut ne zamandan beri demokratik, seviyeli, kaliteli ve gerçek kamu yayıncılığı hasretini çekmiş bir halkın umududur aslında. Bu umudun gerçek hayata geçip geçmeyeceğini ise bu kurumun bundan sonraki yayın hayatı gösterecektir. Üç seneden beri yayınlarını sürdüren bu kanal, habercilik alanında sözünü “Carcı” haber bülteni ile demeye çalışmaktadır. Ayrıca haber programlarında dış haberlere ağırlık veren dört ulusal televizyon istasyonlarından biri olan İTV'nin ilk yayın ayı içerisinde (1 Eylül – 30 Eylül 2005) haber programlarında dış haber oranının %30,6 olduğu belirtilmektedir.²⁶¹ Necef Necefov Fon'u tarafından İTV ile ilgili yapılan bu araştırmanın Haziran 2006 yılını kapsayan döneminde ana ve ara haber bültenlerinde yayınlanan haber sayımının sonuçlarına göre toplam haberlerin %25,9'unun dış haberlerden oluştuğu ortaya çıkmıştır. Yine aynı kurumun araştırmaları Temmuz 2006 ayı içerisinde İTV'de yayınlanan haberlerin %39,4'ünün, Eylül 2006 döneminde ise %34,7'sinin dış haberlerden oluştuğunu ortaya koymaktadır.²⁶² Bu verilerden de görüldüğü gibi, Azerbaycan televizyonlarını bir bakıma temsilen İTV'nin haber programlarında dış haberler azımsanmayacak kadar yer tutmaktadır.

Bir röportajında İTV'nin bir aylık yayın faaliyetini değerlendiren iletişim bilimci Gulu Muharremli, bu kurumun yayına başlamasını toplum için önemli bir adım olarak değerlendirse de, özellikle kurum çalışanlarının bu kamu yayıncılığı anlayışından haberdar bile olmadığını belirterek yayın politikasının doğru ve açık belirlenmediğini ve televizyonun haber bülteni Carcı'nın da habercilikte çok zayıf kalarak ülkenin haber manzarasını yansıtamadığını²⁶³ vurgulamaktadır.

²⁶⁰ Y. M. Alizade, G. M. Muharremli, **a.g.e.**, s. 116

²⁶¹ “Necef Necefov Fon'u ‘İçtimai Televizyon Araştırması’ Projesinin 1 Eylül – 30 Eylül 2005 Yılı Döneminin Sonuçları”, 19 Ekim 2005, **Çevrimiçi**: <http://www.najafovfund.org/>, 24. 11. 2007

²⁶² “İçtimai Televizyon Araştırması Projesinin 1 Eylül -30 Eylül 2006 Yılı Döneminin Sonuçları”, 15 Ekim 2006, **Çevrimiçi**: <http://www.najafovfund.org/>, 24. 11. 2007

²⁶³ Gültekin Knyazgızı, “İTV'nin Seviyesi Şimdilik Çok Aşağıdır”, **Azatlık Gazetesi**, 30 Eylül 2005, s. 4

İçtimai Radyo (90.00 FM)

İçtimai Radyo, İçtimai TV'nin yayın hayatına başladığı 29 Ağustos 2005 tarihinden yaklaşık 4 ayı aşkın bir süre sonra, 10 Ocak 2006 yılında yayınına başlamıştır.

Bugüne kadar genel yayın politikası incelendiğinde ve bütün içerikler analiz edildikte görülen o ki, İçtimai Radyo TV'nin her ne kadar adı içtima (toplumsal) olsa da, gerçekte daha kamu yayıncılığının bütün özelliklerini ve kurallarını taşımamakta ve bu konuda bariz eksiklikleri göze çarpmaktadır.

3.1.3.4. AZERBAYCAN'DA İNTERNET GAZETECİLİĞİ VE HABERCİLİĞİ

Azerbaycan'da elektronik posta hizmetinden yararlanma deneyimi ilk kez 1991 yılında Rusya'nın Relcom şirketi aracılığıyla mümkün olmuş, internete ilk bağlantı ise 1994 yılının başlarında Milli Bilimler Akademisi'nin bir bölümünde (şimdiki Enformasyon Teknolojileri Enstitüsü'nde) gerçekleşmiştir.²⁶⁴ 2004 verilerine göre Azerbaycan'da internet kullanıcıları genel nüfusun %2'sini (BM Gelişim Programının verisi) ve ya %5'ini (Global İnternet Politikası Enstitüsü'nün verisi) oluşturmakta idi.²⁶⁵ 2006 yılından sonra ise bu oran %7'ye ulaşmış²⁶⁶ (yaklaşık 8 milyonluk nüfusun yarım milyonundan çoğu) ve Azerbaycan'da internet özellikle Bakü merkezli yoğunlaşmıştır. Bir başka veriye göre ise 2007 yılının sonlarına doğru Azerbaycan'da her 100 kişiden 4-5'inin bilgisayara sahip olduğu belirtilmekte ve yine her 100 kişiden 12'sinin internet kullanıcısı olduğu vurgulanmaktadır. Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'nin verilerine göre

²⁶⁴ Z. Memmedli, R. Hacılı, İ. Aliyev, **a.g.e.**, s. 214

²⁶⁵ **Azerbaycan'da Enformasyon Araçlarının...a.g.e.**, s. 50

²⁶⁶ Z. Memmedli, R. Hacılı, İ. Aliyev, **a.g.e.**, s. 214

Azerbaycan 408 bin internet kullanıcısıyla dünyada 85. sırada gelmektedir.²⁶⁷ Günümüzde internet kullanıcılarının sayı gittikçe artsa da, bu adım - adım yaşanmaktadır.

Ayrıca 2005 yılında ülkede internetin yaygınlaşmasına destek vermek adına “İnternet’e Devlet Desteği Programı” kabul edilmiş ve aynı yılın sonunda “Enformasyonun Elde Edilmesi Hakkında” kanunun imzalanmasıyla internetin yaygınlaştırılması sebebiyle devlet kendi üzerine sorumluluk almıştır.²⁶⁸ Bu sorumluluk Azerbaycan Rabıta ve Enformasyon Teknolojileri Bakanlığı’nın BM’nin Gelişim Programı ile birlikte “Milli Elektronik Yöneticilik Ağı Teşebbüsü” projesi ile gerçekleştirilmekte ve bu süreç halen devam etmektedir. Bu projede vatandaşlarla devlet kurumları arasında çevrimiçi diyalogların ve irtibatın kurulmasına ve bu anlamda engellerin minimuma indirilmesine ulaşmak maksadı güdülmektedir.²⁶⁹

Azerbaycan’da devlet kurumlarının sadece yarısına yakınının internet hizmetine geçtiği bilinmektedir. Bu oran 2003 verilerine göre %30’dan ibaret olmuştur.²⁷⁰ 2004 yılında toplam 28 devlet kurumunun resmi internet sitesi mevcut olmuş²⁷¹, 2006 yılına gelindiğinde ise internet hizmeti veren devlet kurum sayısı 35’e yükselmiştir. Bunların dışında ülkede resmi olmayan 55 teşkilatın, 100’den çok KİA’nın internet sayfası bulunmaktadır.²⁷²

Azerbaycan’da internet gazeteciliği anlayışı yeni bir kavramdır. Daha 2001 yılının 13 -14 Temmuz’unda yapılan “Azerbaycan Gazeteciliği Geçiş Döneminde: Problemler, Perspektifler” konulu 2. konferansın bir sunumunda Azerbaycan’da kitle iletişim araçlarının resmi internet sayfalarının haricinde okur kitlesi sadece internet kullanıcılarından ibaret olan bir internet gazetesinin olmayışından ve ülkede internet gazeteciliğinin geleneksel gazeteciliğin yerini almasının çok uzun bir ihtimal

²⁶⁷ “Medyanın Hukuki Durumu -Yarım Senelik Rapor (2008)”, **Çevrimiçi:** <http://www.mediarihts.az/index.php?lngs=aze&id=187>, 19.07.2008.

²⁶⁸ Z. Memmedli, R. Hacılı, İ. Aliyev, **a.g.e.**, s. 214

²⁶⁹ Elnur Ağayev, “Elektron Azerbaycan’a Doğru”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 8, Temmuz 2007, s. 40

²⁷⁰ **Azerbaycan’da Enformasyon Araçlarının...a.g.e.**, s. 53

²⁷¹ **Azerbaycan’da Enformasyon Araçlarının...a.e.**, s. 53

²⁷² Z. Memmedli, R. Hacılı, İ. Aliyev, **a.g.e.**, s. 214

oluşundan²⁷³ bahsedilmiştir. Bu da onu gösteriyor ki, daha 2000’li yıllarda Azerbaycan’da internet gazeteciliği anlayışı olmamıştır.

Azerbaycan’a internetin girmesini takiben kitle iletişim araçlarının internette de hizmet sunmaya başlaması 1996 yıllarına denk gelmektedir. Bu anlamda ülke mediasından ilk örnekler – internet sayfalarını ülkede ilk oluşturan Zerkalo (Ayna) ve Yeni Müsavat gazeteleridir.²⁷⁴

Azerbaycan’da ilk Azerbaycan dilinde internet gazetesi Haber.Net www.xeber.net olarak bilinmektedir. Bu internet gazetesinde çalışanların profesyonel gazetecilerden oluşmadığı²⁷⁵ belirtilse de, gün boyunca muntazam olarak yenilendiği ve sayfalarına yeterli kadar haber aktardığı bilinmektedir. Haber.Net’in oluşum projesi Azer.Net – Azerbaycan İnternetinin Gelişim Grubu tarafından hazırlanmıştır.²⁷⁶

Ayrıca Azerbaycan’da ilk İngilizce bağımsız internet gazetesi Baku Today www.bakutoday.net (Baku Today gazetesi de Azer.Net Grubu’na bağlıdır) 2000 yılında internette faaliyete başlamıştır. Bu elektronik gazete aynı zamanda tüm Kafkasya bölgesinde de ilktir. Her iki internet gazetesi gün içinde yenilenen ve haber hizmeti sunan elektron yayınlardır. Haber ve enformasyon ağırlıklı Baku Today’in yöneticileri, dünyada hedef kitleyi genişletmek ve Azerbaycan gerçeklerini daha potansiyel internet kullanıcılarına sunmak adına İngilizceden yararlandıklarını belirtmektedirler. İlk yıllarda yayınladıkları haberleri sadece haber ajanslarından alan Baku Today yetkilileri, daha sonralar aynı zamanda muhabir yetiştirmek kaydıyla da haber toplayacaklarını karşılarına maksat koymuşlardır.²⁷⁷

²⁷³ R. Memmedov, “Azerbaycan’da Çağdaş Mas-Medya Sisteminde İnternet”(14 Temmuz 2001 Tarihli Sunum), **Azerbaycan Gazeteciliği Geçiş Döneminde: Problemler, Perspektifler**, II Konferansın Sunumları, RUH Azerbaycan Gazetecilerini Savunma Komitesi Yayınları, Bakü, 2002, s. 73- 81

²⁷⁴ Osman Gunduzov, “İnternet ve Medya”, **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 3, 2003, s. 5

²⁷⁵ Z. Memmedli, R. Hacılı, İ. Aliyev, **a.g.e.**, s. 215

²⁷⁶ O. Gunduzov, **a.g.m.**, s. 6

²⁷⁷ Mahir İskender, “Elektron Gazetesi Baku Today, **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 4, 2003, s. 6 -7

Günümüzde ise Azerbaycan'ın sadece internet ortamında ve internet kullanıcılarına yönelik faaliyet gösteren elektronik gazetelerinden Metbuat (www.metbuat.info, Azerice, Rusça, İngilizce), Day (www.day.az, Rusça), Today (www.today.az, İngilizce), Lent (www.lent.az, Azerice), Qaynar (www.qaynar.info, Azerice, Türkçe, Rusça, İngilizce), News Bakililar (www.news.bakililar.az, Rusça), Azerbaycan Today (www.azerbaijantoday.com, Azerice, İngilizce, Rusça), Azernews (www.azernews.az, Azerice, İngilizce), Media Forum (www.mediaforum.az, Azerice, Rusça) ve başkaları daha yaygın olanlarıdır. Adını çektiğimiz bu online gazetelerin sayfalarında yurttan ve dünyadan her çeşit haberler ve yorumlar yayınlanmaktadır. Hemen hepsinde ulusal haber ajanslarından günlük alınan haberler yer almakta ve bazılarının habercilik dışında ek hizmet sundukları da görülmektedir. Bunlardan bir kaç cüzi de olsa kendi çabasıyla haber hazırlayıp sunmaktadır.

3.1.4. AZERBAYCAN'DA HABER AJANSLARI

Azerbaycan'da haber ajansı olgusunun tarihi 1919 yılına dayanmaktadır. Toplam iki yıl bağımsız kalabilmiş Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin resmi Telgraf Ajansı ülkenin ilk ajansı olma önemini taşımakta ve bu anlamda temel oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın ilk özel haber ajansı ise ülkenin yeniden bağımsızlığını kazandığı süreç içerisinde – 1990'da ortaya çıkan Turan Haber Ajansı adıyla bağlıdır.

Turan Haber ajansından sonra ülkede ANS-Press, Assa-İrada, Şark, Trend, Olaylar, Eksklyuziv, Azerpress, Azadinform, APA vs. gibi özel haber ajansları da faaliyete başlamıştır. Bazı kaynaklarda bağımsızlık sonrası ortaya çıkan özel haber ajanslarının (faaliyetine devam eden ve açıldıktan sonra kapanan) sayı 30 kadar,

bazılarında ise 50 civarında gösterilmektedir. Günümüzde faaliyeti gözlemlenen irili ufaklı toplam 11 haber ajansı varlığını sürdürmektedir.

Devlet ve özel yerli haber ajanslarının dışında, Azerbaycan'da faaliyet gösteren yabancı ülke ajanslarının temsilcilikleri aşağıdakilerdir: Anadolu Ajansı (Türkiye), Doğan Haber Ajansı (Türkiye), Cihan Haber Ajansı (Türkiye); İTAR-TASS (Rusya), İnterfaks (Rusya), RiaNovosti (Rusya), Associated Press (ABD); Reuters (İngiltere); AFP (Fransa); İRNA (İran).

3.1.4.1. AZERBAYCAN'IN EN KÖKLÜ HABER AJANSI: AZERBAYCAN DEVLET TELGRAF AJANSI (AZERTAC)

Azerbaycan haberciliği alanında en köklü haber ajansı bundan tam 89 yıl önce yayın hayatına başlayan AZERTAC Haber Ajansı'dır. Kurulduğu ilk günden günümüze kadar AZERTA, AZERİNFÖRM gibi değişik adlarla 70 senelik Sovyet sisteminde SİTA'nın (Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı) bir eyalet kolu olarak faaliyet gösteren AZERTAC, günümüzde bağımsız Azerbaycan devletinin resmi haber ajansı olarak de habercilik hizmetini sürdürmektedir.

3.1.4.1.1. AZERTAC'IN ÖRTAYA ÇIKIŞI

Azerbaycan'da ilk haber ajansının kurulma tarihi 1918 – 1920 yılları arasında yaşamış Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemine denk gelmektedir. Bu devlet haber ajansının Cumhuriyet dönemindeki faaliyeti ile ilgili pek az bilgi bulunmaktadır.

Azerbaycan bağımsızlığını (28 Mayıs 1918) ilan ettikten yaklaşık 9 ay sonra, 3 Mart 1919 yılında ülkede ilk defa bir ajansın teşkili ile ilgili karar alınmış ve bunu

takiben Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Telgraf Ajansı (günümüzdeki AZERTAC Devlet Haber Ajansı) kurulmuştur.²⁷⁸ O dönem içerisinde temel faaliyetinin ülkedeki gelişmeleri haber yapmak ve yeni oluşan devletin iç ve dış siyasetini takip etmekten oluşan Telgraf Ajansı'nın kurulmasından yaklaşık bir sene sonra ajansın günlük enformasyon bülteni de çıkmaya başlamıştır.²⁷⁹ Kurulma yılı her ne kadar 1919 olarak gösterilse de bu haber ajansının imzasını taşıdığı ilk haberlerin 1920 yılının başlarından itibaren Cumhuriyetin resmi organı olan “Azerbaycan” gazetesinde yayınlandığı bilinmektedir.²⁸⁰

Azerbaycan Telgraf Ajansı'nın kuruluşu ve faaliyete geçişi Türkiye'nin ilk haber ajansı Anadolu Ajansı ile benzerlik taşısa da kaderi farklı olmuştur. Şöyle ki, Azerbaycan'ın en köklü haber ajansının temelini oluşturan Azerbaycan Telgraf Ajansı'nın ömrü Azerbaycan'ın 27 Nisan 1920 yılında Rus işgaline kadar sürmüş ve işgal sonrasında itibaren de merkez Moskova güdümünde faaliyetini farklı çerçevede sürdürmüştür. Bu süreç 1990'larda Azerbaycan'ın tekrar bağımsızlığını elde etmesiyle son bulmuştur.

3.1.4.1.2. SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE AZERTAC'IN FAALİYETİ

Azerbaycan'ın 1920 yılındaki işgalinden sonra her alanda olduğu gibi basın ve habercilik alanında da Sovyet ideolojisi çerçevesinde Moskova merkezli bir yapılanma süreci başlamış bulunuyordu. Kurulmasından itibaren çok kısa süre

²⁷⁸ Allahverdi Mehtiyev, “AZERTAC: Dün, Bugün, Yarın”(AZERTAC'ın eski müdürlerinden Vakıf Rüstemov ile röportaj), *Azerbaycan Gazetesi*, Sayı: 45(809), 5 Mart 1994, s. 2

²⁷⁹ A. Mehtiyev, *a.g.m.*, s. 2

²⁸⁰ Aziz Mustafa, “Azerbaycan Gerçeklerinin Dünya Kamuoyuna Doğru Dürüst İletilmesi AZERTAC'ın Faaliyetinin Temel Yönüdür”, (1. kısım), *Zaman Gazetesi (Bakü)*, 13 – 14 Temmuz, 2006, s. 13

bağımsız faaliyet gösterebilen Telgraf Ajansı da bu tarihten itibaren merkeze bağlı bir kurum halinde yaklaşık 70 sene görev yapmıştır.

İşgalin hemen sonrasında yeni kurulan Azerbaycan HKS, ülkede bir haber ajansının yeniden oluşturulması konusunda 1921 yılında karar kabul etmiş ve aynı yılın ikinci yarısında RTA'nın (Rusya Telgraf Ajansı veya ROSTA – Rusya Devlet Telgraf Ajansı) Kafkasya Bölgesi Azerbaycan acentesi Azerbaycan Telgraf Ajansı'na (AZERTA) dönüşmüştür.²⁸¹ RTA'nın 1925 yılında SİTA'ya (Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı) dönüştürülmesinden²⁸² sonra ise AZERTA haber ajansı SİTA'nın bir kolu olarak faaliyetine devam etmiştir. O dönemlerde yaydığı haberlerin çoğunluğunu SİTA'dan alınan haberlerin kapsadığı AZERTA, beş bölümden oluşmaktaydı: Sovyetler Birliği ve yabancı haberler bölümü; Sosyal-siyasi ve kültürel haberler bölümü; sanayi-iktisadi haberler bölümü; Köy işleri haberleri bölümü; Yerli basın için haberler bölümü. 1938 yılı verilerine göre toplam 20 çalışan²⁸³ olan AZERTA'dan SİTA'ya ise ülkedeki gelişmelerden bahseden her ay yaklaşık 100'den çok haber ve röportaj aktarılmıştır.²⁸⁴

Yabancı ülkelere yönelik hazırlanan haberleri SİTA aracılığıyla yayan AZERTA, bu haberlerin özellikle Sovyet yaşam tarzından, Komünizm anlayışının yaygınlaşmasından ve onun gerekliliği söylemlerinden oluşmasına daim dikkat ettiğinin²⁸⁵ övülerek belirtilmesi bu ajansın Sovyet ideolojisine hizmet anlayışı doğrultusunda faaliyetini kanıtlamaktadır.

2. Dünya Savaşı yıllarında da AZERTA savaş bölgesinden SİTA'nın gönderdiği haberleri yaymış ve teknik cihazların savaş nedeniyle bozulması sırasında ise merkezi Moskova radyosunun sunduğu resmi SİTA haberlerini dinleyerek bültenlerini oluşturmuşlardır. Azerbaycan'ın bugün de tanınan şair ve yazarlarından Resul Rza, Gılman Musayev, Abbas Zamanov, Cemşit Emirov vb. AZERTA'nın

²⁸¹ **Azerbaycan Telgraf Ajansı (AZERTA'nın 50. Yıldönümüne İthaf Edilmiştir)**, Komünist Yayınları, Bakü, 1971, s. 10

²⁸² **Azerbaycan Telgraf Ajansı... a.e.**, s. 4

²⁸³ **Azerbaycan Telgraf Ajansı... a.e.**, s. 32

²⁸⁴ **Azerbaycan Telgraf Ajansı... a.e.**, s. 18

²⁸⁵ **Azerbaycan Telgraf Ajansı... a.e.**, s. 21

savaş bölgesinde görevli muhabirleri olarak çalışmış ve gece gündüz demeden merkeze haber yollamışlardır.²⁸⁶

1950 yılında AZERTA yeni bir gelişme kaydederek Tercüme bölümü açmış ve bu gelişme ülkede tercümecilik işinin merkezini oluşturmuştur. Önemli olayların geliştiği dönemlerde Rusçadan Azerbaycan diline çevrilen haberler ajansın günlük bültenlerinin 5- 6 gazete sayfası kadarını kapsamaktaydı.²⁸⁷ 1970 yılına gelindiğinde foto telgraf aracılığıyla Bakü Moskova arasında fotoğraf alış verişinin 15 dakika sürdüğü²⁸⁸ ve Moskova'dan alınan günlük haberlerin yaklaşık 19 Bin sözden oluştuğu²⁸⁹ belirtilmektedir.

Şimdiki AZERTAC devlet haber ajansının Sovyetler Birliği döneminde birkaç kez isim değiştirdiği bilinmektedir. Ajansın ismi 1972 yılından itibaren AZERİNFÖRM olarak değiştirilmiştir.²⁹⁰ 1972 yılından Sovyet rejiminin çöküşüne kadar AZERİNFÖRM adıyla faaliyetini sürdürmüştür. Her ne şekilde olursa olsun bu haber ajansı yaklaşık 70 yıl boyunca SİTA'nın bir kolu, bir bölge şubesi gibi merkez Moskova çıkarlarına hizmet etmiştir.

Haftanın Cumartesi ve Pazar günlerinde çalışmayan²⁹¹ AZERİNFÖRM'un bütün teknik altyapı ve donanım işleri bile SİTA tarafından oluşturulmakta ve onun denetiminde değiştirilmekteydi.²⁹² AZERTAC'ın SİTA'nın bir kolu olarak çalıştığı yıllarda haberlerin neredeyse hepsi Rusça hazırlanmış ve bazen de ana dilde yazılan haberler önceden Rusçaya çevrilerek düzeltilmiş, sonradan tekrar ana dile tercüme edilmiştir.²⁹³ Bu yüzdendir ki, "72 yılda bu ajansta Azerbaycan dilinde haber yazan

²⁸⁶ Azerbaycan Telgraf Ajansı... a.e., s. 17

²⁸⁷ Azerbaycan Telgraf Ajansı... a.e., s. 30 -31

²⁸⁸ Azerbaycan Telgraf Ajansı... a.e., s. 31

²⁸⁹ Azerbaycan Telgraf Ajansı... a.e., s. 33

²⁹⁰ Sohbet Seferli, "AZERİNFÖRM 72 Sene SİTA'nın Muhbir Bölgesi Gibi Faaliyet Göstermiştir" (AZERTAC'ın eski müdürlerinden Vakıf Rüstemov ile röportaj), **Heyat Gazetesi**, 12 Eylül 1992, s. 2

²⁹¹ S. Seferli, **a.g.m.**, s. 2

²⁹² A. Mehtiyev, **a.g.m.**, s. 2

²⁹³ A. Mehtiyev, **a.g.m.**, s. 2

gazeteciler yetişmemiş, yalnız Rusçadan Azerbaycan diline çeviri yapan uzman tercümanlar olmuştur.”²⁹⁴

3.1.4.1.3. BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNDE AZERTAC

Sovyetler Birliği’nin dağılması ve bağımsızlığın elde edilmesi sürecinde bütün birliği oluşturan ülkeler gibi Azerbaycan’ı da kargaşa ve buhran dalgası bürümüştü. Bir farkla ki, Azerbaycan, Ermenistan’ın haksız toprak talepleriyle Karabağ Savaşı’na da sürükleniyordu.

Eski Sovyet düzeninden kalma alışkanlık ve sansür uygulaması korkusundan olacak ki, AZERİNFÖRM Azerbaycan’ın bağımsızlığı yolunda yaşanan birçok ciddi gelişmelerde habercilik işlevini yerine getiremeyerek kendi halkının sesine dönüşmemiştir. Örneğin, 20 Ocak 1920 Bakü Katliamı, 26 Şubat 1992 Hocalı Katliamı* gibi vahşet olaylarını başka haber ajansları bütün dünyaya duyurmaya çalışsa da ülkenin yegane haber ajansı AZERİNFÖRM suskunluğunu korumuştur.²⁹⁵ Bağımsızlığa geçiş sürecinde yaşanan bu gibi tarihi olaylarda aynı duruma düşen AzTV ile ilgili düşüncelerimizi daha önceki sayfalarda dile getirmiştik.

1990’lı yıllarda SİTA’dan bağımsız olarak çalışan ajans artık AZERTAC adını taşımakta ve birçok sorunlarla boğuşarak iyi kötü faaliyetini sürdürmekteydi. 1993 yılında oluşturulan Türkçe konuşan ülkelerin (eski Sovyet birliğinden ayrılan ülkeler ve Türkiye) haber ajanslarının birliği - TKA’nın kurucu üyelerinden olan AZERTAC, 1994 yılına gelindiğinde Azerbaycan dilinin dışında Rusça, İngilizce ve

²⁹⁴ S. Seferli, **a.g.m.**, s. 2

* Hocalı Katliamı: Ermeni ve Rus askeri birlikleri tarafından Karabağ’ın Hocalı kentindeki savunmasız Azerbaycan sakinlerine karşı gerçekleştirilen ve yüzlerce masum insanın (anne karnındaki 5 aylık bebekten 90 yaşındaki yaşlıya kadar) vahşice katledildiği bir insanlık ayıbıdır.

²⁹⁵ S. Seferli, **a.g.m.**, s. 2

Türkçe olarak gün içinde toplam 100 – 150 civarında haber iletmış ve dışarıdan da yaklaşık 1000 kadar haber kabul etmiştir. 1994 yılı verilerine göre 51 ülke ile irtibat kuran AZERTAC'ın yayınladığı haberler dünyanın 15'den çok çeşitli haber ajansları, basın ve televizyon kanalları tarafından kullanılmıştır.²⁹⁶

AZERTAC, 3 Mart 1995 yılında Bakanlar Kurulu'na bağlı Devlet Telgraf Ajansı, 17 Ocak 2000 yılından itibaren Azerbaycan Devlet Telgraf Ajansı olarak isimlendirilmiştir.²⁹⁷ Bu son adla da günümüzde faaliyetini sürdürmektedir.

İngiliz ve Rusça resmi web sitesi oluşturularak 20 Mayıs 2000 tarihinden itibaren internet hizmetine başlayan²⁹⁸ ve 2003 yılının Ocak ayından itibaren haftanın her günü aralıksız çalışma düzenine geçen AZERTAC, 2006 yılı verilerine göre 60'ı aşkın yabancı ülkedeki abonelerine haberlerini ulaştırmış ve ilettiği günlük haber sayısı da 300 – 350'i bulmuştur.²⁹⁹ AZERTAC'ın günümüzdeki müdürü Aslan Aslanov bir röportajında ülkenin bütün kitle iletişim araçlarına ücretsiz hizmet verdiklerine rağmen bazı medya araçlarının haber kaynağına saygı duymayarak AZERTAC'ın ürünü olan haberleri kendi adlarına çıkmalarından³⁰⁰ üzüntü ile bahsetmektedir.

AZERTAC'ın işbirliği yaptığı yabancı haber ajansları şunlardır: Anadolu Ajansı (Türkiye), İTAR-TASS (Rusya), Sinxua (Çin), Rompers (Romanya), Ukrinform (Ukrayna), BTA (Bulgaristan), ANSA (İtalya), İRNA (İran), TANYUQ (Sırbistan), BELTA (Beyaz Rusya), Moldpes (Moldova), ATA (Arnavutluk), MTI (Macaristan), MENA (Mısır), PETRA (Ürdün), ANTARA (Endonezya). AZERTAC ayrıca 2004 yılında Asya-Pasifik Haber Ajansları Birliği'ne (OANA) ve 18 Nisan 2008 tarihinde ise Avrupa Haber Ajansları Birliği'ne (EANA) üye olmuştur. Bunların yanı sıra AZERTAC, BDT'nin üyesi olan ülkelerin Ulusal Enformasyon Ajansları Birliği'nin (ANİA), Türkçe Konuşan Ülkelerin Haber Ajansları Birliği'nin

²⁹⁶ A. Mehtiyev, **a.g.m.**, s. 2

²⁹⁷ **Çevrimiçi:** <http://www.azertag.com/>, 19.07.2008.

²⁹⁸ "AZERTAC", **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 113(2524), 21 Mayıs 2000, s. 1

²⁹⁹ A. Mustafa, **a.g.m.**, (1. kısım) s. 13

³⁰⁰ Aziz Mustafa, **a.g.m.**, (2. kısım), 15 – 17 Temmuz, 2006, s. 5

(TKA), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Ülkelerin Ulusal Haber Ajansları Birliğinin (BSANNA) kurucularındandır. AZERTAC 2008 yılından itibaren Asya Haber Ajansları Konsorsiyumu'nun (AsiaPulse) üyesidir. Ülke genelindeki muhabirlerinin dışında AZERTAC'ın Türkiye, Rusya, ABD, Fransa, Almanya, Avusturya, İran, Ukrayna, Gürcistan, Orta Asya ve Kazakistan'da temsilcilikleri bulunmaktadır.³⁰¹

15 Nisan 2003'te İstanbul'un Çırağan Sarayı'nda (Dünya Enformasyon Ajanslarının dünya barışının sağlanmasındaki rolü konulu İstanbul toplantısı çerçevesinde) iki kardeş ülkenin resmi haber ajansları AZERTAC ve Anadolu Ajansı arasında işbirliği imzalanmıştır. Bu işbirliği anlaşmasında her iki tarafın bir birinin haberlerini ücretsiz kullanma ve karşılıklı tecrübelerden yararlanma³⁰² öngörülmüştür. Yine aynı günlerde - 16 Nisan 2003'de daha önce kurulan Türkçe Konuşan Ülkelerin Haber Ajansları Birliği'nin (TKA) İstanbul Bildirisi imzalanmıştır. Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve KKTC'nin resmi haber ajanslarının imzaladığı bu bildiride ise, Türkçe, İngilizce ve Rusça hizmet vermek üzere ortak internet sitesinin oluşturulması ve üye ülkelerin sanal ortamda haber alış verişinde bulunmaları³⁰³ kararlaştırılmıştır. Bu tür oluşumlardan biri de 2006 yılında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na üye olan ülkelerin haber ajansları arasında işbirliği ile kurulan bölgesel bir kurum - Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Ülkelerin Ulusal Haber Ajansları Birliğidir (BSANNA). 30 Mayıs 2006'da Ukrayna'nın başkenti Kiev'de yapılan işbirliği anlaşmasında üye ülkelerin resmi haber ajansları bu bölgede enformasyon dolaşımını özgür ve eşit bir şekilde daha da genişletmek, karşılıklı haber alış verişini hızlandırmak vs. adına

³⁰¹ Çevrimiçi: <http://www.azertag.com/>, 19.07.2008.

³⁰² Tural Rzayev, "Azerbaycan Devlet Telgraf Ajansı- AZERTAC ile Anadolu Ajansı arasında İşbirliği Anlaşması İmzalanmıştır", **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 84(3397), 16 Nisan 2003, s. 4

³⁰³ Tural Rzayev, "Türkçe Konuşan Ülkelerin Haber Ajanslarının İstanbul Bildirisi Kabul Edilmiştir", **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 85(3398), 17 Nisan 2003, s. 3

ortak görüşe varmışlardır.³⁰⁴ Türkiye’den Anadolu Ajansı ve Azerbaycan’dan AZERTAC bu birliğin kurucularındandır.

Asya-Pasifik Haber Ajansları Birliği’nin (OANA) web sitesine en çok enformasyon gönderen üç ajanstan biri olduğu³⁰⁵ belirtilen AZERTAC’ın Kazakistan ve Özbekistan’da görevlendirdiği resmi muhabiri bir röportajında 2003 yılı içinde her iki ülke ile ilgili Bakü’ye ayda yaklaşık 30 – 35 haber ilettiğini³⁰⁶ belirtmektedir.

Tez çalışmamızın içeriği gereği ve uluslararası enformasyon çerçevesinde haber alış verişinde Azerbaycan’ın günümüzdeki durumuna açıklık getirmek amacıyla Azerbaycan haber ajanslarının en köklüsü olan AZERTAC’ın genel müdürü Aslan Aslanov ile bu yılın Haziran ayı içerisinde 13 sorudan oluşan röportaj yapılmıştır. (Röportajın tamamı Türkçe çevirisi ile çalışmanın Ekler kısmında da sunulmaktadır). Aslanov’un verdiği bilgiye göre, habercilik hizmetinde devletin resmi haberlerine ağırlık veren AZERTAC günümüzde 80 yabancı ülkede abonelerine haber hizmeti sağlamaktadır. Rusça, İngilizce, Almanca ve ana dilde haberler sunan AZERTAC’ın günümüzde %70’inin bilgi üretiminde görev aldığı toplam 194 çalışanı bulunmaktadır. AZERTAC’ın teknik donanımı 80’den çok bilgisayar, 33 yazıcı, 18 adet ses kayıt cihazı, 2 adet fotokopi makinesi, 9 adet faks makinesi ve 9 sunucudan oluşmaktadır. Günlük yaklaşık 350 haber ve 40 adet de foto haber yayınlamakta ve bu haberlerin yaklaşık %20-25’i yabancı ülkelerle ilgili olmaktadır. Yerli ve yabancı KİA için tek resmi devlet haber kaynağı olan AZERTAC’ın ayrıca her gün 7- 8 haberi OANA’nın ve BSANNA’nın web sitelerinde yerleştiriliyor ve bu haberler 50’den çok ülkenin resmi internet sitesine konuluyor. Bu bilgilere ek olarak Aslanov, ileride Arap ve Fransız dillerinde de

³⁰⁴ N. Hıdırov, Z. Ağazade, “Kiev’de Karadeniz Ülkeleri Ulusal Haber Ajanslarının Birliği Kurulmuştur”, **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 118(4341), 31 Mayıs 2006, s. 5

³⁰⁵ “AZERTAC OANA’nın En Faal Üyelerinden Biridir”, **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 231(4150), 5 Ekim 2005, s.8

³⁰⁶ Telman Guluzade, “Özel Muhabirimiz Haber Veriyor” (Muhabir Gulu Kengerli ile Röportaj), **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 5, 2003, s. 17

haber hizmeti vermeyi ve AZERTAC'ın yabancı ülkelerde muhabirliklerinin sayını arttırmayı düşündüklerini de dile getirmektedir.³⁰⁷

Günlük haber sayısı açısından AZERTAC'la Türkiye'nin Anadolu Ajansı karşılaştırıldıkta, 2002 yılının verilerine göre günlük haber sayısının yoğunluğa göre 500 – 700 adet arası değiştiği³⁰⁸ A.A'nın, aradan 6 yıl geçmesine rağmen günümüzde AZERTAC'ın yayınladığı haber sayısından iki kat fazla haber ürettiği görülmektedir.

Yaklaşık 18 yıldır bağımsız olarak faaliyet gösteren AZERTAC'ın 2006 yılından günümüze kadarki iki yıl içerisinde yurt dışındaki abone sayısında artış olduğu (60'dan 80'ne çıkmıştır), ancak günlük iletilen haber sayısında ise pek bir değişikliğin yaşanmadığı anlaşılmaktadır.

3.1.4.2. AZERBAIJAN'DA FAALİYET GÖSTEREN ÖZEL HABER AJANSLARI

Azerbaycan'ın en eski haber ajansı AZERTAC'ın dışında, özel haber ajanslarının ortaya çıkışı Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra başlamıştır. 1991 yılında bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan'da her alanda olduğu gibi yenileşme, özelleşme süreci medya genelinde haber ajansları – habercilik için de geçerli olmaktaydı. 1920 işgalinden tam 70 yıl sonra yeniden özgürlüğünü elde eden ve kendi bakış açısıyla dünyaya açılmaya çalışan bu genç cumhuriyette her ne kadar yasal boşluklar kendini gösterse de diğer kitle iletişim araçlarında olduğu gibi özel haber ajanslarının ortaya çıkışı da yeni dönemde yeni şartların gereklerindendi.

Azerbaycan'ın ilk özel haber ajansı 1990 yılının ortalarında daha Sovyet etkisinin sürdüğü ve enformasyon boşluğunun yaşandığı dönemde faaliyete başlayan

³⁰⁷ Aslan Aslanov, **Röportaj**, 24. 06. 2008.

³⁰⁸ A. Girgin, **Uluslararası İletişim...a.g.e.**, s. 161

Turan Haber Ajansı'dır. Turan Haber ajansından sonra 1991 yılında ANS-Press faaliyete başlıyor. Daha sonra Assa-İrada (1991), Şark (1994), Trend (1995), Olaylar (1995), Eksklyuziv (1995), Azerpress (1997), Azadinform (1998), APA (2004) vs. gibi özel ajanslar birer birer ortaya çıkmışlardır. Bir kaynakta 1999 senesinde 31 haber ajansının devlet kayıtlarından geçmesine rağmen çoğunun günümüzde faaliyet göstermediği³⁰⁹ belirtilmektedir. Yukarıda adı geçen özel haber ajanslarından günümüzde en etkin olanları Turan, APA (Azeri – Press News Agency) ve Olaylar haber ajanslarıdır.

Bunu Eylül 2007 yılında ülke basınının en çok satan haber ağırlıklı başlıca ulusal gazetelerinden yedisinin (“Ayna”, “525. Gazete”, “Şark”, “Azatlık”, “Gün”, “Bakü Haber”, “Ekspres”) ay içerisinde 3 farklı sayılarının taranması ile elde edilen sonuç da kanıtlamaktadır. Şöyle ki, bu gazetelerin sayfalarında yerli haber ajanslarından alınan haberlerin sayılması ile elde edilen her alandan içeriğe sahip toplam 453 haberden 307'sinin APA'ya, 64'ünün Olaylar'a, 43'ünün ise Turan'a ait olduğu ortaya çıktı. Geriye kalan 39 haber ise diğer küçük çaplı haber ajansları arasında paylaşılmaktadır.³¹⁰

³⁰⁹ A. Rüstemov, **a.g.e.**, s. 62

³¹⁰ “Ayna”, “525. Gazete”, “Şark”, “Azatlık”, “Gün”, “Bakü Haber”, “Ekspres” Gazetelerinin Haber Sayımı, (Sayımı Gerçekleştiren: Vefalı Ansarov), Bakü, Eylül 2007.

Tablo 5: Ulusal Basında Haberleri Taranan Yerli Haber Ajanslarının Sayısal ve Oransal Dökümü (Eylül 2007).

Haber Ajansları	Sayı	Oran
APA	307	%68
Olaylar	64	%14
Turan	43	%9,5
Diğer	39	%8,5
Toplam	453	%100

Bu durumda açık arayla (%68) APA başta gelmekte, onu %14 oranla Olaylar, %9,5 ile ise Turan haber ajansları takip etmektedir. En genç haber ajansı olmasına rağmen son yıllarda APA haber ajansının kısa sürede yükselişte olduğu gözlemlenmekte ve bunu, ajansın bütün ülke medyasında yayınlanan haberlerinin çokluğu da kanıtlamaktadır.

3.1.4.2.1. AZERBAYCAN’IN İLK ÖZEL AJANSI: TURAN HABER AJANSI

Azerbaycan’ın ilk özel haber ajansı olan 30 Ağustos 1990 yılında³¹¹ bir grup bağımsız gazeteci tarafından kurulan Turan Haber Ajansı, 1991 yılının Nisan ayında ise Adliye Bakanlığı’nda kayıttan geçmiştir.³¹²

³¹¹ Lale İsmailova, “Turan Nasıl Çalışıyor?”(Ajansın Genel Müdürü M. Aliyev’le Röportaj), **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 3 (12), 2004, s. 20

³¹² Elçin Hüseyinbeyli, “Enformasyon Ajansları Geçiş Aşamasında”(13 Temmuz 2001 Tarihli Sunum), **Azerbaycan Gazeteciliği Geçiş Döneminde...a.g.e.**, s. 33

İlk başlarda Azerbaycan’da yaşanan gelişmeleri haberleştirerek telefon aracılığıyla dünyanın öncül haber ajansları olan Reuters, Associated Pres, DPA, AFP vs. ajanslara geçen Turan Haber Ajansı, 1990 yılının malum 20 Ocak Bakü katliamından sonra ülkede oluşmuş enformasyon ablukasını aşarak haber boşluğunu doldurmaya çalışmıştır.³¹³

2004 yılının verilerine göre, iletilen günlük haber sayısının 100’e ulaştığı ajansın 16 farklı bülteni çıkmakta ve ajans daha çok yurt dışına haber satmaktadır.³¹⁴

Azerbaycan, Rus ve İngiliz dillerinde hizmet veren Turan Haber ajansının 2005 yılında yaklaşık 160 abonesinden 25’i (Reuters ve Dow Jones haber ajansları da dahil) yabancı ülkelere müşteriler olmuştur.³¹⁵

3.1.4.2.2. APA HABER AJANSI

Azerbaycan’ın en genç haber ajansı APA (Azeri- Press Agency), 2003 senesinde Azerbaycan Adliye Bakanlığı’nda kayıttan geçse de bundan bir yıl sonra faaliyete başlamıştır.³¹⁶

16 Kasım 2004’de ilk bültenini yayımlayarak faaliyetine başlayan ajansın, günümüzde yerli ve yabancı toplam 300 abonesi bulunmakta ve bu anlamda Azerbaycan’da ve bütün Kafkasya bölgesinde liderliğini korumaktadır. Ajansa çalışan toplam 75 kişiden 40’ı bilgi üretiminde görev almaktadır. Ulusal gazetelerden yaklaşık %90’nının abone olduğu APA’nın günümüzde günlük iletildiği haber sayısı 200 -250 arasında değişmektedir. Ajansın Türkiye, ABD, Rusya, Fransa, Gürcistan,

³¹³ L. İsmailova, **a.g.m.**, s. 20 -21

³¹⁴ L. İsmailova, **a.m.**, s. 21- 22

³¹⁵ **Azerbaycan’da Enformasyon Araçlarının...a.g.e.**, s. 54

³¹⁶ “APA Ajansının Genel Müdürü Vüsale Mahirkızı: - Adımızı İlişkilendirmedikleri Bakan Kalmadı”, **Çevrimiçi:** <http://www.mediaforum.az/>, 19.01.2007

Romanya vs. ülkelerde muhabirleri vardır. Yayıdığı haberler arasında ağırlık siyasi ve günlük haberlerdedir. Dış haberlerinin içeriğine göre en çok yer tutan ülkeler sırayla Türkiye, Gürcistan, İngiltere, Fransa, Rusya, ABD ve İran'dır. Ajansın yabancı ülke ajanslarına dayanarak verdiği haberlerin çokluğuna göre ise sıralamada birinci Rusya (Regnun, İnterfaks, İTAR-TASS ve Ria Novosti Haber ajansları), ikinci Türkiye (A.A., İhlas, Doğan ve Cihan Haber ajansları), üçüncü ABD (AP Ajansı) gelmekte, bunu ise İngiltere (Reuters) ve Ermenistan (Arminfo, Media Max, Pan Armenia ajansları) takip etmektedir. İngilizce, Rusça ve ana dilde hizmet sunan ve başlangıçtan itibaren internet faaliyetini sürdüren APA, Azerbaycan haber ajansları içerisinde ilk video yayın hizmetini başlatmıştır. Ajans hazırda günlük olarak Ana haber bülteni(günlük 3 kez), Ekonomi bülteni(günlük 2 kez), Spor bülteni(günlük 2 kez), Foto bülteni(günlük 2 kez) ve ayrıca ayda bir kez de Analitik bültenle abonelerine haber hizmeti sunmaktadır. APA'nın APA Spor, APA Ekonomi, APA Video, APA Foto bölümleri internette serbest faaliyet göstermektedir. Yukarıdaki bilgileri bizlere özetleyen APA ajansının genel yayın koordinatörlerinden Vüqar Mesimoğlu, yayın anlayışlarının ülkede gelişen bütün olayları maksimum derecede haberleştirmek olduğunu, bu anlamda dinamizm, zamanla yarış, ilk olma çabası, özveri, bütün tarafların fikrini yansıtmaya, kaynağını belirtmeden ve gerçekliğine inanmadan haber yayınlamama ve tarafsızlık unsurlarına dikkat ettiklerini belirtmektedir.³¹⁷

Ajansın yaklaşık 10 kişilik bir ekiple kurulduğunu belirten genel müdüre Vüsale Mahirkızı bir röportajında, bir saat içerisinde 20 -25 haber ilettiklerini, bazen de bu rakamın 40 -50 habere ulaştığını vurgulamaktadır. Ekonomik kazancın büyük kısmının şirketlerden ve ülke dışı abonelerden elde edildiğini açıklayan genel müdüre, APA'nın Azerbaycan'da en zengin haber ajansı olduğunu³¹⁸ da iddia etmektedir.

³¹⁷ Vüqar Mesimoğlu, **Söyleşi**, 03.10.2007

³¹⁸ "APA Ajansının Genel... a.g.y., **Çevrimiçi**: <http://www.mediaforum.az/>, 19.01.2007

İleride haber ağırlıklı sanal radyo yayınına da geçilmesi planlaştırılmaktadır. Gelecekte Fransız, Arap ve Fars dillerinde de hizmetinin genişlendirilmesi düşünülen ajansa Avrupa standartlarına uygun çalışma koşullarına ulaşmak niyetiyle helikopter alınması³¹⁹ da düşünülmektedir.

3.1.4.2.3. DİĞER KÜÇÜK BOYUTLU ÖZEL HABER AJANSLARI

Azerbaycan’da Turan, APA ajanslarının haricinde küçük çaplı haber ajansları da faaliyet göstermektedir. Bunlara Trend, Olaylar, AzerPress, ANS-Press, Assa-İrada, Azadinform vs. ajansları örnek gösterebiliriz. Bunlardan Trend haber ajansı daha çok Rus dilli alıcılara yönelik faaliyet göstermesiyle seçilmektedir. Olaylar haber ajansı ise Bakü’de yayınlanan “Olaylar” Gazetesi’nin resmi haber ajansıdır. ANS –Press ise özel televizyon kanallarından ANS TV’ye bağlı faaliyet göstermekte ve ağırlıklı olarak bu televizyon bültenlerinin haber ihtiyacını karşılamaktadır.

Ayrıca, Trend haber ajansı diğerlerinden ekonomik alana ağırlık vermesiyle seçilmekte, AzerPress ajansı ise, petrol kimya sanayisinin gelişmelerine üstünlük vermesiyle seçilmektedir.³²⁰

³¹⁹ Melahet Zeynallı (Hazırlayan), “Helikopter de, Uçak da Alacağız”, **Hural Gazetesi**, Sayı: 16(232), 13- 19 Mayıs, 2007, s. 6

³²⁰ **Azerbaycan’da Enformasyon Araçlarının...a.g.e.**, s. 54

3.2. ULUSLARARASI ENFORMASYON AKIŞINDA ETKİLENEN TARAF OLARAK AZERBAYCAN

Bağımsızlığına kavuştuktan sonra her alanda olduğu gibi habercilik alanında da artık serbest olarak dünyayla entegrasyon sürecinin başladığı Azerbaycan, uluslararası enformasyon akışı düzeninde etkilenen taraf olarak yer almaktadır. Gelişmekte olan diğer ülkeler gibi Azerbaycan da uluslararası enformasyon akışının tek yönlülüğünden olumsuz etkilenmekte ve bunu basın ve görsel işitsel yayıncılık alanında yapılan haber sayımları, enformasyon içerik analizi ve diğer bilimsel çalışmalar doğrulamaktadır.

3.2.1. ULUSLARARASI ENFORMASYON AKIŞI ÇERÇEVESİNDE ULUSAL YAYINCILIK VE HABERCİLİĞİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Uluslararası enformasyon ve haber akışının tek taraflı, dengesiz olduğu bilinmektedir. Tek taraflı enformasyon akışı gelişmiş kapitalist ülkelere gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelere yönelik gerçekleşmektedir. Yıllardır yeni dünya iletişim düzeninin kurulması kapsamında çalışmalar sürdürülmekte, dünyanın her tarafında çeşitli toplantılar yapılmaktadır. Dünya genelinde etkileyen tarafın azınlıkta, etkilenen tarafın ise çoğunlukta olduğu gözlemlenmektedir.

Dünyadaki çarpık ve dengesiz enformasyon akışından etkilenen ülkelere biri de Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra özgürlüğüne kavuşan ve o günden itibaren dünyayla uyum süreci başlayan Azerbaycan Cumhuriyeti'dir.

Azerbaycan'ın iletişim bilimcilerinden Zeynal Memmedli bir makalesinde Azerbaycan'da vatandaş toplumu kavramının daha yeni anlaşılmaya başladığını vurgulamakta ve Batı Avrupalı biri ile bir Azerbaycanlıyı karşılaştırarak arada

yaklaşık iki asırlık fark olduğunu belirtmekte ve bu anlayışın Avrupa’da bir amaç değil, yaşamın kendisi olduğunu eklemektedir. Yazarımız aradaki farkın sebeplerinden bahsederken ülkedeki medyanın işlevlerine değinmiş ve hakimiyetin faaliyeti hakkında o hakimiyetin oluşturduğu engeller yüzünden vatandaşa gerçek ve dakik habercilik sergilenemediği³²¹ olgusu üzerinde durmuştur. Bir başka yazarımız, Azerbaycan’da faaliyet gösteren özel televizyonların yayın politikalarını ve program içeriklerini (özellikle şov içerikli) eleştirirken “ne yazık ki, TV’lerimiz bize Avrupa kültürünün kaliteli ve ilerici örneklerini değil, en aşağı seviyeli kitlesel terbiye örneklerini telkin ediyorlar”³²² diyerek yabancı etkisinin ülke televizyonlarından halka sirayet ettiğine farklı bir açıdan bakmaktadır. Aynı yazar, yerli televizyonların dışardan ithal ettikleri medya ürünlerine karşı belirli bir yasal düzenleme getirilmezse, Azerbaycan televizyon yayınlarının büyük kısmını Avrupa ve ABD kaynaklı yayınların oluşturacağından yakınmakta³²³ ve bu durumu yerli eğlence programının hazırlanmasının zorluğuna (özellikle maddi tutar açısından) ve batıdan alınan programların ucuzluğuna bağlamaktadır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, eski değerlerden vazgeçen, ancak yeni değerler konusunda bilgiden mahrum olan toplum belirsiz bir durum içerisinde hayli kararsız kalmış ve ABD ve Batı demokrasisinin yeni değerler şeklinde sunulması toplumun bu yöne yönelmesinde önemli rol oynamıştır.³²⁴ Ayrıca, genel olarak Azerbaycan medyasının çağdaş seviyesinin aşağı olduğu kanısı da bilim çevreleri arasında yaygınlık kazanmıştır. Bunu, geçiş döneminde gazetecilik mesleğini sadece geçim sağlamak için seçen sıradan insanların gerçek gazetecilerden çok oluşu faktörüne de bağlayan bir diğer yazarımız Cihangir Memmedli, bu tür sıradan gazetecilerin çoğunun sosyal tabandan bile gelmediğini³²⁵ üzüntüyle dile getirmektedir. Bir başka makalede, Azerbaycan gazeteciliğinin gerçek gazetecilikten sapmada artış olduğu, gazeteciliğin birilerine

³²¹ Zeynal Memmedli, “Azerbaycan Medyası ve Vatandaş Toplumu”, **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 3, 2003, s. 9

³²² E. Guliyev, **a.g.e.**, s. 58

³²³ E. Guliyev, **a.e.**, s. 118

³²⁴ M. Rahimli, **a.g.e.**, s. 128

³²⁵ C. Memmedli, **Gazeteciliğin...a.g.e.**, s. 48

waranma aracına dntne³²⁶ dikkat çekilerek, bu durumun karsısının alınması yolları tartıılmıtır. Gazetecilerin profesyonel olmayıının sebebini Sovyet döneminden kalma totaliter alıkanlıların bitmemesinde gören yazarımız, haber konusuna değinerek habercilik alanında çalışan gazetecilerin çoğu kez tarafsızlığa ve objektifliğe uymadıklarını ve haber kaynaklarının belirtilmesinde eksikliklere yol verdiklerini vurgulamakta ve “Azerbaycan medyasında sanki yorum var, haberin kendisi yok ve haberle yorum arasında kesin sınır bilinmiyor”³²⁷ diyerek de konuya açıklık getirmektedir. Yukarıda söylenenleri, 2004 yılının Haziran ayında yapılan ve 206 basın yayın kurumunun çalışan gazetecilerini kapsayan anket çalışması da doğrulamaktadır. Şöyle ki, “Siz iletişim fakültesinde okudunuz mu?” sorusuna deneklerin %60 olumsuz yanıt vermiştir.³²⁸

Günümüzün Azerbaycan televizyonlarında yabancı diziler ve yabancı konulu filmler yayınların önemli bir payını kapsamaktadır. Eski Sovyetler Birliği yıllarında yerli yapımların yanı sıra televizyonda yayınlanan yabancı filmler SSCB ile siyasi anlamda en azından zıtlık teşkil etmeyen ülkelerden (zellikle Hindistan, İtalya vs.) seçilmekte ve komünist ideolojisi ile uyum sağlamayan filmler hiçbir şekilde yayınlanmamaktaydı.³²⁹ Batı yapımı, özellikle Amerikan filmlerinin yayınlanması kesinlikle yasaktı ve bu yasak Sovyetlerin kne kadar devam etmiştir. 1980’lerin sonuna doğru yeniden yapılanma ve perestroyka söylemlerinin hat safhaya ulaştığı bir dönemde merkez Moskova televizyonundan yayınlanan “Kle Kızı İzaura” dizisi ile gelenek bozulmuş oluyordu. Bu bir ilkti ve 1990’lı yıllar bütün ülke televizyonlarını pembe diziler brm vaziyette idi.³³⁰

2007 yılının Haziran ve Ağustos ayları içerisinde ülke genelinde yapılan ve tüm ulusal televizyonları kapsayıcı anket çalışmasının sonuçlarına göre lke

³²⁶ V. İsmailova, “Yeni Dünya Dncesinin Formalamasında nemli Rol Oynayan KİA”, **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 113(3426), 20 Mayıs 2003, s. 5

³²⁷ Z. Memmedli, “Azerbaycan Medyası...”, **a.g.m.**, s. 11

³²⁸ “Ek A, Gazeteci Araştırmalarının Sonuçları”, **Azerbaycan’da Enformasyon Araçlarının...a.g.e.**, s. 96

³²⁹ E. Alibeyli, **a.g.e.**, s. 113

³³⁰ E. Guliyev, **a.g.e.**, s. 217

izleyicisi tarafından en çok tercih edilen yayın türünün yabancı diziler olduğu ortaya çıkmıştır. Haziran ayı içerisinde yapılan anket çalışmasında bütün ulusal kanallar genelinde en çok izlenen yayın türü %32,15 ile diziler olmuş, bunu %10,93 ile müzik, %10,20 ile ise haber programları izlemiştir.³³¹ Bu durum Ağustos ayı için de değişmemiş ve izleyicilerin %26,23'ü diziler, %11,23'ü müzik, %9,72'si ise haber programları için televizyon izlediklerini belirtmişlerdir.³³² Geri kalan yüzde ise diğer program türleri arasında paylaşılmaktadır. Anlaşılan o ki, Azerbaycan izleyicileri daha çok yabancı diziler için televizyon başına geçmektedir. İlk başlarda Latin Amerika yapımları pembe dizilerin Azerbaycan televizyonlarındaki yerini günümüzde Türkiye yapımı dizilerin (Aşka Sürgün, Bir İstanbul Masalı, Kurtlar Vadisi, Bin Bir Gece, Yabancı Damat, Yaprak Dökümü, Melekler Adası vs.)* tutması bir nebze de olsa yabancı etkisi kavramını (iki kardeş ülkenin kültürel yakınlığı ve benzerliği açısından) saf dışı bırakmaktadır.

Bu süreç daha çok özel televizyon yayıncılığında hızla işlemektedir. Buna rağmen milli ve kültürel değerlere daha çok sahip çıkan devlet kanalı AzTV'de bile günlük yayın süresinin 6- 7 saatini yabancı filmler doldurmakta³³³ ve bunların çoğunluğunun Hollywood (ABD) yapımı filmlerden oluştuğu rahatlıkla fark edilmektedir. Örneğin, Kasım 2006'da tüm ulusal kanalların yayınladığı yerli ve yabancı filmler taranarak sonuçlar karşılaştırılmıştır. Bu sayıma göre AzTV'de Ekim ayı içerisinde yayınlanan filmlerin %73'ü yerli, %17'si ABD, %10'u ise diğer yabancı ülkelerin yapımı olduğu belirlenmiştir. Aynı sayımda özel televizyonlarda yayınlanan filmlerin %10'nun yerli, %65'nin ABD, %25'nin ise diğer yabancı ülke yapımları olduğu ortaya çıkmıştır.³³⁴ Bu durumda, devlet televizyonunda bir ay

³³¹ "İstatistik İzleyici Ne İstiyor?", **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 8, Temmuz 2007, s. 32

³³² "İstatistik İzleyici Ne İstiyor?", **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 11, Eylül, 2007, s. 13

* 14 Mart 2007'de "Azerbaycan diline zarar verdiği" gerekçesiyle Azerbaycan Ulusal Radyo-Televizyon Kurulu ülkede yabancı dillerde yayınların durdurulması kararını takiben normal antenden yapılan yayınları durdurulan Rusya ve Türkiye televizyonlarının (TRT hariç) boşluğunu doldurmak amacıyla Türkiye yapımı dizilerin (çevirisiz) ulusal televizyonlarda artış göstermesi Türkçenin bu kararın dışında bırakılması olgusuna da bağlanmaktadır.

³³³ H. Allahverdiyeva, **a.g.m.**, s. 11

³³⁴ Gülnar Mustafayeva, "Milli Filmlerimizi En Çok Azerbaycan Televizyonu Tanıtıyor", **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 1, Ocak 2007, s. 21- 22

içerisinde yayınlanan yabancı filmlerin (çoğunluğu ABD oluşturmakla) toplam oranı %27, özel televizyonların yayınladığı yabancı filmlerinse (ezici çoğunluğu ABD oluşturmakla) oranı %90'nı bulmaktadır. Bu o demektir ki, ülke televizyonlarının yayınladıkları filmler ufak bir oranı çıkmakla tamamen yabancı yapımı filmlerden ibarettir. Bu da bir gerçektir ki, izlenme oranına göre devlet kanalı özel TV'lerden geri kalmaktadır. Bu durumda halkın veya ülkedeki televizyon izleyicilerinin büyük bir kısmının filmlerde yansıtılan yabancı kültürün (yaşam tarzının vs.) etkisi altında kalması muhtemeldir. Eğer yabancı filmlerin dışında satın alınan diğer yabancı program türleri de hesaba katılırsa durumun ciddiyeti daha iyi anlaşılır.

Azerbaycan'da en çok izlenen yabancı televizyon kanallarının tespit edilmesi amacıyla Devlet Televizyon ve Radyo Kurumu'nun Süreli Yayınlar ve Sosyoloji Araştırmalar Departmanı'nın Mayıs 2007'de yaptığı anket çalışması sonucunda, ilk yediye Pervıy (Birinci) TV ve NTV (Rusya); Kanal D ve Kral TV (Türkiye); CNN, Discovery Channel, Travel And Living televizyon kanalları girmektedir.³³⁵

Haber dağılımı konusuna geldikte ise örneğin, Azerbaycan'ın en köklü haber ajanslarından AZERTAC'ın günlük haberlerinin %20 -25'ni dış haberler oluşturmakta ve bu haberlerin çoğunluğu ise ABD, Türkiye, Fransa, Almanya ve Rusya ile ilgilidir.³³⁶ Türkiye ile ilgili haberlerin çokluğunda "bir millet iki devlet" anlayışı çerçevesinde yakın ilişkilerin de büyük ölçüde payı vardır. Bunun dışındaki ülkeler ise tamamen batılı gelişmiş ülkelerdir. Rusya'nın da eski etki gücünün halen sürdüğü buradan da anlaşılmaktadır. Bu örnekten de görüldüğü gibi Azerbaycan'ın en oturmuş haber ajansının iletmediği dış haberlerin çoğunluğu ABD, Fransa ve Almanya gibi ekonomisi güçlü batılı ülkelerle ilgilidir. Ayrıca şunu da belirtmekte yarar var ki, bu %20 -25'lik dış haberler oranının büyük bölümü dış haber ajanslarından alınan haberlerdir. Bu anlamda Türkiye'nin Anadolu Ajansı ile karşılaştırma yaparsak iki resmi ajans arasında bir benzerlik olduğunu fark ederiz. AA'dan basına gönderilen dış haberlerin %73,6 gibi yüksek oranı kendi

³³⁵ "Hangi Yabancı Televizyon Kanalı Ülkemizde Daha Popülerdir?", **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 7, Haziran 2007, s. 81

³³⁶ Aslan Aslanov, **Röportaj**, 24. 06. 2008.

kaynaklarının haberleri değildir. Yani Türk okuyucusu da büyük oranda yabancı basın yayın kuruluşlarınca bilgilendirilmektedir.³³⁷ Bu durum Azerbaycan'ın en yaygın özel haber ajansı APA'da da neredeyse aynıdır. Ajansın yayınladığı dış haberlerin çoğunluğunu (Türkiye ve Gürcistan'ı komşuluk ilişkileri sebebiyle ayrı tutarsak) ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve İran'la ilgili haberler oluşturmaktadır. Günümüz Azerbaycan haberciliğinde önemli yer kapsayan her iki ajansın bu konudaki verileri haber içeriği açısından Batının ezici üstünlüğünü kanıtlamakta ve bu da yine içerik açısından tek taraflı bir akışın gerçekleştiğini ve etkilenen tarafın en azından bu konuda Azerbaycan olduğunu söylemeye olanak sağlamaktadır. Çünkü AZERTAC'ın yaydığı haberlerin günlük sadece 7 – 8'i Asya-Pasifik Haber Ajansları Birliği'nin (OANA) ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Ülkelerin Ulusal Haber Ajansları Birliği'nin (BSANNA) web sitesinde yayınlanmaktadır³³⁸ ki, Azerbaycan zaten bu oluşumların üyelerindendir. Ayrıca yukarıda belirttiğimiz haber ajanslarının dış haberlerinin konu itibarıyla çoğunluğunu oluşturduğu batılı ülkelerin haber ajanslarının (Reuters, AP, UPI, AFP ve kısmen de ITAR-TASS) sayfalarında ise Azerbaycan'la ilgili haberler orta hesapla günlük 4- 5 adet olmaktadır³³⁹ ki, bu bile olasılıkla verilen bir bilgidir. En azından haber ajansları açısından batılı ülkelerle Azerbaycan arasında uçurum olduğu buradaki farktan da anlaşılmaktadır.

Ayrıca 2007 yılının Eylül ayı içerisinde ülke basınının en çok satan haber ağırlıklı başlıca ulusal gazetelerinden yedisinin ("Ayna", "525. Gazete", "Şark", "Azatlık", "Gün", Bakü Haber", "Ekspres") 3 farklı sayılarının haber taramasında çıkan sonuçlar da fikrimizi destekler niteliktedir. Bu gazetelerin tamamında yabancı ülkelerle ilgili yayınlanan toplam 306 haberin (her içerikten) dış ülkeler* arasındaki dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir:³⁴⁰

³³⁷ İ. Refik, **a.g.e.**, s. 11

³³⁸ A. Aslanov, **Röportaj**, 24. 06. 2008.

³³⁹ A. Aslanov, **Röportaj**, 24. 06. 2008.

* Yabancı ülkelerden Ermenistan, Karabağ Savaşı sonrasındaki mevcut durum gereği(gelişmelerle ilgili günlük haberlerin her gün her saat başı yayınlanması)sayımın dışında tutulmuştur.

Tablo 6: Yabancı Ülkelerle İlgili 7 Ulusal Gazetede Yayınlanan Haberlerin Sayısal ve Oransal Dökümü (Eylül 2007).

Ülkeler	Haber Sayısı	Oranla
ABD	68	%22
Türkiye	57	%19
Rusya	48	%17
İngiltere	31	%10
İran	20	%6
Fransa	11	%3
İsrail	10	%3
Diğer	61	%20
Toplam	306	%100

Tablodan da anlaşıldığı gibi, sayılan toplam dış haberlerin %22'sini oluşturmakla ABD başı çekmektedir. Sıralamada %19 oranla Türkiye ikinci, %17 ile Rusya üçüncü gelmektedir. Rusya'yı İngiltere, İran, Fransa ve İsrail takip etmektedir. Bunların dışında toplam haberlerin %20'si ise Avrupa Birliği, BM, BDT, Almanya, İspanya, Ukrayna, Gürcistan, Kazakistan, Özbekistan, Pakistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Dağıstan vs. gibi ülke ve örgütler arasında paylaşılmaktadır. Buradan da anlaşıldığı gibi dünya genelinde tek yönlü haber akışının başında duran ABD etkisini halen sürdürmekte, Rusya ise ABD'yi geriden takip etse de halen etkili olabilmektedir. Türkiye ise Azerbaycan'a yakınlığı ve iki ülke arasındaki kardeşlik ilişkilerine göre ülke medyasının dikkat merkezinde yer almakta ve bu durum buradaki haber sayımımızdan da anlaşılmaktadır. Sonuç itibariyle sıralamada ilk 7'ye giren ülkeler içerisinde 4'nün dünya haber akışını yönlendiren gelişmiş batılı ülkelere mensup olması Azerbaycan basınının tek taraflı

³⁴⁰ “Ayna”, “525. Gazete”, “Şark”, “Azatlık”, “Gün”, “Bakü Haber”, “Ekspres” Gazetelerinin Haber Sayımı, (Sayımı Gerçekleştiren: Vefalı Ansarov), Eylül 2007, Bakü.

haber akışına maruz kaldığını genel anlamda özetlemektedir. Çünkü Azerbaycan, yukarıdaki ülkelerin hemen hiç birinin basınında kendi gazetelerinde o ülkelerle ilgili ortaya çıkan haber oranlarının bazılarında hiç, bazılarında ise ¼'i kadar bile yer alamamaktadır. Örneğin, ABD'nin Bakü'deki sefirliği tarafından hazırlanan ve AZERTAC haber ajansına sunulan özet bilgide 1997 yılının Eylül ve Ekim ayları içerisinde ABD basınında Azerbaycan'la ilgili yayınlanan makalelerden kısaca bahsedilmekte ve Azerbaycan isminin ABD'de egzotik anlam taşıdığı ve az çok petrolü ile tanındığı itiraf edilmektedir. Verilen bilgilere göre iki ay içerisinde ABD'nin çeşitli basın organlarında çıkan zaten az sayıda olan makalelerden sadece ikisi (16 Eylül -New York Times; 14 Ekim -Int. Herald Tribune) kültürel içerikli yazılardan oluşmaktadır.³⁴¹ Oysaki ABD ile ilgili her alandan yazıların Azerbaycan basınında boy göstermesini gazete ve dergi sayfalarını çevirmekle kolayca görebiliriz. Haberler konusunda da durum farklı değildir. Sadece resmi görüşmeler ve nadiren de ülkede gelişen doğal afetler veya toplumsal çatışmalar olursa Azerbaycan, ABD medyasına konu olabilmektedir. Bu da Azerbaycan'ın uluslararası haber akışında etkilenen ülkeler arasında kaldığını gösteren faktörlerden yalnızca biridir. Başka bir örnek vermek gerekirse, 1- 31 Aralık 1994 tarihleri arasında Hürriyet (Türkiye) Gazetesi'nin dış haberler sayfalarında en fazla haberi kullanılan yabancı ülkelerle ilgili gerçekleştirilen sayımda belirlenen toplam 217 haberden sadece 2 adedi (iki ülke arasındaki ilişkilerin en üst seviyede olmasına rağmen) Azerbaycan'la ilgili olmuştur. Bu sayımda %24,04'le (50 haber) ABD başta gelmiş, onu İtalya, İngiltere, Rusya ve Fransa izlemiştir.³⁴² Oysaki Azerbaycan'da yapılan haber sayımında yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi toplam 306 yabancı haberden 57'si Türkiye ile ilgili olmuş ve bu sayıyla Türkiye sıralamada ABD'den sonra ikinci gelmiştir. Demek ki, uluslararası enformasyon akışındaki dengesizlik veya tek taraflı akış (oturmuş batı merkezli dağılım çerçevesinde) kardeşlik ve dostluk gibi unsurları devre dışı bırakmaktadır. Ayrıca

³⁴¹ “Amerika Basını Azerbaycan Hakkında (1997 Yılı'nın Eylül- Ekim Aylarına Dair Özet)”, **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 240(1761), 2 Kasım 1997, s. 1

³⁴² N. Rigel, **İleti Tasarımında...a.g.e.**, s. 106 - 107

her iki sayımda da (Türkiye’deki sayım her ne kadar sadece Hürriyet Gazetesi’ni kapsasa da) ABD, İngiltere, Rusya ve Fransa ilk 6’ya giren ülkelerdir. Azerbaycan basınında Türkiye ilgili haberlerin ağırlıkta olduğu farkını çıkarsak her iki ülke basınında dış kaynaklı haberlerin dağılımı benzerlik taşıyor diyebiliriz.

Bunun dışında Eylül 2007 ve Nisan 2008 olmak üzere iki ayrı dönem içerisinde Azerbaycan’da 6 ulusal televizyonun ana haber bültenlerinin içerik taramasını gerçekleştirdik. Maksat Azerbaycan televizyonlarının ana haber bültenlerinde yayınlanan dış haberlerin miktarının ne kadar olduğu ve bu dış haberlerde hangi ülke ve ülkelerle ilgili haberlerin ağırlık taşıdığını öğrenmektir. Ülkede yayınlanan biri devlet (AzTV), biri toplumsal (İçtimai TV) ve dördü de özel (ANS TV; Lider TV; Azat Azerbaycan TV; Space TV) olmakla bütün ulusal televizyon kanallarının ana haber bültenleri: “Haberler” (AzTV), “Carcı” (İçtimai TV), “Haberci” (ANS TV), “Seda” (Lider TV), “Son Haber” (Azat Az. TV), “Her Gün” (Space TV) ülke genelinde halkın en yaygın haber edinme ihtiyacını karşılayan görsel haber kaynaklarıdır. Sayım süreci olarak belirlenen her iki ay içerisinde (Eylül 2007; Nisan 2008) her televizyon haber programının 3 farklı günde yayını tarama kapsamına alındı.

2007 Eylül ayı içerisinde farklı günlerde ülke televizyonlarının ana haber bültenlerinin haber taramasında ortaya çıkan genel sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmektedir.³⁴³

³⁴³ AzTV(17, 18, 19 Eylül); İçtimai TV(20, 21, 22 Eylül); ANS TV(12, 13, 14 Eylül); Lider TV(24, 25, 26 Eylül); Azat Azerbaycan TV(8, 10, 11 Eylül); Space TV(5, 6, 7 Eylül); (Haber Taramasını Gerçekleştiren: Vefalı Ansarov), Bakü, Eylül 2007.

Tablo 7: Ulusal Televizyonların Ana Haber Bültenlerinin 3 Farklı Gün Toplamının Haber Tarama Sonuçları (Eylül 2007).

TV Haber Programları	Toplam Haber Sayısı	Dış Haberler Sayısı
Haberler (AzTV)	80	32
Carcı (İçtimaiTV)	67	27
Haberci (ANS TV)	67	28
Seda (Lider TV)	31	5
Son Haber (Azat Az. TV)	29	2
Her Gün (Space TV)	69	29
Toplam	343	123

Tablodan da görüldüğü gibi, Eylül 2007 döneminde her TV için rastgele seçilen 3 ayrı günde ana haber programlarının haber sayımında bütün televizyonlardan elde edilen toplam 343 haberin 123 adedi yabancı ülkelerle ilgili dış haberlerdir. Bizim için gerekli olan dış haberlerde hangi ülke ile ilgili haberlerin ağırlıkta olmasıdır. Her televizyonun ana haber bültenlerinde yayınlanan dış haberler ayrı ayrılıkta sayılmış olup ülke listeleri çıkartılmıştır. Ermenistan Karabağ Savaşı dolayısıyla yaşanan gerginlikler ve hemen her gün haber bültenlerinde bu konudaki gelişmelerin yer alması bakımından önceki sayımda olduğu gibi bu sayımın da dışında tutulmuştur.

Örnek vermek gerekirse AzTV’de sayılan toplam 32 dış haberin 9’u ABD, 4’ü NATO, 3’ü Rusya ve 1 veya 2 sayıları da diğer ülkeler arasında paylaşılmaktadır. Biz burada fazla ayrıntıya gitmeden bu 6 televizyondan alınan toplam dış haber sayısının hangi ülkelerle ilgili olduğunun rakamsal ve oransal verilerine bakalım.

Tablo 8: Ulusal Televizyonların Ana Haber Bültenlerinin 3 Farklı Gün Toplamının Dış Haberler Sayımının Sayısal ve Oransal Dökümü (Eylül 2007).

Ülkeler	AzTV	İçtimai TV	ANS TV	Lider TV	Azat Azerb. TV	Space TV	Ülke Haber Sayısı	%
ABD	9	7	6	1	1	5	29	23,57
Rusya	3	4	3	1	1	4	16	13
NATO	4	2	2	-	-	2	10	8,13
Gürcistan	2	2	2	1	-	2	9	7,31
İran	1	2	3	1	-	2	9	7,31
Türkiye	2	2	-	-	-	4	8	6,5
A.Birliği	2	-	1	-	-	1	4	3,25
Çin	2	-	-	-	-	2	4	3,25
Irak	-	-	2	-	-	2	4	3,25
Fransa	-	1	2	-	-	1	4	3,25
BM	-	1	-	-	-	2	3	2,43
İtalya	1	-	1	-	-	-	2	1,62
BDT	1	1	-	-	-	-	2	1,62
Japonya	1	-	1	-	-	-	2	1,62
Ukrayna	1	1	-	-	-	-	2	1,62
İsrail	-	-	2	-	-	-	2	1,62
Peru	1	1	-	-	-	-	2	1,62
Dağıstan	-	1	1	-	-	-	2	1,62
Venezüella	-	1	-	-	-	-	1	0,8
Meksika	-	1	-	-	-	-	1	0,8
Kazakistan	1	-	-	-	-	-	1	0,8
Bolivya	1	-	-	-	-	-	1	0,8
Kuz. Kore	-	-	1	-	-	-	1	0,8
Yunanistan	-	-	1	-	-	-	1	0,8
Romanya	-	-	-	1	-	-	1	0,8
Suriye	-	-	-	-	-	1	1	0,8
Almanya	-	-	-	-	-	1	1	0,8
Toplam	32	27	28	5	2	29	123	%100

Tablodan da görüldüğü gibi Eylül 2007 dönemi içerisinde rastgele seçilen günlerde ulusal televizyonların ana haber programlarında yayınlanan dış haberler toplamının çoğunluğu - %23,57'si ABD ile ilgilidir. ABD'yi %13 ile Rusya, %8,13 ile NATO ile ilgili haberler takip etmektedir. Sıralamada bu üç ülkeyi Gürcistan,

İran ve Türkiye takip etmektedir. Eğer ABD ile NATO'nun oranlarını ABD adı altında birleştirsek ortaya çıkan %31,70 oranla ezici çoğunluğun ABD'de olduğunu fark etmiş oluruz. Ülke televizyonlarının ana haber programlarında yayınlanan dış haberlerin Eylül 2007 ile karşılaştırmak ve daha dolgun bir sonuç elde etmek maksadıyla 2008 Nisan ayı içerisinde de ana haber bültenlerinin haber taraması yapılmış ve genel sayım sonucu aşağıdaki tabloda verilmiştir:³⁴⁴

Tablo 9: Ulusal Televizyonların Ana Haber Bültenlerinin 3 Farklı Gün Toplamının Haber Tarama Sonuçları (Nisan 2008).

TV Haber Programları	Toplam Haber Sayısı	Dış Haberler Sayısı
Haberler (AzTV)	81	27
Carcı (İçtimaiTV)	64	21
Haberci (ANS TV)	69	26
Seda (Lider TV)	30	5
Son Haber (Azat Az. TV)	28	3
Her Gün (Space TV)	68	30
Toplam	340	112

2008 Nisan ayı içerisinde her televizyon haber programı için yine 3 ayrı günde yapılan sayım sonucunda ortaya çıkan toplam 340 haberden 112'sinin yabancı ülkelerle ilgili olduğu içerik taraması ile belirlenmiştir. Aşağıdaki Nisan 2008 için dış haberlerin verileri çıkartılmıştır.

³⁴⁴ AzTV(5, 6, 7 Nisan); İçtimai TV(10, 11, 12 Nisan); ANS TV(13, 14, 15 Nisan); Lider TV(17, 18, 19 Nisan); Azat Azərbaycan TV(20, 21, 22 Nisan); Space TV(24, 25, 26 Nisan); (Haber Taramasını Gerçekleştiren: Vefalı Ansarov), Bakü, Nisan 2008.

Tablo 10: Ulusal Televizyonların Ana Haber Bültenlerinin 3 Farklı Gün Toplamının Dış Haberler Sayımının Sayısal ve Oransal Dökümü (Nisan 2008).

Ülkeler	AzTV	İçtimai TV	ANS TV	Lider TV	Azat Azerb. TV	Space TV	Ülke Haber Sayısı	%
ABD	9	5	5	1	1	6	27	24,10
Rusya	4	2	3	1	1	3	14	12,5
Türkiye	3	2	2	-	1	3	11	9,82
NATO	3	2	2	-	-	2	9	8
Gürcistan	2	1	2	1	-	3	9	8
İran	1	1	2	1	-	2	7	6,25
Fransa	1	2	2	-	-	2	7	6,25
Almanya	1	1	1	-	-	1	4	3,57
A.Birliği	-	-	1	1	-	1	3	2,67
Ukrayna	1	1	1	-	-		3	2,67
Irak	1	-	1	-	-	1	3	2,67
BM	-	1	-	-	-	1	2	1,78
İtalya	1	-	1	-	-		2	1,78
Japonya	-	1	1	-	-		2	1,78
İsrail	-	-	1	-	-	1	2	1,78
Peru	-	1	-	-	-		1	0,89
Dağıstan	-	1	-	-	-		1	0,89
Meksika	-	-	-	-	-	1	1	0,89
Hollanda	-	-	-	-	-	1	1	0,89
Yunanistan	-	-	1	-	-		1	0,89
Suriye	-	-	-	-	-	1	1	0,89
Çin	-	-	-	-	-	1	1	0,89
Toplam	27	21	26	5	3	30	112	%100

Tablodan da görüldüğü gibi burada da başı %24,10 oranıyla ABD çekmektedir. Onu %12,5 ile Rusya, %9,8 ile Türkiye takip etmektedir. Eylül 2007 sayımından farklı olarak burada Türkiye ile ilgili haber sayısında artış gözlemlenmektedir. Yine ABD ile NATO'nun oranlarını ABD adı altında birleştirsek ortaya çıkan %32,10 oranla ezici çoğunluğun ABD'de olduğunu anlarız. Nisan 2008 ile Eylül 2007 arasında bazı oynamaların dışında sonuçlar yaklaşık olarak bir birine yakınlık göstermektedir. Buradan itibaren ise her iki dönem için elde edilen dış haberler dökümünü birleştirerek genel sonuca ulaşmış olacağız.

Tablo 11: Ulusal Televizyonların Ana Haber Bültenlerinin Eylül 2007 ve Nisan 2008 Dış Haber Taramasının Sayısal ve Oransal Dökümü.

Ülkeler	Nisan 2008 Dökümü	Eylül 2007 Dökümü	Toplam Dış Haber Sayısı	%
ABD	27	29	56	23,82
Rusya	14	16	30	12,76
Türkiye	11	8	19	8,08
NATO	9	10	19	8,08
Gürcistan	9	9	18	7,65
İran	7	9	16	6,80
Fransa	7	4	11	4,68
A.Birliği	3	4	7	2,97
Irak	3	4	7	2,97
Almanya	4	1	5	2,12
Çin	1	4	5	2,12
Ukrayna	3	2	5	2,12
BM	2	3	5	2,12
İtalya	2	2	4	1,70
Japonya	2	2	4	1,70
İsrail	2	2	4	1,70
Peru	1	2	3	1,27
Dağıstan	1	2	3	1,27
Meksika	1	1	2	0,85
BDT	-	2	2	0,85
Yunanistan	1	1	2	0,85
Suriye	1	1	2	0,85
Hollanda	1	-	1	0,42
Kuz. Kore	-	1	1	0,42
Romanya	-	1	1	0,42
Bolivya	-	1	1	0,42
Venezüella	-	1	1	0,42
Kazakistan	-	1	1	0,42
Toplam	112	123	235	%100

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi her iki ay içerisinde taranan toplam 235 dış haberlerin çoğunluğunu %23,82 ile ABD konulu haberler oluşturmaktadır. NATO ile beraber ise bu oran %31,90'na ulaşmaktadır. Bu da ABD'yi Azerbaycan televizyonlarının ana haber bültenlerinde en çok yer işgal eden yabancı ülke konumuna getirmektedir. Onu Rusya, Türkiye, Gürcistan, İran, Fransa gibi ülkeler

takip etmektedir. Kardeş Türkiye ve komşu Gürcistan bile ABD oranının çok altında kalmaktadır. ABD'nin başını çektiği batının uluslararası iletişim üzerinde çoktan beri var olan etkisinin halen sürdüğü gelişmekte olan ülke konumundaki Azerbaycan örneğinden de anlaşılmaktadır.

Dünya genelinde enformasyon dağılımını büyük ölçüde kontrol eden ABD, serbest enformasyon akışı tezinin arkasına sığınmakta ve hatta dengesiz enformasyon akışından etkilenen ülkelerin iletişim teknolojilerinin gelişimi için maddi ve teknik yardımda bulunmasıyla da bilinmektedir. Bu, bilim çevreleri tarafından aslında ABD'nin kendi çıkarları doğrultusunda dünyanın gözünden perde asmak için bir politika olduğu şeklinde değerlendirilmektedir. Örneğin, ABD 1990 – 2001 yılları arasında eskiden Sovyetler Birliği'ni oluşturan ve gelişmekte olan ülkelerin KİA'sına yardım etmek amacıyla 270 milyon dolar para harcamıştır. Bu miktarın yaklaşık 182 milyon doları ise Doğu Avrupa ve geçmiş Sovyet ülkeleri için kullanılmıştır.³⁴⁵ Bir makalede, merkezi ABD'nin Kaliforniya eyaletinde yerleşen ve üçüncü dünya ülkeleri de dahil gelişmekte olan ülkelere daha çok medya alanının gelişmesi adına projeler üreten İnternews Network'un 1997 yılından itibaren Azerbaycan'ın medya ve gazetecilik alanında yaptığı teknolojik yardımlardan övgüyle bahsedilmektedir. Kendi ülkesinin Uluslararası Gelişim Kurumu, Avrasya Fonu, TASİS ve Soros Fonları tarafından maddi olarak desteklenen bu kurum, yaptığı teknolojik yardımlarının yanı sıra ülke genelinde haber içerikli programlar da dahil çeşitli televizyon programları da hazırlamakta, gazeteciler yetiştirmekte, çeşitli gazeteci merkezleri oluşturmaktadır.³⁴⁶ Dengesiz enformasyon akışının önlenmesi ve yeni iletişim düzeninin oluşması adına hazırlanan MacBride Komisyon Raporu ile ilgili özgür bilgi akışını engelliyor bahanesini ileri sürerek serbest enformasyon akışı tezini savunan ve çıkarlarına ters bir durum olduğunu fark ederek UNESCO'dan

³⁴⁵ Frederic Shic, "Demokrasi Oluşumunda Bağımsız KİA'ların Rolü, **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 2, 2003, s. 12

³⁴⁶ Saadet Memmedova, "İnternews: Dünyada Genişliyor, Bizde Güçleniyor", **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı:1(10), 2004, s. 11- 12

çekilen ABD'nin Azerbaycan ve diğer gelişmekte olan ülkelere iletişim teknolojileri alanındaki yardımları gerçekten de düşündürücüdür.

Günümüzde uluslararası iletişimin ve medya ürünlerinin global boyutta akışının önemini kavrayan Rusya, 1993 yılında Moskova'da kurulan "Mir" ülkelerarası televizyon yapım şirketinin faaliyeti ile (özellikle haberler bülteni) BDT ülkeleri arasında zamanında var olan kültürel ilişkileri onarmak ve eski toplumları yeniden bir birine yaklaştırmak düşünülmüştür.³⁴⁷ Ayrıca, bağımsızlığını kazanmış eski Sovyet ülkeleri üzerinde günümüz şartlarına uygun farklı boyutlarda etkinliğini sürdürmek veya var olan etkisini yitirmemek için çeşitli yöntemlere başvuran merkez Moskova, özellikle Kafkasya bölgesinde enformasyon akışı bakımından ağırlığını korumaya çalışmaktadır. 23 Ocak 2005 tarihinde Bakü'de İTAR-TASS günleri çerçevesinde yapılan yuvarlak masa toplantısı bu doğrultuda atılan adımlardan biridir. Her iki ülkenin devlet resmilerinin ve önde giden medya organları temsilcilerinin iştirakiyle yapılan ve bölgede enformasyon alanının genişlendirilmesi maksadını taşıyan toplantıda 2.Dünya Savaşı'nda faşizm üzerinde kazanılan galebeyi (özellikle Azerbaycan da dahil birliği oluşturan farklı ulusların savaşta sergiledikleri güç birliğini ön plana çekerek) yeniden gündeme getirmek, iki ülke arasında televizyon ve radyo projeleri hazırlamak, karşılıklı bilgi ve enformasyon alış verişinde bulunmak, her alanda olduğu gibi ülkelerarası ticaret ilişkilerinin gelişmesinde de KİA'nın önemli bütünselleştirme rolünden faydalanmak gibi ayrıntılar görülmüştür.³⁴⁸

Son yıllarda Azerbaycan önemli uluslararası toplantılarda, özellikle iletişim alanında yapılan zirve ve oluşumlarda yakından iştirak etmekte, sesini duyurmaktadır. 16- 18 Kasım 2005 tarihleri arasında Tunus'ta 174 ülkenin bir araya geldiği Dünya Enformasyon Toplumu Zirvesi'nde Azerbaycan 67 kişilik delege grubu ile temsil olunmuş ve zirve çerçevesinde yapılan 300'den fazla çeşitli toplantıların 3'nü Azerbaycan tarafı düzenlemiştir. Ağırlıklı olarak dünya internet

³⁴⁷ G. Muharremli, **Televizyon Gazeteciliğinin...a.g.e.**, s. 26

³⁴⁸ "Azerbaycan'da İTAR –TASS Günleri Çerçevesinde Yuvarlak Masa Toplantısı Yapılmıştır", **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 17(3936), 25 Ocak 2005, s. 6

ağı konusunda yapılan tartışmalar Zirve’de ön plana çıkmıştır. Keza Azerbaycan devleti 2005–2008 yılları arasında E-Devlet projesini (Elektron–Azerbaycan) uygulamaya geçmiştir.³⁴⁹ Son yılların en önemli zirvelerinden olan Tunus zirvesi de diğer zirve ve toplantılar gibi dünya iletişim düzenindeki dengesizlikleri, ülkeler ve toplumlar arasında açılan rakamsal uçurumları ortadan kaldırma adına hatırı sayılır kararlar çıkarsa da gerçekte Azerbaycan gibi gelişmekte olan ülkeler iletişim teknolojilerindeki gelişmeleri geriden takip etmekte ve uluslararası ekonomik düzende olduğu gibi dünya iletişim düzeninde de etkilenen taraf olarak kalmaktadır.

Bütün bunlar Azerbaycan iletişimi ve toplumu üzerinde ABD merkezli yabancı etkisinin var olduğunu ve durumun giderek daha karmaşık hal aldığını göstermektedir.

3.2.2. AZERBAYCAN’DA İLETİŞİM FAKÜLTELERİ ÖĞRENCİLERİ VE ÇALIŞAN GAZETECİLER ARASINDA “ULUSLARARASI ENFORMASYON AKIŞI VE AZERBAYCAN” İÇERİKLİ ANKET ÇALIŞMASI (Ekim 2007)

3.2.2.1. YÖNTEM

Tez konusunun amacına yönelik tesadüfî örneklem metodu ile düzenlenen anket çalışması, deneklere uygulanan soru formu ve hazırlanışı, toplanan verilerin girişi ve tablolaştırılması ve bulguların değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Gerek yazılı kaynaklarda, gerekse meslek mensupları arasında yapılan görüşmelerde konuya ilişkin olarak farkındalığın belirgin olmaması, daha çok farkındalığın yüksek

³⁴⁹ Bahtiyar Azizli, “Azerbaycan Enformasyon Toplumu Konulu Tunus Zirvesinde Yüksek Değerlendirildi”, *Azerbaycan Gazetesi*, Sayı: 2(4225), 7 Ocak 2006, s. 3

olması gereken kitlenin bu konuda iletişim fakültesi öğrencileri ve radyo-televizyonda çalışan gazeteciler olması varsayılarak bu ampirik çalışmanın yapılması düşünülmüştür. Azerbaycan'ın uluslararası iletişim düzenindeki dengesizlikten, dolayısıyla tek yönlü enformasyon akışından etkilendiğine dair bilimsel kaynakların eksikliği ve bu boşluğu doldurma anlamında güncel verilerin elde edilmesi için bu ankete başvurulmuştur.

Araştırma, hazırlanan anket formunun iletişim fakültesindeki öğrencilere ders esnasında ve radyo – TV'de çalışan gazetecilere masa başında dağıtılması yöntemi ile yapılmıştır.

3.2.2.2. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEM SEÇİMİ

Araştırmanın evreni Bakü Devlet Üniversitesinin ve Azerbaycan İçtimai Siyasi Üniversitesinin İletişim Fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerden ve Azerbaycan Devlet Televizyon ve Radyosu'nda çalışan gazetecilerden oluşmaktadır.

Örneklem seçilirken biri devlet, biri özel olmak üzere iki üniversitenin iletişim fakültelerinin (B.D.Ü ve A.İ.S.Ü) ülkedeki iletişim fakültelerinde öğrenim gören öğrencileri temsil edebileceği varsayımından hareketle ve aynı şekilde ülke radyo ve televizyonlarında çalışan gazetecileri de temsilen Azerbaycan Devlet Televizyon ve Radyo kurumunda çalışan gazeteciler örneklem olarak düşünülmüştür. 2007 Ekim ayının ilk haftasında yapılan anket çalışmasında hem üniversite öğrencilerine, hem de çalışan gazetecilere aynı soru formu yöneltilmiştir.

Azerbaycan'da toplam dört üniversitede iletişim fakültesi bulunmaktadır. Bunlardan en köklü ve en kapsamlı olanına - Bakü Devlet Üniversitesinin İletişim Fakültesine her sene yaklaşık 40 öğrenci alınmaktadır. En yeni özel üniversitelerden biri olan Azerbaycan İçtimai Siyasi Üniversitesinin İletişim Fakültesine ise her sene yaklaşık 10 öğrenci kaydını yaptırmaktadır. Diğer iki üniversitede ise bu fakültede

okuyan öğrenciler oldukça azdır. Şunu da vurgulamakta yarar vardır ki, Türkiye’den farklı olarak Azerbaycan’da İletişim Fakültelerinin bölümleri bulunmamaktadır ve fakülte ismi “Jurnalistika” olarak adlandırılmaktadır. Böylece tesadüfî örneklem metodu ile yapılan çalışmada iletişim fakültesi talebelerini temsilen Bakü Devlet Üniversitesi’nin ve Azerbaycan İçtimai Siyasi Üniversitesi’nin İletişim Fakültesi öğrencilerinden toplam 101’i denek olarak anket çalışmasında yer almıştır. Gazeteciler ise bu anlamda 53 kişiden oluşmaktadır. Azerbaycan’ın en köklü ve en kapsamlı görsel -işitsel yayın kurumu olan Azerbaycan Devlet Radyo ve Televizyon’unun uzun yıllar boyunca oturmuş gazetecilik geçmişinden ve bu kurumda her yaştan gazetecilerinin faaliyet göstermesi ve çalışanların say çokluğuna göre ülkede ilk oluşundan dolayı radyo -televizyon gazetecilerini temsilen bu kurumun çalışanları denek olarak seçilmişlerdir. Toplam denek sayısı 154 kişidir. Aşağıdaki tabloda denek sayısının çizelgesi verilmiştir.

Tablo 12: Örneklem Seçiminde Denek Sayısı.

	Kurumlar	Denek Sayısı	Toplam	
			Sayı	Oran
Öğrenciler	Bakü Devlet Üniversitesi	95	101	%65,58
	Az. İçtimai Siyasi Üniversitesi	6		
Gazeteciler	Azerbaycan Televizyonu	31	53	%34,42
	Azerbaycan Radyosu	22		
Toplam			154	%100

Anket çalışmasına katılan toplam 154 deneyin %65,58 öğrencilerden, %34,42 çalışan gazetecilerden oluşmaktadır.

Üniversite öğrencilerinin tamamı 18 – 27 yaş arasındadır. 1. sınıf öğrencileri eğitime yeni başladıklarından dolayı bilgi yetersizliği ihtimali dikkate alınarak anket

uygulamasının dışında tutulmuştur. Bunun haricinde 2., 3., 4. sınıf öğrencileri (A.İ.S. Üniversitesi'nin sadece 4. sınıf öğrencileri) tesadüfi örneklem metodolojisi kullanılan ankete denek olarak seçilmişlerdir. Ankete katılan öğrencilerin 12'si 2. sınıf, 43'ü 3. sınıf, 46'sı ise 4.sınıf talebeleridirler. Toplam 101 öğrenciden 56'sı kız, 45'i ise erkektir. Bu durumda denek öğrencilerden %55,45 kız, %44,55 ise erkeklerden oluşmaktadır. Azerbaycan televizyon ve radyosunda çalışan ve yaşları 22 – 72 arasında olan denek gazetecilerden 25'i kadınlardan, 28'i ise erkeklerden oluşmaktadır. Bu durumda toplam 53 denek gazetecinin %52,84 erkeklerden, %47,16 bayanlardan oluşmaktadır. Gazetecilerden 22'si radyo çalışanı, 31'i ise televizyon çalışanıdır. Ankete katılan öğrenci ve gazetecilerden ibaret toplam 154 denegın cinsiyet dağılımı incelendiğinde 81'inin kadın, 73'ünün ise erkek olduğu görülmektedir. Yani katılan deneklerin %47,40 erkek, % 52,60 ise kadındır.

Tablo 13: Öğrenci ve Gazetecilerin Karşılaştırmalı Cinsiyet Dağılımının Sayısal ve Oransal Dökümü.

	Öğrenciler		Gazeteciler		Toplam	
	<i>Sayı</i>	<i>Oran</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran</i>
Kadın	56	%55,45	25	%47,16	81	%52,60
Erkek	45	%44,55	28	%52,84	73	%47,40
Toplam	101	%100	53	%100	154	%100

Tablodan da görüldüğü gibi ankete katılan deneklerden öğrencilerde kadınlar, gazetecilerde ise erkekler üstünlük teşkil etse de fark o kadar da kabarık değildir.

3.2.2.3. SORU FORMUNUN HAZIRLANMASI

Toplam 11 sorudan ve iki sayfadan oluşan anket formunun soruları tez konusunun içeriği düşünülerek amaca yönelik hazırlanmıştır. Özellikle uluslararası enformasyon ve bilgi dolaşımı konusunda Azerbaycan'ın ne tür bir etkileşimde olduğunu ve genel olarak uluslararası iletişim hakkında iletişim fakültesi öğrencileri ve gazetecilerin bilgi ve düşüncelerinin belirlenmesi yönünde sorular hazırlanmıştır. Soru formu Azerbaycan Türkçesi ile hazırlanmış olup tezin Ekler kısmında da sunulmaktadır. Bu bölümde ise ankette yer alan sorular Türkiye Türkçesine çevrilerek değerlendirilecektir.

3.2.2.4. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Anket sorularına verilen cevapların bulguları gazeteci ve öğrenciler arasında karşılaştırmalı ve genel sonuçlar şeklinde sunularak değerlendirilecektir.

3.2.2.4.1. SORU 1

“Haberleri daha çok hangi yerli kitle iletişim aracından takip ediyorsunuz?” sorusunun verileri aşağıdaki tablolarda gösterilmektedir.

Tablo 14: Haber Alımında Öğrenci ve Gazeteciler Arasında K.İ.A. Kullanımının Sayısal ve Oransal Dökümü.

	Öğrenciler		Gazeteciler		Toplam	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Televizyon	73	%72,27	36	%67,92	109	%71
İnternet	17	%16,83	3	%5,66	20	%13
Yazılı Basın	5	%4,95	9	%16,98	14	%9
Radyo	6	%5,94	5	%9,43	11	%7
Toplam	101	%100	53	%100	154	%100

Soru 1’de deneklerden “haberleri hangi kitle iletişim araçlarından takip ettiklerini” belirtmeleri istenmektedir. Toplam 154 denekten 109’u haberleri televizyondan takip ettiklerini belirtmektedirler. Bunlardan 73’ü üniversite öğrencisi, 36’sı ise gazetecidir. Anket çalışmasına denek olan radyo televizyon gazetecileri ve iletişim fakültesi öğrencilerinin işaretledikleri kategoride “televizyon” seçeneği %71’lik bir oranla başta gelmekte ve televizyonu %12,98 oranla “internet”, %9,09’la “yazılı basın”, %7,14’le de “radyo” seçeneği izlemektedir. 2002 yılında Sorgu -İnter Medya Kurumunun ülkede yaptığı ankette sorulan benzer soruya deneklerin %59’u televizyon, %14’ü radyo, %10’u ise gazeteden haber takip ettiklerini belirtmiştir.³⁵⁰ O yılda İnternet’in o kadar da yaygın olmamasını dikkate alırsak bu farkın dışında çok az bir oynama ile iki anket sonuçları arasında benzerlik görülmektedir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, bütün dünyada olduğu gibi Azerbaycan’da da haber yayımında en etkili medya aracı görsel özelliğiyle televizyondur.

Televizyon seçeneğinden sonra yüzdesine göre ikinci “internet” seçeneği gelmektedir. Bu seçenekte ağırlık öğrencilerden yana. İnternet seçeneğini işaretleyen toplam denekten %85’ini öğrenciler, %15’ni ise gazeteciler oluşturmaktadır. Bu da

³⁵⁰ Azerbaycan’da Enformasyon Araçlarının...a.g.e., s. 63

Azerbaycan’da gençlerin (öğrencilerin) haber alma ve bilgilenme bakımından internete yöneldiklerinin bir habercisi gibi değerlendirilebilir.

Diğer iki seçenek olan “radyo” ve “yazılı basın”ın oranları genel cevaplama da %10’nun altında kalmaktadır. Haberleri radyodan takip eden öğrencilerle gazetecilerin sayında yakınlık gözlenmekte, haberleri yazılı basından temin ettiğini belirten deneklerden ise gazeteciler üstünlük teşkil etmektedir.

Haber alımında toplam kadın ve erkek denekler arasında karşılaştırma yapılırsa haberleri televizyondan izleyen kadınlarla (%51) erkekler (%49) arasında pek bir farkın olmadığını görülür. Buna rağmen haberleri internetten temin eden deneklerin %70’i kadınlardan, %30’u ise erkeklerden ibarettir. Bu anlamda gözle görülür bir fark ortaya çıkmaktadır. İnternetten haber takip eden kadınların ezici çoğunluğu ise (14 kişiden 12’si) öğrencilerden oluşmaktadır. Haberleri yazılı basının sayfalarından okuyan deneklerden üstünlüğü ise erkekler teşkil etmektedir. Bu anlamda erkek denekler arasında gazeteciler ağırlıktadır.

Tablo 15: Haber Alımında Toplam Kadın ve Erkek Denekler Arasında K.İ.A. Kullanımının Sayısal ve Oransal Dökümü.

	Kadın		Erkek		Toplam	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Televizyon	56	%51,38	53	%48,62	109	%100
Radyo	6	%54,55	5	%45,45	11	%100
İnternet	14	%70	6	%30	20	%100
Yazılı Basın	5	%35,71	9	%64,29	14	%100
Toplam	81	-	73	-	154	-

3.2.2.4.2. SORU 2

“Azerbaycan televizyonlarında en çok güvendiğiniz ana haber programı aşağıdakilerden hangisidir?” sorusundan oluşan 2. Sorunun verileri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 16: Ana Haber Bültenlerinin Güvenirliliği Açısından Öğrenci ve Gazeteciler Arasında Sayısal ve Oransal Döküm.

TV Ana Haber Bültenleri	Öğrenciler		Gazeteciler		Toplam	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Haberci (ANS TV)	74	%73,26	32	%60,37	106	%69
Son Haber (Azat Az.TV)	14	%13,86	7	%13,20	21	%14
Haberler (AzTV)	2	%1,98	7	%13,20	9	%6
Carcı (İçtimai TV)	3	%2,97	5	%9,43	8	%5
Seda (Lider TV)	6	%5,94	2	%3,77	8	%5
Her Gün (Space TV)	2	%1,98	0	%0	2	%1
Toplam	101	%100	53	%100	154	%100

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi Azerbaycan’da faaliyet gösteren ulusal televizyon kanallarından haberlerine en çok güvenilen ANS TV’nin “Haberci” programıdır. Toplam deneklerden elde edilen %69’luk oranla ezici üstünlük oluşturan “Haberci”den sonra 3. gelen devlet televizyonu AzTV’nin “Haberler” bülteni ise yalnızca %6’lık bir oranda kalmaktadır. İşin şaşırtıcı yanı da şudur ki, ülkede çalışan gazetecileri temsilen denek seçtiğimiz devlet televizyon ve radyosu gazetecilerinin %60,37’si zıt kutupta yer alan Haberci (ANS TV) bülteninin güvenilirliğine inanmaktadır. Bu gazetecilerden yalnız %13,20’si kendi kurumlarının

haber programına güvenmektedir. Öğrenciler ise en az (%1,98) devlet televizyonunun haberlerine güvenmektedir. Bu durumu, eğitim bilimci ve televizyoncu Gulu Muharremli de, bundan yedi yıl önceki bir röportajında ANS'in "Haberci"sinin devlet televizyonunun haber programlarından kıyaslanmayacak derecede üstün olduğunu³⁵¹ vurgulayarak doğrulamakta ve demek ki, bu fikir halen geçerliliğini yaptığımız anket çalışması ile de kanıtlamaktadır. Kamu yayıncılığı adı altında tam tamına 3 yıldır faaliyetini sürdüren toplumsal televizyon – İçtimai TV ise haber yayınlarında toplam deneklerin yalnızca %5'nin güvenini alabilmektedir. Bilimsel çevrelerce yayınları eleştirilen ve gerçek kamu yayıncılığı anlayışını taşıyamayan bu kurumun en azından habercilik konusunda izleyicilerinin güvenini kazanamadığı varsayımı bu anket çalışmasından da ortaya çıkmakta ve eleştirileri doğrulamaktadır. Ayrıca, Azerbaycan Demokratik Gazeteciler Ligasının yerli televizyon kanallarının toplum asında reytinginin öğrenilmesi amacıyla 2006 yılı içerisinde 1000 kişilik denek üzerinde yaptığı anket çalışmasında haberlerinin gerçekliğine en çok güvenilen televizyonlardan %71 ile ANS'nin birinci gelmesi de bu anket sorumuzun sonuçları ile örtüşmektedir. Aynı çalışmada ANS'yi %10'la Azat Azerbaycan TV, %6 ile AzTV, %5 ile İTV, %3 ile Space TV, %2 ile Lider ve geri kalan %3 oranını ise diğer televizyon kanalları izlemiştir.³⁵² Bu da Azerbaycan televizyonları arasında habercilik açısından ANS'nin ön planda olduğunun bir diğer kanıtıdır.

3.2.2.4.3. SORU 3

"En çok güvendiğiniz yerli haber ajansı aşağıdakilerden hangisidir?" sorusuna deneklerin yanıtları doğrultusunda aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

³⁵¹ G. Muharremli, *İçtimai Televizyon...a.g.e.*, s. 131

³⁵² Çevrimiçi: <http://www.najafovfund.org/>, 24. 11. 2007

Tablo 17: Yerli Haber Ajanslarının Güvenirliliği Bakımından Öğrenci ve Gazeteciler Arasında Sayısal ve Oransal Döküm.

Haber Ajansları	Öğrenciler		Gazeteciler		Toplam	
	<i>Sayı</i>	<i>Oran</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran</i>
APA	30	%29,70	14	%26,41	44	%28,57
AZERTAC	22	%21,78	15	%28,30	37	%24,02
TURAN	18	%17,82	13	%24,52	31	%20,12
TREND	17	%16,83	2	%3,77	19	%12,33
DİĞER	10	%9,90	6	%11,32	16	%10,38
OLAYLAR	4	%3,96	3	%5,66	7	%4,54
Toplam	101	%100	53	%100	154	%100

Tablodan da anlaşıldığı gibi gazeteci ve öğrencilerden oluşan toplam deneklerin yaklaşık %29'u alanında ülkenin en genci olan özel haber ajansı APA'nın haberciliğine güvenmektedir. Bu durumu, Eylül 2007 içerisinde ulusal basın örneklerinden yaptığımız haber taraması sonucunda haberlerinin basında daha çok kullanılması yönünden APA Haber Ajansı'nın %68 oranla birinci gelmesi de destekler niteliktedir (**Bkz. Tablo 5**). Ankete katılan denekler APA'dan sonra az bir farkla devlet haber ajansı AZERTAC'a (%24,02) güvenmektedir. Bu anlamda AZERTAC'ı %20,12 oranla ilk özel haber ajansı özelliğini taşıyan Turan Haber Ajansı ve diğerleri takip etmektedir. Ayrıca öğrenciler arasında en güvenilir haber ajansı APA, gazeteciler arasında ise APA'dan çok az bir farkla AZERTAC olduğu görülmektedir.

Diğer kısmında deneklerin kendileri tarafından belirtilen haber kaynaklarından çoğunluğu oluşturan ise aslında internet ortamında faaliyet gösteren elektron gazetesi Day.Az'dır.

3.2.2.4.4. SORU 4

“Ülke içerisinde hangi medya sektörünü daha itibarlı buluyorsunuz?” sorusunun verileri aşağıdaki tabloda çıkartılmıştır.

Tablo 18: Devlet ve Özel Medya Sektörünün Güvenirliliği Bakımından Öğrenci ve Gazeteciler Arasında Sayısal ve Oransal Döküm.

Medya Sektörü	Öğrenciler		Gazeteciler		Toplam	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Özel Sektör	80	%79	30	%57	110	%71
Devlet Sektörü	21	%21	23	%43	44	%29
Toplam	101	%100	53	%100	154	%100

Tablodan da görüldüğü gibi toplam deneklerin %71’i açık arayla özel medya sektörüne güvenmektedir. Hatta devlet televizyon ve radyo gazetecilerinin yarısından çoğu da (%57) bir sürü eksiklik ve yanlışlıklarla dolu olmasına rağmen özel basın- yayıncılık alanına güvenmektedir.

Bundan önceki soru 2 ve 3’ün sonuçlarında da özel medya kurumlarının (haber programlarında ANS, haber ajanslarında ise APA) üstünlüğü bu sorudaki netice ile örtüşmektedir. Demek ki, uzun yıllar Sovyet yönetimi altında faaliyet gösteren devlet KİA’sı çeşitli sebeplerden dolayı (ör. aşırı resmiyetçilik, eskiden kalma yayıncılık alışkanlıkları, tekdüzelilik vs.) en azından iletişim alanında okuyan ve çalışanlar arasında güvenirliliğini büyük ölçüde yitirmiştir.

3.2.2.4.5. SORU 5

“Sizce uluslararası enformasyon akışının yönü aşağıdakilerden hangisine uygundur?” şeklindeki soruda belirtilen seçeneklerin deneklerce işaretlenmesi sonucunda ortaya çıkan bulgular aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 19: Uluslararası Enformasyon Akışının Yönü Bakımından Öğrenci ve Gazeteciler Arasında Cevapların Sayısal ve Oransal Dökümü.

	Öğrenciler		Gazeteciler		Toplam	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Hiçbir fikrim yok	34	%33,66	27	%50,94	61	%40
Serbest, özgür ve dengeli	33	%32,67	16	%30,18	49	%32
Tek taraflı – dengesiz	22	%21,78	6	%11,32	28	%18
İki taraflı – dengeli	12	%11,88	4	%7,54	16	%10
Toplam	101	%100	53	%100	154	%100

Toplam deneklerin çoğunluğunun (%40) uluslararası enformasyon akışının yönü ile ilgili hiçbir fikre sahip olmadığı tablodan da görülmektedir. Ekonomisi güçlü gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere yönelik tek taraflı haber ve bilgi akışının varlığından ise toplam deneklerin %18’nun haberi olduğu anlaşılmaktadır ki, bu aşağı bir göstercidir. Hatta “serbest, özgür ve dengeli” ve “iki taraflı- dengeli” seçeneklerini işaretleyenlerin oranlarını da yanlış cevap olarak fikri olamayanların oranına eklersek bu konuda belirgin bir uçurumun olduğunu anlarız. %82 oranında olumsuz netice uluslararası enformasyon akışının yönü ile ilgili temel bir bilgi konusunda iletişim fakülteleri öğrencilerinin ve gazetecilerin toplamda habersiz olduklarını göstermektedir. Toplam 28 doğru cevaptan çoğunluğu (22) ise öğrencilere aittir. Demek ki, bu konuda en zayıf bilgiye sahip kesim bu alanda çalışan gazetecilerdir. Daha önceki paragraflarda Azerbaycan gazetecilerinin genel

seviyesinin düşük olduđu (bu alandan yetiřmeyen ve geçim amaçlı bu mesleđi seçenlerin de etkisi ile) konusunda bilim çevrelerinin dűřüncelerini dile getirmiřtik. Bu dűřüne burada tam olarak dođrulanmasa da en azından bu seçeneđin gazeteciler açısından çok dűřük çıkması (53 yanıtta 6 dođru) ařađı seviyelilik dűřüncesinin gerçekliliđini az da olsa desteklemektedir.

3.2.2.4.6. SORU 6

“Yerli kitle iletişim araçlarında adına daha çok rastladığınız yabancı haber ajanslarından çoktan aza doğru ilk üçünü sıralayınız.”- şeklinde hazırlanan 6. Soruda maksat iletişim fakűltesi öğrencileri ve gazeteciler arasında en çok göze batan ve akılda kalan yabancı haber ajansının hangisi olduğunu öğrenmektir. Bu bölümü 101 öğrenciden 18’i, 53 gazeteciden ise 14’ü cevaplamamıştır. Dolayısıyla bu soruda toplam 122 (83 öğrenci, 39 gazeteci) deneğin cevapları değerlendirilmiş ve 1., 2. ve 3. sırada yazılan haber ajansları sırasına göre ayrı ayrılıkta sayılarak toplanmıştır. Ayrıca deneklerin belli bir kısmı ise CNN, BBC, ORT, El- Cezire, VOA, New York Times vs. gibi çeşitli medya kurumlarının isimlerini zikretmişlerdir ki, bunlar sayımın dışında tutulmuş, sadece yabancı haber ajanslarının sayımı yapılmıştır. Her üç sırada yazılan haber ajanslarının sayılarının genel toplamı verilerek netice elde edilmiştir. Bu durumun sonuç bulguları aşağıdaki tabloda çıkartılmıştır.

Tablo 20: Yerli KİA’da Adına Daha Çok Rastlanan Yabancı Haber Ajanslarının Öğrenciler ve Gazeteciler Arasında Sayısal ve Oransal Dökümü.

Yabancı Haber Ajansları	Öğrenciler			Gazeteciler			Toplam	
	Sıra 1	Sıra 2	Sıra 3	Sıra 1	Sıra 2	Sıra 3	Sayı	Oran
AP	23	14	10	15	6	2	70	%28,92
İTAR-TASS	10	13	19	8	10	5	65	%26,85
Reuters	27	14	8	7	5	2	63	%26,03
AFP	1	3	10	-	2	-	16	%6,61
Cihan	3	4	1	-	-	2	10	%4,13
RiaNovosti	-	3	3	-	-	1	7	%2,89
Doğan	-	2	2	-	-	1	5	%2,06
İnterfaks	-	1	-	-	-	1	2	%0,82
UPI	-	-	-	-	-	1	1	%0,41
İRNA	-	-	-	-	-	1	1	%0,41
Anadolu Ajansı	-	-	1	-	-	-	1	%0,41
İHA	-	-	-	-	-	1	1	%0,41
Toplam	172			70			242	%100

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı gibi, denekler arasında en çok ismine rastlanan ve akılda kalan yabancı haber ajansı %28,92 ile ABD’nin Associated Press ajansıdır. Onu %26,85 ile Rusya’nın İTAR –TASS haber ajansı, İTAR- TASS’dan az bir farkla da İngiltere’nin Reuters Haber Ajansı (%26,03) izlemektedir. Reuters’i ise Fransa’nın Agence Franse Presse (AFP) ajansı, Türkiye’nin Cihan Haber Ajansı, Rusya’nın RiaNovosti haber ajansı ve çok az yüzde ile diğerleri takip etmektedir. Tablodan da görüldüğü gibi ilk 6’ya giren haber ajanslarının 3’ü (AP, Reuters, AFP) dünya haber dolaşımını yönlendiren kurumlardır. Büyüklerden bir diğeri ise zamanında 5 büyük haber ajanslarından biri olan ve günümüzde gücünü kısmen yitiren İTAR- TASS’dır. Her ne kadar buradaki sonuç tam kesinlikli gerçeği

yansıtmasa da aynı maksatla yabancı ülkelerin ulusal medya haberlerinde tuttuğu yeri öğrenme adına oluşturulan 7. Sorunun sonuçları ile örtüşmektedir.

3.2.2.4.7. SORU 7

“Yerli haber programlarında hangi yabancı ülkeye ait haberlerle daha çok karşılaşıyorsunuz? Çoktan aza doğru ilk 5 ülke ismini sıralayınız.”- şeklinde hazırlanan soruda maksat haber programlarında en çok ismi geçen ve akılda kalan yabancı ülkelerin hangileri olduğunu öğrenmektir. 101 öğrenciden 10’u, 53 gazeteciden ise 8’i bu bölümde cevap alanını boş bırakmıştır.

Tablo 21: Yerli Haber Programlarında Adına Daha Çok Rastlanan Yabancı Ülkelerin Toplam Denekler Arasında Sayısal ve Oransal Dökümü.

Ülkeler	Öğrenciler	Gazeteciler	Toplam	
			Sayı	Oran
ABD	86	40	126	%19,78
Rusya	79	40	119	%18,68
Türkiye	73	41	114	%17,89
Irak	44	18	62	%9,73
İran	47	15	62	%9,73
Gürcistan	36	16	52	%8,16
Ermenistan	20	15	35	%5,49
Ukrayna	11	2	13	%2,04
İngiltere	7	4	11	%1,72
Fransa	3	5	8	%1,25
Japonya	4	4	8	%1,25
Filistin	5	1	6	%0,94
Almanya	1	3	4	%0,62
Afganistan	2	2	4	%0,62
İsrail	2	2	4	%0,62
B. A. Emir.	1	2	3	%0,47
Kazakistan	1	1	2	%0,31
Özbekistan	-	1	1	%0,15
Çin	1	-	1	%0,15
Meksika	1	-	1	%0,15
Tayland	-	1	1	%0,15
Toplam	424	213	637	%100

Öğrenci ve gazetecilerin toplam sonuçlarının gösterildiği tablodan da anlaşıldığı gibi, 5 sırada toplam 637 defa adları yazılan yabancı ülkelere %19,78’ni oluşturan ABD başta gelmektedir. ABD’yi %18,68 oranla Rusya, %17,89 oranla ise Türkiye takip etmektedir. Bu durum, Eylül 2007’de ulusal gazetelerde yabancı ülke içerikli haberlerin taranması ile elde edilen sonuçlarla ve iki ayrı dönemde (Eylül 2007; Nisan 2008) ulusal televizyonların ana haber bültenlerinde yayınlanan dış haberlerin sayılması ile oluşan sonuçlarla örtüşmektedir (**Bkz. Tablo 6; Tablo 11**). Her iki farklı sayımın sonucunda da ABD birinci gelmiş, ikincilik ve

üçüncülük ise Rusya ve Türkiye arasında paylaşılmıştır. Bu soru her ne kadar rastlantıya dayalı bir yoklamayı amaçlasa da ortaya çıkan bulgular, Kafkasya bölgesindeki dış ülkelerin etki gücünün de aslında bir yansımasıdır. Bir taraftan ABD'nin Kafkasya bölgesinde ağırlık kazanma girişimleri, diğer taraftan Rusya'nın eskiden kendi yönetimi altında olan bu bölgede etkinliğini attırma çabaları ve Türkiye'nin Azerbaycan'a olan dostluk ve kardeşlik bağı enformasyon akışı ve paylaşımında da kendini göstermektedir.

3.2.2.4.8. SORU 8

“Sizce Azerbaycan’la ilgili haberler uluslararası haber ajanslarının bültenlerinde yaklaşık ne kadar yer almaktadır?” şeklinde tahmine dayalı sorunun az, orta, çok ve hiçbir fikrim yok seçeneklerinin bulguları tablo halinde aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 22: Uluslararası Haber Ajansları Bültenlerinde Azerbaycan’ın Tuttuğu Yer Bakımından Öğrenci ve Gazeteciler Arasında Tahmine Dayalı Cevapların Sayısal ve Oransal Dökümü.

	Öğrenciler		Gazeteciler		Toplam	
	<i>Sayı</i>	<i>Oran</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran</i>
Az	56	%55,44	22	%41,50	78	%50,64
Hiçbir Fikrim Yok	25	%24,75	18	%33,96	43	%27,92
Orta	19	%18,81	13	%24,52	32	%20,77
Çok	1	%0,99	0	-	1	%0,64
Toplam	101	%100	53	%100	154	%100

Tablodan da görüldüğü gibi, Azerbaycan’la ilgili haberlerin uluslararası haber ajanslarındaki yerinin az olduğunu düşünenler %50,64 ile çoğunluğu oluşturmaktadır. Gazeteci ve öğrencilerin tahmine dayanarak verdikleri yanıtlar aslında gerçeği de yansıtmaktadır. Bir örnek vermek gerekirse AZERTAC’ın genel müdürü ile yaptığımız röportajda da belirtildiği gibi Azerbaycan’la ilgili haberler özellikle başı çeken uluslararası haber ajanslarının bültenlerinde oldukça az yer almaktadır (**Bkz. Ekler, Ek 1, Röportaj, Soru 11**).

3.2.2.4.9. SORU 9

“Yabancı kaynaklı her tür medya ürününün yerli kitle iletişim araçlarında boy göstermesinin öz kültüre etkisini nasıl değerlendiriyorsunuz?” yönündeki sorunun bulguları aşağıda tablolaştırılmış ve sonuçlar değerlendirilmiştir.

Tablo 23: Yabancı Medya Ürünlerinin Ulusal Kültüre Etkisi Bakımından Öğrenci ve Gazeteciler Arasında Sayısal ve Oransal Döküm.

	Öğrenciler		Gazeteciler		Toplam	
	<i>Sayı</i>	<i>Oran</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran</i>
Hem olumlu, hem olumsuz etkiliyor	73	%72,27	31	%58,49	104	%67
Olumlu etkiliyor	13	%12,87	11	%20,75	24	%16
Olumsuz etkiliyor	11	%10,89	7	%13,20	18	%12
Etkisi yoktur	4	%3,96	4	%7,54	8	%5
Toplam	101	%100	53	%100	154	%100

Toplam gazeteci ve öğrenci deneklerin %67’lik çoğunluğu yabancı içerikli medya ürünlerinin ulusal kültür üzerinde hem olumlu, hem de olumsuz etkide bulunduğu kanısında birleşmektedir. Olumsuz etkiliyor diyenlerin oranı ise %12 ile olumlu etki gösterdiğine inananların sayısından sonra gelmektedir. Tabloya yansıyan durum yabancı içerikli her çeşit medya ürünlerinden öz kültürün pek de etkilenmediği düşüncesinin denekler arasında biraz daha ağırlıkta olduğunu göstermektedir. Ancak daha önceki paragraflarda açıklanan bilimsel veriler ve giyim kuşamdan yeme içmeye, düğün merasimlerinden eğlence anlayışına kadar sayabileceğimiz birçok olguda hızlı bir değişimin yaşandığı, keza eski gelenek ve göreneklerin, öz kültürel yaşam biçiminde (özellikle yeni kuşak gençler arasında) azalma yaşandığı rahatlıkla gözlemlenmektedir. Bunun altında ise özellikle görsel iletişim araçlarının tek taraflı etkisine maruz kalma unsuru yatmaktadır.

3.2.2.4.10. SORU 10

“Global olarak Medya Emperyalizmi kavramı sizce ne anlama geliyor? Kısaca açıklayınız. (Bu konuda hiçbir fikri olmayan cevap alanını boş bırakabilir)” şeklindeki 10. soru, daha çok bu kavramla ilgili iletişim fakülteleri öğrencilerinin ve çalışan gazetecilerin ne düşündüklerini ve onlar arasında bu kavram hakkında genel bir anlayışın olup olmadığını öğrenmek maksadıyla oluşturulmuştur.

Tablo 24: Medya Emperyalizmi Kavramına Açıklık Getirme Bakımından Öğrenci ve Gazeteciler Arasında Sayısal ve Oransal Döküm.

	Öğrenciler		Gazeteciler		Toplam	
	<i>Sayı</i>	<i>Oran</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran</i>
Cevapsız bırakanlar	70	%69	44	%83	114	%74
Cevaplayanlar	31	%31	9	%17	40	%26
Toplam	101	%100	53	%100	154	%100

Tablodan da anlaşıldığı gibi toplam deneklerin %74’ü “medya emperyalizmi” konusunda bir düşünceye sahip olmadıkları dolayısıyla cevap alanını boş bırakmışlardır. Gazeteciler arasında soruyu cevapsız bırakanlar öğrencilere nazaran çoğunluktadır. Bu durum Soru 5’deki neticeyle benzerlik taşımaktadır. Kavram hakkında düşüncelerini dile getiren toplam 40 denekten 31’i ise öğrencilerden oluşmaktadır. Acaba 40 cevaptan ne kadarı “medya emperyalizmi” kavramına gerçeğe uygun açıklık getirebilmiştir? Bu durumun ayrıntıları ise aşağıdaki tabloda çıkartılmıştır.

Tablo 25: Medya Emperyalizmi Kavramı Hakkında Cevap Yazan Deneklerin Ayrıntılı Olarak Sayısal ve Oransal Dökümü.

	Öğrenciler		Gazeteciler		Toplam	
	<i>Sayı</i>	<i>Oran</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran</i>
Yanlış	19	%61,29	3	%33,33	22	%55
Kısmen doğru	10	%32,25	5	%55,55	15	%37,5
Doğru	2	%6,45	1	%11,11	3	%7,5
Toplam	31	%100	9	%100	40	%100

Tablodan anlaşıldığı gibi soruyu cevaplayan toplam 40 denekten 2’si öğrenci 1’i gazeteci olmakla sadece 3’ü “medya emperyalizmi” kavramını doğru açıklayabilmiştir. Kısmen doğru (kavramın bilinen tariflerine yanlış cevaplara nazaran daha çok yaklaşan) cevaplayanlar ise 15 kişiden oluşmaktadır. Yanlış cevap veren deneklerin sayısı ise 22’dir. Bu durumda toplam deneklerden yalnız 18’nin cevabı olumlu olmakta, geriye kalan 136 deneğin ise bu kavramla ilgili hiçbir bilgiye sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu da, anket çalışmasının amacı gereği seçilen farkındalığın en çok olduğu iletişim fakülteleri öğrencileri ve gazetecilerin Soru 5’deki sonuçta olduğu gibi (kısmen de Soru 9) uluslararası enformasyon akışında, öz kültür üzerinde yabancı etkisi ve genel olarak uluslararası iletişim düzeni ve düzenin dengesizliği ile ilgili bilgiye sahip olmadıklarını ve bu anlamda zayıf kaldıklarını göstermektedir.

3.2.2.4.11. SORU 11

“Kitle iletişim araçlarının uluslararasılaşması sizce dünya barışının sağlanmasında önemli faktör olabilir mi?” şeklinde anket çalışmasının son sorusunun bulguları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 26: Kitle İletişim Araçlarının Uluslararasılaşmasının Dünya Barışının Sağlanmasındaki Rolü Bakımından Öğrenci ve Gazeteciler Arasında Sayısal ve Oransal Döküm.

	Öğrenciler		Gazeteciler		Toplam	
	<i>Sayı</i>	<i>Oran</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran</i>	<i>Sayı</i>	<i>Oran</i>
Evet	59	%58	39	%74	98	%64
Hayır	42	%42	14	%26	56	%36
Toplam	101	%100	53	%100	154	%100

Toplam deneklerin %64'ü dünya barışının sağlanmasında medya araçlarının globalleşmesinin katkıda bulunabileceğine inanmaktadır. Tablodan da anlaşıldığı gibi buna inanmayan %36 denekten çoğunluğunu ise 42 kişi ile öğrenciler oluşturmaktadır.

3.2.2.5. GENEL DEĞERLENDİRME

“Uluslararası Enformasyon Akışı ve Azerbaycan” içerikli anket çalışmasının bulgularından çıkan genel sonuç, Azerbaycan'ın uluslararası enformasyon dolaşımındaki tek yönlülükten olumsuz etkilendiği doğrultudaki fikrimizi desteklemekte ve uluslararası iletişim düzenindeki sorunlarla ilgili iletişim fakültelerinde okuyan öğrencilerin ve çalışan gazetecilerin kısıtlı bilgiye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Şöyle ki, uluslararası enformasyon akışının yönü ve medya emperyalizmi olgusu ve yabancı yayınların öz kültür üzerindeki etkisi konusunu içeren soruların sonuçları toplam denekler arasında bu konularda bilgi yetersizliğini ortaya çıkarmıştır. Deneklerin ise konumuzla ilgili farkındalığın en çok olduğunu düşündüğümüz iletişim fakülteleri öğrencilerinden ve çalışan gazetecilerden oluşması bu anlamda durumun ciddiyetini göstermektedir. Azerbaycan'da halen eski Sovyet sisteminden kalma alışkanlıkların tam olarak ortadan kaybolmaması ve bu anlamda ülke üniversitelerinin iletişim fakültelerinde çağdaş anlamda eğitim sistemine daha geçilememesi, bizce bu tablonun baş sebepleri arasında gösterilebilir.

Ortaya çıkan önemli sonuçlardan biri de deneklerin ezici çoğunluğunun ülke medya alanında özel sektöre güvenmesidir. Özellikle devlet kurumunda çalışan gazetecilerin çoğunluğunun özel televizyon kanalı olan ANS'nin haber bültenlerine güvenmesi ve yine güvenilirliği açısından özel haber ajansı APA'nın devlet haber ajansı AZERTAC'dan önde gelmesi de bu anlamda düşündürücüdür.

Deneklerin yerli KİA’da adına daha çok rastladıkları yabancı haber ajansının AP (ABD) oluşu, yine yerli KİA’nın haberlerinde adı ile daha çok karşılaşılan yabancı ülkelerin başında ABD’nin gelmesi, daha önce bahsettiğimiz gibi ulusal basın sayfalarının ve televizyon ana haber bültenlerinin haber sayımının sonuçlarıyla örtüşmekte ve bu da Azerbaycan’ın dünya enformasyon dolaşımındaki ABD liderliğinde gelişmiş batılı ülkelere kaynaklanan tek yönlü akışa maruz kaldığını ve o ülkelere aynı derecede karşılık veremediğinden dolayı bu dengesiz akıştan olumsuz etkilendiği savını desteklemektedir.

SONUÇ

Günümüz dünyasında bilim çevreleri tarafından tartışmalara en çok konu edinen alanlardan biri de uluslararası iletişim düzeninin durumu ve geleceğidir. İletişim teknolojilerinin hızla gelişimi ve her geçen gün bu teknolojilere bir yenisinin eklenmesi her ne kadar dünyayı küçülterek iletişim olanaklarını artırsa da, diğer taraftan dünya genelinde çeşitli sorunları gündeme getirmektedir. Bu sorunların başında ise, dünya ülkelerinin (gelişmekte olan ve üçüncü dünya ülkeleri) çoğunluğunu son derece rahatsız eden tek yönlü enformasyon akışı gelmektedir. Uluslararası iletişim düzeninde geçen asrın ortalarından itibaren fark edilen tek taraflı enformasyon akışı, iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle daha da belirginleşmiştir.

ABD başta olmakla gelişmiş Batılı ülkelerden geliştirmekte olan veya üçüncü dünya ülkelerine yönelik tek taraflı bir seyir halinde gerçekleşen uluslararası enformasyon akışı beraberinde çok yönlü bağımlılığın doğmasına neden olmaktadır. Medya emperyalizmi ve kültürel emperyalizm kavramlarıyla yakından ilişkili olan tek yönlü enformasyon akışının etki mekanizmi özellikle iletilerin içeriği açısından işlemekte ve çeşitli kültürler üzerinde baskı kurarak kültür yozlaşmasına ve altında ABD gibi Batılı ülkelerin ekonomik çıkarlarının yattığı tek tip yapay kültür oluşumunun hızlanmasına ve yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Bu kültürel emperyalizm süreci iki ulus arasında güç ilişkilerini değiştirme aracı olarak hedefteki ulusun düşünce ve aklını fethedip kontrol altına alınması şeklinde işlev görmektedir. Bu konuda ise en güçlü etken şüphesiz ki, uluslararası medya araçları, iletişim ve reklam kuruluşlarıdır. Bu da bir gerçektir ki, eğer dünya genelinde iletişim teknolojileri ve ürünleri de dahil, haber, bilgi ve programların dağılımı bütün ülkeler arasında eşit ve dengeli olmuş olsaydı, o zaman ne medya emperyalizmi, ne de kültürel emperyalizm gibi kavramlar ortaya çıkmazdı.

İletişim teknolojilerindeki gelişmelerin zaten güçlü ekonomik yapıya sahip ülkelerde boy göstermesi ve ekonomisi zayıf ülkelerin bu gelişmeleri geriden takip etmesi, ABD ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelerin dengesiz enformasyon ve iletişim düzeninden yakınan gelişmekte olan ülkelere karşı savunduğu “serbest enformasyon akışı” ilkesinin güçlü kapitalist ülkelerin dünyayı kendi aralarında pazar alanına dönüştürme sürecinde kullanılması, iletişim alanında oluşturulan uluslararası tekelleşmelerin güçlüler lehine işlemesi ve dünya genelinde haber dolaşımını yönlendiren AP, Reuters, AFP gibi uluslararası büyük haber ajanslarının Batılı ülkelere ait olması, CNN ve BBC gibi dev medya istasyonlarının ve dünya genelinde büyüklükleri ve kazandıkları kar miktarına göre ilk sıraları işgal eden dev reklam şirketlerinin uluslararası iletişimi kendi ülkelerinin çıkarları doğrultusunda şekillendirmesi, tek yönlü enformasyon akışının başlıca sebepleridir. Geçen asrın ortalarından itibaren iletişim teknolojileri alanındaki gelişmelerin hızlanması ile belirginleşen dengesiz enformasyon akışının fark edilışinden sonra sorunun çözümü maksadıyla uluslararası örgütlerden başta Birleşmiş Milletler çerçevesinde UNESCO tarafından (“Dengesiz haber akışı” kavramı ilk kez UNESCO’nun 1968 yılında Ljubijana’da yaptığı toplantısında gündeme getirilmiş ve tartışılmıştır.) çeşitli konferans, sempozyum ve yuvarlak masa toplantıları düzenlenerek, dünya enformasyon akışının dengeli ve eşit dolaşımının oluşması yönünde uzlaşma sağlanmak istense de, bu durum ABD liderliğinde kapitalist Batılı ülkelerin dünya pazarından elde ettikleri ticari ve ekonomik çıkarlara ters düştüğünden dolayı tepkiyle karşılanmış ve UNESCO’nun çalışmaları çeşitli bahanelerle engellenmeye çalışılmıştır. Dünya iletişim düzeninde ortaya çıkan dengesizliklerin ve dolayısıyla tek yönlü enformasyon akışı sorununun çözüm önerilerinin yer aldığı UNESCO bünyesinde oluşturulan MacBride Komisyonu’nun hazırladığı rapor, her ne kadar kapsamlı ve çok önemli bir belge niteliği taşısa da ne yazık ki, eyleme dönüştürülememiş ve bir rapor olarak da kalmıştır.

Uluslararası iletişimdeki dengesizliklerin ortadan kaldırılması ve Yeni Uluslararası Enformasyon ve İletişim Düzeni’nin oluşumu amacıyla 1977’de UNESCO çerçevesinde oluşturulan MacBride Komisyonu’nun hazırladığı, son

biçimiyle 1980 yılında yayınlanan, 100 araştırma, bir ara ve bir sonuç raporundan ve 5 ana bölümden oluşan MacBride Raporu, küresel iletişim alanındaki sorunların tartışıldığı en tutarlı tarihi belgedir.

Ancak ister MacBride Raporu'na, isterse de UNESCO tarafından yapılan diğer faaliyetlere aldırmayan başta ABD ve İngiltere, 'özgür haber akışının engellendiği' gerekçesiyle önce UNESCO'ya karşı gelmiş ve daha sonra bu kuruluştan ayrılmışlardır. Sonraları UNESCO'da gerçekleşen değişiklikler, dünya iletişim sorunlarını en çok gündemine taşıyan UNESCO'da eser bırakmamış ve maalesef bu konuda en önemli tarihi belge olan MacBride Raporu da rafa kaldırılmıştır.

Teknik yönden gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yönelen, nicelik ve nitelik açısından tek yönlü olarak gerçekleşen dengesiz enformasyon dolaşımının fark edilişinden sonraki süreç içerisinde "çift yönlü enformasyon akışı", "özgür haber dolaşımı", "özgür ve dengeli enformasyon akışı" gibi çeşitli savlar, özellikle BM ve UNESCO bünyesinde tartışmalara sebep olmuş ve özgür ve özgür olduğu kadar da dengeli, yani iki yönlü enformasyon akışının yaygınlaştırılması doğrultusunda daha demokratik ve eşitlikçi yapıya sahip yeni uluslararası enformasyon ve iletişim düzeni arayışına gidilmiştir. 1970'lerin başından itibaren ortaya atılan ve enformasyonun içeriğinde ve akışında daha eşit ve adaletli bir dengenin kurulması, gelişmekte olan ülkelerin beklentilerini yansıtabilmesi için oluşturulmak istenen Yeni Uluslararası Enformasyon ve İletişim Düzeni arayışı tartışmaları sürse de, diğer taraftan dünyayı pazar halinde kendi aralarında paylaşan çokuluslu şirketler giderek tekelleşmiş ve dev Batılı medya kuruluşları yeni düzenin kurulması karşısında engel teşkil etmiştir.

Uluslararası iletişim alanındaki dengesizliği ve dolayısıyla tek yönlü enformasyon akışı sorunu konusuna eğilen ilk uluslararası örgüt UNESCO olmuş ve çeşitli çalışmalar yürüterek bu uluslararası sorunu dünya kamuoyunun bilgisine sunmuştur. Bu çalışmaların birinde dünya genelinde en az program ithal edip en çok ihraç eden ülkenin ABD, en çok program ithal edip en az ihraç eden ülkeninse

Guatemala olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumda en çok program ithal edenin az program ithal edenler üzerinde içerik açısından etki oluşturmaları muhtemeldir. Buradan da görüldüğü gibi tek yönlü enformasyon akışının kaynaklandığı ülkelerin başında devamlı ABD gelmiştir. Nitekim ABD uluslararası iletişimdeki dengesiz akışı önleme amacıyla gerçekleştirilen toplantı, konferans gibi faaliyetlerin kararlarına, her defasında “serbest haber dolaşımına engel olunmak isteniyor” gerekçeli bahaneyle karşı çıkmıştır. Zaten uluslararası haber akışı üzerinde ilk tartışmalar “serbest haber akışı” kavramıyla başlamış, 2. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan bu kavram genelde ABD’nin dünya haber akışını kendi denetiminde yönlendirmesine yarayan bir unsur olmuştur. UNESCO tarafından yapılan çeşitli tartışmalar sonucunda “serbest enformasyonun akışı” ilkesi, yaklaşık olarak 1970’li yıllarda “tek yönlü enformasyon” ve “dengesiz haberleşme” gibi kavramları da gündeme getirmiş ve uluslararası iletişimde oluşan dengesiz akışın yarattığı düzensizliğe karşı ise “iki yönlü enformasyon akışı” ve “dengeli ve serbest enformasyon akışı” gibi olguları ortaya çıkarmıştır. Çift yönlü, yani dengeli iletişim, kaynak ve hedef birimlerinin karşılıklı olarak bir birilerini etkileme olanağına sahip olduğu için, tek yönlü enformasyon akışını önleme maksadıyla ileri sürülmüştür. Bu savı ilk kez ileri süren taraf ise Sovyetler Birliği olmuş ve daha 1970’lerin başında iken çeşitli suçlama ve iddialarla BM Genel Kurulu’nu ve UNESCO kayıtlarını doldurmuştur. Buna rağmen gelişmiş Batı, bu soruna “iletişim özgürlüğü” çerçevesinden bakmayı sürdürmüş, suçlama ve iddiaları kabul etmemiştir. Çünkü başta ABD olmakla, Batı Blok’u enformasyonun özgür akışı ilkesini savunarak, gelişmekte olan ülkeler üzerinde oluşturdıkları iletişim egemenliğinden vazgeçmek istememişlerdir. Bu bir gerçektir ki, iletişim teknolojilerini ve medya endüstrisini besleyecek mali kaynaklar ekonomisi gelişmiş ülkelerde daha fazladır. Şöyle ki, bilimsel araştırmalar, güçsüz ülkelerin, ileri sanayileşmiş ülkelere 5 kat daha az sinema, 8 kat daha az radyo, 15 kat daha az televizyon ve 16 kat daha az gazete kağıdı tükettiklerini ortaya koymuştur. Ayrıca 1987 yılında UNESCO tarafından yapılan bir diğer araştırmada ise kitle iletişim araçları alanında dünya çapında en çok ciro yapan ilk 78 firma arasında hiçbir Güney ülkesinin bulunmadığı ve bu

firmalardan 48'nin ABD ve Japonya, geri kalan 30'unun ise Batı Avrupa, Kanada ve Avustralya kökenli olduğu anlaşılmıştır.

1960'lardan itibaren uydu-uzay çağının başlaması ve gelişmesi de uluslararası iletişim alanına ivme kazandırmıştır. İster uydu yayıncılığı, isterse de iletişimin diğer alanlarındaki teknolojik gelişmeler olsun, yine de bu yüksek olanaklar ekonomik altyapısı sağlam zengin ülkelerde gerçekleşmekte ve zayıf ülkelerle olan farkı daha da artırmaktadır.

İletişim teknolojilerindeki gelişmelerin yarattığı fark ve üstünlüğün dışında dengesiz iletişim akışına sebep olan ve bu akışı daha da perçinleyen etkenlerden biri de uluslararası medya alanındaki gruplaşmalar, tekelleşmelerdir. Çoksesliliği boğan ve bu anlamda çeşitliliği en çok tehdit eden etkenlerin başında gelen tekelleşmeler, bu özelliğinden dolayı da dengesiz haber akışını daha da körüklemektedir. Bu konuda da başta ABD olmakla Batının üstünlüğü göze çarpmaktadır. Yalnızca 1993 yılında Avrupa genelindeki iletişim alanında faaliyet gösteren şirketler arasında 895 birleşmenin gerçekleşmesi ve 2000'li yılların başında Time- Warner ile en güçlü internet sağlayıcısı AOL'un birleşmesiyle uluslararası iletişim alanında en büyük tekelleşme örneğinin oluşması bu düşünceyi doğrulamaktadır.

Dengesiz enformasyon akışının nedenleri arasında gösterilen AP, UPI, AFP ve Reuters gibi Batılı dev haber ajansları uluslararası haber üretimi ve dağıtımına yön vermekte ve haberleri kendi ülkelerinin görüş ve çıkarları doğrultusunda hazırlayarak dünyaya iletmektedirler. Bağlantısız ülkeler haber ajansı Tanjung bile haberlerinin %21'ni bu büyük haber ajanslarından sağlamaktadır. Bu da uluslararası iletişimde tek yönlü enformasyon akışı sorununun boyutunu ve durumun ciddiyetini gözler önüne sermektedir.

Dengesiz enformasyon akışından etkilenen gelişmekte olan ülkelerden biri de 70 sene boyunca Sovyet rejiminde kalan ve 1990'lı yıllarda bağımsızlığını kazanarak özgür bir şekilde dünyayla uyum sürecinin başladığı Azerbaycan'dır. Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'da görsel-işitsel yayıncılık ve habercilik Sovyet ideolojisi çizgisinde faaliyet sergilemiştir. Her ne kadar ilk radyo yayınları geçici de

olsa 1919 yılında Gence radyo istasyonundan yapılsa da, Azerbaycan’da kitlesel radyo yayıncılığının tarihi 1926 yılından başlatılmaktadır. Faaliyete başladığı tarihten birliğin çöküşüne kadar merkez Komünist Partisi’nin siyasi ideoloji yapısının daha da pekişmesi ve güçlenmesi amacına yönelik yayınları düzenlenen Azerbaycan Radyosu ve 1956 yılından itibaren yayınlarına başlayan Azerbaycan Televizyonu’nun (AzTV) gelişim sürecinde yaşanan değişiklik ve yenilikler merkez Moskova Radyo ve Televizyon kurumunu takip etmekte ve dolayısıyla merkezin çizdiği kurallar çerçevesinde modelleşmekte ve bu merkezileşme süreci ülkede bağımsız bir yayıncılık anlayışının oluşmasını engellemektedir. Azerbaycan’da yayınlar merkez yönetim tarafından sıkı denetime tabi tutulmuş, ister radyo, isterse de televizyon yayınları Glavlit olarak bilinen devlet sansür sisteminin sıkı denetiminde yapılmıştır. Glavlit ise gelmiş geçmiş en katı sansür sistemi olarak akıllarda yer edinmiş bir devlet denetim teşkilatıdır.

Ayrıca normal radyo yayınlarının dışında 1941 yılından itibaren yayınlarına başlayan Azerbaycan Uluslararası Radyosu (AUR) ise 2.Dünya Savaşı’ndan sonra gelişen Soğuk Savaş döneminde merkez ideolojinin propaganda aracı olarak dış ülkelere yönelik Türkçe, Farsça ve Arapça faaliyet göstermiştir. Merkez radyosunda da olduğu gibi bu radyo yayınlarının (özellikle haber bültenleri) fonksiyonlarından biri de burjuva ideolojisine karşı antipropagandadan ibaret olmuştur. ABD’nin başını çektiği Batı ile SSCB arasında süren, “Enformasyon Savaşı” olarak da nitelendirilen Soğuk Savaş yıllarında AUR, dışa yönelik yayınlarını 1980’lerin sonlarına kadar devam ettirmiş, Gorbaçov’un ünlü perestroykası (yeniden yapılanma) ve glasnostu (açıklık) ile başlayan değişim sürecini de takiben Sovyetler Biliği’nin dağılmasından sonra da bağımsız Azerbaycan’ın sesi olarak yayınlarını pek etkin olmasa da sürdürmüş ve sürdürmektedir.

Sovyet döneminde Azerbaycan görsel-işitsel yayıncılığı alanında habercilik işlevini yerine getiren haber bültenleri ise genellikle can sıkıcı, bir birinin benzeri ve daha çok merkez partinin çalışmalarını içeren resmi ve şablon haberlerden oluşmuştur. Sovyetler Birliği döneminde haber ihtiyacı genellikle Moskova merkezli

haber ajansı SİTA tarafından sağlanmaktaydı. Dolayısıyla diğer ülkelerde olduğu gibi Azerbaycan’da da, haber ajansları alanında haberciliğin başlaması ve gelişmesi SİTA’nın bir eyalet kolu, bir bölge şubesi olarak merkez Moskova çıkarları doğrultusunda faaliyetini sürdüren Azerbaycan Telgraf Ajansı adıyla bağlıdır. Günümüzde ise AZERTAC olarak bilinen ve başta Türk dilli ülkelerin resmi ajansları olmakla diğer ülke ve örgütlerin haber ajansları ile işbirliği anlaşması imzalayan bu resmi devlet haber ajansı, artık bağımsız Azerbaycan’ı temsil etse de, yayınladığı haberlerin daha çok resmi içerikli olmasından dolayı olacak ki, Ekim 2007 yılında iletişim fakülteleri öğrencileri ve gazeteciler arasında yapılan anket çalışmasında güvenilirliği açısından birinci gelen özel APA Haber Ajansı’nı geriden takip etmiştir. 2007 yılının Eylül ayı içerisinde ulusal basında yayınlanan haberleri taranan yerli özel haber ajansları arasında %68 oranla APA’nın birinci gelmesi anket çalışmasında çıkan yukarıdaki sonuçla da örtüşmektedir. APA ve devlet haber ajansı AZERTAC’ın dışında Azerbaycan habercilik alanında faaliyet gösteren ilk özel haber ajansı Turan da dahil, ANS-Press, Trend, Olaylar vs. gibi haber ajansları da ülke haber ihtiyacını karşılayan diğer özel kuruluşlardır.

Sovyetler Birliği sonrasındaki bağımsızlık döneminde 1990’lı yılları takiben her alanda olduğu gibi görsel -işitsel yayıncılık ve habercilikte de özelleşme sürecinin başlaması, yeni dönemde yeni şartların gerekliliğinden kaynaklanmakta ve bu alanda artık yepyeni bir sayfanın açıldığını göstermekteydi. Başta yasal boşluk ortamında teker teker yayınlarına başlayan özel radyo ve televizyonların oluşturduğu karmaşık yayın ortamı, bir müddet sonra yasal düzenlemelere gidilmesini gerektirmiştir. Bağımsızlığa geçişten yaklaşık 9 yıl sonra ülke kitle iletişimini kapsayıcı yasa – “Kitle İletişim Araçları Hakkında” Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kanunu, 1999 senesinde kabul edilmiştir. Bu kanunu takiben yasal düzenlemelere gecikmeli de olsa 2002 yılında çıkartılan “Radyo ve Televizyon Yayınları Hakkında” kanunla devam edilmiş, ardından Ulusal Radyo ve Televizyon Kurulu oluşturulmuştur. Azerbaycan’da özel televizyon yayıncılığı 1993 yılında kurulan ve toplam 9 ay faaliyetini sürdürebilen BMTİ (Bilim Maarif Tahsil ve İnkişaf) televizyonu ile başlamaktadır. Günümüzde ise 5 ulusal özel televizyon kanalı (ANS

TV, Lider TV, Space TV, Azat Azerbaijan TV, Hazar TV) ve bunlara bağlı radyo istasyonları faaliyet göstermektedir. Ayrıca toplumsal anlayış çerçevesinde yayıncılığı temsilen Avrupa Konseyi'nin talebi gereği 2005 yılında faaliyetine başlayan İçtimai TV ve Radyosu'nun ise, her ne kadar toplumsal çizgide yayınlarını düzenliyor olsa da kamu yayıncılığının bütün özelliklerini ve kurallarını taşımadığı gözlemlenmektedir. G rsel-işitsel yayıncılık alanında düzenlenen yasalara rağmen, gerçekte özel radyo ve televizyonların yasalara pek de uymadığı ve uygulama da dahil bu alanda bariz eksikliklerin olduğu göze çarpmaktadır. Diğer taraftan ise, her ne kadar 1998 yılında ülke basın-yayını alanında devlet sansürü resmen iptal edilse de söz ve basın özgürlüğü konusunda halen de yasal ihlallerin yaşandığı görülmektedir.

 lke televizyon yayıncılığı alanında habercilik konusunda ANS TV en önde gelen haber ağırlıklı kanal olarak bilinmektedir. Bunu gazeteciler ve iletişim fakültelerinde okuyan öğrenciler arasında Ekim 2007'de yaptığımız anket çalışmasının sonuçları da desteklemektedir. şöyle ki, toplam deneklerin %69'dan oluşan çoğunluğu ANS TV'nin ana haber bültenine güvendiklerini belirtmişlerdir. Azerbaijan'ın görsel -işitsel yayıncılık alanında devlet sektörü ise (en köklü kurum: Azerbaijan Devlet Radyo ve Televizyonu) birtakım yeniliklerin dışında özellikle habercilik işlevinde özel sektörden geri kalmakta, bunun sebepleri arasında ise daha çok Sovyet döneminden kalma alışkanlıkların ve yönetim anlayışının tam olarak ortadan kaybolmadığı gösterilmektedir.

Azerbaijan'da internet gazeteciliği ve haberciliği ise yeni anlayışlardan biri olduğu için bu alanda birkaç sağlam örnek dışında gelişimin pek de hızlı olmadığı görülmektedir.

Yukarıda anlatılanlardan da anlaşıldığı gibi Azerbaijan görsel-işitsel yayıncılığı ve haberciliği alanında Sovyetler Birliği dönemi ile yeni dönem arasında doğal olarak bir yığın bariz farklılıkların olduğu söze gerek bırakmıyor. Ama şu bir gerçektir ki, eskiden kapalı sistem çerçevesinde merkez Sovyet ideolojisine bağlı geleceğini göremeyen ve neredeyse "k r" faaliyet içerisinde bulunan Azerbaijan'ın

görsel-işitsel yayıncılık ve habercilik alanında, yeni bağımsızlık döneminde ise bu sefer tek yönlü enformasyon akışı gibi uluslararası bir iletişim sorunu çerçevesinde egemen batı ülkelerinin ve ABD merkezli oluşturulan tek tip yapay kültürün etkisi kendini göstermektedir.

Uluslararası enformasyon akışının tek yönlü, dolayısıyla dengesiz olduğu ve bu dengesiz iletişim akışının iletişim teknolojilerinden belli ölçüde yoksun gelişmekte olan veya Üçüncü Dünya ülkelerini özellikle kültürel açıdan olumsuz etkilediğini söylemiştik. Bir taraftan mali ve teknik olanakların eksikliği ve yetersizliği, eski kapalı sistemden kalma monoton, kuru ve basma kalıp gibi alışkanlıkların çağdaş yayıncılık anlayışına gölge düşürmesi, basın ve iletişim özgürlüğü açısından eksiklikler ve görsel-işitsel yayınlar kapsamında, dilin doğru kullanımından temel yayın ilkelerinin ihlaline kadar çeşitli sorunların yaşandığı Azerbaycan kitle iletişimi alanının, diğer taraftan ise, uluslararası iletişim düzenindeki dengesizlikten ve dolayısıyla tek yönlü enformasyon akışından olumsuz etkilendiği görülmektedir. Bu çarpık iletişim düzeni ve enformasyonun tek yönlü akışı sorunu ülke kitle iletişimini etkilediği gibi, Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle bağımsızlığına kavuşan ve dünyayla uyum sürecinin başladığı Azerbaycan toplumunu kültürel açıdan da olumsuz etkilemektedir. Bu olumsuz etki süreci bilimsel çalışmaların da desteğiyle, ulusal basın sayfalarında ve ulusal televizyon haber bültenlerinde yapılan içerik analizi gibi çalışmalarla kanıtlanmaktadır. Örneğin, 2007 yılının Haziran ve Ağustos aylarında tüm ulusal televizyon yayınlarını kapsayıcı anket çalışmasının sonuçlarına göre, ülke izleyicisi en çok yabancı diziler için ekran karşısına geçmektedir. Ayrıca milli ve kültürel değerlere yayınlarında en çok sahip çıkan devlet kanalı AzTV'de bile günlük yayın süresinin ortalama 6-7 saatini yabancı filmlerin doldurduğu gerçeği (ki, bu filmlerin çoğunluğu ABD yapımı Hollywood filmleridir) bu anlamda düşündürücüdür. 2006'nın Ekim ayı içerisinde tüm ulusal televizyon kanallarının yayınladığı filmlerin sayımında AzTV'de yayınlanan filmlerin %27'sinin (%17'si ABD yapımı), diğer özel televizyonlarda yayınlanan toplam filmlerden %90'nın yabancı (%65'i ABD yapımı) kaynaklı filmler olduğu ortaya çıkmıştır. Bu da bir gerçektir ki, ülke izleyicisi devlet

televizyonundan çok özel televizyon kanallarını izlemektedir. Bu durumu iletişim fakülteleri öğrencileri ve radyo ve televizyonda çalışan gazeteciler arasında 2007 yılının Ekim ayında yaptığımız anket çalışması da (deneklerin %71’lik ezici çoğunluğunun özel medya sektörüne güvendikleri ortaya çıkmıştır) desteklemektedir. Bu durumda Azerbaycan toplumunun büyük bir kısmının özellikle ABD kaynaklı filmlerde yansıtılan yabancı kültürün etkisinde kaldığı görüşü ağırlık kazanmaktadır.

Azerbaycan’ın habercilik alanında da durum o kadar farklı değildir. Azerbaycan’ın en köklü haber ajansı - AZERTAC Haber Ajansı’nın yayınladığı günlük haberlerinin %20-25 kadarı dış haberlerden oluşmakta ve dış haberlerin içeriğine göre ise yabancı ülkeler arasında ABD birinci gelmekte, onu Türkiye, Fransa ve Almanya takip etmekte ve bu dış haberlerin büyük bölümü uluslararası haber ajanslarından alınmaktadır. Özel haber ajansı APA’da da durum farklı değildir. Ajansın yayınladığı dış haberlerin içeriği konusunda Türkiye ağırlık teşkil etse de haberlerin büyük çoğunluğu ABD, İngiltere ve Fransa gibi gelişmiş Batılı ülkelerle ilgilidir. Oysa AZERTAC Haber Ajansı’nın yaydığı haberlerin günlük sadece bir kaç uluslararası haber ajanslarında yayınlanmaktadır ki, bu kuruluşlar da (OANA ve BSANNA gibi) zaten AZERTAC’ın üye olduğu bölgesel haber ajansları birlikleridir. Ayrıca Reuters, AP, AFP, UPI gibi dünya haber akışını yönlendiren Batılı dev haber ajanslarının sayfalarında ise Azerbaycan’la ilgili yok denecek kadar az haberin yer aldığı bilinmektedir. Diğer gelişmekte olan ülkeler örneğinde olduğu gibi Azerbaycan da, bu dev batılı haber ajanslarının gündeminde daha çok doğal afet, felaket, darbe girişimi vs. gibi olumsuzluk içeren olaylar söz konusu olunca daha detaylı yer alabilmektedir. Bu husus da, gelişmekte olan ülkelerle Üçüncü Dünya ülkelerinin, uluslararası enformasyon dolaşımının dengesizliği konusunda toplanan UNESCO gibi örgütlerin gündeminde tartışma konusu olarak yer alan başlıca şikayetlerindendir. Başka bir örnek vermek gerekirse, 1997 yılının Eylül ve Ekim aylarından ibaret iki aylık süre içerisinde Azerbaycan’la bağlı ABD basınında çıkan makalelerin rapor edildiği ABD’nin Bakü Büyükelçiliği tarafından hazırlanan özet yazıda zaten az sayıda çıkan makalelerin sadece ikisinin kültürel içerikli makale olduğu belirtilmiştir. Bu durum Azerbaycan basınında buna ters bir görüntü

sergilemektedir. Şöyle ki, ulusal basın örneklerinin hemen hepsinde Amerikan kültür öğelerinin göze battığı çeşitli format ve içerikte yazılar boy göstermektedir. Bu gibi bilgiler bile dünya haber akışı konusunda diğer gelişmekte olan ülke örneklerinde olduğu gibi Azerbaycan'ın da etkilenen taraf olarak kaldığını ortaya koymaktadır.

Bu verilerin dışında, 2007 Eylül ayı içerisinde Azerbaycan basınının en yaygın bilinen ulusal gazetelerinde yapılan haber taraması ve 2007 Eylül ve 2008 Nisan ayları içerisinde ulusal televizyonların ana haber bültenlerinde yayınlanan haberlerin sayımında ortaya çıkan sonuçlar tek yönlü enformasyon akışının en azından bu ülke kapsamında devam ettiği görüşünü desteklemektedir. Çünkü her iki farklı haber sayımında dış haberlerin çoğunluğunun ABD ile ilgili olduğu ortaya çıkmıştır. Hem ulusal gazete sayfalarında yapılan dış haber sayımında (%22 oranla ABD birinci gelmiştir), hem de Eylül 2007 ile Nisan 2008 dönemlerinde ulusal televizyonların ana haber bültenlerinde yapılan dış haber sayımında (her iki dönemin toplamında yine ABD %23,82 oranla diğer ülkelerden açık arayla birinci gelmiştir. NATO ile ilgili haberlerin oranını da ABD adı altında birleştirirsek oluşan %32'lik bir oran ABD'nin mutlak üstünlüğünün kanıtıdır) ortaya çıkan tablo fikrimizi doğrulamaktadır. Bu sayımda ABD'yi Rusya'nın, onu da Türkiye'nin takip ettiği görülmektedir. Bu da ABD'yi açık arayla geriden takip etmesine rağmen Rusya'nın (%12,76 oranla) bölgede habercilik bakımından eski gücünü sürdürmeye çalıştığının bir göstergesi olabilir. Üçüncü olarak Türkiye'nin (%8,08 oranla) gelmesinde ise, iki ülke arasında yakın kardeşlik ilişkilerinin de rol oynadığı düşünülebilir. Ancak Azerbaycan başta ABD olmakla dış ülkelerin medyalarında aynı oranlarda yer alamamaktadır. Alsa da çoğunlukta olumsuzluk içeren haberler burada söz konusu olabilmektedir. Bu yukarıda sunulan verilerle de kanıtlanmıştır. Uluslararası enformasyon ve ileti akışını yönlendiren Batılı gelişmiş ülkelerin başında ABD'nin geldiği gerçeğinden yola çıkarsak, haber sayımlarında ortaya çıkan sonuçlar Azerbaycan'ın bu dengesizlikten olumsuz etkilendiği fikrini güçlendirmektedir.

2007 yılının Ekim ayının ilk haftasında tez konusuyla ilgili farkındalığın daha çok olduğu düşünölen kitlenin bu konuda Azerbaycanlı gazeteciler ve iletişim fakölteğinde okuyan öğrenciler olması varsayılarak, bu kitle arasında yapılan anket çalışmasının sonuçları da kayda değerdur. “Uluslararası enformasyon akışı ve Azerbaycan” içerikli anket çalışmasının genel sonuçları ölkenin ve ölkede medyasının tek yönlü enformasyon akışından etkilendiği görüşünü destekler niteliktedir. Uluslararası enformasyon akışının yönü konusunda toplam deneklerin %82’nin yanlış bilgiye sahip olması, her ne kadar Azerbaycan’ın tek yönlü enformasyon akışı sorunundan etkilendiğini kanıtlamasa da, bu konuda farkındalığın en çok olduğu düşünölen iletişim fakölteleri öğrencileri ve radyo-televizyon alanında çalışan gazeteciler bağlamında, bu önemli sorun konusunda bilgi bakımından eksiklik yaşandığını ortaya çıkarmada önem arz etmektedir. Ayrıca yabancı kaynaklı her tür medya ürününün öz kültür üzerine ne gibi etkisi olduğu fikrinin öğrenilmesi bakımından deneklerin çoğunluğunun hem olumlu, hem olumsuz etkilediğine dair %67 oranında hemfikir oldukları, etkisinin olmadığını düşünönenlerle olumlu etki sağladığını düşünönenlerin (toplam %21 oranında) olumsuz etkilediğini düşünönenlerden (%12) yaklaşık iki kat fazla olması, global anlamda medya emperyalizmi olgusu konusunda ise %74 oranında deneklerin cevabı yanıtsız bırakması, yanıtlayanlardan %26’sının ise yarısının bu konuyla ilgili yanlış fikirde olduklarının tespiti de yukarıdaki sonuçta olduğu gibi bilgi yetersizliğini ortaya koymaktadır. Bütün bunlar da ölkenin tek yönlü enformasyon akışından olumsuz etkilendiğinin yanı sıra, konuya en duyarlı olması gereken kitlenin de bu konuda hemen hemen bilgisiz olduğunu göstermektedir. Bu da bir bakıma Azerbaycan’ı hem etkilenen, hem de etkilendiğinin farkında olmayan taraf konumuna sokmaktadır. Burada işin ikinci yönü daha çok eğitimle alakalı bir sorundur. Yerli KİA’da adıyla daha çok karşılaşılan yabancı haber ajansları arasında yaklaşık %30 oranında Associated Press (AP) ajansının birinci gelmesi ve onu az bir farkla İTAR-TASS’la yaklaşık aynı oranda Reuters’in takip etmesi, bunları da AFP’nin izlemesi, bu haber ajanslarının daha önce belirttiğimiz gibi ulusal basın sayfalarında ve ulusal televizyonların ana haber böltönlölerinde gerçekteşirilen haber sayımlarının sonucunda ilk sıralarda gelen

gelişmiş Batılı ülkelere ait haber ajansları olması Azerbaycan'ın etkilenen ülke konumunda olduğu durumunu destekler niteliktedir. Ayrıca toplam denekler arasında yerli haber programlarında adına daha çok rastlanan yabancı ülkelerin hangisi olduğuna dair oluşturulan anket sorusunun sonucunda da başta ABD'nin gelmesi, onu da az bir farkla Rusya'nın izlemesi yukarıdaki durumda olduğu gibi haber sayımları sonucuyla örtüşmektedir. Kitle iletişim araçlarının uluslararasılaşmasının dünya barışının sağlanmasında etkili bir unsur olabileceğine ise toplam deneklerin %64 oranında çoğunluğu inanmaktadır. Şimdilik zor bir ihtimal olarak dursa da, biz de aynı istek ve umutla bir gün tek yönlü enformasyon akışının dengeli bir hale dönüşerek demokratik bir dünya ortamının oluşması gerekliliği konusunda ankette yer alan deneklerle hemfikiriz.

Bütün bu bilimsel veriler ve çalışmalar, gelişmekte olan diğer ülkeler gibi Azerbaycan'ın da, başta ABD olmakla gelişmiş Batılı ülkelere kaynaklanan tek yönlü enformasyon akışından olumsuz etkilendiğini kanıtlamaktadır. Ve bu iletişim sorununun giderilmesi açısından dünya genelinde yapılan çalışmalar sonuçsuz kaldığı sürece, uluslararası iletişim düzeninin dengesizliği ve tek yönlü enformasyon akışı, altında ekonomik çıkar faktörlerinin yattığı çok yönlü kültürel bağımlılık oluşturarak, Azerbaycan gibi gelişmekte olan ülkeler üzerinde olumsuz etkisini sürdürmeye devam edecektir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ADİL İdris, **Haberde Dışa Bağımlılık**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1991

AHMEDOV Nasir, **Sesler İçinde**, Işık Yayınları, Bakü, 1990

AHMETLİ Nasir, **Dışa Yönelik Siyasi Propaganda Sisteminde Kitle İletişim Araçları**, Bakü Üniversitesi Yayınları, Bakü, 2004

ALEMDAR Korkmaz (Hazırlayan), **Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar**, AFA Yayınları, İstanbul, 1999

ALEMDAR Korkmaz, KAYA Raşit, **Radyo- Televizyonda Yeni Düzen**, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Ankara, 1993

ALİBEYLİ Elçin, **Azerbaycan Televizyonu**, MBM Yayınları, Bakü, 2005

ALİYEV Azer, **Mirza Celil ve Azerbaycan Matbuatı**, ELM Yayınları, Bakü, 2005

ALİZADE M. Yalçın, MUHARREMLİ M. Gulu, **Azerbaycan Efiri (Yayını), Tarih ve Çağdaşlık**, Nurlan Yayınları, Bakü, 2006

ALİZADE M. Yalçın, **Radyo Gazeteciliğinin Temelleri**, Bakü Devlet Üniversitesi Yayınları, Bakü, 1991

ARI Tayyar, **Uluslararası İlişkiler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1997

AVCI Nabi (Hazırlayan), **Enformatik Cehalet**, Kitabevi Yayınları, İstanbul

Azerbaycan Basını, Televizyonu ve Radyosunun Gelişim Eğilimleri, Az. SSC Halk Eğitim Bakanlığı Yayınları, Bakü, 1988

Azerbaycan Gazeteciliği Geçiş Döneminde: Problemler, Perspektifler, II Konferansın Sunumları, RUH Azerbaycan Gazetecilerini Savunma Komitesi Yayınları, Bakü, 2002

Azerbaycan Telgraf Ajansı (AZERTA'nın 50. Yıldönümüne İthaf Edilmiştir), Komünist Yayınları, Bakü, 1971

Azerbaycan'da Enformasyon Araçlarının Genel Değerlendirilmesi, İternyus Azerbaycan Toplumsal Birliği Yayınları, Bakü, 2005

Azerbaycan'da Söz ve Basın Özgürlüğü Alanında Durum, (RUH AGSK' nin Yıllık Raporu) RUH Azerbaycan Gazetecileri Savunma Komitesi Yayınları, Bakü, 2004

BALDİNİ Massimo, **İletişim Tarihi**, Çeviren: Gül Batuş, İletişim Yayınları, 1996

BALLE Francis, EYMERY Gerard, **Yeni Medyalar**, Çeviren: Mehmet Selami Şakiroğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2. Basım, 1995

Basın Kendini Sorguluyor, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1996

BAŞARAN Funda, **İletişim ve Emperyalizm**, Ütopya Yayınları, Ankara, 2000

BAUDRİLLARD Jean, **Sessiz Yığınların Gölgesinde Toplumsalın Sonu**, Çeviren: Oğuz Adanur, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2003

BEKTAŞ Arsev, **Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi**, Bağlam Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2000

BELSEY Andrew, CHADWICK Ruth, **Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar**, Çeviren: Nurçay Türkoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998

BENNETT W. Lance, **Politik İllüzyon ve Medya**, Çeviren: Seyfi Say, Nehir Yayınları, İstanbul, 2000

BIÇAKÇI İlker, **İletişim Dünyamız**, MediaCat Yayınları, İstanbul, 2001

BIÇAKÇI İlker, **İletişim ve Halkla İlişkiler**, MediaCat Yayınları, Ankara, 1998

BİNNEBİ Malik, **Sömürge Ülkelerde Fikir Savaşı**, Çeviren: İlhan Kutluer, İnsan Yayınları, İstanbul, 1984

BOURDİEU Pierre, **Televizyon Üzerine**, Çeviren: Turhan Ilgaz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1977

BURTON Graeme, **Görünenden Fazlası (Medya Analizlerine Giriş)**, Çeviren: Nefin Dinç, Alan Yayınları, İstanbul, 1995

BÜLBÜL A. Rıdvan, **Genel Gazetecilik Bilgileri**, Nobel Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2000, s. 96

BÜLBÜL Rıdvan, **Uluslararası İletişim**, Coşan Ofset-Matbaa, Konya, 1997

CAN Faruk, **Bilgi Çağının Güdümlü Silahı: Medya**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005

CASTELLS Manuel, **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür**, Cilt 2, Çeviren: Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006

CAVALIER Jean- Jacques, **Dünden Bugüne Medya ve İletişim Teknolojileri**, Çeviren: Mete Çamdereli, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2004

CHARON Jean-Marie (Der.), **Medya Dünyası**, Çev: Oya Tatlıpınar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992

CHOMSKY Noam – HERMAN S. Edward, PETERSON David - PODOR Justin, **Medyanın Kamuoyu İmalatı, Medyanın Tekelleşmesi, Kitlelerin Yönlendirilişi ve Zorunlu İtaat**, Çevirenler: Adnan Köymen, Ebru Kalak v.d., Chiviyazıları Yayınları, İstanbul, 2004

CHOMSKY Noam, **Medya Denetimi – Immediat Bildirgesi**, Çeviren: Şen Süer, Tüzamanlar Yayınları, İstanbul, 1995

CHOMSKY Noam, **Medya Gerçeği**, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Tüzamanlar Yayınları, İstanbul, 1999

ÇERKESOV Büyükağa, **Kitle İletişim ve Propaganda Araçlarının Evrensel Terbiyede Rolü**, Az. SSC “Bilik” Cemiyeti Yayınları, Bakü, 1985

DADAŞOV Aydın, **Gerçekliğin Astanasında (Eşiğinde)**, Işık Yayınları, Bakü, 1992

DAĞDEVİREN Emre, **Uydu İle İletişim**, Dünya Yayınları, İstanbul, 1990

DEMİRER Temel, AYKOL Hüseyin, **Canavarlaşan Medya**, Yorum Yayınları, İstanbul, 1996

Dış Politika Basını ve Basında Dış Politika, (1983 yılı genel seminer tutanakları),
Hürriyet Vakfı Eğitim Yayınları: 6

DURAN Ragıp, **Burası Dünya Polis Radyosu!**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,
1999

DÜNDAR Can, **Yağmurdan Sonra, Medya Yazıları**, 13. Baskı, İmge Kitabevi,
Ankara, 2002

Elektron Medya: Yasal Düzenleme ve Deneyim, Hazırlayan: Eflatun Amaşov,
AJMK Azerbaycan Gazeteciler Koruma Komitesi Yayınları, Bakü, 2002

ERDOĞAN İrfan, **Amerika**, Ümit Yayınları, Ankara, 1995

ERDOĞAN İrfan, **İletişim Egemenlik Mücadeleye Giriş**, İmge Yayınları, Ankara,
1997

ERDOĞAN İrfan, **Uluslararası İletişim Dünyanın Çarpık Düzeni**, Kaynak
Yayınları, İstanbul, 1995

FOERSTEL Lenora (Hazırlayan), **Medya ve Savaş Yalanları, Gerçekler Nasıl
Karartılıyor?**, Çeviren: Ahmet Antmen, Yordam Kitap Yayınları, İstanbul, 2007

FRİEDMAN L. Thomas, **Lexus ve Zeytinin Ağacı, Küreselleşmenin Geleceği**,
Çeviren: Elif Özsayar, Boyner Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2003

FRİEDMAN L. Thomas, **Yirmi Birinci Yüzyılın Kısa Tarihi, Dünya Düzdür**,
Çeviren: Levent Cinemre, 2. Baskı, Boyner Yayınları, İstanbul, 2006

GERAY Haluk, **İletişim Teknolojisi, Uluslararası Birikim Düzeninde Yeni Medya Politikaları**, Ütopya Yayınları, Ankara, 2003

GEZGİN Suat, **Medya ve Eğitimde Birikimlerim**, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2002

GİRGİN Atilla, **Uluslararası İletişim Haber Ajansları ve A.A**, Der Yayınları, İstanbul, 2002

GİRGİN Atilla, **Yazılı Basında Haber ve Habercilik “Etik”i**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2000

GİRİTLİ İsmet, **Günümüzde Haberleşme ve Bazı Sorunları**, Filiz Kitabevi, İstanbul

GİRİTLİ İsmet, **Günümüzde Haberleşme, Olaylar, Sorunlar, Gözlemler**, Der Yayınları, İstanbul, 1988

GÖLE Nilüfer, **Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine**, Metis Yayınları, İstanbul, 2. Basım, 2002

GROOMBRIDGE Brian, **Televizyon ve İnsanlar**, Yöneten: İbrahim Derbeder, Der Yayınları, İstanbul

GULİYEV Elşad, **Televizyon İki Asrın Ayrıcında**, Işık Yayınları, Bakü, 1993

GULİYEV Elşad, **Televizyon: Kuramsal, Gelişim Eğilimleri**, Şark- Garp Yayınları, Bakü, 2004

GÜNEŞ Sadık, **Enformasyon Toplumunun Putları**, Hece Yayınları, Ankara, 2006

GÜNEŞ Sadık, **Medya ve Kültür, Sessiz Yığınların Kültürel İntiharı**, Vadi Yayınları, Ankara, 1996

HANIM İrade, **TeleFenomen, Elşad Quliyev'le 16 Saat Sohbet**, Şark - Garp Yayınları, Bakü, 2004

HEADRICK R. Daniel, **Enformasyon Çağı, Akıl ve Devrim Çağında Bilgi Teknolojileri 1700- 1850**, Çeviren: Zühal Kılıç, Kitap Yayınları, İstanbul, 2002

HERMAN Edward S., **Pazarın Zaferi, Ekonomi, Politika ve Medya Üzerine**, Çeviren: Zehra Savan, Pınar Yayınları, İstanbul, 2003

HERMAN S. Edward, **Medyada İkiyüzlülük, Propaganda Çağında Haberleri Deşifre Etmek**, Çeviren: Nur Nirven, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2004

HUDİYEV Nizami, **Radio, Televizyon ve Edebi Dil**, Azerbaycan Devlet Neşriyatı Yayınları, Bakü, 2002

HUNTINGTON Samuel P. v.d., **Medeniyetler Çatışması**, Derleyen: Murat Yılmaz, 6. Baskı, Vadi Yayınları, 2001

İLAL Ersan, **İletişim, Yıgınsal İletim Araçları ve Toplum**, Der Yayınları, İstanbul, 1997

İLHAN Attila, **Hangi Küreselleşme**, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005

İNCEOĞLU G. Yasemin, **Çeşitli Ülkelerde Medya**, Der Yayınları, İstanbul, 1994

İNCEOĞLU G. Yasemin, **Uluslararası Medya, “Medya Eleştirileri”**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Yeni Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2004

İNCEOĞLU Yasemin, **Uluslararası Medya**, Der Yayınları, İstanbul, 1997

İNCEOĞLU Yasemin, **ABD’de Medya**, Der Yayınları, İstanbul, 1994

İSPİRLİ Muhammet, **Medya Gerçeği ve Haberciler**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000

JEANNENEY Jean-Noel, **Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi**, Yapı -Kredi Yayınları, İstanbul, 1998

KABAKLI Ahmet, **Kültür Emperyalizmi Manevi Sömürgecilik**, 3. Baskı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002

KALDIYAROV Daniyar, MUHAMBETOV Amangeldi, **Uluslararası Enformasyon Sistemleri**, Kazakistan El-Farabi Milli Devlet Üniversitesi, Çeviri ve Hazırlayan: Yepa Ltd. Şti., Ankara, 2000

KAPLAN Yusuf (Derleyen ve Çeviren), **Enformasyon Devrimi Efsanesi, Modernleşme Kuram ve Uygulamalarının Eleştirisi**, Rey Yayınları, İstanbul, 1991

KAYPAKOĞLU Serdar, **Kimlik Sorunları ve İletişim**, Der Yayınları, İstanbul, 2000

KAYPAKOĞLU Serdar, **Küresel Medya ve Kültürel Değişim**, Naos Yayınları, İstanbul, 2004

KEANE John, **Medya ve Demokrasi**, Çeviren: Haluk Şahin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999

KİNG D. Anthony, (Derleyen), **Kültür, Küreselleşme ve Dünya –Sistemi**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998

KÖKER Eser, **Politikanın İletişimi, İletişimin Politikası**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998

LATOUCHE Serge, **Dünyanın Batılılaşması**, Çeviren: Temel Keşoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993

MACBRİDE Sean, **Bir Çok Ses Tek Bir Dünya (İletişim ve Toplum – Bugün ve Yarın)**, Çeviren: Ertuğrul Özkök v. d., UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Ankara, 1993

MATELSKİ J. Marilyn, **TV Haberciliğinde Etik**, Çeviren: Bahar Öcal Düzgören, Yapı Kredi Yayınları, 1996

MATTELART Armand / Michele, **İletişim Kuramları Tarihi**, Çeviren: Merih Zıllıoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998

MATTELART Armand, **Beyin İğfal Şebekesi, Uluslararası Reklamcılık**, Çeviri: Işın Gürbüz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995

MATTELART Armand, **İletişimin Dünyasallaşması**, Çeviren: Halime Yücel, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001

MATTELART Armand, **İletişimin Dünyasallaşması**, Çeviren: Halime Yücel, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2005

MCCHESNEY W. Robert vd. (Ed.), **Kapitalizm ve Enformasyon Çağı, Küresel İletişim Devriminin Politik Ekonomisi**, Çeviren: Nil S. Çınga vd., Epos Yayınları, Ankara, 2003

MCQUAIL Denis, WINDAHL Sven, **İletişim Modelleri, Kitle İletişim Çalışmalarında**, Çeviren: Konca Yumlu, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2005

MEMMEDLİ Cihangir, **Gazeteciliğin Çağdaş Gelişim Eğilimleri**, ELM Yayınları, Bakü, 2006

MEMMEDLİ Zeynal, HACILI Raşit, ALİYEV İntikam, **Medya Hukuku**, Hukuk Edebiyatı Yayınları, Bakü, 2006

MEMMEDOV Zeynal, **Konuşan Aynanın Sırrı**, Işık Yayınları, Bakü, 1985

MESTROVIĆ G. Stjepan, **Duyguötesi Toplum**, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999

MORLEY David, ROBİNS Kevin, **Kimlik Mekanları, Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar**, Çeviren: Emrehan Zeybekoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997

MUHARREMLİ Gulu, **İçtimai Televizyon, Prensipler, Gerçekler, Perspektifler**, BaküNeşr Yayınları, Bakü, 2003

MUHARREMLİ Gulu, **Televizyon Gazeteciliğinin Temelleri**, Bakü Üniversitesi Yayınları, Bakü, 2005

MUHARREMOV Gulu, **Radyo Dalgalarında**, Azərbaycan Devlet Yayınları, Bakü, 1999

MUHARREMOV Gulu, **Televizyon Hakkında Etütler**, Azerbaycan Devlet Yayınları, Bakü, 1996

MUSAYEVA Zarife, **Kitle İletişim Araçları ve İnsan Hakları**, İnam Plüralizm Merkezi Yayınları, İnsan Hakları Serisi – XV, Bakü, 2000

MUTLU Erol, **Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2005

Nahçıvan'ın Sesi Radyosu Bilgi Kitapçığı, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Telekomünikasyon ve Enformasyon Teknolojileri Bakanlığı Radyo-Televizyon Verici Merkezi, Gızıl-Dağ Yayınları, Nahçıvan, 2006

OKTAY Mahmut, **Davranış Bilimlerine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 1996

ÖKSÜZ Süheyla, **Küreselleşmede Nasıl Bir Medya Düzeni!**, Star Ajans Matbaacılık, Ankara, 2003

ÖNGÖREN Gürsel (Hazırlayan), **Uluslararası İletişim**, Der Yayınları, İstanbul, 1995

ÖZBUDUN Sibel, ÖZGÜR Gökçer, DEMİRER Temel, **İmparatorun Soytarısı Egemen Medya**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2007

ÖZCAN Zafer, **Uluslararası Haberleşme ve Azgelişmiş Ülkeler**, Dayanışma Yayınları, Ankara, 1983

ÖZDEMİR Sadi, **Medya Emperyalizmi ve Küreselleşme**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998

Özerk Cumhuriyet Basını: Dün ve Bugün, Nahçıvan Basın Konseyi, Ecemi Yayınları, Nahçıvan, 2006

ÖZGEN Murat, **Gazetecinin Etik Kimliği**, Yenilenmiş 2. Baskı, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2002

PARENTİ Michael, **İmparatorluğa Karşı**, Çeviren: Özcan Buze, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996

POSTMAN Neil, **Televizyon: Öldüren Eğlence, Gösteri Çağında Kamusal Söylem**, Çeviren: Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994

Radyo –Televizyon Yayınları Kamuoyu Araştırması (Azerbaycan 2002), Türkiye Radyo- Televizyon Genel Müdürlüğü, Yayın Planlama Koordinasyon ve Değerlendirme Dairesi Başkanlığı, Proje Yön: Necdet Şimşek, Bakü, 2002

RAHİMLİ Mutallim, **Demokratikleşme Sürecinde Kitle İletişim Araçları**, Kanun Yayınları, Bakü, 2002

RAMONET Ignacio, **Medyanın Zorbalığı**, Çeviren: Aykut Derman, Om İletişim Yayınları, İstanbul, 2000

REFİK İbrahim, **İletişim Çağında Kültürde Dirilmek**, TÖV Yayınları, İzmir, 1997

RİGEL Nurdoğan, **İleti Tasarımında Haber**, Der Yayınları, İstanbul, 2000

RÜSTEMOV Akif, **Jurnalistika(Gazetecilik)**, Bakü Üniversitesi Yayınları, Bakü, 2005

RÜSTEMOV Tefik, **Efirde (Yayında) Adımlar**, Azerbaycan Devlet Yayınları, Bakü, 1969

SCHILLER Herbert, **Zihin Yönlendirenler**, Çeviri: Cevdet Cerit, Pınar Yayınları, İstanbul, 1993

SHAWCROSS William, **Medya İmparatoru Rupert Murdoch (Yaşam ve Yükseliş Öyküsü)**, Çeviren: İbrahim Şener, Sistem Yayınları, İstanbul, 1994

SEÇİM Filiz, TURHAN Seyfettin, **Haber Ajansları**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1994

SERDAR Ziyaüddin, **Postmodernizm ve Öteki, Batı Kültürünün Yeni Emperyalizmi**, Çeviri: Gökçe Kaçmaz, Söylem Yayınları, İstanbul, 2001

SÖZEN Edibe, **Medyatik Hafıza**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997

ŞAHİN Haluk, **Yeni İletişim Ortamı Demokrasi ve Basın Özgürlüğü**, Basın Konseyi Bilimsel Araştırması, İstanbul, 1991

TEKİNALP Şermin, **Camera Obscura'dan Synopticon'a Radyo Televizyon**, Der Yayınları, İstanbul, 2003

TEKİNALP Şermin, **Elektronik Kitle İletim ve Değişim**, Beta Yayınları, İstanbul, 1990

TOKGÖZ Oya, **Temel Gazetecilik**, 5. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003

TOKGÖZ Oya, **Temel Gazetecilik**, Ankara Üniversitesi, Basın Yayın Yüksekokul Yayınları, Ankara, 1987

TOMLINSON John, **Kültürel Emperyalizm (Eleştirel Bir Giriş)**, Çeviren: Emrehan Zeybekoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999

TURAM Emir, **Medyanın Siyasi Hayata Etkileri**, İrfan Yayınları, İstanbul, 1994

ULUÇ Güliz, **Küreselleşen Medya: İktidar ve Mücadele Alanı (Olanaklar – Sorunlar – Tartışmalar)**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2003

USLUATA Ayseli, **İletişim**, İletişim Yayınları, (Yeni Yüzyıl Kitaplığı), İstanbul, 1995

VASSEUR Frederic, **Geleceğin Medyaları**, Çeviren: Galip Üstün, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993

VİRİLİO Paul, **Enformasyon Bombası**, Çeviren: Kaya Şahin, Metis Yayınları, İstanbul, 2003

YENGİN Hülya, **Ekranın Büyüsü**, Der Yayınları, İstanbul, 1994

YILMAZER Mehmet, **Emperyalizm ve Yeni Dünya Düzeni**, Uyanış Yayınları, İstanbul, 2000

YILMAZKOL Özgür (Derleyen), **Medya Okumaları**, Nobel Yayınları, Ankara, 2007

ZEYNALOV N. Neriman, **Azerbaycan Matbuatı Tarihi I**, Azerbaycan Devlet Üniversitesi Yayınları, Bakü, 1973

ZILLIOĞLU Merih, **İletişim Nedir?**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993

MAKALELER VE DİĞER KAYNAKLAR

“4 Uyduyla Avrupa, Asya ve Amerika’da”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 1, Ocak 2007

“Amerika Basını Azerbaycan Hakkında (1997 Yılıının Eylül- Ekim Aylarına Dair Özet)”, **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 240(1761), 2 Kasım 1997

“Ayna”, “525. Gazete”, “Şark”, “Azatlık”, “Gün”, “Bakü Haber”, “Ekspres” Gazetelerinin Haber Sayımı, (Sayımı Gerçekleştiren: Vefalı Ansarov), Bakü, Eylül 2007

“Azerbaycan Gazetecilerinin Basın Meslek İlkeleri”, **Respublika Gazetesi**, Sayı: 84(1721), 16 Nisan, 2003

“Azerbaycan Gazetecilerinin I Kurultayı”, **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 60(3373), 16 Mart 2003

“Azerbaycan’da İTAR –TASS Günleri Çerçevesinde Yuvarlak Masa Toplantısı Yapılmıştır”, **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 17(3936), 25 Ocak 2005

“AZERTAC OANA’nın En Faal Üyelerinden Biridir”, **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 231(4150), 5 Ekim 2005

“AZERTAC”, **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 113(2524), 21 Mayıs 2000

“Bilgi Özgürlüğü Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kanunu”, **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 213(2022), 16 Eylül 1998

“Hangi Yabancı Televizyon Kanalı Ülkemizde Daha Popülerdir?”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 7, Haziran 2007

“İstatistik İzleyici Ne İstiyor?”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 11, Eylül, 2007

“İstatistik İzleyici Ne İstiyor?”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 8, Temmuz 2007

“Televizyon ve Radyo Yayını Hakkında Kanun’a Değişiklikler ve İlaveler Edilmesi Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kanunu”, **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 128(4047), 7 Haziran 2005

“Ülke İzleyicisi Hangi Yönlü Programları ve Konuları Daha Çok Beğeniyor”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 6, Mayıs 2007

“Ülke İzleyicisi Hangi Yönlü Programları ve Konuları Daha Çok Beğeniyor”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 10, Ağustos 2007

AĞAYEV Elnur, “Elektron Azerbaycan’a Doğru”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 8, Temmuz 2007

AHMETLİ Nasir, “Azerbaycan Uluslararası Radyosunun Yaranması ve Faaliyetinin İlk Dönemi”, **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 7, 2003

AKSUN Güliz, “Günümüz İletişim Sistemlerindeki Gelişmeler ve Doğurduğu Sorunlar, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 6, 1997

ALİBEYLİ Elçin, “Televizyonun Medeniyet Sisteminde Yeri”, **Medeni Maarif Dergisi**, Sayı: 5 (183), 2006

ALİYEV İntikam, “Basın Özgürlüğü”, **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 2(11), 2004

ALLAHVERDİYEVA H. , “İlkin Sonuçlar AzTV’de Doğru Yol Seçildiğini Gösterdi”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 5, Nisan 2007

ALVER Füsün, “Medya Aracılığıyla Yabancıyla Karşılaşmanın Gerçekliği”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 10, 2000

ASLANOV Aslan, **Röportaj**, 24. 06. 2008

AYDIN Mukadder Çakır, “Gelişen İletişim Teknolojileri ve Gerileyen İletişim Süreci”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 20, 2004

AZİZLİ Bahtiyar, “Azerbaycan Enformasyon Toplumu Konulu Tunus Zirvesinde Yüksek Değerlendirildi”, **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 2(4225), 7 Ocak 2006

AzTV(17, 18, 19 Eylül); İçtimai TV(20, 21, 22 Eylül); ANS TV(12, 13, 14 Eylül); Lider TV(24, 25, 26 Eylül); Azat Azerbaycan TV(8, 10, 11 Eylül); Space TV(5, 6, 7 Eylül); (Haber Taramasını Gerçekleştiren: Vefalı Ansarov), Bakü, Eylül 2007.

AzTV(5, 6, 7 Nisan); İçtimai TV(10, 11, 12 Nisan); ANS TV(13, 14, 15 Nisan); Lider TV(17, 18, 19 Nisan); Azat Azerbaycan TV(20, 21, 22 Nisan); Space TV(24, 25, 26 Nisan); (Haber Taramasını Gerçekleştiren: Vefalı Ansarov), Bakü, Nisan 2008.

BAYTAR Orhan, “Uluslararası İletişim Düzeni Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım: Görünen Köy”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 12, Cilt: 1, 2002

BEDELOV Kamuran, “Matbuatımızın Aynası, Gazetecilerin I Kurultayı’ndan Notlar”, **Halk Gazetesi**, Sayı: 61(24326), 18 Mart 2003

BEŞİRLİ Perran, KILIÇ Muhsin v.d., “Sayısal Televizyon Yayıncılığı (DVB)”, **Alternatif Medya Dergisi**, Sayı: 3, Nisan 2000

BOSTANCI Naci, “Evrensel Kültüre Doğru mu?”, **Gazi Üniversitesi, Basın Yayın Yüksekokulu Dergisi**, Sayı: 8 -9, 1986-87

BULUT Mesut, “İletişim Tek Yönlü Olunca”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 17, 2003

BÜYÜKBAYKAL Ceyda Ilgaz, “Geçmişten Günümüze Uluslararası Haber Ajanslarının Yeri ve Önemi”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 19, 2004

BÜYÜKBAYKAL Ceyda Ilgaz, “Uluslararası Televizyon Yayıncılığı ve CNN”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 22, 2005

DARAFERİN Rahim, “Azerbaycan Televizyonculuğunda İlk Rakamsal Formatlı Yayın”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 1, Ocak 2007

DARAFERİN Rahim, “Azerbaycan Televizyonu Teknik Bakımdan Oldukça Modernleşmektedir”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 9, Ağustos 2007

DEMİRAY Uğur, “Hep mi Tekelleşme: Tekelleşme Medyanın Kaderi mi?”, **Alternatif Medya Dergisi**, Sayı: 2, Mart 2000

GEZGİN Suat, “Küreselleşmenin Medya ve Toplum Üzerindeki Etkileri (Bölüm I)”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 21, 2005

GEZGİN Suat, “Küreselleşmenin Medya ve Toplum Üzerindeki Etkileri (Bölüm II)”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 22, 2005

GEZGİN Suat, “Küreselleşmenin Medya ve Toplum Üzerindeki Etkileri(Bölüm III)”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 23, 2005

GEZGİN Suat, “Multimedya”, **İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 5, 1997

GEZGİN Suat, “Uluslararası İletişim, Kültür ve Kitle İletişim Araçları”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 15, 2002

GİRGİN Atilla, “Uluslararası Haber Ajansları”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 12, Cilt: 1, 2002

GÖKSEL B. Ahmet, “Kitle İletişim Araçlarının Olumlu ve Olumsuz Etkileri”, **Düşünceler Dergisi**, Sayı: 6, Şubat 1993

GÖNENÇ Özgür, “Küresel Dünyanın Yeni Sömürü Silahı”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 29, 2007

GÖNENÇ Özgür, “Uluslararası Haber Dolaşımındaki Dengesizlikler ve Nedenleri”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 20, 2004

GULİYEV İlham, “Haber Ver Haberciye Sloganı Yeni Varyasyonda”, **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 6, 2003

GULİYEV İlham, “Lider TV Realitesi”, **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 3, 2003

GULİYEV Nuhbala, “TV ve Enformasyon”, **Muhbir Gazetesi**, Sayı: 11, Kasım 1971

GULUZADE Telman, “Özel Muhabirimiz Haber Veriyor” (Muhabir Gulu Kengerli ile Röportaj), **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 5, 2003

GUNDUZOV Osman, “İnternet ve Medya”, **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 3, 2003

GÜÇDEMİR Yeşim, “Enformasyon Toplumu ve Küreselleşme”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 13, 2002

HASRET H. Azer, “Basın Konseyi Otokontrol Mekanizmidir”, **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 1, 2003

HIDIROV N. , AĞAZADE Z. , “Kiev’de Karadeniz Ülkeleri Ulusal Haber Ajanslarının Birliği Kurulmuştur”, **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 118(4341), 31 Mayıs 2006

ILGAZ Ceyda, “Uluslararası Haberleşme Sistemi ve Az Gelişmiş Ülkeler”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 9, 1999

İŞİK Metin, “Globalleşme-Yerelleşme ve Medya.”, **Selçuk Üniversitesi, İletişim Dergisi.**, Sayı: 4, Ocak-2001

İRŞATOĞLU Adil, “Azerbaycan Televizyonunda Oligarşi Oluşmuştur”(E. Guliyev’le röpotaj), **Eliller Gazetesi**, Sayı: 4 (141), 26.01. – 1.02.2001

İSGENDERLİ Sadrettin, “ Televizyon ve Radyonun Hukuki Düzenlenmesi”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 6, Mayıs 2007

İSKENDER Mahir, “Elektron Gazetesi Baku Today, **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 4, 2003

İSMAİLOVA Lale, “Turan Nasıl Çalışıyor?”(Ajansın Genel Müdürü M. Aliyev’le Röportaj), **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 3 (12), 2004

İSMAİLOVA V. , “Yeni Dünya Düşüncesinin Formalaşmasında Önemli Rol Oynayan KİA”, **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 113(3426), 20 Mayıs 2003

KARACA Hüseyin, “Ragıp Duran: Medya Dönemi Çağı, Aynı Zamanda Tekelleşme Çağıdır”, (Röportaj), **Editör Dergisi**, Sayı: 1, Mayıs 2002

KARS Neşe, “Yazılı Basından Televizyona Geçişte Tekelleşme Eğilimleri Açısından Televizyon Haberciliği”, Marmara Üniversitesi S.B.E., **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 1996

KELLNER Douglas, “Küreselleşme ve Post-Modern Dönem”, Çeviren: Gül Batuş, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 16, 2003

KESİM Sevim, “Küresel Medyadan Okuryazar Medyaya”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 16, 2003

KNYAZGIZI Gültekin, “İTV’nin Seviyesi Şimdilik Çok Aşağıdır”, **Azatlık Gazetesi**, 30 Eylül 2005

KOT Ahmet, “Küreselleşmeye ve Medyaya Dair Bazı Notlar”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Eylül -Ekim 1996, Ankara, Sayı: 11

KÖSE Hüseyin, “Medya Galaksisi, Hipnoz ve Kurumsal Vicdan (McLuhan’ı Yeniden Düşünmek)”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 20, 2004

LORİMER R., O'DONNELL E., “Yayıncılıkta Globalleşme (Küreselleşme) ve Uluslararasılaşma”, Çeviren: Zeynep Çetin, **İstanbul Üniversitesi İletişim Dergisi**, 1997, Sayı: 6

MAHMUTOVA Terane, “Televizyon Haberlerinin Dilinde Klişe”, **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 2(11), 2004

MATTELART Armand “Şebekelerin Küreselleşmesinin Getirdikleri”, Çeviren: Battal Odabaş, **Marmara İletişim Dergisi**, Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını, Sayı: 10, Ekim 1999

MATTELART Armand, “Dünya İletişiminde Yeni Senaryolar”, Çeviren: Erdal Peker, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 8, 1998

MEHTİYEV Allahverdi, “AZERTAC: Dün, Bugün, Yarın”(AZERTAC’ın eski müdürlerinden Vakıf Rüstemov ile röportaj), **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 45(809), 5 Mart 1994

MEMMEDLİ Cihangir, “Yaslandığımız Dayanaklar”, **Edebiyat Gazetesi**, Sayı: 1(2973), 5 Ocak 1996

MEMMEDLİ Zeynal, “Azerbaycan Medyası ve Vatandaş Toplumu”, **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 3, 2003

MEMMEDLİ Zeynal, “Azerbaycan Medyası: Beş Acı Özellik ve Bir Güzellik”, **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 3(12), 2004

MEMMEDOV İlkin, “Problemler İçinde Çabalayan Televizyonlar”, **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 2, 2003

MEMMEDOV Nurlan, “Azerbaycan’da Telekomünikasyon Ortamının Seviyesi Nasıldır?” **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 1, Ocak 2007

MEMMEDOVA Aysel, “TV’nin Batı Standartları Azerbaycan Televizyon Ortamında” **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı: 5, 2003

MEMMEDOVA Saadet, “İnternews: Dünyada Genişliyor, Bizde Güçleniyor”, **Azerbaycan Basını Bugün Dergisi**, Sayı:1(10), 2004

MESİMOĞLU Vügar, **Söyleşi**, 03.10.2007

METLEBOĞLU Vusal, ALLAHVERDİYEV Elşen, “Ülkede Basın Kartı Taşıyan 40 Bin Kişi Var”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 8, Temmuz 2007

METLEBOĞLU Vüsal, “Bilim Adamlarımız Ülkemizde Televizyonların Faaliyetini Nasıl Değerlendiriyorlar”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 8, Temmuz 2007

MURAT (Hazırlayan), “80 ve 50 Yıl Önceki “Konuşuyor ve Gösteriyor Bakü” Realitesi” **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 1, Ocak 2007

MURAT, “Ülkemizde Yabancı Kanalların Yayınlanması Niçin Durduruluyor?”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 1, Ocak 2007

MUSTAFA Aziz, “Azerbaycan Gerçeklerinin Dünya Kamuoyuna Doğru Dürüst İletilmesi AZERTAC’ın Faaliyetinin Temel Yönüdür”, (1. kısım), **Zaman Gazetesi (Bakü)**, 13 – 14 Temmuz, 2006

MUSTAFAYEVA Gülnar, “Milli Filmlerimizi En Çok Azerbaycan Televizyonu Tanıtıyor”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 1, Ocak 2007

MUTLU Erol, “Globalleşen Medya”, **Karizma Dergisi**, Sayı: 5, Ocak- Şubat- Mart 2001

ÖNÜR Nimet, “Toplumsal Değişme Sürecinde Azgelişmiş Ülkelerde İletişim Sistemleri”, **Düşünceler Dergisi**, Sayı: 4, Şubat 1990

ÖZGEN Murat, “İnternet ve Türkiye’de İnternet Gazeteciliği”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 10, 2000

RZAYEV Tural, “Azerbaycan Devlet Telgraf Ajansı- AZERTAC ile Anadolu Ajansı arasında İşbirliği Anlaşması İmzalanmıştır”, **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 84(3397), 16 Nisan 2003

RZAYEV Tural, “Türkçe Konuşan Ülkelerin Haber Ajanslarının İstanbul Bildirisi Kabul Edilmiştir”, **Azerbaycan Gazetesi**, Sayı: 85(3398), 17 Nisan 2003

SEFERLİ Sohbet, “AZERİNFÖRM 72 Sene SİTA’nın Muhbir Bölgesi Gibi Faaliyet Göstermiştir” (AZERTAC’ın eski müdürlerinden Vakıf Rüstemov ile röportaj), **Heyat Gazetesi**, 12 Eylül 1992

SOLMAZ Hatıra, “Bizim Radyo”, **TV Plyus Dergisi**, Sayı: 1, Ocak 2007

ŞAHİNKAYA Ahmet, “Televizyon Yayıncılığına Alternatif Teknoloji: MMDS”, **Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 10, Ekim 1999

VELİYEV Mehman, “Uluslararası Radyonun Dünya Azerbaycanlılarının Teşkilatlanmasında Rolü”, **Ekran Efır Gazetesi**, Sayı: 33(2608), 31 Ağustos 2007

YURDİGÜL Yusuf, “Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Ulusal Kimlik Olgusu ve Ulusal Kimliğin Televizyon Haberlerinde Sunumu”, İstanbul Üniversitesi S.B.E., **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2007

ZEYNALLI Melahet (Hazırlayan), “Helikopter de, Uçak da Alacağız”, **Hural Gazetesi**, Sayı: 16(232), 13- 19 Mayıs, 2007

İNTERNET SAYFALARI

SOYDAN Ersoy, “Dünyada Alternatif Radyoculuk”, **Çevrimiçi:** <http://www.bianet.org/diger/arastirma1191.htm>, 01.09.2004

“Kitle İletişim Araçları Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kanunu”, **Çevrimiçi:** <http://www.mincom.gov.az/az/main.html>, 12.08.2008

“Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası”, **Çevrimiçi:** <http://www.meclis.gov.az/?/az/topcontent/27>, 12.08.2008

“Televizyon ve Radyo Yayınları Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kanunu”, **Çevrimiçi:** <http://www.mincom.gov.az/az/main.html>, 12.08.2008

Çevrimiçi: www.xazar.fm/hdinlemez.aspx, 16.08.2008

Çevrimiçi: <http://www.azertag.com/>, 19.07.2008

Çevrimiçi: <http://www.najafovfund.org/>, 24. 11. 2007

“APA Ajansının Genel Müdürü Vüsale Mahirkızı: - Adımızı İlişkilendirmedikleri Bakan Kalmadı”, **Çevrimiçi:** <http://www.mediaforum.az/>, 19.01.2007

“Medyanın Hukuki Durumu -Yarım Senelik Rapor (2008)”, **Çevrimiçi:** <http://www.mediarights.az/index.php?lngs=aze&id=187>, 19.07.2008

“Necef Necefov Fon’u ‘İçtimai Televizyon Araştırması’ Projesinin 1 Eylül – 30 Eylül 2005 Yılı Döneminin Sonuçları”, 19 Ekim 2005, **Çevrimiçi:** <http://www.najafovfund.org/>, 24. 11. 2007

“İçtimai Televizyon Araştırması Projesinin 1 Eylül -30 Eylül 2006 Yılı Döneminin Sonuçları”, 15 Ekim 2006, **Çevrimiçi:** <http://www.najafovfund.org/>, 24. 11. 2007

EKLER

EK 1

AZERBAIJAN DEVLET TELGRAF AJANSI – AZERTAC’IN GENEL MÜDÜRÜ ASLAN ASLANOV İLE RÖPORTAJ

Röportajı yapan: Vefalı ANSAROV

Bakü / 24.06.2008.

1. AZERTAC’ın günümüzdeki durumu (yapısı, teknik olanakları, hizmet servisleri, faaliyet alanı vs.) hakkında kısaca söylemek istedikleriniz?

- Azərbaycan Devlet Telgraf Ajansı(AZERTAC) ülkenin öncül enformasyon ajansı, yerli ve yabancı KİA için tek resmi devlet haber kaynağıdır. Ajans resmi devlet haberleri ile birlikte, sosyal, siyasi, ekonomik konularda, bilim, eğitim, kültür, sağlık, spor, çevre vs. hakkında aralıksız olarak gün boyunca Azərbaycan, İngiliz, Rus ve Alman dillerinde haberler yaymaktadır. Aralıksız olarak çalışan AZERTAC’ın haberler, fotoğraf, çeviri baş bölümleri, sekreterlik ve inceleme – bilgi kolu, teknik yönetimi vs. bölümleri vardır. Toplam çalışan sayısı 194’dür. Bunların %70’i bilgi üretiminde görev almaktadır.

Ajansın teknik olanaklara sahip 9 çağdaş sunucusu vardır. AZERTAC’ın web sitesi 32 bitlik bant genişliğinde kurulmuştur ki, bu da onun daha hızlı veri ulaşımını sağlamaktadır. Site güvenlik duvarı ile korunmaktadır. AZERTAC

internete optik kablo sistemi ile bağlanmaktadır. Günümüzde AZERTAC'ın teknik donanımı 80'den çok bilgisayar, 33 yazıcı, 18 adet ses kayıt cihazı, 2 adet fotokopi makinesi, 9 adet faks makinesi ve 9 sunucudan oluşmaktadır.

2. Ajansınız günlük kaç adet haber yayınlamakta ve bu haberlerden yaklaşık ne kadarı yerli KİA'da yer almaktadır?

- AZERTAC 3 lisanda günlük yaklaşık 350 haber ve 40 adet de foto haber yaymakta ve bu haberlerin büyük kısmı yerli basında yer almaktadır.

3. Yayınladığınız günlük (haftalık veya aylık) haberler içerisinde içeriğine göre hangi alan (resmi, siyasi, toplumsal, ekonomik, kültürel vs.) üstünlük sağlamaktadır?

- AZERTAC resmi haber ajansı olduğundan dolayı haberlerin çoğunluğunu resmi alan kapsamaktadır. Ajans, Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın resmi görüşlerine, ülke içi ve dışındaki resmi ziyaretlerine, onun katılımıyla gerçekleşen toplantılara ilişkin geniş haberler hazırlamaktadır. Bunun dışında, AZERTAC diğer devlet ve hükümet kurumlarının faaliyetini, devlet başkanının yönetimiyle yürütülen iç ve dış politikanın enformasyon ihtiyacını karşılıyor, ülkenin toplumsal, siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel hayatında gelişen en önemli olayları, genel olarak ülkenin hızla gelişmesi ile ilgili haber ve bilgileri ulusal ve uluslararası alanda yayıyor. Böylece, resmi haberler üstünlük teşkil etmekte ve onu da toplumsal – siyasi, iktisadi, bilimsel ve kültürel haberler izlemektedir.

4. Yayımlanan günlük haberlerden ne kadarı yabancı ülkelerle ilgilidir ve bu anlamda hangi ülke veya ülkeler ilk sırada yer almaktadır?

- Günlük haberlerin yaklaşık %20-25'i yabancı ülkelerle ilgilidir. Buraya hem AZERTAC'ın yabancı ülkelerdeki muhabirliklerinden gönderilen haberler, hem anlaşmalı olduğumuz yabancı ajanslardan aldığımız haberler, hem de internet aracılığıyla elde olunmuş haberler dahildir. Ajansımızın yaydığı yabancı ülkelere ait haberler içerisinde ağırlıklı olarak konusu geçenler kardeş Türkiye, ABD, Fransa, Almanya, Rusya ve BDT ülkeleridir.

5. Ajansınızın yabancı ülkelerle ilgili yayınladığı haberlerin içeriğine göre hangi alan daha çok üstünlük oluşturmaktadır?

- Bütün alanlarla ilgili haberler vardır. Üstünlük olgusuna geldikte ise tabii ki, Azerbaycan'ın sosyal, politik, ekonomik hayatına, uluslararası ilişkilerine, Ermenistan – Azerbaycan ve Dağlık Karabağ sorununun çözümü yönünde Azerbaycan yönetiminin faaliyetine, Avrupa'nın enerji tehlikesizliğine, bölgesel projelerin icrasına verilen öneme dair haberler daha ağırlıktadır.

6. AZERTAC'ın günlük veya haftalık olarak ilettiği yaklaşık kaç haber yabancı ülkelerin KİA'da yer almakta ve bu anlamda ilk sırada hangi ülke durmaktadır?

- Biz bunun kesin verilerini araştırmamışız, herhalde bunu hesaplamak da mümkün değildir. Çünkü dünyanın tüm ülkelerinin basınını devamlı takip etmek mümkün değildir. Buna rağmen, biz yabancı ülkelerin KİA'nı da dikkat merkezinde tutuyoruz. AZERTAC'da özel bölüm faaliyet gösteriyor. Bu bölümün çalışanları internet aracılığıyla yabancı ülkelerin basın yayını en üst derecede izliyor. Yabancı basında AZERTAC kaynaklı haberlerle her gün karşılaşıyoruz. AZERTAC'ın her gün 7 -8 haberi OANA'nın ve BSANNA'nın web sitelerinde yerleştiriliyor ve bu haberler 50'den çok ülkenin resmi internet sitesine konuluyor. Genel olarak, AZERTAC haberlerini dünyanın 80'den çok ülkesine iletiyor. Bu haberlerin çoğunluğunu resmi enformasyonlar oluşturuyor. Yukarda da vurguladığım gibi, AZERTAC, yerli ve yabancı KİA için tek resmi devlet haber kaynağıdır.

7. Ajansınızın toplam kaç abonesi var? Bunlardan ne kadarı yerli, ne kadarı yurt dışındadır?

- Ülke içinde bütün KİA, devlet ve hükümet kurumları, farklı teşkilatlar, yabancı ülkelerin diplomatik temsilcilikleri, şirketler, ticari ve ticari olmayan teşkilatlar abonelerimizdirler. AZERTAC'ın yurt dışında hem karşılıklı

anlaşmalarla, hem de tek taraflı olarak 80'den çok aboneleri vardır. AZERTAC'ın web sitesinin ilişkisi ABD Devletinin resmi web sitesinde yerleştirilmiştir.

8. AZERTAC haber ajansının günümüzde hangi yabancı ülkelerde (ülkeye göre muhabir sayısı) ve yurt içinde toplam kaç muhabiri bulunmaktadır?

- Hazırda AZERTAC'ın Türkiye'de, Rusya'da, ABD'de, Fransa'da, İngiltere'de, Almanya'da, Avusturya'da, Ukrayna'da, İran'da, Gürcistan'da, Orta Asya'da(Taşkent) muhabirlikleri faaliyet göstermektedir. Aynı zamanda, bir sıra başka ülkelerde temsilciliklerin açılması olanakları hesaplanmaktadır. Bunun dışında, ajansın ülkenin bütün bölgelerinde muhabirleri vardır.

9. AZERTAC'ın Sovyet dönemi ile, 1990 yılından günümüze kadarki bağımsızlık dönemini karşılaştırırken özellikle hangi farklı yönleri belirtmek isterdiniz?

- En büyük fark şundan ibarettir ki, AZERTAC o zamanlar SİTA'nın bir organı gibi faaliyet gösteriyordu ve özellikle Sovyet devletine hizmet ediyordu. Ancak hazırda AZERTAC bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmi haber ajansı olarak devletin enformasyon siyasetini yürütüyor. Geçen dönemde AZERTAC büyük gelişme yolu geçmiştir. Eğer Sovyet döneminde ajansımız yalnız ülkesel önem taşıyan haberler hazırlıyor idiyse, günümüzde AZERTAC Güney Kafkasya'nın en büyük haber ajansı olmakla ülkemizin hayatında, hatta bölgede ve yurt dışında yaşanan olaylarla ilgili etkin ve dakik haberler hazırlayarak yaymaktadır. Bir kez daha vurgulamak isterdim ki, günümüzde AZERTAC'ın dünyanın 80'den çok ülkesinde aboneleri vardır. AZERTAC kendi faaliyetinin ana yönünü dünya enformasyon düzenine uyum sağlamakta, Azerbaycan hakkında objektif enformasyonun geniş yayılmasında görüyor ve bu bakımdan da bazı başarılar elde etmiştir. Ajansımız birkaç ülkenin tanınan haber ajansları ile işbirliği anlaşmaları yapmıştır. AZERTAC, Türkçe Konuşan Ülkelerin Haber Ajansları Birliği'nin (TKA), Asya-Pasifik Haber Ajansları Birliği'nin (OANA), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Ülkelerin Ulusal Haber Ajansları Birliği'nin (BSANNA),

BDT'nin Üyesi Ülkelerin Ulusal Enformasyon Ajansları Birliği'nin (ANİA) üyesidir. Bu yılın Nisan ayında Avrupa Haber Ajansları Birliği (EANA) Genel Kurulu'nun Estonya'nın başkenti Tallin'de yapılan toplantısında AZERTAC bu kuruma üye kabul edilmiştir. EANA'nın 30 üyesinden 29'unun temsil edildiği bu toplantıda 26 ajans AZERTAC'ın örgüte kabul edilmesini onaylamıştır. Böylece, AZERTAC geçmiş Sovyetlerde İTAR- TASS ve Ukrinform'dan sonra EANA'ya alınan üçüncü haber ajansıdır.

10. Bağımsızlık döneminde AZERTAC hangi yabancı ülke ajanslarıyla işbirliği anlaşması yapmıştır? Sizce bu anlaşmalar uluslararası enformasyon akışındaki tek taraflılığa (en azından bölgesel seviyede) alternatif oluştura biliyor mu? Bu anlaşmalar işbirliğine taraf ülkeler arasında haber akışını nasıl etkilemektedir? Bu konuda gelişmeleri nasıl değerlendiriyorsunuz?

- Bağımsızlık döneminde AZERTAC Rusya'nın İTAR-TASS, Türkiye'nin Anadolu Ajansı, Çin'in Sinxua, Ukrayna'nın Ukrinform, İtalya'nın ANSA, Bulgaristan'ın BTA, Mısır'ın MENA, Sırbistan'ın TANYUQ, Macaristan'ın MTİ, İran'ın İRNA, Romanya'nın Rompers, Beyaz Rusya'nın BELTA, Arnavutluk'un ATA, Ürdün'ün PETRA, Endonezya'nın ANTARA ajansları ile işbirliği anlaşmaları yapmıştır. Bu tür işbirliği taraflara büyük katkı sağlamaktadır. Biz o ajansların, onlar ise bizim haberleri yayınlamaktadırlar. “Tek taraflı enformasyon akışı” kavramına yaklaşım bir anlamlı olamaz. Bütün dünyada enformasyon iletiliyor ve alınıyor. Söz konusu olan iletilen ve alınan enformasyonun çokluğu yahut azlığıdır. Bu da iletişim kurumunun büyüklüğü ve küçüklüğü faktörlerine bağlıdır.

11. Sizce dünya çapında enformasyon akışını yönlendiren dört büyük uluslararası haber ajanslarında (Reuters, AP, UPI, AFP) ve günümüzde kısmen gücünü yitirse de İTAR- TASS'da Azerbaycan'la ilgili haberlere ne kadar yer verilmektedir? Bu haber ajanslarının her birinde Azerbaycan'la bağlı günlük ve aylık yaklaşık kaç haber yayınlanmaktadır?

- Bildiğime göre, sizin saydığınız haber ajanslarının hemen hepsinin Azerbaycan'da temsilcilikleri faaliyet göstermektedir. Bizim o ajansların

Ülkemizdeki muhabirleri ile de iyi ilişkilerimiz vardır. Bu ajansların Azerbaycan’la ilgili haberlerinin istatistiği elimizde olmasa da, şunu diyebilirim ki, ülke başkanı İlham Aliyev’in yönetimiyle gelişen, bölgede lider konumuna gelen Azerbaycan’da yaşanan değişiklikler, ülkemizin girişimi ve katkılarıyla gerçekleştirilen devasa projeler, Azerbaycan’daki demokratikleşme süreci, bölgelerin sosyal ekonomik gelişimi, ekonominin çeşitli yönlerinin yükselişi, devlet başkanı İ.Aliyev’in ve ülkenin birinci hanımı Haydar Aliyev Fonu’nun başkanı, UNESCO’nun iyi niyet sefiri, Milli Meclis’in milletvekili Mihriban Aliyeva’nın faaliyeti, önemli yabancı misafirlerin Azerbaycan’ı ziyaretleri, ülkemizde gerçekleştirilen uluslararası ve bölgesel toplantılar yabancı basının dikkat merkezindedir. İsimlerini zikrettiğimiz ajansların her birinin ayda Azerbaycan’la bağlı yayınladıkları haberleri ayın günlerine bölersek, ortalama olarak her güne 4- 5 haber düşer.

12. Azerbaycan’ın en köklü haber ajansının genel müdürü olarak, ülkede yaşanan bir olayın yabancı bir haber ajansı muhabiri tarafından (muhabirin düşünce tarzını, anlayışını, dil farkını, ülkeye ve onun çıkarlarına yabancı olmasını; bir sözle, habere yabancı bir muhabirin gözü ile bakılması vs. gibi unsurları dikkate aldıpta) haberleştirilerek dünyaya iletilmesine yaklaşımınız?

- Haber üründür, onun yabancı veya yerli muhabir tarafından hazırlanmasının tüketicisi okur ve kullanıcı için hiçbir farkı yoktur. Haber, dakik, doğru, objektif, yorum yapılmadan hazırlanmalı, yayılmalıdır. Elbette, objektif olmayan, taraflı enformasyon nitelikli olamaz. Sizin saydığınız faktörler – dil, milli bağ, muhabirin düşünce tarzı enformasyon için esas değildir. Elbette ki, İngiliz, Rus veya ht başka bir millettten olan gazeteci haberi kendi dilinde, kendi ajansının üslubuna uygun yazacaktır. nemli olan şu ki, gerçek arpıtılmasın, haberde taraf tutulmasın, olaya ifte standartla yaklaşılmasın. Haber tek taraflı olmamalı. Ne yazık ki, uluslararası enformasyon akışında bu gibi hallerle karşılaşılıyor ve bu adaletsizliğe Azerbaycan da maruz kalıyor. Bu durumun n, enformasyon alanında karşılıklı diyalogun

kuvvetlenmesi və devlet –toplum –vətəndaş dayanışması yolu ilə alınmalıdır. Azərbaycan sorunu bu yolla çözməyə çalışıyor.

13. Gelecekte bizleri AZERTAC’la ilgili hangi yenilikler (planlarınız) beklemektedir?

- AZERTAC sürekli yenileşme ve gelişme yolundadır. Yakın zamanlarda Arap ve Fransız dillerinde de haber iletmeyi düşünmekteyiz. AZERTAC’ın yabancı ülkelerde muhabirliklerinin sayını arttıracaktır. Bu, bize hem haberi ilk kaynaktan elde etmeye, hem de Azərbaycan gerçeklerini o ülkelerde daha dinamik, etkin ve itibarlı tanıtımına olanak sağlayacaktır.

**AZƏRBAYCAN DÖVLƏT TELEQRAF AGENTLİYİ – AZƏRTAC-IN BAŞ
DİREKTORU ASLAN ASLANOV İLƏ MÜSAHİBƏ**

Müsahibəni aparən: Vəfalı

Ənsərov

Bakı / 24.06.2008.

1. AzərTAc-ın günümüzdəki durumu (strukturu, texniki imkanları, xidmət servisləri, fəaliyyət sahəsi və s.) haqqında qısaca söyləmək istədikləriniz?

- Azərbaycan Dövlət Teleqraf Agentliyi - AzərTAc respublikanın aparıcı informasiya agentliyi, yerli və xarici KİV-lər üçün yeganə rəsmi dövlət informasiya mənbəyidir.

Agentlik rəsmi dövlət xəbərləri ilə yanaşı, ictimai-siyasi, iqtisadi mövzularda, elm, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə, idman, ətraf mühit və s. haqqında fasiləsiz olaraq

bütün sutka ərzində Azərbaycan, ingilis, rus və alman dillərində operativ informasiya buraxır.

Fasiləsiz iş rejimində çalışan AzərTAc-ın Azərbaycan dilində, rus dilində, xarici dillərdə informasiya, fotoinformasiya, tərcümə baş redaksiyaları, katiblik və sorğu-məlumat şöbəsi, texniki idarəsi və digər şöbələri vardır. İşçilərin ümumi sayı 194 nəfərdir. Onların 70 faizi yaradıcı işçidir.

Agentliyin böyük texniki imkanlara malik 9 müasir serveri vardır. AzərTAc-ın saytı 32 cədvəl üzərində qurulmuşdur ki, bu da onun tez bir zamanda yüklənməsini təmin edir. Sayt FIREWALL proqramlar paketi ilə mühafizə olunur. İnternet xətti AzərTAc-a optik kəbellə daxil olmuşdur və internetin sürəti 1 mbit/sandır.

Hazırda AzərTAc-ın texnika parkında 80 dəstdən çox kompyuter, 33 printer, 18 ədəd diktofon, 2 ədəd kseroks, 9 ədəd faks aparatı, 9 server vardır.

2. Agentliyinizin buraxdığı gündəlik xəbərlərin sayı nə qədərdir və bu xəbərlərdən təqribən neçəsi yerli KİV-də gündəlik olaraq yer alır?

- AzərTAc gün ərzində 3 dildə təxminən 350 informasiya və 40 fotoinformasiya yayır. Bu informasiyaların böyük əksəriyyəti yerli mətbuatda yer alır.

3. Ötürülən gündəlik (həftəlik və ya aylıq) xəbərlər təsnifatlandırıldıqda məzmununa görə hansı sahə (rəsmi, siyasi, ictimai, iqtisadi, mədəniyyət və s.) üstünlük təşkil edir?

- AzərTAc rəsmi informasiya agentliyi olduğundan informasiyaların da böyük hissəsi rəsmi informasiyalardır. Agentlik Azərbaycan Prezidentinin qəbulları, görüşləri, onun iştirakı ilə keçirilən tədbirlər, dövlət başçısının xarici ölkələrə və respublikamızın bölgələrinə səfərlərinə dair geniş informasiyalar hazırlayır. Bundan əlavə, AzərTAc Azərbaycanın digər dövlət və hökumət qurumlarının fəaliyyətini, dövlət başçısının rəhbərliyi ilə aparılan daxili və xarici siyasətin informasiya təminatını həyata keçirir, respublikanın ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni

həyatında baş verən ən mühüm hadisələri, bütövlükdə ölkənin, o cümlədən bölgələrin sürətli inkişafına dair məlumatları daxildə və xaricdə yayır. Beləliklə, rəsmi xəbərlər üstünlük təşkil edir. Sonrakı yerlərdə ictimai-siyasi, iqtisadi, elmi-mədəni xəbərlər gəlir.

4. Ötürülən gündəlik xəbərlərdən nə qədəri xarici ölkələrlə bağlıdır və bu mənada hansı ölkə və ya ölkələr ilk sırada yer alır?

- Gündəlik informasiyaların təxminən 20-25 faizini xarici ölkələrlə bağlı xəbərlər təşkil edir. Bura həm AzərTAc-ın xarici ölkələrdəki müxbir məntəqələrindən daxil olmuş xəbərlər, həm xarici tərəfdaşlarımızdan aldığımız informasiyalar, həm də internet vasitəsilə əldə edilmiş xəbərlər daxildir. Agentliyimizin buraxdığı xarici xəbərlərdə ən böyük yeri qardaş Türkiyə, ABŞ, Fransa, Almaniya, Rusiya, MDB ölkələri, ümumiyyətlə, dünyanın nüfuzlu ölkələri tutur.

5. Agentliyinizin xarici ölkələrlə bağlı verdiyi informasiyaların məzmununa görə hansı sahə daha çox üstünlük təşkil edir? (rəsmi, siyasi, ictimai, iqtisadi, mədəniyyət, idman və s.)

- Demək olar ki, bütün sahələrə aid informasiyalar vardır. Üstünlüyə gəldikdə, əlbəttə ki, Azərbaycanın sosial-iqtisadi və siyasi həyatına, beynəlxalq əlaqələrinə, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində Azərbaycan rəhbərliyinin fəaliyyətinə, Avropanın enerji təhlükəsizliyinə, regional layihələrin icrasına verdiyi töhfələrə dair informasiyalar üstünlük təşkil edir.

6. AzərTAc-ın gündəlik və ya həftəlik olaraq təqribən neçə xəbər xarici ölkələrin kütləvi informasiya vasitələrində yer alır və bu mənada ilk sırada hansı ölkə durur?

- Biz bunun dəqiq hesabatını aparmamışıq, yəqin ki, bunu aparmaq da mümkün deyil. Çünki dünyanın bütün ölkələrinin mətbuatını daim izləmək qeyri-mümkündür. Buna baxmayaraq, biz xarici ölkələrin KİV-lərini diqqətdə saxlayırıq.

AzərTAc-da xüsusi bölmə fəaliyyət göstərir. Bu bölmənin işçiləri internet vasitəsi ilə xarici ölkələrin mətbuatını maksimum dərəcədə izləyir. Deyə bilərəm ki, xarici mətbuatda AzərTAc-ın informasiyaları ilə hər gün rastlaşırıq. AzərTAc-ın hər gün 7-8 informasiyası OANA-nın və BSANNA-nın saytlarında yerləşdirilir və bu xəbərləri 50-dən çox ölkənin rəsmi internet saytında yerləşdirir. Ümumiyyətlə, AzərTAc informasiyalarını dünyanın 80-dən çox ölkəsinə göndərir. Bu informasiyaların əsas hissəsini də rəsmi informasiyalar təşkil edir. Yuxarıda dediyim ki, AzərTAc yerli və xarici KİV-lər üçün yeganə rəsmi dövlət informasiya mənbəyidir.

7. Agentliyinizin toplam neçə abonəsi var? Bunlardan neçəsi yerli, neçəsi ölkə xaricindədir?

- Ölkə daxilində bütün KİV-lər, dövlət və hökumət qurumları, qeyri-hökumət təşkilatları, xarici ölkələrin diplomatik xidmət orqanları, şirkətlər, kommərsiya və qeyri-kommərsiya təşkilatları alırlar. Ölkə xaricində AzərTAc-ın informasiyalarını həm ikitərəfli müqavilələr əsasında, həm də birtərəfli olaraq 80-dən çox abunəçimiz vardır. AzərTAc-ın saytının linki ABŞ Dövlət Departamentinin rəsmi saytında yerləşdirilmişdir.

8. AzərTAc xəbər agentliyinin hazırda hansı xarici ölkələrdə (ölkəyə görə müxbir sayı) və ölkə daxilində cəmi neçə rəsmi müxbiri var?

- Hazırda AzərTAc-ın Türkiyədə, Rusiyada, ABŞ-da, Fransada, Böyük Britaniyada, Almaniyada, Avstriyada, Ukraynada, İranda, Gürcüstanda, Orta Asiyada (Daşkənd) müxbir məntəqələri fəaliyyət göstərir. Eyni zamanda, bir sıra başqa ölkələrdə müxbir məntəqələrinin açılması imkanları nəzərdən keçirilir. Bundan əlavə, agentliyin respublikanın bütün iqtisadi zonalarında, habelə Sumqayıtda müxbirləri vardır.

9. AzərTAc-ın sovet dövrü ilə, 1990-cı ildən günümüzdə qədərki müstəqillik dövrünü qarşılaşdırdıqda, əsasən hansı fərqli cəhətləri sıralayardınız?

- Ən böyük fərq ondan ibarətdir ki, AzərTAc o vaxtlar SİTA-nın bir orqanı kimi fəaliyyət göstərirdi və əsasən sovet dövlətinə xidmət edirdi. Amma hazırda AzərTAc müstəqil Azərbaycan Respublikasının rəsmi informasiya agentliyi kimi dövlətin informasiya siyasətini həyata keçirir. Ötən dördə AzərTAc böyük inkişaf yolu keçmişdir. Əgər sovet dövründə agentlik yalnız respublika əhəmiyyətli xəbərlər hazırlayırdısa, hazırda AzərTAc Cənubi Qafqazın ən böyük informasiya agentliyi olmaqla ölkəmizin həyatında, habelə regionda və xaricdə baş verən hadisələr barədə operativ və dəqiq xəbərlər hazırlayıb yayır. Bir daha qeyd etmək istədim ki, hazırda AzərTAc-ın informasiyalarının dünyanın 80-dən çox ölkəsində abunəçisi vardır.

AzərTAc öz fəaliyyətinin əsas istiqamətini dünya informasiya məkanına inteqrasiya etməkdə, Azərbaycan haqqında obyektiv informasiyanın geniş yayılmasında görür və bu baxımdan artıq müəyyən uğurlar qazanmışdır. Agentliyimiz bir neçə ölkənin nüfuzlu informasiya agentlikləri ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq haqqında müqavilələr imzalamışdır. AzərTAc Türkdilli Xəbər Agentlikləri Birliyinin (TKA), Asiya və Sakit Okean Ölkələri İnformasiya Agentlikləri Təşkilatının (OANA), Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv Ölkələrin İnformasiya Agentlikləri Assosiasiyasının (BSANNA), MDB Ölkələri Milli İnformasiya Agentlikləri Assosiasiyasının (ANİA) üzvüdür. Bu ilin aprelində Avropa Xəbər Agentlikləri Alyansı (EANA) Baş Assambleyasının Estoniyanın paytaxtı Tallində keçirilmiş iclasında AzərTAc-ın bu mötəbər quruma üzv qəbul edilmişdir. EANA-nın 30 üzvündən 29-nun təmsil olunduğu bu iclasda 26 agentlik AzərTAc-ın təşkilata qəbul edilməsinə səs vermişdir. Beləliklə, AzərTAc postsovet məkanında İTAR-TASS və Ukrinformdan sonra EANA-ya qəbul edilmiş üçüncü agentlikdir.

10. Müstəqillik dövründə AzərTAc hansı xarici ölkə agentlikləri ilə əməkdaşlıq müqavilələri bağlayıb? Sizcə bu sazişlər dünyadakı təktərəfli informasiya axımının balanssızlığına (ən azı regional səviyyədə) alternativ təşkil edirmi? Bu müqavilələr işbirliyinə tərəf ölkələr arasında xəbər axımına necə təsir göstərir? Bu barədə nəticələri necə dəyərləndirirsiniz?

- Müstəqillik dövründə AzərTAc Rusiyanın İTAR-TASS, Türkiyənin Anadolu Agentliyi, Çinin Sinxua, Ukraynanın Ukrinform, İtaliyanın ANSA, Bolqarıstanın BTA, Misirin MENA, Serbiyanın TANYUQ, Macarıstanın MTİ, İranın İRNA, Rumıniyanın Rompress, Belarusun BELTA, Albaniyanın ATA, İordaniyanın Petra, İndoneziyanın Antara agentlikləri ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq haqqında müqavilə imzalanmışdır. Deyə bilərəm ki, bu cür əməkdaşlıq tərəflərə böyük səmərə verir. Biz həmin agentliklərin, onlar isə bizim xəbərləri alıb yayırlar. “Təktərəfli informasiya axını” termininə münasibət birmənalı ola bilməz. Bütün dünyada informasiya ötürülür və qəbul edilir. Söhbət göndərilən və qəbul edilən informasiyanın çoxluğu, yaxud da azlığından gedə bilər. Bu da informasiya qurumunun böyüklüyü və ya kiçikliyi amilləri ilə bağlıdır.

11. Sizcə global informasiya axımına yön verən dörd böyük beynəlxalq xəbər agentliyində (Reuters, AP, UPI, AFP) və günümüzdə qismən əvvəlki gücünü itirsə də İTAR–TASS-da Azərbaycanla bağlı xəbərlərə nə qədər yer verilir? Bu xəbər agentlikləri ayrı-ayrılıqda, Azərbaycanla əlaqədar gün və ay ərzində təqribən neçə xəbər yayır?

- Bildiyimə görə sizin sadaladığınız aparıcı informasiya agentliklərinin demək olar ki, hamısının Azərbaycanda müxbir məntəqələri fəaliyyət göstərir. Bizim həmin agentliklərin ölkəmizdəki müxbirləri ilə də yaxşı əməkdaşlığımız vardır.

Bu agentliklərin Azərbaycanla bağlı informasiyalarının dəqiq statistikasını əlimizdə olmasa da, onu deyə bilərəm ki, ölkəmizin başçısı İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə sürətlə inkişaf edən, regional liderə çevrilən Azərbaycanda baş verən dəyişikliklər, ölkəmizin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə həyata keçirilən irimiqyaslı layihələr, Azərbaycandakı demokratikləşmə prosesləri, regionların sosial-iqtisadi inkişafı, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin dinamik yüksəlişi, dövlət başçısı İlham Əliyevin, ölkənin birinci xanımı, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO-nun və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı Mehriban Əliyevanın fəaliyyəti, yüksək səviyyəli xarici qonaqların Azərbaycana səfərləri, respublikamızda keçirilən toplantılar, sammitlər, beynəlxalq və regional tədbirlər

xarici mətbuatın diqqət mərkəzindədir. Adlarını sadaladığımız agentliklərin hər birinin ay ərzində Azərbaycanla bağlı yaydığı xəbəri təqvim ayının günlərinə bölsək, orta hesabla hər günə 4-5 xəbər düşür.

12. Azərbaycanın ən köklü xəbər agentliyinin baş direktoru olaraq, ölkədə baş verən bir hadisənin xarici bir xəbər agentliyi müxbiri tərəfindən (müxbirin düşüncə tərzini, anlayışını, dil fərqlərini, ölkəyə və onun çıxarlarına yad birisi olmasını; bir sözlə, hadisəyə yabancı bir müxbirin gözü ilə baxılması və s. kimi amilləri nəzərə alanda) xəbərləşdirilərək dünyaya çatdırılmasına münasibətiniz necədir?

- İnformasiya məhsuldur, onu xarici və ya yerli müxbir tərəfindən hazırlanmasının istehlakçı oxucu, istifadəçi üçün fərqi yoxdur. İnformasiya dəqiq, düzgün, obyektiv, publisistik müdaxilə olmadan hazırlanıb yayılmalıdır. Əlbəttə, qeyri-obyektiv, qərəzli informasiya məqbul sayıla bilməz. Sizin sadaladığınız amillər – dil, milli mənsubiyyət, müxbirin düşüncə tərzini informasiya üçün əsas deyildir. Əlbəttə ki, ingilis, rus və yaxud başqa bir millətdən olan jurnalist informasiyanı öz dilində, öz agentliyinin üslubunda yazacaqdır. Əsas odur ki, fakt təhrif olunması, informasiyada qərəzli mövqe olmasın, olaya ikili standartlardan yanaşılmasın. İnformasiya birtərəfli olmamalıdır. Təəssüf ki, global informasiya axınında belə hallara rast gəlinir və bu ədalətsizliyə Azərbaycan da məruz qalır. Belə halların qarşısı informasiya sahəsinə də qarşılıqlı dialoqun gücləndirilməsi, dövlət–cəmiyyət–vətəndaş həmrəyliyi yolu ilə alınmalıdır. Azərbaycan problemi bu yolla həll etməyə çalışır.

13. Qarşıda bizləri AzərTAc-la bağlı hansı yeniliklər (planlarınız) gözləyir?

- AzərTAc daim yeniləşmək, inkişaf etmək yolundadır. Yaxın perspektivdə ərəb və fransız dillərində də informasiya buraxmağı nəzərdə tuturuq. AzərTAc-ın xarici ölkələrdə müxbir məntəqələrinin sayını artıracıq. Bu, bizə həm informasiyanı ilk mənbədən əldə etməyə, həm də Azərbaycan həqiqətlərini həmin ölkələrdə daha çevik, operativ və etibarlı təbliğinə imkan verəcəkdir.

EK 2

AZERBAIJAN GAZETECİLERİNİN BASIN MESLEK İLKELERİ

KURAL 1

Gerçeğe Hizmet, Dakiklik ve Objektiflik

1.1. Gazeteciliğin kutsal maksadı gerçeği yaymaktır, objektiflik ise temel mesleki ilkedir.

1.2. Gazeteci hazırladığı yazıda eleştirilenin görüşünü de belirtmelidir. Bu, mümkün olmamışsa, eleştirilen taraf talep ettiği takdirde kendi düşüncelerini sunmak için ona olanak sağlanmalıdır. Çoğulculuk prensibine uyulmalıdır.

1.3. Yapılan yorumlar açık bir şekilde ifade edilmelidir ki, okur onu haberdan, gerçek olaydan ayırt edebilsin, bunun salt gazetecinin görüşü olduğunu anlasın.

KURAL 2

Haber Kaynağına Saygıyla Yaklaşma

2.1. Teşkilatların, partilerin, toplumların, birliklerin ve her hangi diğer grupların resmi bilgileri verilirken kaynak mutlaka gösterilmelidir. Ancak bilgiyi veren şahıs isminin gizli tutulmasını şart koşarsa, gazeteci ve yayın organı bu şarta mutlaka uymalıdır. Enformasyon kaynağının gizliliği (bilgi toplumu yanıltmak amacı ile verilmemişse) korunmalıdır.

2.2. Resmi olmayan kaynakların bilgilerinin gerçeğe uygun olup olmadığı ve enformasyon değeri taşıyıp taşımadığı belirlenmeden yayınlanmamalıdır. Bilgi yayına hazırlanırken onun anlamı bozulmamalıdır. Başka metinden veya sunumdan alıntı yapılırken gazeteci o alıntının nereden başlayıp nerede bittiğini kesin belirtmelidir. Foto -sembollerin (illüstrasyon, fotomontaj vs.) baskısı zamanı resmin belge özelliği taşımadığı vurgulanmalıdır. Yazıların şekli onun içeriğine uygun olmalıdır.

2.3. Gazeteci, röportaj yaptığı şahsın kendisinin yahut onun vekalet ettiği şahsın röportajı imzalamasına çalışmalıdır. Bu, mümkün değilse, röportajın ne şekilde yayınlanacağı, hatta gazetecinin hazırladığı soruların bile sonradan değiştirilip değiştirilmeyeceği karşı tarafa önceden bildirilmelidir.

KURAL 3

Şeref ve Haysiyetin Korunması, Özel Hayatın Dokunulmazlığı

3.1. Gazeteci insanları milletine, ırkına, cinsine, diline, mesleğine, dinine, yaşadığı veya doğduğu yere göre aşağılamamalı, ihtiyaç duyulmadıkça onlar hakkında bu gibi bilgileri kabartmamalıdır.

3.2. Gazeteci görüştüğü, hakkında yazdığı her bir şahsın şeref ve haysiyetine, özel hayatın dokunulmazlığı ilkesine saygıyla yaklaşmalıdır.

3.3. Gazeteci vatandaşların özel hayatıyla ilgili gerçekleri, onlar toplumsal önem arz etmiyorsa kendi izinleri olmadan yayınlamayazlar.

3.4. Gazeteci ve kitle iletişim aracının yaptığı hatayı, o hatayı kimin belirlemesine bakmaksızın, maksimum kısa sürede ve tam olarak ortadan kaldırılmalıdır. Düzeltme sırasında önceden yayınlanan bilginin kesin olarak hangi kısımda hatalı olduğu açıkça belirtilmelidir.

3.5. Şahsi özellik taşıyan mektuplar yayınlanırken onların sahiplerinden, gönderildiği şahıstan veya o şahsın varislerinden izin alınmalıdır.

3.6. Talihsiz olaylar veya cinayet sonucunda zarar görmüş kişilerin izni olmadan onların isimleri açıklanmamalı, fotoğrafları yayınlanmamalıdır. Bu, yalnız özel durumlarda ve zarar görenin toplumsal öneme sahip birisi olduğunda mümkündür. Eğer cinayeti yeniyetmeler ve çocuklar işlemişse, toplumsal önem arz etmedikçe, caninin adı açıklanmamalı ve resmi yayınlanmamalıdır.

3.7. Cinayette şüphelenilen şahsın tam olarak isminin ve resminin yayınlanması o zaman mümkündür ki, bu durum cinayetin çözülmesine yardımcı olsun veya o kişi hapsedilmiş olsun yahut yapılan cinayetle onun görevi arasında ilişki bulunsun.

3.8. Kitle iletişim aracı her hangi bir vatandaşın zanlı olarak hapsolunması yahut hakkında hukuki işlem başlatılmasını haber vermişse ve sonradan onun günahsız olduğu anlaşılmışsa, aynı kitle iletişim aracı bunu mutlaka duyurmalıdır.

KURAL 4

Gazetecinin Kendisinin ve Çalıştığı Organın Saygınlığının Korunması

4.1. Kıymetli hediyeler, ücretsiz hizmetler hem gazetecilerin, hem de onların temsil ettikleri kurumların adına zarar verebilir. Bu yüzden, gazeteci taşıdığı vazifeye göre kimseden değerli hediye almamalı yahut kendisine ücretsiz hizmet verilmesine olanak sağlamamalıdır. Gazeteci basın kartından şahsi çıkarları için faydalanmamalıdır.

4.2. Gazeteci iş yerinde çalıştığı zaman onun veya çalıştığı kitle iletişim aracının saygınlığına gölge düşürücü, objektifliğine güveni azaltıcı herhangi başka işle uğraşmaktan, siyasi örgütlere üye olmaktan çekinmelidir.

4.3. İşyeri buyruğu yasalara ve meslek ahlakına aykırı olduğu zaman gazetecinin o göreve itiraz hakkı vardır. Redaksiyon zamanı gazetecinin fikri tahrif edilmişse, o aynı yazının kendi imzası ile yayınlanmasından kaçınılabilir.

4.4. İşyeri sırrı Azerbaycan Cumhuriyeti yasalarının ve meslek kurallarının ihlali ile ilgili değilse, gazeteci o sırrı korumak zorundadır.

4.5. Gazeteci hazırladığı medya ürününü çalıştığı kurum yönetiminin izni olmadan başkalarına teklif edemez.

4.6. Başkasına ait medya ürününün çalınması mesleğe aykırıdır.

4.7. Gazeteci yazılarında jargon ifadelerden çekinmeli, Azerbaycan dilinin zenginleşmesine katkıda bulunmakla birlikte onun saflığını korumaya da çalışmalıdır.

Basın Meslek İlkeleri

Azerbaycan Gazetecilerinin I Kurultayı'nda kabul edilmiştir.

15 Mart 2003 / Bakü

AZƏRBAYCAN JURNALİSTLƏRİNİN PEŞƏ DAVRANIŞI QAYDALARI

PRİNSİP 1

Həqiqətə xidmət, dəqiqlik və obyektivlik

1.1. Jurnalistikanın ali məqsədi həqiqəti yaymaqdır, obyektivlik isə əsas peşəkarlıq meyarıdır.

1.2. Jurnalist hazırladığı yazıda tənqid obyektinin mövqeyini öyrənib bildirməlidir. Bu, mümkün olmadıqda, tənqid obyektinə tələb edərsə, öz fikirlərini çatdırmağa çox qısa vaxtda ona şərait yaradılmalıdır. Plüralizm prinsipinə əməl edilməlidir.

1.3. Yazıda şərhlər elə şəkildə ifadə edilməlidir ki, oxucu onu xəbərdən, faktdan ayıra bilsin, bunun məhz jurnalistin mövqeyi olduğunu anlasın.

PRİNSİP 2

İnformasiya qaynaqlarına sayğılı yanaşma

2.1. Təşkilatların, partiyaların, cəmiyyətlərin, birliklərin və hər hansı digər maraqlı qrupların rəsmi məlumatları yayılarkən mənbə mütləq göstərilməlidir. Lakin bilgi verən şəxs adının gizli saxlanması şərtini irəli sürsə, jurnalist və informasiya orqanı bu şərtə mütləq əməl etməlidir. İnformasiya qaynağının gizliliyi - məlumat cəmiyyəti çaşdırmaq məqsədi ilə verilməyibsə, - qorunmalıdır.

2.2. Qeyri-rəsmi mənbələrin məlumatları onların həqiqətə uyğunluğu və informasiya dəyəri yoxlanılmadan yayılmamalıdır. İnformasiya çapa hazırlanarkən onun mənası təhrif olunmamalıdır. Başqa məndən və ya çıxışdan sitat gətirərkən jurnalist həmin sitatın harada başladığını və bitdiyini dəqiq bildirməlidir. Foto-simvolların (illüstrasiya, fotomontaj və s.) dərci zamanı şəklən sənədli xarakter daşmadığı qeyd olunmalıdır. Yazılarda sərlovhələri onun məzmununa uyğun gəlməlidir.

2.3. Jurnalist çalışmalıdır ki, götürdüyü müsahibəni onu verən adamın özü, yaxud da vəkili etdiyi şəxs imzalasın. Bu, mümkün olmadıqda, müsahibənin hansı şəkildə çap ediləcəyi, hətta jurnalistin özünün verdiyi sualların belə

sonradan dəyişdirilib-dəyişdirilməyəcəyi müsaibə qabaqcadan bildirilməlidir.

PRİNSİP 3

Şərəf və ləyaqətin qorunması, şəxsi həyatın toxunulmazlığı

3.1. Jurnalist adamları millətinə, irqinə, cinsinə, dilinə, peşəsinə, dininə, yaşadığı və ya anadan olduğu yerinə görə pisləməməli, ehtiyac duyulmadıqda, onlar haqqında bu qəbildən olan bilgiləri qabartmamalıdır.

3.2. Jurnalist görüşdüyü, haqqında yazdığı hər bir şəxsin şərəf və ləyaqətinə, şəxsi həyatının toxunulmazlığı prinsipinə hörmətlə yanaşmalıdır.

3.3. Jurnalist vətəndaşların şəxsi həyatına aid faktları, onlar cəmiyyətin maraqlarına toxunmursa və ictimai əhəmiyyət kəsb etmirsə, özlərinin razılığı olmadan yayıb bilməz.

3.4. Jurnalist və kütləvi informasiya vasitəsi buraxdığı səhvi, həmin səhvi kimin müəyyən etməsindən asılı olmayaraq, maksimum qısa müddətdə və tam həcmdə aradan qaldırmalıdır. Düzəliş zamanı aydın olmadı ki, əvvəl verilən məlumat tam, yoxsa konkret hansı hissədə səhvdir.

3.5. Şəxsi xarakter daşıyan məktublar dərc edilərkən onların müəlliflərindən, göndərildiyi şəxsdən və ya həmin şəxsin varislərindən icazə alınmalıdır.

3.6. Bədbəxt hadisələr və ya cinayət nəticəsində zərər çəkmiş şəxslərin razılığı olmadan onların adları açıqlanmamalı, şəkilləri verilməməlidir. Bu, yalnız xüsusi məqamlarda və zərərçəkənin ictimai xadim olduğu hallarda mümkündür. Əgər cinayəti yeniyetmələr və ya uşaqlar törədibsə, ictimai maraq kəsb etmədikdə, bu zaman da cinayətkarın adını açıqlamaqdan və şəklini yaymaqdan çəkinmək lazımdır.

3.7. Cinayətdə şübhəli bilinən şəxsin tam adı və şəklinin dərci yalnız o hallarda mümkündür ki, bu, cinayətin açılmasına kömək edə bilər və ya həmin adam artıq həbs olunub, yaxud da törədilən cinayətlə onun tutduğu vəzifə arasında əlaqə var.

3.8. Kütləvi informasiya vasitəsi hər hansı vətəndaşın şübhəli şəxs kimi həbs olunması, yaxud istintaqa cəlb edilməsi barədə məlumat yaymışsa və sonradan onun təqsirsizliyi sübuta yetmişə, həmin informasiya orqanı bu barədə mütləq xəbər verməlidir.

PRİNSİP 4

Jurnalistin özünün və çalışdığı orqanın reputasiyasının qorunması

4.1. Qiymətli hədiyyələr, pulsuz xidmətlər həm jurnalistlərin, həm də onların təmsil etdikləri informasiya orqanlarının adına xələl gətirə bilər. Odur ki, jurnalist daşdığı vəzifəyə görə heç kimdən qiymətli hədiyyə almamalı, yaxud özünə pulsuz xidmət göstərilməsinə şərait yaratmamalıdır. Jurnalist redaksiya sənədindən şəxsi maraqlarını gerçəkləşdirmək üçün faydalanmamalıdır.

4.2. Jurnalist redaksiyada çalışdığı vaxtda onun və ya işlədiyi informasiya orqanının reputasiyasına kölgə salan, obyektivliyinə inamı azaldan hər hansı başqa işlə məşğul olmaqdan, siyasi təşkilatlara üzvlükdən çəkinməlidir.

4.3. Redaksiya tapşırığı qanunlara və peşə əxlaqına zidd olduqda, jurnalistin həmin tapşırıqdan imtina etmək hüququ var. Redaktə zamanı jurnalistin fikirləri təhrif olunubsa, o həmin materialın öz imzası ilə verilməsindən imtina edə bilər.

4.4. Redaksiya sirri Azərbaycan Respublikasının qanunlarının və Peşə Davranışı Qaydalarının pozulması ilə bağlı deyilsə, jurnalist həmin sirri qorumağa borcludur.

4.5. Jurnalist hazırladığı materialı işlədiyi kütləvi informasiya vasitəsinin rəhbərliyi ilə razılaşdırmadan başqalarına təklif edə bilməz.

4.6. Plagiat yolverilməz hərəkətdir.

4.7. Jurnalist yazılarında vulqar ifadələrin, jarqonların işlədilməsindən çəkinməli, Azərbaycan dilinin zənginləşməsinə öz tövhəsini verməklə yanaşı, onun təmizliyinin qorunub saxlanmasına da çalışmalıdır.

Peşə Davranışı Qaydaları 2003-cü il martın 15-də

Azərbaycan jurnalistlərinin I qurultayında qəbul edilmişdir.

ANKET SORU ÖRNEĞİ (Azerbaycan Türkçesi'nde)

Tarix: / / / **2007**

Azərbaycan Televiziya və Radio Qapalı Səhmdar Cəmiyyətində Çalışan Jurnalistlər və Jurnalistika Fakültəsi Tələbələri Arasında Sorğu

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

7-Yerli xəbər proqramlarında hansı xarici ölkəyə aid xəbərlərlə daha çox qarşılaşırsınız? Çoxdan azə doğru ilk beş ölkə adını sıralayın.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____
- 4) _____
- 5) _____

8- Sizcə Azərbaycan beynəlxalq xəbər agentliklərinin bülletenlərində nə dərəcədə yer alır?

- a) Az b) Orta c) Çox d) Fikrim yoxdur

9-Ölkəmizdə yayımlanan xarici ölkə istehsalı hər növ media məhsulunun Azərbaycan milli mədəniyyətinə təsirini necə görürsünüz?

- a) Təsiri yoxdur c) Müsbət təsir göstərir
b) Mənfi təsir göstərir d) Həm mənfi, həm də müsbət təsir göstərir

10- Qlobal mənada “Media İmperializmi” anlayışı sizcə nə deməkdir? Qısaca açıqlayın. (Bu barədə heç bir fikri olmayan bəndi boş buraxa bilər).

11- Sizcə KİV-in qloballaşması dünyada sülhün bərpa olunmasında başlıca amil ola bilərmi?

- a) Bəli b) Xeyr

Bizə ayırdığınız zaman üçün təşəkkür edirik.

Sorğunu apardı: Vəfalı Bilaloğlu (Ənsər)
İstanbul Universiteti (Türkiyə)
Jurnalistika Fakültəsi
(Radio-Televiziya-Sinema)
Doktorantura

ÖZGEÇMİŞ

Vefalı Ansarov, 1977 yılında şimdiki Ermenistan denilen eski Oğuz yurdunun Loru bölgesi, Barana (Noyemberyan) ilçesinin Lembeli (Bagrataşen) köyünde doğdu. Lise öğrenimini Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de tamamladı. Lisans eğitimini 1999'da Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Genel Gazetecilik Bölümünde, Yüksek Lisansını 2002 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı'nda tamamladı. Aynı yıl doktora eğitimine başlayan Ansarov, İstanbul'da çeşitli radyolarda Azerbaycan kültürünü kapsayıcı programlar hazırlayıp sundu.